ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«КАСБ ТАЪЛИМИ» КАФЕДРАСИ

«ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР РОЛИНИ ОШИРИШ МУАММОЛАРИ»

мавзусида вазирлик миёсидаги илмий-амалий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

(2019 йил, 15 -16 май)

САМАРҚАНД-2019

«Хизмат кўрсатиш соҳасининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш ва уни ривожлантиришда педагогик-психологик омиллар ролини ошириш муаммолари». Вазирлик миёсидаги илмий-амалий анжуман материаллари. Самарқанд, СамИСИ, 2019 йил 15 -16 май - 300 б.

Ушбу илмий тўпламга профессор-ўқитувчилар, магистрантлар ва иқтидорли талабаларнинг хизмат кўрсатиш соҳасининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш ва уни ривожлантиришда педагогик-психологик омиллар ролини ошириш муаммолари, хориж мамлакатлари тажрибаси ва уни Ўзбекистонда қўллаш муаммолари, ушбу тармоқларини ривожлантиришда педагогик-психологик омилларнинг роли ва такомиллаштириш масалаларига бағишланган мақолалар ва маъруза тезислари киритилган.

Ташкилий қўмита аъзолари:

О.Ж.Суюнов -СамИСИ “Касб таълими” кафедраси мудири
М.М.Мухаммедов -СамИСИ “Касб таълими” кафедраси профессори
Л.Н.Халикова -СамИСИ “Касб таълими” кафедраси доценти
Н.А.Камилова -СамИСИ “Касб таълими” кафедраси и.ф.н.
А.М.Шоназаров -СамИСИ “Касб таълими” кафедраси катта ўқитувчиси
М.И.Ибрагимова -СамИСИ “Касб таълими” кафедраси ўқитувчиси

Саҳифаловчи: М.И.Ибрагимова

Муаллиф нусхасида чоп этилди.

Мақолаларнинг мазмуни ва орфографик хатоси учун муаллифлар ўзи жавобгар.

I ШЎЪБА. ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ ВА ЕТАКЧИ ТАРМОҚЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОННИНГ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.,
С.Бабаназарова – СамИСИ ўқитувчиси

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида «Таълим тўғрисида»ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва Мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастурини ҳаётга татбиқ этиш давомида замон талабларига жавоб берадиган, барча жабҳаларда мамлакатимизни изчил ривожлантиришни таъминлаш шарт-шароитларига мос келадиган, бутун дунёда эътироф этилган ноёб узлуксиз таълимнинг миллий модели яратилди. Мазкур тизимнинг самарали фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган барча чоралар кўрилди. Таълим тизимида мустаҳкам моддий-техник база шакллантирилди, малакали педагог кадрлар тайёрланди, янги давлат таълим стандартлари ва ўқув-услубий адабиётлар ишлаб чиқилди.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.Каримов ўзининг сўнгги китобида: “Мустақил фикрлайдиган, замонавий илм-фан ва касб-ҳунарларни пухта эгаллаган, ўз юрти, ўз халқига фидойи, биз бошлаган ишларни давом эттиришга қодир бўлган, ҳар томонлама соғлом авлодни енгиб бўладими? Бугун биз ўз олдимизга қўйган юксак мақсадларга етишда ана шу навқирон авлодимиз ҳал қилувчи куч бўлиб майдонга чиқаётгани барчамизга ғурур ва ифтихор бағишлайди”[1]. Ушбу ҳолатга фақат таълим тарбияни мустаҳкамлаш йўли билан эришилади. Инсон ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, халқимиз учун муносиб турмуш шароити яратиб бериш истиқлол йилларида Ўзбекистонда амалга ошириб келинаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг асосий мақсадидир.

Таълимга қўйилган капитал инсонга, унинг камолотига, халқнинг келажагига қўйилган капиталдир. Бу борада Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов “Янги авлодни тарбиялаш – халқни тарбиялаш демакдир”[2], деб таъкидлаши ҳам бежиз эмас. Инсон капиталига инвестицияларни йўналтириш – изчил иқтисодий ривожланиш ва аҳоли фаровонлиги, ҳаёт даражаси ва сифатини оширишнинг ҳосиласидир. Таълимни ривожлантириш бўйича узоқ муддатларга белгиланган Давлат дастурларида ҳам бу масалага катта эътибор берилди. Бунда жисмоний ва маънавий соғлом, баркамол авлодни тарбиялаш, замонавий ҳунарларни пухта эгаллаган мутахассисларни тайёрлаш кўзда тутилган. Бунга эришиш учун таълим

[1] Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: “Ўзбекистон” ИМИУ, 2015. – 235 бет.
[2] Ўша жойда. – 235 бет.

даражасини янада такомиллаштириш ва унинг сифатини ошириш, таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлашга қаратилган чора-тадбирлар тизими белгиланган. Шунингдек, таълим соҳасида амалга ошириладиган ишларнинг ҳар томонлама самарадорлигини таъминлаш масаласига ҳам изчиллик ва узлуксизлик билан эътибор қаратилиб келинмоқда.

Мамлакатимизда таълим тизимини ривожлантиришга катта инвестиция сарфланмоқда. Шу билан бирга, Ўзбекистон манфаатидан келиб чиққан ҳолда, дунё тажрибаси ҳам ўрганилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов: “Бугунги кунда қайси давлат юксак тараққиётга эришган бўлса – бу Жанубий Корея ёки Япония бўладими, Европа давлатлари бўладими – буларнинг барчасини ўрганиш керак. Бу борада биз учун ҳеч қандай мафкуравий чеклашлар йўқ. Биз учун ягона мафкура – бу Ўзбекистоннинг тараққиёти, Ўзбекистоннинг равнақи, Ўзбекистоннинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслигидир”[3]. Мамлакатимизда ёш авлодни баркамол этиб тарбиялаш учун уларни жисмоний соғлом, маънавий етук ва интеллектуал салоҳиятли қилиб тарбиялашни тақозо қилади. Ушбу жараёнда ёшларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатига эътибор қаратиш, уларда миллий ғурур, ўзликни англаш туйғуларини шакллантириш алоҳида аҳамият касб этади. Шу йилда болалар ҳамда ёшларнинг фойдали ва маданий дам олишини ташкил этиш ишлари янада юқори даражага кўтарилди. Бу тадбирлар изчиллик билан давом этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Юртимизда таълим соҳасида ўқув муассасаларини қуриш, реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш борасидаги ишлар изчил давом эттирилмоқда. 2014 йилда ҳаммаси бўлиб 540 дан зиёд объект, шу жумладан, 380 та мактаб, 160 дан ортиқ касб-ҳунар коллежи ва академик лицей тубдан янгиланди. Мазкур мақсадлар учун қарийб 550 миллиард сўм сарфланди. Ушбу маблағларнинг 120 миллиард сўмдан ортиғи таълим муассасаларини ўқув, лаборатория ва ишлаб чиқариш ускуналари, компьютер ва мултимедия воситалари билан таъминлаш учун ажратилди”[4]. Шунингдек, бир қанча мусиқа ва санъат мактаби, кўплаб болалар спорти объектини қуриш ва реконструкция қилиш ҳамда уларни барча зарур жиҳозлар билан таъминлаш борасида ҳам сезиларли ишлар амалга оширилди. Чунки баркамол, янги, ўз дунёқараши бўйича янги авлоднинг шаклланишида ушбу масалалар муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда таълим соҳасидаги мустақилликнинг дастлабки йилларида бошланган сиёсат 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида ва кейинги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг бир қанча фармон ва форорларда такомиллаштирилган ҳолда давом эттирилиб келинмоқда.

Ҳозирги кунда муҳим янги йўналишлардан бири узлуксиз таълим тизимини мактабгача таълимни такомиллаштириш, болаларнинг ушбу таълим

[3] Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: “Ўзбекистон” ИМИУ, 2015. – 235 бет.
[4] Ўша жойда. – 216 бет.

билан қамраб олишини кенгайтириш каби масалалар билан бирга, олий таълимдан кейинги таълимгача бўлган босқични ҳам қамраб оладиган ишларнинг ҳаммаси такомиллашган тарзда давом этмоқда.

2019 йил 2 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги ҳузуридаги ихтисослаштирилган лойиҳа-изланиш институти ва инфратулмани ривожлантириш инжиринг компанияси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг Қарори, 2019 йил 13 майда “Меҳнат бозорида талаб юқори бўлган малакали кадрларни касбга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, 2019 йил 13 май “Мактабгача таълим ташкилотлари фаолиятини янада токомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари ва шу каби кейинги йилларда таълим соҳасига оид кўплаб қабул қилинаётган қарор ва фармонлар таълимга берилаётган эътибордир.

Қатор йиллардан буён мамлакатимиздаги олий ўқув юртлари ва уларнинг ҳудудлардаги филиаллари оптик-толали алоқага эга бўлиб, улар «ZiyoNET» миллий таълим тармоғи ҳамда юқори тезлик билан ишлайдиган интернетга уланган. Бундан ташқари ягона ахборот-кутубхона ишга туширилди. Мазкур ишга туширилган тизимига 400 мингга яқин дарслик, қўлланма ва бошқа ўқув адабиётларига доир библиографик маълумотлар киритилган. 2018-2020 йилларда ушбу базани яна 40 мингдан ортиқ электрон дарслик ва китоблар билан тўлдириш режалаштирилган. Бу борада ҳам ишлар изчиллик билан амалга оширилмоқда.

Мамлакатимизда замон талабларига жавоб берадиган янги авлод ўқув адабийтлар яратилди ва бу ишлар давом этмоқда. Бунда катта эътибор дарсликларга қаратилган. Ҳозирги пайтда дарсликларини яратиш тизими ҳам замон талабига мос тарзда шакллантирилди. Айни пайтда уларнинг ҳиссаси жами ўқув адабиётларининг 99,4 фоизини ташкил қилади. 2015 йилдан буён касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва олий таълим муассасаларининг кутубхона фонди ўқув адабиётлари, яъни дарслик ва ўқув қўлланмалар билан бойитилади. Бундан ташқари, бир қисм ўқувчилар дарсликлар ҳамда қўлланмалар билан бепул таъминланиб келинмоқда. Бу тадбирлар яна давом эттирилмоқда. Булар жумласига умумтаълим мактабларининг биринчи синф ўқувчиларини, Меҳрибонлик уйлари ва мактаб-интернатларда тарбия олаётган ёшларни, кам таъминланган оилалар фарзандларини киритиш мумкин. Шунингдек, кам таъминланган оилаларнинг фарзандларига қишки кийим-кечак, биринчи синф ўқувчиларига эса 12 номдаги ўқув анжомлари бепул берилади. Кўриниб турибдики, бирор киши ўқув жараёнидан қандайдир камчилик ёки етишмовчилик туфайли четда қолмайди. Буларнинг ҳаммаси болаларимизнинг ҳам ҳаёт даражаси ва сифатини оширишга хизмат қилади.

Ҳозирги кунда ҳаётимизнинг барча соҳасини жадал ривожлантириш мутахассислар томонидан замонавий билим, қобилият ва кўникмаларни тизимли асосда ўзлаштиришни тақозо этмоқда. Шунга мувофиқ ва мос келадиган педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизими узлуксиз такомиллаштирилмоқда. Ҳозирги кунда олий ўқув юртлари

профессор-ўқитувчилари қатъий дастур асосида ўз малакаларини янги тартибда амалга оширмоқдалар.

Ҳар йили ўрта ҳисобда халқ таълими тизимидан 90 минг, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимидан 23 минг, олий таълим тизимидан 5,8 минг нафар ўқитувчиларнинг малакаси ва тажрибасини ошириш ташкил этилмоқда.

Бугунги кунда алоҳида эътибор умумтаълим мактаблари ўқитувчилари малакасини оширишга қаратилган. Уларнинг малакасини масофадан туриб ошириш тизими янада ривожлантирилади. Ушбу тизим бугун мамлакатимизнинг барча ҳудудини қамраб олган. Булардан ташқари, олий ўқув юртларининг қатор магистрантлари, илмий ходим ва ўқитувчилари илғор хорижий таълим муассасаларида тажриба алмашиб келмоқда. Бу иш 2015-2019 йилларда ва ундан кейинги йилларда ҳам давом эттирилади. Буларнинг барчаси таълим жараёнига замонавий инновацион педагогика технологияларни кенг татбиқ этиш учун қўшимча имкониятлар яратади.

Шуни эътироф этиш керакки, Ўзбекистонда амалга оширилаётган таълим билан боғлиқ барча тадбирлар шаклланган миллий таълим моделини янада такомиллаштиришга қаратилган. Бу эса, нафақат узлуксиз таълим олишни, балки ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда шахснинг муттасил ривожланиб боришини ҳам кафолатлайди. Масалан, Давлат дастурида мактабда, айниқса, қишлоқ жойларда биринчи синфга тайёрлашни янада яхшилаш мақсадида мактабгача таълим тизимига ҳам алоҳида аҳамият берилган ва унга янги мазмун-моҳият бағишланган. Барча мактабгача таълим муассасаларида мактабга тайёрлайдиган босқич мавжуд. Унда болалар ҳарфларни ўқиш санаш каби элементар нарсаларни ўрганиб мактабга тайёр бўлиб борадилар.

Шуни эътироф этиш жоизки, Давлат бюджети ҳисобидан ҳар бир мактабгача таълим муассасаси (МТМ) болаларнинг интеллектуал ва мантиқий фикрлаш қобилиятини эрта ривожлантиришга ёрдам берадиган кўргазмали қўлланмалар ҳамда материаллар билан таъминлаш йўлга қўйилган. Мактабга тегишли шаклда тайёрлаш имконини берадиган бешта китобдан иборат расмли қўлланмалар тўпламини нашр этилди. Ҳар йили улар мактабгача таълим муассасаларига жалб этилмаган болаларга тарқатилмоқда. Аммо ҳали мактабгача таълим муассасида шу ёшдаги болаларни қамраб олиш даражаси етарлик эмас.Бу борада ҳам ишлар тизмли равишда давом эттирилмоқда. Айниқса қишлоқ жойларда МТМ етарли даражада эмас. Бунга қаратилган ишларни жонлантириш лозим. Бу борада хусусий секторга рухсат бериб, хусусий таълим муассасаларини, айниқса МТМни кўпайтириш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Юртимизда ёшлар, айниқса, касб-ҳунар коллежлари битирувчиларини кичик бизнесга жалб қилиш масаласи ҳам давлат сиёсати даражасига кўтарилган муҳим вазифалардан биридир. Шундан келиб чиққан ҳолда, «Ёш тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш дастури» ишлаб чиқилди. Ушбу лойиҳа доирасида олий ўқув юртлари ва касб-ҳунар коллежларида қишлоқ хўжалиги, саноат, ахборот технологиялари, атроф-муҳит муҳофазаси ва хизмат кўрсатиш соҳалари мутахассисларини тайёрлаш учун мақсадли курслар ташкил

этилмоқда. Мазкур дастурда кўзда тутилганидек, ёш тадбиркорларга моддий ва услубий ёрдам кўрсатилади, ҳудудий махсус маслаҳат марказлари фаолияти такомиллаштирилди. Бундан ташқари, касб-ҳунар коллежлари битирувчиларининг ишга жойлашиш имкониятларидан хабардорлигини ошириш мақсадида бўш иш ўринларининг ягона интерфаол базаси яратилганлигини ҳам инобатга олиш лозим.

Охирги йилларда ёш иқтидорли талабаларни қўллаб-қувватлашга катта эътибор берилиб келинмоқда. «Таълим грантлари дастури», «Иқтидорли талабалар учун стипендиялар дастури» танловларини ўтказиш давом эттирилади. Шунингдек, кам таъминланган оилалардан ўрта махсус, касб-ҳунар таълим муассасаларида ва олий ўқув юртларида ўқиётган 100 нафар иқтидорли йигит-қизларни рағбатлантириш учун касаба уюшмасининг стипендиялари ҳам таъсис этилган.

Мамлакатимизда мустақилликнинг биринчи йилларидан бошлаб болалар ва ёшларнинг истеъдоди ҳамда ижодий қобилиятини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу тадбирлар изчиллик билан давом эттирилиб келинмоқда. «Янги авлод» болалар ижодиёти фестивали, замонавий хореография ва спорт пластикаси халқаро танлови, болалар мусиқа ва санъат мактаблари ўқувчилари ўртасида академик ва эстрада ижрочилиги бўйича республика танлови, «Иқтидорли ёшлар — Ватан равнақи йўлида» шиори остида ўқувчиларнинг «Йилнинг энг яхши ихтирочиси» танлови ўтказилиб келинмоқда. Мазкур танловларнинг аксарияти анъанага айланган. Шу йўл билан мамлакатимизнинг барча ҳудудидаги иқтидорли болаларни аниқлаш ва уларнинг ижодини ривожлантириш имкониятини яратмоқда. Бу эса ўз навбатида, ўсиб келаётган ёш авлоднинг юқори салоҳияти ва иқтидорини намойиш этмоқда.

Алоҳида қайд этиш жоизки, аҳоли ўртасида, айниқса ёшларда соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, спортни янада кенгроқ оммавийлаштириш мақсадида ҳам бир қанча тизимли тадбирлар ўтказилиб келинмоқда. Ҳозирги кунда ёшлар ўртасида «Алпомиш» ва «Барчиной» ҳудудий мусобақалари, «Миллий қадриятлар — беқиёс бойлигимиз» шиори остида миллий спорт ва халқ ўйинлари республика фестивали, Наврўз, Мустақиллик байрамларига бағишланган умуммиллий марафонлар ташкил этилаётганлиги ҳам мазкур масаланинг оммавийлиги ва анъанавийлигини таъминлаб келмоқда.

Мамлакатимизда ёш авлодни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш, уларда миллий ифтихор ва ўзликни англаш, ватанпарварлик, ўз халқининг тарихи ҳамда маданиятини ҳурмат қилиш фазилатларини шакллантириш келажакка қаратилган ушбу улкан ишларнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ушбу хайрли ишлар доирасида ёшларнинг касб кўникмаси ва инсоний фазилатларини ривожлантириш учун жуда кўп тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, мамлакатимизда барча болаларни ривожлантириш ва уларнинг бахтли ҳаётини таъминлаш учун энг қулай шарт-шароитлар яратишга доир ишларни амалга ошириш кўзда тутилган. Халқимиз

азалдан илм ва маърифатга интилиб яшаган. Истиқлол йилларида ушбу соҳа давлат сиёсатининг устувор йўналишлари қаторидан ўрин олди ва унга мунтазам равишда эътибор қаратилиб, узлуксиз таълимнинг барча босқичларини такомиллаштириш ва сифат босқичига ўтказишга ҳаракат қилиб келинди ва унга эришилди. Жисмонан соғлом, маънавий етук, интеллектуал салоҳиятли баркамол ёшларни тарбиялаш ва уларнинг билим олиши бўйича белгиланган вазифаларнинг муваффақиятли амалга оширилиши мамлакатимизда аҳолининг нафақат фаровон ҳаётини, яшаш даражаси ва сифатини ошириш, балки унинг буюк келажагини таъминлашнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ҲАРАКАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ТЕЛЕМАТИКА ХИЗМАТЛАРНИНГ ЎРНИ

Рахманов А.А. – к.ўқит, ҚарМИИ,
Қосимов И.С. –к.ўқит., ҚарДУ

Автомобиль транспорти республикамизда жадал суратлар билан ривожланиб бориши натижасида, йўлларда ҳаракат оқимида интенсивлик, тирбандлик натижасида бир қанча муоммоларни келтириб чиқармоқда. Шунингдек йўл шароитидаги етарли кўринмаслик, туман тушиши, қалин ёмғир, қор ёғиши шунингдек, йўл белгиларининг ҳар хил сабаблар туфайли кўринмаслигидан йўлларда ҳаракатни янада қийинлаштирмоқда.

Йўл ҳаракати хавфсизлигини ташкил этишда - транспорт воситалар оқимини максимал даражада йўлнинг геометрик ўлчам имкониятларидан фойдаланилган ҳолда унинг барча мураккаб бўлакларида ҳаракат режимини ва юқори ўтказиш қобилиятини таъминлашдир.[1]

Ушбу вазиятлар автомобил ҳайдовчиларига ҳам психофизологик зўриқишларни келтириб чиқариши таббий ҳолдир. Бундай ҳолатлар автомобил ҳайдовчиларини иш вақтидаги ахборотларининг кўплиги натижасида йўлдаги белгиларга бўлган эътиборсизликни яъни белгиларни кўриш имкониятларини чегараламоқда.

Натижада йўлларда ҳар хил оқибатдаги йўл транспорт ҳодисаларини юзага келиш эҳтимолини келтириб чиқариши эҳтимолдан ҳоли эмас.

Ушбу ҳолатлар олдини олиш ҳозирги даврнинг долзарб муоммаларидан бири деб ҳисоблаш мумкин.

Бу муаммоларни ҳал қилишдаги чораларидан бири ҳайдовчилар билан йўл белгилари ўртасидаги телематик муносабатлик алоқаларини ўрнатиш чора тадбирлари натижасида ушбу муоммаларни олдини олишдаги ишлар ўз самарасини беради. Бу мақсадга эришиш учун бажараладиган қуйидаги вазифалар тартибини белгилаб оламиз:

1. Масалага оид зарурий маълумотларни йиғиш;
2. Ҳаракат хавфсизлигини таъминлашдаги илмий-назарий қисмларни ўрганиб чиқиш ва уларни асослаш;

3. Аниқ кўриладиган масалаларнинг функционал моделларини ишлаб чиқиш;

4. Электрон жиҳозларни ҳозирлаш ва ишчи жараёнларини ўрганиш бўйича экспериментал тадқиқотлар ўтказиш;

5. Мақбул ўлчамга эга бўлган ишчи органнинг тажриба нусхаларини яратиш ва синовдан ўтказиш;

Ҳаракатни ташкил қилиш бўйича қўйилган вазифаларни мувафакиятли бажариш учун албатта вазирликлар, корхоналар, концернлар, уюшмалар ва ҳокимиятлар даражасида кенг кўламли фаол ишлар олиб борилиши зарур.

Ишдаги кутилаётган натижалар қўйидагилардан иборат:

1. Ҳаракат хавфсизлик самарадорлиги таъминланади.
2. Автотранспорт воситаларининг ҳаракат тезлиги меъёрлашади.
3. Ҳайдовчининг психо-физологик зўриқиши камаяди.
4. Автомобилларнинг юқори самарадорлик билан ишлаши таъминланади.

Хулоса қилиб айтганда, аввало инсон учун муҳим бўлган йўл ҳаракати хавфсизлигини ташкил этишда транспорт воситалари ҳаракати муоммолари ва “автомобиль-йўл-ҳайдовчи-пиёда-муҳит” тизимининг ўзаро боғлиқ муносабатларига амал қилган ҳолда ёндашишга қаратилиши лозимдир.

МАМЛАКАТИМИЗГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Адильчаев Р. Т. - и.ф.н., доцент
Адилчаев Б. П. - магистрант, ҚҚДУ

Мамлакатни модеринизация қилишга инвестицияларни жалб этиш, аввало, ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим соҳалари ва етакчи тармоқларини жадал ривожлантириш ҳал қилувчи устувор йўналишга айланди.

Мамлакатимиз иқтисодиётини юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жихозланган янги корхоналарни барпо этиш ва реконструкция қилиш учун инвестицияларни жалб қилиш хал қилувчи аҳамиятга эга. Бу авваламбор аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш каби муҳим ижтимоий муаммоларни ҳал этиш имкониятини беради. Шу боисдан ҳам хорижий инвестицияларни фаол жалб этаётган корхоналарни иқтисодий рағбатлантириш ва зарур шароитларни яратиб бериш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда иқтисодиётни жадал ривожлантириш кенг миқёсдаги инвестицияларни талаб этади. Инвестициялар хар қандай иқтисодиётни ҳаракатга келтирувчи ва унинг тараққиётини таъминловчи омил бўлиб, барча имкониятлардан оқилона фойдаланиб миллий иқтисодиётга жалб этиладиган инвестициялар ҳажмини ошириш талаб этилади.

Мамлакатимиз биз оддий бир ҳақиқатни доимо эсда тутишимиз даркор, яъни сармоясиз тараққиёт йўқ, ишлаб чиқаришни ва умуман, мамлакатимизни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашни инвестицияларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми

2010 йилда 15 338,7 млрд. сўм бўлиб, молиялаштириш манбалари бўйича – корхоналар ва аҳоли маблағлари 49% ни, банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари 9,7% ни, чет эл инвестициялари ва кредитлари 28,3% ни, давлат бюджети 5,6% ни ва бюджетдан ташқари жамғармалар (тикланиш ва тараққиёт жамғармаси, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағларини қўшган ҳолда) 7,4% ни ташкил этган эди.

2017 йил маълумотлари бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 2010 йилга нисбатан сал кам 4 мартага кўпайиб, 60 719,2 млрд сўмни ташкил этди. Молиялаштириш манбалари бўйича олганда корхоналар ва аҳоли маблағлари 43,9% ни, банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари 11,0% ни, хорижий инвестициялари ва кредитлари 26,9% ни, давлат бюджети 5,5% ни ва бюджетдан ташқари жамғармалар (тикланиш ва тараққиёт жамғармаси, болалар спортини ривожлантириш жамғармасини қўшган ҳолда) 12,7% ни ташкил этди.

Юқоридаги таҳлилдан кўриниб турибдики, чет эл инвесторларига яратилган шарт-шароитлар, хусусан, ўз вақтида меъёрий-ҳуқуқий базанинг шакллантирилгани 2017 йилда хорижий инвестициялар миқдорини 2010 йилга нисбатан салкам 3 марта ортишига сабаб бўлди. Айтиш жоизки, мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини таъминлашда чет эл капитал қўйилмалари ичида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар салмоғининг сезиларли даражада улкан миқдорга эга бўлиши ижобий ҳолат ҳисобланади. Чунки, давлат кафолатисиз мамлакат иқтисодиётига инвесторлар капитал маблағларини йўналтиришлари уларнинг миллий иқтисодиётда фаолият юритиш натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган барча рискларни (таваккалчиликларни) ўз зиммаларига олганликларидан далолат беради. 2017 йилдаги барча чет эл инвестицияларининг 76% ини тўғридан-тўғри инвестициялар улушига тўғри келганлиги, яна бир бор, мамлакатимизда қулай инвестиция иқлими яратилганлигини кўрсатиб турибди.

Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёв таъкидлаганларидек «2019 йилда барча манбалар ҳисобидан қарийб 138 триллион сўмлик ёки 2018 йилга нисбатан 16 фоиз кўп инвестицияларни ўзлаштириш мўлжалланмоқда.

Бу борада тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдори жорий йилга нисбатан қарийб 1,5 баробар оширилиб, 4,2 миллиард долларга етказилади. Натижада 142 та замонавий корхона ишга туширилади»[5]

Кейинги йилларда республикамизнинг экспорт соҳасида, аввало, мамлакатимиз иқтисодиётини тубдан таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилиш, ишлаб чиқаришни модеринизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, замонавий бозор инфратузилмасини шакиллантириш борасида ижобий натижаларга эришилди.

Ҳозирги даврда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва иқтисодиётимизни модеринизациялашда ички ва хорижий инвестицияларни жалб этишни янада кенгайтириш ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини

[5] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси// http://press-service.uz/uz/lists/view/1371

ошириш ўта долзарб аҳамият касб этмоқда. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикасини Президентини фармонида кўрсатилишича 2017-2021 йилларда мамлакатимизни иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсифкациялаш мақсадида Ўзбекистон ҳукумати 2022 йилгача халқаро молия институтларидан 7,7 миллиард АҚШ доллари миқдорида кредитлар жалб этишни режалаштирмоқда. Маблағлар Ўзбекистонни 2017-2021 йилларда ривожлантириш бўйича ҳаракатлар Стратегияси доирасида жалб этилади.

Хусусан, Ўзбекистон 2016-2020 йилларда Жаҳон банкининг 3 миллиард АҚШ долларини 27та лойиҳани амалга ошириш учун жалб қилмоқчи. Кутилишича, Осиё тараққиёт банки Ўзбекистонга 2016-2018 йилларда 25та лойиҳани амалга ошириш учун 3,7 миллиард АҚШ долларилик кредитлар ажратади.

Шунингдек, Ўзбекистон ҳукумати 2022 йилгача Хитойнинг Эксимбанки, Жанубий Кореянинг Эксимбанки, JICA, KOICA, GIZ, Франция тараққиёт агентлиги ва бошқа ташкилотларнинг грантлари ҳамда кредитларини жалб этиш устида ишлайди.

Шулардан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизни модернизациялаш шароитида иқтисодиётга инвестицияларни жалб қилиш хусусиятларини тадқиқ этиш ва инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўлларини аниқлаш долзарб йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС СОҲАСИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ

О.Ж.Суюнов - доцент, п.ф.н.,
А.М.Шоназаров - катта ўқитувчи, СамИСИ

Мамлакатимизда бугунги кунда хизмат кўрсатиш соҳасига катта эътибор қаратилмоқда. Бу эса ўз навбатида мамлакатимизда кўрсатилаётган барча турдаги хизматларни замонавийлаштиришни тақозо этади. Бундай сифат ва мукдорга эга бўлиш учун янгидан-янги техника ва технологияларни ишлаб чиқариш ҳамда уларни соҳасига жалб этиш билан белгиланади. Буларнинг барчаси инновацион жараёнларга боғлиқ бўлади. Бугунги кунда инновацион ривожланиш барча соҳаларда жадал ривожланаётган бир пайтда олий таьлим муассасаларининг ўқитиш ва илмий салоҳиятли кадрларни яратиб бериши жамият равнақи учун долзарб масалалардан бири эканлиги барчамизга сир эмас албатта.

Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг ташаббуслари билан иқтисодиётнинг муҳим тармоғи бўлган хизматлар соҳасини янада ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар Ўзбекистон Республикасининг 2017-2020 йилларга мулжалланган ҳаракатлар стратегиясида аниқ қилиб белгилаб қўйилган.

Ушбулардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш керакки, инновацион жараёнларни ўзлаштириш ҳар-бир шахс фаолиятини шаклланишида муҳим устувор йўналиш сифатида инсоннинг ички имкониятларини очиб беришда

хизмат қилади шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳасида инновацион жараёнларни қўллашда ва уларни талабаларга ўргатишда маълум қийинчиликлар туғдиради.

Хизмат кўрсатиш соҳаларида айниқса таълим жараёнида ахборот техналогияларига оид жиҳозлар яьни, дарс вақтида компьютер техникаси ва техналогиясидан самарали фойдаланиш, шунингдек, интернет тизимидан фойдаланиш учун мавжуд камчиликларни борлигидадир.

Жамият ижтимоий ҳаётида етакчи ўрин тўтган ғоя ва қарашлар иқтисодий ишлаб чиқариш ривожига ўз таъсирини ўтказса, ўз навбатида иқтисодий ўсиш аҳоли маданий турмуш тарзининг яхшиланишига олиб келади.

Инсоният цивилизациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ўта мураккаб талаблари асосида йўлга қўйиш зарурати кун тартибига қўйилмоқда. Чунончи, мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёни моҳиятини тўлақонли англай олган, фавқулотда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олиш салоҳиятига эга бўлган малакали мутахасисни тайёрлаш зарурияти таълим жараёнини ҳам технологик ёндашув асосида ташкил этиш лозимлигини тақозо этмоқда.

Шу боис ижтимоий тараққиёт билан узвий алоқадорликда ривожланиб бораётган педагогика фанининг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табиий равишда замонавий фан техника ютуқларидан самарали ва унумли фойдалана олиш вазифаси намоён бўлмоқда.

Айни вақтда республика ижтимоий ҳаётига кенг кўламли ва шиддатли тезликдаги ахборотлар оқими кириб келмоқда. Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулосалаш ҳамда талабага етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилади.

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазалардан шундай хулосаларга келиш мумкин:

1.Таълим жараёни самарадорлигини ошириш, таълим олувчиларнинг мустаҳкам назарий билим, фаолият, кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларни касбий маҳоратга айланишини таъминлаш мақсадида ўқитиш жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш давр тақозоси ҳамда ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига қўйилмоқда.

2.Таълим жараёнига янги педагогик технологияни тадбиқ этиш кадрлар тайёрлашга йўналтирилган умумий жараён мазмунининг сифат жиҳатдан ўзгаришини таъминлайди.

3.Янги педагогик технология назарияси ғояларидан фойдаланиш асосида ташкил этилган таълим жараёни баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаш борасидаги ижтимоий буюртманинг бажарилиш ҳолатининг сифат кўрсаткичига эга бўлишига олиб келади.

4.Баркамол шахс ва малакали мутахассисларнинг ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнидаги фаолиятлари ҳамда уларнинг самараси ижтимоий тараққиётнинг тезлашувига олиб келади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда хулоса қиладиган бўлсак, мамлакатимизда хизматлар кўрсатиш соҳасида таьлим хизматларини янги инновацион ғоялар билан бойитиб бориш ва илғор педагогик техналогияларни таълим соҳасига жорий қилинишини янада замонавий йўналишларидан фойдаланиш комил инсон негизини очиб берувчи масалалардан биридир.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ЎЗИНИНГ ҚИЙМАТИГА ВА БОЗОРИГА ЭГА БЎЛСАГИНА У КЎПАЯДИ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.
Ф.Х.Набиев – СамДУ профессори, ф.ф.д.

Бугун мамлакатимиз иқтисодиётида муҳим ўринга эга бўлган тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун кенг имкониятлар яратилган. Буни мамлакатимиз иқтисодиётида ва аҳоли даромадларининг ошиб боришида, уларнинг ҳаёт даражаси ва сифатининг юксалишида тадбиркорлик ҳиссасининг ортиб бораётганлигида яққол кўриш мумкин. Шу туфайли, тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантиришга қаратилган қатор дастурий ҳужжатлар қабул қилинди ва қилинмоқда. Бундай ҳужжатлар қаторига Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев-нинг 2016 йил 5 окрябрдаги «Тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантиришни таъминлаш, ҳусусий мулкни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаш ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилаш тўғрисида»ги Фармонини, 2017 йил 1 февралда қабул қилинган “Тадбиркорлик субъектларига давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорини, 2017 йил 7 февралда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стротегияси тўғрисида”ги Фармонини, 2017 йил 18 апрелда “Ўзбекистон Республикаси хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони ва шу куннинг ўзида қабул қилинган “Хусусийлаштирилган корхоналар билан ишлаш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорини, 2017 йил 5 мйда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили институтини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармонини, 2017 йил 14 майда қабул қилинган “Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янад такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони каби бир қанча меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни келтириш мумкин.

Бугунги кунда тадбиркорликнинг асосий шакли хусусий мулкка асосланган тадбиркорлик бўлиб, унинг асосий мақсади **моддий бойлик** яратишга қаратилган. Моддий бойликнинг асосий қисмини хусусий мулк

ташкил қилади. Шу туфайли моддий бойлик яратишга ва уни ўзлаштиришга бўлган эътибор аҳоли ўртасида жадаллик билан ривожланмоқда. Аммо жамиятнинг тўлақонли ривожланиши учун хусусий мулк билан бирга **интеллектуал мулкнинг** ҳам кўпайиши ва ривожланишини тақозо қилади. Ҳозирги пайтда интеллектуал мулк одамларда фақат давлат таълим тизими орқалигина шакллантирилмоқда ва унинг асосий қисмини профессионал билим ташкил қилмоқда.

Мамлакатимизда рўй бераётган янгиланишлар ва улар билан боғлиқ шиддатли ўзгаришлар ҳар бир инсондан, у оддий ишчи бўладими, ёки катта раҳбарми, ўта масъулиятлиликни ва ҳалолликни талаб қилмоқда. Бу зарурият ҳар бир кишидан профессионал билм билан бирга чуқур маънавият соҳиби, ҳалол-покиза инсон бўлишликни тақозо қилади.

Инсонларнинг қорнини тўйдириш билан бирга маънавиятини юксалтириш орқали унинг кўнглини тўқ қилиш ҳам бугунги кунда ҳаётий заруриятдир. Бунга албатта таълим тизимини ривожлантириш орқали эришилади. Ушбу мақсадга эришиш учун ҳам Давлатимиз раҳбари ва ҳукумати катта аҳамият бериб келмоқда. Бу борада 2016 йил 30 декабрдаги мамлакатимиз фан намоёндалари, академиклар ва зиёлилар билан бўлган учрашувдаги сўзлаган нутқида фан ва таълимни ривожлантириш борасида катта дастурий масалалар айтилди. Шу қисқа пайтда ҳам фан ва таълимни ривожлантиришга хос бир қанча фармон ва қарорлар қабул қилинди. Булар қаторига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 февралда қабул қилинган “Имом термизий халқаро илмий-тадқиқот марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, 2017 йил 17 февралди қабул қилинган “Фанлар академияси фаолиятини, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорини, 2017 йил 14 мартда қабул қилинган “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорини, 2017 йил 20 апрелда имзоланган “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорини, 2017 йил 5 майда қабул қилинган “2017/2018 ўқув йилида Ўзбекистон Республикасининг олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилиш тўғрисида”ги қарорини, 2017 йил 22 майдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларини киритиш мумкин. Ушбу ҳужжатларда фан ва таълимни ривожлантириш орқали эришиладиган интеллектуал мулкни кўпайтириш учун тегишла шароит яратилишига, унинг такомилашиши ва жамият ҳаётидаги ўрнини муттасил ошириб боишлигига катта аҳамият берилган.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда етарли миқдорда интеллектуал мулк эгалари, яъни интилигенция шаклланди. Аммо улар, ушбу мулкдан фақат ўзларининг эҳтиёжларини профессионал иш фаолияти жараёнида қондириш учунгина фойдаланмоқдалар. Ушбу мулкни хусусий мулк сингари расмий ўқув муассасаларидан бошқа ҳолатларда бошқаларга улашиш учун тегишли шароит

ҳам, уларни такомиллаштириш учун манфаатдорлик ҳам, сотиш учун бозори ҳам деярли шаклланмаган. Чунки, интеллектуал бойлик эгаси уни бошқа истеъмолчиларга сотиши учун унинг бозори бўлишлигини тақозо қилади. Том маънода айтадиган бўлсак, интеллектуал бойликни яратиш ва кўпайтириш борасида тадбиркорлик деярли шакилланган эмас. Аммо бозор муносабатлари шароитида хусусий мулкка асосланган хусусий тадбиркорлик қанчалик ривожланган бўлса, интеллектуал мулкка асосланган интеллектуал тадбиркорлик ҳам шунчалик ривожланган бўлиши, бунинг учун эса, жамиятимизда интеллектуал мулкка эҳтиёж туғулган ва у истеъмол қилинадиган бўлиши лозим.

Тўғри ҳозирги кунда мамлакатимизда инновацион ғоялар ва ишланмалар бозори шаклланди, ҳар йили уларнинг ярмаркаси ўтказилиб, бир қисм интеллектуал мулк маҳсулотлари сотилмоқда. Аммо билманинг ҳаммаси амалиётга мўлжалланган эмас. Унинг бир қисми, бевосита инсонларни тарбиялашга, уларнинг тафаккурини ўзгартиришга мўлжалланган. Интеллектуал мулкнинг айнан ушбу қисми фойдаланилмасдан қолмоқда ва фойдаланганда ҳам унчалик қадрланмасдан келмоқда.

Бунга бир мисолни келтиришни жоиз, деб топдик. Яқинда меҳнат жамоаларида, маҳаллаларда ҳозирги замон муаммолари ва уларни ҳал қилиш, аҳолининг фаровонлигини юксалтириш, яшаш даражаси ва сифатини ошириш борасида, ҳукуматимиз олиб бораётган ички ва ташқи сиёсатни ўзида жамлаган Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар стротегиясини аҳолига тушунтириш юзасидан кенг кўламда маърузалар ўқиш лозим бўлди. Унга айнан интеллектуал мулк соҳиблари, вилоятимизда жойлашган олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, олимлар, санъат ва маданият ходимлари жалб қилинди. Аммо ушбу тадбирга ҳам доим иштирок этиб юрадиган фақат бир гуруҳ фидойи маърузачиларгина қатнашди. Қолган олимлар ҳам мазкур масалани жуда яхши билишади, улар жамоа ўртасида маъруза қилиш қобилиятига ҳам эга. Аммо уларнинг аҳоли ўртасида маърузаларни ўқишга иштирок этмаслигига сабаб, интеллектуал мулк соҳибларининг мулки хусусий мулк сингари қадр-қиммати муносиб баҳоланмаётганлигини эътироф этди.

Бозор муносабатлари шароитида, қилинган меҳнат, сарфланган самарали вақт маълум даражада рағбатлантирилиши, аниқроқ айтганда уларнинг ҳақи тўланиши лозим. Чунки, ҳамма ҳам ҳозирги пайтда фидойилик билан жамоат ишларида иштирок этишга вақтини ҳам, кучини ҳам фидойилик билан сарф қилишни хоҳлашмайди.

Олимларимиздан бири билан суҳбат қилиб, бунга тўлиқ амин бўлдик. У кишини ҳам тарғибот ишига таклиф қилиб мурожаат этдик.

– Чиройли маъруза қила оласиз, бизлар билан бирга юринг, эртага Нарпай туманига борар эканмиз, деб бирга юришни таклиф қилдик. У киши гапга изоҳ бермасдан:

– Ўзларинг бориб келинглар, дейишди. Биз:

– Нима учун аҳоли билан мулоқотга чиқмайсиз, бунинг ҳам бир завқи, гашти бор, энг муҳими, бугунги ҳолатни одамларга тушунтириш, уларнинг дарди-ташвишлари билан танишиб келасиз, дедик. Домла бизга:

– Тасаввур қилинг, бу ердан эрталаб чиқиб Сиз айтган туманга борасиз, аҳоли билан учрасасиз, бир кун тўлиқ вақтингиз кетади. Фақат ўзингизнинг қийналганингиз қолади. Ҳеч ким, ушбу жараённи қайта эслаб ҳам ўтирмайди, қилган меҳнатингиз ҳам, барча ташвишларингиз ҳам унитилади. Унга ҳақ ҳам тшланмайди, шу туфайли шахсан менга ҳеч қандай фойдаси йўқ, деди.

Биз домлани тушундик. Интеллектуал меҳнат ҳам қадрланиши, бозор муносабатлари шароитида қилинган меҳнат тақдирланиши, аниқроқ айтганда, бундай машақатли меҳнат учун, таъкидланганидек, ҳақ тўланиши лозим. Аммо бу ҳолат ҳозирча анъанага киритилмаган. Хорижга бориб, бирорта маъруза қилинса, албатта гонарар тўланиб, қилинган меҳнат рағбатлантирилади, дурустгина пул тўланади. Бундай тартибни ўзимизга ҳам ўрнатсак, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Интеллектуал меҳнат ҳам ўз қадрини, унинг соҳиби эса, ўз рағбатини топган бўларди.

Лекин гап, ушбу интеллектуал мулкнинг истеъмоли учун ҳақни ким тўлайди, деган саволга жавоб топиш бироз мураккаб. Булардан келиб чиқиб, интеллектуал меҳнатнинг маҳсулоти бўлган интеллектуал мулкни баҳолашни иккита йўналиш бўйича олиб борилишини таклиф қиламиз. **Биринчидан,** интеллектуал мулк баҳоланиши ва бунинг учун ҳақни интеллектуал мулк истеъмолчилари томонидан тўланишини йўлга қўйиш лозим.

Ҳозирги пайтда ақлий меҳнатнинг маҳсули бўлган билим ва маънавиятни, яъни интеллектуал мулкни, асосан жисмоний меҳнатнинг маҳсули бўлган моддий бойлик сингари баҳолаш масаласи эътибордан четда қолмоқда. Бироқ дунё миқёсида умумий меҳнат таркибида ақлий меҳнатнинг улуши анча юқорилаб кетганлиги туфайли, унинг ўрни ва қадри ошиб бормоқда. Шунинг учун, бизнинг мамлакатимизда ҳам, ақлий меҳнатни қадрлашга хизмат қиладиган интеллектуал мулкни шакллантириш, ривожлантириш ва ундан самарали фойдаланиш замон талабига айланиб бормоқда. Инсон шундай мавжудотки у нима қадрланса шунга интилиб яшайди ва қадрланмаган нарсаси эътибордан четда қолиб кетаверади, унга интилмайди. Интеллектуал мулк бўлган билим ва маънавиятга интилиб яшаши учун зиёлиларнинг, яъни интеллектуал мулк эгаларининг ҳам меҳнати, фақат иш жойида эмас, балки бутун фаолиятида, шу жумладан турли ташкилот-ларда ўқиладиган маърузаларида ҳам қиймати жиҳатидан ҳам қадрланиши лозим.

Интеллектуал мулкни шакллантириш, ривожлантириш ва улардан самарали фойдаланиш борасидаги **иккинчи йўналиш**, хусусий тадбиркорларнинг маънавиятини, турли тарғибот ва ташвиқот орқали, кўтаришга қаратилмоғи лозим. Шуни инобатга олиш жоизки, жамиятни модернизация қилиш, унинг таркибий қисми бўлган иқтисодиётни ривожлантириш учун иқтисодий омиллар билан бирга маънавий-маърифий омиллар ҳам ҳамоҳанг тарзда “учаётган қушнинг икки қаноти” сифатида олиб борилмоғи лозим. Ҳар бир хусусий тадбиркор, ўзининг профессионал маҳорати

билан бирга юксак маънавиятли бўлиб шаклланган бўлиши ҳам ҳаётий заруратдир.

Бугунги кунда таълим тизимида тадбиркорликнинг иқтисодий омилларига асосий аҳамият берилиб, маънавий омилларнинг уйғунлигини таъминлаш масаласи бироз эътибордан четда қолиб кетмоқда. Ҳар бир тадбиркор, мутахассис, тадбиркорликка қанча ўқитилса, маънавиятининг шаклланишига ҳам унданда кўпроқ ўқитилиши лозим, токи у маънавиятли тадбиркор бўлиб етишгунча бўлган босқични ўтиши мақсадга мувофиқ. Ҳозирги кунда айнан тадбиркорларнинг, уларнинг ўзига хос касбий маънавияти хусусида алоҳида фан ўқитилмайди. Шунинг учун бугунги фаолият кўрсатаётган тадбиркорларда, маънавиятни юксалтириш борасида тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйиш зарурияти ҳам келиб чиқмоқда.

Бу борада фаолият олиб бораётган маънавият тарғибот маркази имконияти чекланган бўлиб, улар томонидан аҳолининг барча қатламларини қамраб олиниши муаммо бўлиб қолмоқда. Масалан, тадбиркорлик фаолияти билан банд бўлганлар ходимлар маънавий-маърифий тадбирлар билан тўлиқ қамраб олинмаган. Ваҳоланки, аҳолини барча қатламлари сингари тадбиркорлик ва хизмат соҳасида банд бўлганлар ҳам маънавий-маърифий тарғибот жараёнлари билан қамраб олинган бўлишлари лозим. Чунки бугунги кунда турли оқимлар, диний экстремизм, “оммавий маданият” ниқоби остида кириб келаётган қўпорувчилик ва ахлоқсизликка қарши **маънавий иммунитетни шакллантиришда** аҳолининг барча қатламларини, шу жумладан тадбиркорларни ҳам қамраб олиш мақсадга мувофиқ. Чунки тадбиркорларда пул айланади. У ҳалол топилган ва ҳалол йўлларга сарфланадиган бўлишлиги лозим.

Тадбиркорларнинг энг муҳим, ҳали англанмаган жиҳатларидан бири – улар жамиятнинг тарбиячиларидир. Биргина сотувчиларни олайлик. Ундан маҳсулотларни катта ҳам, кичик ҳам харид қилади. Аторфдагилар кўриб турибдики, улар бошқаларга нисбатан бой-бадавлат яшайди. Аммо фаолиятига назар ташланса, уларнинг айримлари, тарозидан уриб қолаётганлигига гувоҳ бўлади, турли товламачиликлар билан шуғулланаётганлигини ҳам яшириш қийин, солиқ тўлашдан бош тортиш учун солиқ солинадиган объектни яшириб кўрсатаётганлиги ҳам сир эмаслигини билишади, яширин иқтисодиёт билан шуғулланаётганлиги яққол кўзга ташланиб туради (масалан, норасмий бандликни ривожлантириб, ҳеч жойда рўйхатдан ўтказмасдан одамларни ишлатиб, уларга тўланадиган иш ҳақи ҳам ҳеч жойда қайд этилмасдан қолаётган ҳолатлар ҳам кам эмас). Уларни кўриб турган аҳоли бойишнинг йўли шундай эканда, деб тушунишади. Айнан тадбиркорликни бошламаган ёшларда шундай руҳият олдиндан шаклланиб, ушбу ишга қўл уришга ҳеч иккиланмасдан кириб боради. Бу албатта, айрим тадбиркорларнинг қонунни бузиши билан бирга, ёшлар тарбиясига ҳам салбий таъсир кўрсатаётганлигидан далолатдир. Шу туфайли мамлакатимизда, хусусан вилоятимизда ҳам тадбиркорлар маънавиятини юкса-лтириш борасида жуда катта ва изчил ишларни амалга ошириш лозим бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, интеллектуал мулк қачонки ўзининг қийматига, истеъмолчисига ва бозорига эга бўлсагина у кўпаяди, такомиллашади, жамият тараққиётига мисли кўрилмаган даражада хизмат қилиши мумкин. Биргина мисол: ҳозир институт ва университетларни битираётган жуда кўп иқтидорли талаба ва магистрлар кўп ҳолларда илмий-тадқиқот ва таълим соҳасидан кўра, тадбиркорлик билан шуғулланишни афзал кўради, чунки, жуда катта салоҳиятли профессионал олим, пофессорга нисбатан, оддий олий маълумотли ёки маълумоти етарли бўлмаган тадбиркор бир неча баробар бой-бадавлат яшаётганлигини кўриб улғаяётган ёшлар, ҳеч маҳал таълим ёки илмий иш билан шуғуллангиси, шу соҳада умрини ўтказгиси келмайди.

Ҳозирги пайтда таълим соҳасига келаётган ёшларнинг ҳаммаси иқтидорли, деб бўлмайди. Уларнинг фикрича, ушбу соҳа, пул ишлаши нуқтаи назаридан, бир мунча осон туюлади. Яширишдан на ҳожат, айримлар ушбу соҳага бизнес сифатида қарашади. Уларнинг таълим соҳсига келиши, олдин қандай дарс бераман экан, деб эмас, қанча “ишлар” эканман, деган ўй-фикр устуворликни ташкил қилади. Афсуски, бундайлар таълим тизимининг ҳамма босқичларида оз бўлсада, мавжуд.

Юқоридаги қусурларга барҳам бериш учун, таълим тизими бизнес эмас, ҳақиқий адолат мактадига айланиши керак. Энг аввало, талаба олий ўқув юртларига адолатли танлаб олиниши ва уларга дарс берувчилар ҳам унданда каттароқ талаб билан аудиторияга қўйилиши лозим. Талабада қандай баҳо оламан, деган ақида бўлмаслиги керак. Унинг ўй-фикри қандай ўқийман ва билим оламан, деган ташвиш билан банд бўлиши лозим. Ҳурматли домлаларда қандай қилсам, талабаларга етарли даражада билм бераман, деган ташвиш ва руҳият шаклланган бўлсагина таълим тизими ривож топади ва мос равишда жамиятнинг жадал тараққиёти таъминланади.

O’ZBEKISTONDA ELEKTR ENERGIYASI ISHLAB CHIQARISH VA UNING MUAMMOLARI

Xudayberdiyev U.– i.f.n.,dotsent
Zaripova S.Z.- talaba, SamISI

So’nggi yillarda mamlakatimizda iqtisodiyotni rivojlantirish, aholi turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan tub o’zgarishlar amalga oshirilyapti. Respublikaning turli hududlarida erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar, klasterlar tashkil etilyapti. “Obod qishloq”, “Obod mahalla”, “Xavfsiz shahar” kabi strategik dasturlar asosida shahar-u qishloqlarda ulkan bunyodkorlik ishlari qilinmoqdaki, ularning qiyofasi mutlaqo yangilanmoqda.

Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida kuzatilayotgan bu kabi shiddatli rivojlanish sur’atlari, eng avvalo, elektr energiyasiga bo’lgan ehtiyojning ham o’sishiga olib kelmoqda.

Masalan, 2000-yilda bir nafar maishiy foydalanuvchi bir oyda 114 kVt/soat elektr energiyasi ishlatgan bo’lsa, 2018-yilga kelib bu ko’rsatkich 57 foiz ko’payib, 200 kVt/soatga yetdi. Ayni paytda joriy yilda respublika bo’yicha elektr energiyasidan umumfoydalanishda aholi ulushi 26,5 foizga yetdi.

Elektr energiya aholi uylarini yoritishda yildan-yilga ko’payib borayotgan uy jihozlari (muzlatgich, televizor, changyutgich, konditsioner, kompyuter, kir yuvish mashinasi va hokazolar)ni ishlatishda foydalanilmoqda. Xo’jalik yurituvchi subyektlar binolarni yoritishda va ishlab chiqarish texnikalari (motor, stanok, pechlar, apparatlar va hokazolar)ni ishlatishda elektr energiyadan foydalanadi. Uy xo’jaligi hamda xo’jalik yurituvchi subyektlar, ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bilan shug’ullanuvchi subyektlar ko’payib borayotganligi tufayli elektr energiyaga talab oshib bormoqda.

Elektr energiyaning asosiy qismi (85%) issiqlik elektr stansiyalaridan olinadi. Bunda qimmatbaho xomashyo bo’lgan tabiiy gaz yoki dizel yoqilg’isi ishlatiladi. Faqat 15% elektr energiya gidroelektr stansiyalar orqali olinadi. Bu, asosan, Chirchiq daryosiga qurilgan gidroelektr stansiyalar kaskadidan iborat. Ular ichida eng yirigi Chorvoq GESIdir.

Bundan tashqari issiqlik elektrostansiyalarining ko’pchiligi (Taxiatosh, Tuyamo’yin, Navoiy, Irtishar, Sirdaryo GRES, Farhod, Toshkent GRES, G’azalkent, Xojikent, Chorvoq, Olmaliq, Quvasoy, Farg’ona, Andijon, Talimarjon GRESi) 1980-90-yillarda qurilgan bo’lib, zamon talabiga javob bermaydi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3- fevraldagi “2018-yildagi investitsiyaviy va infratuzilmaviy loyihalar ro’yxatini tasdiqlash to’g’risida”gi PQ-3507 sonli qaroriga muvofiq “O’zbekenergo” AJ bo’yicha yangi energiya obyektlarini qurish, amaldagilarini modernizatsiya va rekonstruksiya qilish bo’yicha 6 ta investitsion loyiha amalga oshirildi.

Bugungi rivojlanish bosqichida elektr energiyasiga bo’lgan ehtiyojni qondirish, mavjud elektr stansiyalar va tarmoqlarni modernizatsiya va rekonstruksiya qilish, yuqori samarali energiya ishlab chiqarish texnologiyalari asosida yangi ishlab chiqarish obyektlarini qurish, elektr energiyasini hisobga olish tizimini takomillashtirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish hisobiga yonilg’i-energetika resurslarini diversifikatsiyalash elektr energetika sohasining asosiy maqsadi hisoblanadi. 2021- yilgacha energetikani rivojlantirishning barcha sohalariga tegishli 52 ta investitsiya loyihasini amalga oshirish ko’zda tutilgan.

Respublika elektr energetikasi haqli ravishda O’zbekiston iqtisodiyotining asosiy tarmoqlari tarkibiga kiradi. U yirik ishlab chiqarish va ilmiy-texnik imkoniyati bilan iqtisodiyotning rivojlanishi va xalq farovonligiga salmoqli hissa qo’shib kelmoqda.

Keyingi yillarda bu issiqlik elektrostansiyalarini modernizatsiya qilish uchun katta mablag’ sarflanmoqda. Lekin, iqtisodiyotning jadal rivojlanib borishi sababli elektroenergiyaga talab keskin oshib bormoqda. Shuning uchun ham bu elektr stansiyalarini modernizatsiya qilish elektr energiyasi yetishmovchiligi muammosini to’liq hal eta olmaydi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “2017-2021 yillar uchun Gidroenergetikani rivojlantirish dasturi to’g’risida”gi qarorni imzoladi. Unga ko’ra, 2017-2021 yillarda Gidroenergetikani rivojlantirish bo’yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlangan.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida atom elektr stansiyalari (AESlar) qurilgan. Bu elektr stansiyalar urandan foydalanadi. 1 kg uran (shartli uran yoqilg'isi) 2.5 ming t ko'mir yonganda beradigan miqdorda issiqlik beradi. AESlar o'zining energetika bazasi bo'lmagan va yoqilg'I qimmat, lekin elektr energiya ko'p talab qilinadigan joylarda quriladi.

O'zbekistondagi birinchi atom elektr stansiyasi (AES) Navoiy va Buxoro viloyatlari chegarasida joylashgan To'dako'l suv ombori yaqinida qurilishi ma'lum qilindi.

O'zbekistonda 2012-2017-yillarda elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi dinamikasi:

Yillar / Ko'rsatkichlar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Elektr energiya ishlab chiqarish, mlrd.kVt/soat	53.0	54.6	55.8	57.7	59.1	60.8
O'sish sur'atlari:						
a) Zanjirsimon usulda,%	100.0	103.0	102.2	103.4	102.4	102.9
b) Bazis usulda,%	100.0	103.0	105.3	108.9	111.5	114.7

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, mamlakatda elektr energiya ishlab chiqarish hajmi muttasil ko'payib bormoqda. Yillik o'sish 2.2 % dan (2014-yil) 3.4 % gacha (2015-yil). Ushbu yillar davomida (2012-yildan 2017-yilgacha) elektr energiya ishlab chiqarish 53.0 mlrd kVt/soatdan 60.8 mlrd kVt/soatga yetgan, ya'ni 14.7 % ga o'sgan. Lekin ushbu davrda mamlakat aholi soni 109.0 %, faoliyat yurituvchi subyektlar soni 115.6 % ga (2012-yilga 259.6 mingta, 2018-yil boshiga 300.2 mingta) ko'payganligini hisobga olsak, elektr energiya ishlab chiqarish sur'atlari, unga bo'ladigan talabning o'sish sur'atlaridan orqada qolmoqda.

Energiyaning yangi manbalarini topish va o'zlashtirish borasida tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ana shunday energiya manbalaridan biri Quyosh energiyasidir. Toshkent viloyatining Parkent rayonida ana shunday "Fizika-Quyosh" inshooti qurib ishga tushirildi. Geotermal (issiq suv) va shamol energiyalaridan elektr hosil qilish O'zbekistonda yo'lga qo'yilmoqda.

Toshkentda shamol energiyasiga bag'ishlangan anjumanda gapirgan vazir o'rinbosarining fikriga ko'ra, shamol energiyasi ishlab chiqaruvchi qurilmalarni birinchi navbatda Navoiy viloyati va Qoraqalpog'istonda o'rnatish rejalanmoqda.

O'zbekiston so'nggi yillarda jiddiy energetika muammolariga duch kelmoqda. Aholi ayniqsa, qish mavsumida elektr taqchilligidan shikoyat qilib keladi. Elektr ta'minotidagi uzilishlar so'nggi paytlarda poytaxt Toshkentda ham kuzatilmoqda.

Prezident qarori Respublika energetika balansida qayta tiklanadigan energiya manbalari miqdorini bosqichma-bosqich oshirib borish va shu asosda ekologik toza generatsiya manbalari yaratish, mavjud bo'lgan gidroelektro stansiyalarni texnik va texnologik qayta jihozlash, xalqaro tajribani hisobga olib suv manbalaridan samarali foydalanish, energetika manbalarining o'zaro muvofiqligi darajasini oshirish va shuning hisobidan aholi va korxonalarning elektr energiyasiga bo'lgan talabini to'liq qondirish maqsadida qabul qilingan.

РИВОЖЛАНИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ – ФАН, ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА ТАЪЛИМ ИНТЕГРАЦИЯСИ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.,
С.Ш.Уразов – СамИСИ ўқитувчиси

Инсоният ҳаётида мулк муҳим аҳамият касб этади. Шу туфайли ҳар қандай кишилик жамиятининг равнақини мулксиз тасаввур этиш қийин. Зеро, тараққиётнинг замирида муносабатлар, унинг таркибий қисми бўлган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ҳам ётади. Бундай муносабатлар предмети бўлиб моддий ва моддий бўлмаган ёки, бошқачароқ айтганда, номоддий мулк ҳисобланади. Моддий мулк, ўз навбатида, кўчмас ва кўчар мулкка бўлинади. Моддий бўлмаган мулк, яъни номоддий мулк, одатда, кўчар мулк тоифасига киради. Яъни номоддий мулк бир жойдан бошқа жойга, бир шахсдан иккинчи шахсга ўтказилади.

Барча мулкларнинг, шу жумладан номоддий мулкнинг ҳам кўпайиши макон ва замонда юз бераётган интеллектуал фаолиятнинг натижаси ҳисобланади. Айнан шу боис ҳам, номоддий мулк, бошқачароқ айтган, интеллектуал мулк ҳам кўпаяди ва жамиятнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди.

Кўриниб турибдики, ҳар қандай кишилик жамияти равнақида интеллектуал мулк муҳим аҳамият касб этар экан, унинг мамлакатимиз равнақида ҳам катта ҳиссаси бор. Шу туфайли ушбу мулк тушунчасига қисқача бўлсада тўхталишни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Биринчи галда ушбу тушунчанинг таърифига аниқлик киритиш лозим. Интеллектуал мулк объектлари фуқаролик ҳуқуқининг алоҳида, ўзига хос объектидир. "Интеллект" лотинча сўздан олинган бўлиб, "ақл" маъносини беради[6]. Агар ушбу сўзни соф ўзбек тилида ифода этиладиган бўлса, уни "Ақлий мулк", деб аташ мумкин. Аммо интеллектуал мулк халқаро атама сифатида эътироф этилаётганлиги туфайли, бизнинг қонунларимизда ҳам шундай аталаётганлиги боис, уни айнан шундай аташни тавсия қиламиз. Бу атама ўзбек тилининг изоҳли луғатида ҳам келтирилган. Унда таъкидланишича "Интеллект (*лотин.* intellectus – ақл, идрок, тасаввур)"[7] маъноларини англатади.

[6] Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг иккинчи қисмига шарҳлар. Ш жилд. Т.: "иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси" нашриёт уйи, 1998. - Б. 20.

[7] Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж-II. Е-М./Таҳрир ҳайати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 216.

Ушбу атамага мазкур луғатда иккита изоҳ берилган. “1 кишининг фикрлаш қобилияти, ақлий ривожланганлик даражаси, зеҳн. 2 Шундай ақл-идрок, зеҳин фаросат эгаси”[8]. Худди шундай изоҳни “Интеллектуал” атамасига ҳам берилган. “Интеллектуал (лот intellectus – ақл-идрок, билиш; тушуниш)”[9] деган маъноларни англатади. Бунга ҳам иккита изоҳ берилган “1 *от* Маънавий эҳтиёжлар билан яшовчи ёки ақлий фаолиятнинг энг юксак ва мураккаб турлари билан шуғулланувчи (шахс) *...айниқса илмий, яъни интеллектуал кишилар...*”[10]. Булардан ҳам кўриниб турибдики, “интеллект”, “интеллектуал” атамалари бевосита инсоннинг ақли ва унинг маҳсули билан боғлиқ тушунчалардир. Буларнинг ўзаро боғлиқлиги қуйидаги чизмада ўз аксини топган (1-расм).

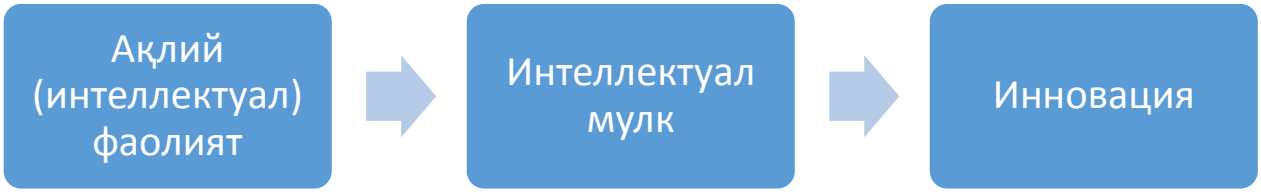

1-расм. Интеллектуал мулкнинг шаклланиши ва унинг ишлатилиши билан боғлиқ жараёнлар эволюцияси

Мазкур расмда келтирилган тушунчаларнинг ҳар бирининг таърифини ишлаб чиқиш муҳимдир. Бу борада олимларимизнинг кўпгина қарашлари мавжуд. Уларга тўхталиб ўтирмасдан ўзимизнинг қарашларимизни беришни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Интеллектуал (ақлий) фаолият дейилганда янги асар, ғоя, қараш, маҳсулот, иш, хизмат турини яратишга қаратилган мақсадли харакатлар мажмуаси тушунилади. **Интеллектуал мулк** деганда, одатда, макон ва замонда олиб бориладиган интеллектуал фаолиятнинг натижасида вужудга келадиган мулк тушунилади.

Интеллектуал мулк ва бу мулкни яратилишига қаратилган интеллектуал фаолиятнинг **макони** бўлиб жамиятнинг аниқ ячейкалари ҳисобланади. Бундай ячейкалар бўлиб илмий муассасалар, корхона ва ташкилотлар, оилалар ҳамда якка ҳолда ижодий меҳнат қилаётган жамият аъзоси (шахс) ҳисобланади. Интеллектул фаолият жамиятни ушбу ячейкаларининг меҳнат жамоалари ёки якка аъзоси томонидан олиб борилади. Меҳнат жамолари ёки якка шахснинг интеллектуал фаолиятида яратилган интеллектуал мулк, мос равишда, меҳнат жамоаси ёки якка шахснинг интеллектуал мулки ҳисобланади.

Интеллектуал мулк ва бу мулкни яратилишига қаратилган интеллектуал фаолиятнинг **замони** деганда бу мулк яратилган (вужудга келган) ҳамда уни

[8] Ўша жойда. – Б. 216.
[9] Ўша жойда. – Б. 216.
[10] Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж-II. Е-М./Таҳрир ҳайати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 216.

яратилиши (вужудга келиши)га қаратилган интеллектуал фаолият олиб борилган вақт тушунилади. Бундай вақт бўлиб, одатда, аниқ йил, чорак, ой ҳисобланади. Тан олиш, баҳолаш, ўлчаш ва ҳисобга олиш мезонларига кўра интеллектуал мулк ва уни яратилишига қаратилган фаолият юқорида санаб ўтилган ҳисобот даврларида миқдор ва сифат жиҳатдан ўз тавсифини топади. Бундай иш билан ҳисоб фани шуғулланади.

Интеллектуал мулк, одатда, номоддий шаклга эга бўлади. Аммо унинг маҳсули моддийлашиб боради. Интеллектуал мулк маҳсулининг моддийлашган шакли иқтисодий ва ижтимоий фаолиятга жорий қилинган инновацияларда, яъни янги техника ва технологияларда, янги маҳсулот ва товарларда, кўрсатиладиган моддий хизмат турларида намоён бўлиши мумкин. Моддий бўлмаган интеллектуал мулк маҳсули бўлиб янги яратилган ғоя, янги технология, янги хизмат тури, янгича дастурий таъминотлар, лойиҳалар ва бошқалар ҳисобланади. Буларнинг яратилиши бевосита таълимга боғлиқ.

Интеллектуал мулкнинг яратувчиси ҳам, истеъмолчиси ҳам, объекти ҳам инсон ҳисобланади. Шуни эътироф этиш керакки, бошқа бойликлар сингари интеллектуал мулк ҳам оз ёки кўп бўлиши мумкин. Бу бевосита инсонларга ҳам тегишлидир. Бири интеллектуал бой киши бўлса, иккинчиси унга тенг кела олмаслиги мумкин. Аммо ушбу бойликнинг аниқ ўлчови ҳозирча ишлаб чиқилган эмас. Бироқ мамлакатнинг, миллатнинг, жамоанинг миллий салоҳиятидан келиб чиқиб интеллектуал бойликка баҳо бериш мумкин.

Интеллектуал бойликни кўпайтиришда иштирок этадиган воситалардан энг муҳимлари фан ва таълим бўлиб ҳисобланади. Уни амалга оширишда иштирок этадиган муассасалар узлуксиз таълим тизимига кирувчи, таълим хизматини кўрсатувчи ва фан сирларини ўргатувчи ўқув муассасалари ва уларнинг ринтеграциялашувини таъминлашга хизмат қиладиган профессор-ўқитувчилар ва илмий ходимлардир.

Охирги пайтларда интеллектуал фаолиятни, бошқачасига, инновацион фаолият, мос равишда, интеллектуал мулкни инновацион маҳсулот, деб аташ кенг тус олди. Адабиётларда ушбу тушунчалар таърифлари, уларнинг мазмун-моҳиятига оид турли мунозарали қарашлар пайдо бўлди.

«Инновацион фаолият» атамаси негизида, кўриниб турибдики, авваламбор, **«инновация»** сўзи, ушбу сўз негизининг ўзида эса **«новация»** сўзи ётади. Ўзбек тили луғотига бу сўзлар хорижий тиллардан кириб келган. Чунончи, инглизча **«innovation»,** русчасига **«инновация»** сўзи ўзбек тилида «киритилган янгилик, ихтиро»[11] сўзларини англатади. Ушбу атамага ҳам учта изоҳ берилган: “1 *иқт* техника ва технологиянинг янги турлари (авлодлари)ни жорий этиш мақсадида иқтисодиётга сарфланган маблағлар. 2 Илғор техника ва технология, бошқариш ва б. соҳалардаги янгиликлар ва уларнинг турли соҳаларда қўлланилиши. 3 *тлш* муайян тилда , асосан унинг морфология соҳасида энг сўнгги даврларда пайдо бўлган янги ҳодисалар (тил бирликлари)”[12]. Шуни

[11] Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж-II. Е-М./Таҳрир ҳайати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 212.

[12] Ўша жойда. – Б. 212.

эътироф этиш керакки, инновация сўзининг ўзагини сўзи ташкил қилади. Бу **«Новация»,** сўзи лотинча **«novation»** сўзидан олинган бўлиб, ўзбек тилининг луғотида "янгилик, янги тартиб (расм, одат, усул ва ҳ. к.)"[13] маъносида талқин этилган.

Умумий хулоса қилиб айтганда, махсус луғотларда ва адабиётларда инновация атамасига турли нисбатлар берилган:

(1) "техника ва технология авлодини алмаштиришни таъминлаш мақсадида иқтисодиётга маблағ киритиш";

(2) "илмий-техник прогресс ютуқлари натижаси ҳисобланган янги техника ва технология";

(3) "янгиланишга қилинган инвестиция, янги жараён, маҳсулот, хизматларни амалий ўзлаштириш натижаси";

(4) "янги техника ёки технологияга, меҳнатни ташкил қилишга, хизмат кўрсатишга, бошқарувга ва бошқа мақсадларга киритилган капиталдан олинган моддий ҳамда номоддий мулк";

(5) "янгиликни яратиш, ўзлаштириш ва тарқатиш жараёнлари, бу жараёнларни ўзида мужассамлаштирувчи янги фаолият" сифатида ҳам таърифлар берилган.

Юқорида келтирилган изоҳларга асосланиб, таъкидлаш мумкинки, «новация», «инновация», «инновацион фаолият» ҳар қандай кишилик жамиятини, унинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётини равнақ топтириш учун амалга оширилаётган ишларни, жараёнларни, моддий ва номоддий кўринишдаги янгиликни, янгидан яратилаётган мулкни ифодаловчи тушунчалардир. Бизнингча, ушбу атамаларга қуйидагича таърифларни бериш мумкин.

Инновация дейилганда жамиятнинг турли ячейкаларида амалга оширилаётган ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш)ни, унинг моддий техника базасини янгилаш ҳамда ривожлантириш мақсадида янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва тадбиқ этишга қаратилган махсус инновацион фаолият тушунилади**.**

Инновацион фаолият дейилганда ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва ишларни бажаришга қаратилган моддий-техника базасини янгилашга ва ривожлантиришга имкон берувчи янги ғоялар ва ишланмаларни яратиш, ўзлаштириш ва тадбиқ этишга йўналтирилган жараёнлар мажмуаси тушунилади.

Инновацион маҳсулот дейилганда бу инновацион фаолиятни олиб бориш натижасида олинган янгидан барпо қилинган ёки тубдан такомиллаштирилган моддий ёки номоддий мулк тушунилади. Моддий мулк шаклидаги инновацион маҳсулот бўлиб янги техника, янги маҳсулот, янги товар ҳисобланади. Номоддий мулк шаклидаги инновацион маҳсулот - бу янги яратилган ғоя, янги технология, янги хизмат тури, янгича дастурий таъминотлар, лойиҳалар ва бошқалардир.

[13] Русча – ўзбекча луғат. 2 томлик.1-том. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциулопедияси", 1983. – Б. 667.

MAMLAKAT IJTIMOIY VA IQTISODIY TARAQQIYOTINING PROGNOZ KO‘RSATKICHLARI

O‘rinboyeva Y.- i.f.d.(PhD)
Pardaboyev O.B.- talaba, SamISI

Har qanday jamiyatda o‘sib borayotgan ehtiyojlarni qondirish va farovon yashash uchun iqtisodiy o‘sish yuz berishi kerak.

Iqtisodiy o‘sish - iqtisodiy ravnaq, ya’ni iqtisodiyotning ilgarilab rivojlanishi bo‘lib, yaratilgan tovarlar va xizmatlarning ko‘payib borishini bildiradi.

Jahon amaliyotida mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti qator muhim omillar uyg‘unligida shakllanadi, uning muhim makroiqtisodiy ko‘rsatkichlardagi ulushi, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi ichki mahsulot bilan baholanadi. Mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy jihatdan, aholi hayot farovonligini yuksaltirish, moddiy ne’matlar va xizmatlar mo‘l-ko‘lligini ta’minlash, kishilar iste’molini hajm va tarkib jihatdan ularning tobora o‘sib boruvchi ehtiyojlari darajasiga yaqinlashtirish har qanday progressive tizimning bosh maqsadi, uning rivojlanish strategiyasi hisoblanadi. Bu masalada O‘zbekiston ham istisno emas. Hozirgi kunda mamlakatda Harakatlar strategiyasi doirasida, uni amalga oshirish bo‘yicha barcha ijtimoiy-iqtisodiy barcha dastur va rejalarda aholi turmush darajasini va sifatini yuksaltirish, keng ko‘lamli va katta amaliy natijalar berishga qaratilgan islohotlar orqali amaliy iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtirish, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi ichki mahsulot hajmini rivojlangan mamlakatlar darajasiga yaqinlashtirib boorish siyosati amalga oshirilmoqda. Ushbu pirovard maqsadga erishishda har bir soha va tarmoqlarning o‘rni va alohida ahamiyati mavjud. Jumladan, xizmat ko‘rsatish sohasi muayyan davlat iqtisodiyotiga katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va to‘g‘ridan-to‘g‘ri aholi turmush darajasining oshishiga xizmat qiladi. Binobarin rivojlangan mamlakatlarda sohaning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 74 foizni[14], umumiy bandlikda 70-75 foizni va jami korxonalar tarkibida 90-95 foizni[15] tashkil etadi.

Makroiqtisodiy barqarorlik iqtisoiyotni jonlantirish va uning tarkibini yangilash, investitsiya faoliyatini jadallashtirish, ish joylarining sonini oshirish, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ko‘paytirish, aholinng real daromadlarini oshirish uchun tegishli shart-sharoit yaratishning hayotiy zaruriy bosqichi sifatida muhimdir. Milliy valyutamiz barqarorligini ta’minlash, bank tizimini mustahkamlash, mamlakatimizda va mahalliy darajada budjet barqarorligini ta’minlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak. Bu chetdan qarz olish bo‘yicha konservativ yondashuv siyosatini davom ettirish, davlatning tashqi qarzi haddan tashqari oshib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu masala bo‘yicha to‘xtalib Sh. M. Mirziyoyev, “Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va iqtisodiy o‘sishning yuqori sur’atlarini saqlab qolish, jumladan, Davlat budjeti barcha darajada mutanosib, milliy valyuta va ichki bozordagi narx darajasi barqaror bo‘lishini ta’minlash – eng muhim ustuvor vazifamizdir” – deb alohida ta’kidladi[16].

[14] http://bukvi.ru
[15] John W.R. Phillips Social Security Programs Throughout the World:Europe, 2016. P. 18 ISSA.
[16] http://kun.uz

O’zbekistonda olib borilgan islohatlar orqali iqtisodiyotning barqaror o‘sishi ta’minlandi, makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlik mustahkamlandi, iqtisodiyot va uning ayrim sohalari o‘rtasidagi mutonosiblik kuchaydi, bozor mehanizmining tarkibiy qismlari qaror topdi va uning infratuzilmalari vujudga keltirilib, rivojlantirilmoqda. Bunga misol qilib 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini, yashirin iqtisodiyot muammosini hal qilish uchun valyuta bozorini liberallashtirish chora tadbirlari ko‘rilmoqda. (yashirin iqtisodiyotning ulushi yalpi ichki mahsulotning 50 % dan ko‘proq qismini tashkil etadi[17]).

Agar, biz O‘zbekistonning 2030 yilgacha bo‘lgan iqtisodiy o‘sishini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak har yilgi o‘sishni 8% dan yuqoriligini ko‘rishimiz mumkin.

YaMM quyidagi ikki usulda hisoblanadi. Birinchi usulda xarajatlar jamlanadi, ya’ni barcha iste’molchilarning tovar va xizmatlarni sotib olishga sarflangan puli jamlanadi. Masalan, bir yilda aholi o‘z iste’moli uchun 50 mlrd so‘m, firma va tashkilotlar 60 mlrd so‘m, davlat idoralari 40 mlrd so‘m sarflagan. Demak, YaMM 150 mlrd so‘mdan iborat. Ikkinchi usulda daromadlar, tovar va xizmatlarni sotishdan tushgan pul daromadlari jamlanadi. Masalan, barcha firma va tashkilotlar 70 mlrd so‘mlik tovar va xizmarlar sotgan, fermer xo‘jaliklari, jamoa xo‘jaliklari, tomorqa sohiblari va boshqalarning mahsulot sotishdan 50 mlrd so‘m daromad ko‘rgan, davlat korxonalarining tovar va xizmatlarini sotishdan tushgan puli 30 mlrdni tashkil etadi. Demak, YaMM 150 mlrd so‘mga teng.

Yalpi ichki mahsulot o‘sishiga juda ko‘p omillar ta’sir etadi. Ulardan eng muhimlaridan biri bu sanoat sohasi hisoblanadi. Yalpi ichki mahsulotda sanoatning ulushi yuqori davlatlarda yalpi ichki mahsulot hajmi ham yuqori bo‘ladi. Sanoatning rivojlanishi O‘zbekiston Respublikasida ham kuzatilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistikasining 2018 yilning yanvar-iyun oylari uchun bergan ma’lumotlariga ko‘ra sanoatning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 26,1 foizdan 30,6 foizga oshganligini ko‘rishimiz mumkin[18].

Mamlakatimizda 2030 yilga qadar YaIMni kamida ikki barobarga oshirish, unda sanoatning ulishini esa 40 % ga yetkazish maqsadida chora tadbirlar ko‘rilmoqda. Bizning ko‘rsatkichlarimiz, past bo‘lishiga sabab, sanoatning YaIM dagi ulushining pastligidir. 2015 yilgacha sonoatning YaIMdagi ulishi O‘zbekistonda 24 foizni[19] ni tashkil etgan.

YaIM bo‘yicha ko‘rsatkichimiz har yili o‘sib bormoqda. Bu esa mamlakatimizda qilinayotgan ilg‘or va chuqurlashtirilgan islohotlar natijasi hisoblanadi.

[17] http://gazeta.uz
[18] O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga asoslangan.
[19] O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga asoslangan.

Jadval[20]

Yillar	a_0	a_1	Bandlar soni,ming kishi	a_2	Sanoat mahsulotlari, mlrd so‘mda	YaMM Mlrd so‘mda
2016 yil	9248,958	-0,70754	13328,26	4,139601	34609,87	143089,8
2017 yil	9248,958	-0,70754	13610,4	4,139601	37191,31	153576,3
2018 yil	9248,958	-0,70754	13892,55	4,139601	39772,74	164062,8
2019 yil	9248,958	-0,70754	14174,69	4,139601	42354,18	174549,3
2020 yil	9248,958	-0,70754	14456,84	4,139601	44935,62	185035,8
2021 yil	9248,958	-0,70754	14738,98	4,139601	47517,06	195522,3
2022 yil	9248,958	-0,70754	15021,12	4,139601	50098,5	206008,7
2023 yil	9248,958	-0,70754	15303,27	4,139601	52679,94	216495,2
2024 yil	9248,958	-0,70754	15585,41	4,139601	55261,37	226981,7
2025 yil	9248,958	-0,70754	15867,55	4,139601	57842,81	237468,2
2026 yil	9248,958	-0,70754	16149,7	4,139601	60424,25	247954,7
2027 yil	9248,958	-0,70754	16431,84	4,139601	63005,69	258441,2
2028 yil	9248,958	-0,70754	16713,99	4,139601	65587,13	268927,7
2029 yil	9248,958	-0,70754	16996,13	4,139601	68168,57	279414,2
2030 yil	9248,958	-0,70754	17278,27	4,139601	70750,01	289900,7

O‘zbekiston ekstensiv o‘sish yo‘lidan ketmoqda ya’ni mamlakat yalpi ichki mahsuloti va aholi sonining o‘sishi parallel tarzda bormoqda. Shunga qaramay, O‘zbekiston Respublikasining so‘ngi statistikalari orqali uning qo‘shni davlatlarga nisbatan aholi soni va iste’mol bozorining kattaligi bilan ustunligini ko‘rishimiz mumkin.

INVESTITSIYANING O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI IQTISODIYOTIDA TUTGAN O’RNI VA UNI RIVOJLANTIRISH HARAKATLARI

Yaxyoev E. - assistent
Mardiyev Sh.P.-talaba, SamISI

Investitsiya iqtisodiyotni rivojlantirsh maqsadida o’z mamlakatida va chet-ellarda turli tarmoqlarga, umumiqtisodiy dasturlarga, innovatsion va tadbirkorlik loyihalarga uzoq muddatli capital kiritish. Pulning vaqtga bog’liq nazaryasiga ko’ra, investitsiya kelajakda naf olish maqsadida mablag’lar qo’yishdir. Investitsiya kapitalni muayyan muddatga bog’lashni yoki band qilishni bildiradi. Bundan asosiy maqsad kapitalni saqlab qolish yoki bo’lmasa kapital qiymatini vaqt mobaynida o’stirib borish.

Investitsiya orqali qilingan hamkorlik umumjahon va milliy muommolarni hal qilishda muhim rol o’ynaydi. Albatta bugungi globallashuv rivojlanish natijasida investitsiya jahonda juda katta su’ratlarda o’sib bormoqda. Xususan 2018 yil O’rto Osiyo davlatlariga kiritilgan investitsiya hajmi 170 milliard $ tashkil qilgan bo’lsa shundan O’zbekistonga kiritilgan investitsiya hajmi so’nggi 5 yil ichida 11.8 $ milliard dollarni tashkil etdi. Bu kiritilgan investitsiya hajmining asosiy qismini ya’ni 73 foizini neft-gaz sohasiga yo’naltirilgan, axborot texnologiyalari va

[20] O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida tuzilgan.

kommunikatsiya sohasiga 6 foiz, elektroenergetika sohasiga 2 foiz, yengil va to’qimachilik sohasida 1 foiz atrofida avtomobil sohasiga 0.2 foiz investitsiya jalb qilingan. Bundan ko’rinib turibdiki investitsiyaning asosiy qismi neft-gaz sohasini rivojlantirish uchun yo’naltirilmoqda. Sanoat sohasiga 8 foiz hamda 9 foiz esa xizmat ko’rsatish sohalariga yo’naltirilmoqda.

Investitsiya – iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Shu bois bu masala O’zbekiston Respublikasining doimiy e’tiborida bo‘lib kelmoqda. 2019-yil mamlakatimizda «Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili» deb e’lon qilindi. Bu sohadagi ishlar samaradorligini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi tashkil etildi.

O’zbekiston Respublikasining investitsiyani rivojlantirish va investitsiyani jalb qilish bo’yicha siyosati - bu iqtisodiyotning ustivor tarmoqlarini rivojlantirish, qo’llab-quvvatlash, markazlashgan investiyatsiyalash jarayonidan nomarkazlashgan investitsiya jarayoniga o’tish, ustivor investitsion loyihalarni qo’llab quvvatlashga qaratilgan mexanizm, uslublar yig’indisi hisoblanadi. Davlat investitsiya siyosatini amalga oshirishda ko’proq ustivorlik kichik biznes sub’ektlari, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar tuzishga qaratiladi. Davlat investitsiya siyosati mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, muammolarni tezkorlik bilan hal qilish va shu asosda investitsiya ishtirokchilarining erkin harakat qila olishlari uchun qulay iqtisodiy, investitsion muhit yaratishga qaratilgan.

Davlat investitsiya siyosatining ustivor yo’nalishlari deb quyidagilar hisoblanadi:

- investitsiyalar, ular harakatlanishi, investitsiya faoliyati ishtirokchilari munosabatlari, ularni tartibga solib turish bo’yicha qulay huquqiy bazani yaratish, amaldagi qonunchilik-huquqiy bazasini takomillashtirish;
- iqtisodiy tub islohotlarni amalga oshirish, maqsadli investitsion siyosatni yurgizish;
- investitsion jarayonni yaxshilash va barcha investitsion jarayon ishtirokchilarining faolligini oshirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- davlat boshqaruv organlari, hukumat tashkilotlarining nazorat etish funktsiyalarini yanada takomillashtirish.

O’zbekiston Respublikasining investitsiyani rivojlantirish uchun qilinayotgan chora-tadbirlar.

-inqirozga qarshi choralar qo’llanilmoqda;
-banklarning investitsion faolligi kuchaytirilmoqda;
-erkin iqtisodiy hududlar tashkil etilmoqda;
- valyuta bilan bog’liq ishlar muvofiqlashtirilmoqda;
-davlat tomonidan investorlar uchun berilayotgan imtiyozlar (soliq sohasida berilayotgan imtiyozlar, bojxona to’lovlari imtiyozlar va boshqalar).

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatiga hamda boshqa vazirlik va idoralarga 2017-2021 yillar uchun qabul qilingan Harakatlar Strategiyasining uchinchi qismiga muvofiq investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan maqsadini amalga oshirishda, to'g'ridan-to'g'ri chet el sarmoyalarini jalb etish orqali ishchi o'rinlarini yaratishda ko’mak beradi.

To’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalar oqib kelishini rag’batlantirish, mamlakat qonunchiligini takomillashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va ulardan foydalanishning uzoq muddatli maqsadli dasturiga muvofiq amalga oshirilishini talab etadi. To’g’ridan-to’g’ri xorijiy investitsiyalarni yangi loyihalarga jalb etish va O’zbekiston mintaqalarida xususiy sektorni yuksaltirish, turli sohalardagi o’zgarishlar, rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar ayniqsa qishloq hududlarida qo’shma korxona tashkil qilish bugungi kunning eng muhim ustuvor vazifalaridan biridir.

O’zbekiston Respublikasi yuritayotgan bu siyosati albatta o’z samarasini berishni boshladi. Keyingi yillarda O‘zbekistonning yetakchi xorijiy davlatlar bilan aloqalari jadal rivojlanib, yangi mazmun bilan boyib bormoqda. Siyosiy muloqotlar va delegatsiyalar almashuvi faollashyapti. O’zbekiston Respublikasi rahbarining xorijiy mamlakatlarga tashriflari davomida o‘zaro hamkorlik va sheriklik munosabatlari yangi bosqichga ko‘tarilgani, O‘zbekiston bilan Germaniya, Fransiya, Hindiston va Birlashgan Arab Amirliklari o‘rtasida umumiy qiymati 14 milliard AQSh dollardan ortiq bo‘lgan manfaatli shartnoma va kelishuvlar imzolangani bunga misol bo’la oladi.

Investitsiyalar davlat qo‘mitasining xorijiy hamkorlikni rivojlantirish departamenti direktori o‘rinbosari Aleksey Simning fikricha 2019-yilda 2-choragida o‘zlashtirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar hajmi yuqori darajadagi tashriflar, shuningdek, mamlakatda va xorijda xalqaro biznes-forumlar o‘tkazish davomida imzolangan loyihalar hisobiga 4,1 milliard dollarni tashkil etishi kutilmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak bundan ko’rinib turibdiki kiritilayotgan investitsiya hajmi yildan yilga o’sib bormoqda, bu esa O’zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti rivojlanishining oshishiga olib kelmoqda va davlatimiz bu sohadagi siyosati jahon andozlariga mos kelib yaqin yillar davomida mamlakat iqtisodiyotidagi kamchiliklarini to’laqonli tarzda bartaraf etishga xizmat qiladi.

РАЗВИТИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Камилова Н.А.-и.ф.н., доцент
Муминов Б.Д. – студент, СамИЭС

Мировая экономика XX – XXI вв. знаменуется началом качественных перемен. Для экономических исследований принципиально актуальными становятся парадигмы, акцентирующие внимание на качественной стороне, природе, закономерностях эволюции, изучении границ и пределов систем, обладающих конкретным системным качеством. В настоящих условиях малый бизнес уже не может рассматриваться в качестве самостоятельного сектора экономики. Необходима продуманная стратегия интеграции малых предприятий с мощными экономическими структурами. Реализация социально-ориентированной модели рыночной экономики Узбекистана невозможна без создания эффективного сектора малого предпринимательства. Особая роль малых предприятий в отличие от других форм деловых организаций

заключается в том, что малый бизнес способен реализовать не только традиционно предписанные ему функции: вклад в ВНП, поступления в бюджет, обеспечение занятости, поддержание конкурентной среды. Именно с малым бизнесом связаны надежды на рыночную адаптацию большинства населения, формирование влиятельной группы экономических интересов, которая является основой гражданственности, социально-экономической устойчивости и политической стабильности.

Малый бизнес – это особый тип институциональной организации, располагающий активами разной степени спецификации и правами собственности на них. В системе производственных отношений возникает особый тип отношений, который можно определить как трансакционные отношения.

Малое предприятие как особый тип институциональной организации имеет только ему присущее устройство, мотивы, цели, интересы и средства. Для него характерна высокая исключительность прав собственности и ответственности, что предопределяет форму экономической власти и право на доход. Следствием подобной исключительности является выбор типа воспроизводства и характер принимаемых решений.

Малый бизнес отличается особыми отношениями как внутри организации, так и за ее пределами. Персонифицированное доверие является одним из главных ресурсов организации, а механизм персонификации представляет собой особый тип передачи правомочий.

Несмотря на возможности организации, эффективность малого бизнеса зависит от внешней институциональной среды, которую он оценивает на соответствие целям организации – выгодные и невыгодные. Зачастую малый бизнес реагирует либо «протестным» экономическим поведением, уходя в тень, где издержки внелегальности меньше издержек легальности воспроизводства, либо «выпадает» из рыночной экономики. Реальные параметры институциональной среды определяют цели малых предприятий, которые в современной экономике далеко не всегда нацелены на максимизацию прибыли. Субъекты малого бизнеса совершают выбор в определенных рамках, обусловленных действующими институтами, функции которых заключаются в регулировании поведения людей, экономии когнитивных способностей, организации процесса обучения, передачи информации, снижении трансакционных издержек. Такими институтами являются институты-правила, институты-нормы, институты-санкции, которые подразделяются на формальные, неформальные, мягкие и жесткие.

В системе производственных отношений возникает особый тип отношений, который можно определить, как трансакционные отношения.

Трансакционные отношения и трансакционные издержки сопровождают каждую стадию воспроизводственного процесса малого бизнеса.

Уже на первой стадии традиционного кругооборота капитала предприниматель сталкивается с проблемой поиска стартового капитала, аренды помещения, регистрации, лицензирования, открытия расчетного счета.

Для осуществления этой деятельности необходимо нести затраты денежных средств, времени, усилий либо самостоятельно, либо обращаясь к услугам трансакционной фирмы, чьи услуги требуют затрат.

Самостоятельная реализация трансакционных отношений требует особых знаний, особой информации, особых партнеров. Высоки трансакционные издержки, связанные с получением кредита, поиском рабочей силы.

На стадии производства, несмотря на то, что все права собственности сконцентрированы в одних руках, внутри предприятия возникает вопрос контроля исполнения производственных заданий и предупреждения оппортунистического поведения сотрудников, даже если они связаны родственными отношениями.

Среди государственных институтов воспроизводства приоритетными являются нормативно-законодательная база и судебная система.

Именно интеграция могла бы создать официальное прикрытие малому предпринимательству, избавляя его от стихийных рыночных колебаний спроса и предложения, обеспечивая равномерную загрузку оборудования, обучение и развитие персонала. В результате взаимодействия крупные предприятия выступают гарантами в получении кредитов, приобретении оборудования, поставке сырья и материалов, способствуют внедрению новых технологий.

Франчайзинг позволяет малому бизнесу использовать на законном основании товарный знак или марку, получать доступ к разработанной технологии ведения бизнеса, техническую, консультационную, финансовую поддержку. Предприниматель экономит средства на рекламу, на ведение переговоров, поиск партнеров. Лизинг позволяет начать собственное дело при сравнительно небольшом стартовом капитале, выйти на рынок современной технологии, получить техническую поддержку и помощь в подготовке кадров. Опыт развитых стран позволяет судить об эффективности таких институтов, как бизнес-инкубаторы, «организованные промышленные зоны», «совместные экспортные компании», кластеры, аутсортинг. Особое значение приобретает саморегулирование бизнеса, которое позволяет повысить адаптацию и эффективность деятельности малых предприятий, так как участники рынка самостоятельно устанавливают формальные правила, регулирующие данную сферу бизнеса, обладая при этом доступом к локальным информационным ресурсам. Институт деловых сетей уже сейчас занял важное место среди малых предпринимателей. Деловые связи облегчают доступ к материальным ресурсам, помогают в завоевании и упрочнении рынка сбыта. Взаимные уступки, разделение риска с партнерами, различные формы финансовой взаимопомощи отвечают интересам малого бизнеса.

Успешное развитие семейного бизнеса в других странах говорит о необходимости законодательного закрепления такого института в Узбекистане. Ведь именно семья объединяет ряд важных институтов, которые способствуют развитию малого бизнеса в Узбекистане.

Экономические субъекты могут принимать на себя широкие обязательства по взаимной поддержке на основе родственных связей. Взаимная поддержка во

многом обязана своим существованием "социальной близости", под которой понимаются не только семейно-родственные узы, но и соседские отношения, личное знакомство, предрасположенность к конкретному человеку.

Необходимо отметить огромную роль семейного предпринимательства в изготовлении продукции народных промыслов, развитии сельского хозяйства, туристического бизнеса. Законодательное восстановление семейного малого бизнеса позволит решить ряд важнейших экономических и социальных задач.

МАМЛАКАТИМИЗДА БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ МАНБАЛАРИ, УЛАР АСОСИДА СМЕТАЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА БАЖАРИЛИШИ ҲИСОБИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Олтаев Ш.С. - и.ф.н., СамИСИ

Мамлакатимизнинг бюджет тизимида босқичма-босқич амалга оширилган ислоҳотлар натижасида Давлат бюджети ижросини амалга оширишнинг мукаммал меъёрий ҳуқуқий ҳамда ташкилий асоси яратилган. Жумладан, “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонун, Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси, “Бюджет ташкилотлари ва бюджетдан маблағ олувчиларнинг харажатлар сметаси ва штатлар жадвалини тузиш, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Бюджет муассасаларини маблағ билан таъминлашни такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низом, “Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Йўриқнома, “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан маблағ билан таъминланадиган ташкилотларнинг даврий молиявий ҳисоботларини тузиш, тасдиқлаш ҳамда тақдим қилиш бўйича қоидалар” ва бошка шу каби меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди.

Бюджет ижроси жараёнида ишончли ахборотга эхтиёж вужудга келади. Бунда, бухгалтерия ҳисоби энг асосий ахборот манбаи бўлиб, уни ташкил этиш иқтисодий жиҳатдан муҳим ҳисобланади.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози давом этаётган ҳозирги шароитда бюджет маблағларидан оқилона ва самарали фойдаланиш, бюджет тақчиллигини олдини олиш долзарб масалалардан бири саналади. Бюджет ташкилотлари бюджет маблағларининг асосий истеъмолчиси ҳисобланиб, давлат бюджети харажатларини ташкил этади ва харажатлар сметаси асосида бюджетдан молиялаштирилади.

1. Бюджет ташкилотлари ўз функциясини бажарганлиги учун амалга оширган харажатлари смета асосида Давлат бюджетидан молиялаштирилади.
2. Бюджет ташкилотининг ривожлантириш жамғармаси даромадлари ҳисобот чорагининг сўнгги иш куни охирида харажатлар сметаси бўйича тежалган маблағлар, капитал қўйилмаларни молиялаштириш учун назарда тутилган маблағлар бундан мустасно, фаолият ихтисослиги бўйича товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган даромадлар, ҳомийликдан олинган маблағлар ҳисобидан шакллантирилади.

3. Тиббиёт ташкилотларининг моддий рағбатлантириш ва ривожлантириш жамғармаси даромадлари тиббиёт ташкилотига ажратиладиган бюджет маблағлари умумий ҳажмининг 5 фоизигача бўлган миқдорда бюджетдан ажратиладиган маблағлар, фаолият ихтисослиги бўйича товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган даромадлар, ҳисобот чорагининг сўнгги иш куни охирида харажатлар сметаси бўйича тежалган маблағлар, капитал қўйилмаларни молиялаштириш учун назарда тутилган маблағлар бундан мустасно, белгиланган тартибда бюджет ташкилотлари тасарруфида қолдириладиган маблағлар, ҳомийликдан олинган маблағлар ҳисобидан шакллантирилади.

4. Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг бюджетдан ташқари жамғармалари даромадлари белгиланган тартибда давлат божлари, йиғимлар ва солиқ бўлмаган тўловлар, маъмурий жарималар ҳамда молиявий санкциялардан ажратмалар ҳисобидан шакллантирилади.

5. Бюджет ташкилотлари томонидан бюджетдан ташқари маблағлар, ўқувчилар ва тарбияланувчилар давлат мактабгача таълим муассасаларида, умумтаълим мактабларининг куни узайтирилган гуруҳларида, мактаб-интернатларда, олимпия захиралари коллежлари ва бошқа таълим муассасаларида сақлаб турилганлиги учун, олий ва ўрта махсус, қонун ҳужжатларига мувофиқ бошка турдаги ундириладиган тўловлар ҳисобидан шакллантирилади.

Ундириладиган тўловларнинг миқдорлари, уларни киритиш ва улардан фойдаланиш тартиби, шунингдек ундириладиган тўловлар бўйича имтиёзлар қонун ҳужжатлари билан белгиланади.[1]

Бюджет ташкилотлари томонидан белгиланган тартибда бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлар даромадлари ва харажатлари бўйича сметалари тузилади ва тасдиқланиб ижроси таъминланади. Бунда, республика ҳамда маҳаллий бюджетларда турувчи ташкилотларни молиялаштириш, улар учун тасдиқланган харажатлар сметалари асосида амалга оширилади.

Бюджет ташкилотлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999-йил 3-сентябрдаги 414-сонли “Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорига мувофиқ харажатлар Давлат бюджетидан маблағ билан таъминланади.

Бюджет ташкилотларида бюджетдан ташқари маблағлари ташкил бўлиш манбалари бюджет ташкилотларини ривожлантириш жамғармаси маблағлари, тиббиёт муассасаларини моддий рағбатлантириш ва ривожлантириш жамғармаси маблағлари, таълим муассасаларида ўқитишнинг тўлов контракт шакли маблағлари, тўловларнинг махсус турлари бўйича маблағлар, бошқа бюджетдан ташқари махсус маблағлар ва бюджетдан ташқари маблағлар бўйича алоҳида-алоҳида даромадлар ва харажатлар сметалари тузилади ҳамда молия йили давомида ижроси амалга оширилади.[2]

Бюджет тизимида бокичма-босқич амалга оширилаётган ислоҳотлар бюджет ташкилотларининг даромадлар ва харажатлар сметалари ижроси ҳисоби услубиётини янада такомиллаштиришни талаб этади. Юқоридаги

ҳолатларнинг ечими юзасидан қуйидаги таклифларни билдиришни мақсадга мувофиқ деб уйлаймиз:

1. Маълумки, амалдаги бухгалтерия ҳисобига оид қонунчиликка мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан маблағ билан таъминланадиган ташкилотларнинг бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларини тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан амалга оширилади.
2. Бюджет ташкилотлари албатта ишчи счётлар режасини "Бюджет ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги Йўрикнома талабларидан келиб чиқиб тузиши мақсадга мувофиқ булади.

Умумий қилиб айтганда, юқорида келтирилган муаммоли ҳолатларни ижобий ҳал қилиш ҳамда бюджет ташкилотларида маблағлардан мақсадли ва окилона фойдаланишни таъминлаш учун келтирилган амалий таклиф ва тавсияларни амалга ошириш керак деб ўйлаймиз.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ РОЛИ ДЕНЕЖНО – КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Камилова Н.А.-и.ф.н., доцент
Багирова Н. – студентка, СамИЭС

Реформирование, либерализация и повышение устойчивости финансово-банковской системы страны является одним из важных направлений государственной политики. В программных документах реформирования финансово-банковской системы отдельное внимание уделяется обеспечению финансовой устойчивости, привлечению в неё дополнительных инвестиций, дальнейшему совершенствованию деятельности финансовых учреждений согласно международным стандартам, дальнейшее расширение объема оказываемых финансовых услуг, а также повышению уровня доверия населения к этой системе.

Но, в последнее время, наблюдается несколько проблем в системе банковской деятельности, которые могут повлиять на развитие устойчивости всей экономики.

Важнейшими проблемами в банковской системе являются:

- чрезмерная централизация полномочий в принятии решений по выдаче кредитов препятствует четкому разграничению ответственности между головными банками и их филиалами;
- усложненные механизмы рассмотрения кредитных заявок ограничивают возможность оперативного получения кредитов;
- отсутствие возможности выдачи микрозаймов коммерческими банками не обеспечивает повышение уровня доступности микрозаймов, а высокие процентные ставки по услугам микрокредитных организаций и ломбардов зачастую приводят к ухудшению финансового состояния потребителей;

- низкий уровень развития рынка розничных банковских услуг и отсутствие современных подходов выстраивания партнерских отношений с клиентами создают почву для проявления излишней бюрократии и волокиты;
- отсутствие государственной процессинговой организации по осуществлению безналичных расчетов на основе банковских карт влияет на уровень безопасности, бесперебойности и надежности функционирования розничных платежных систем и препятствует продвижению современных технологических решений при реализации инновационных проектов, доступных для широких слоев населения;
- взимание комиссии за рассмотрение и выдачу кредитов (микрозаймов), а также других платежей приводит к увеличению реальной стоимости заимствования;
- заключение в договоры условий, предусматривающих одностороннее право изменять тарифы на услуги, проценты по выданным кредитам и привлеченным депозитам, а также предоставление одной услуги с навязыванием приобретения дополнительной нарушают права потребителей банковских услуг;
- наличие ограничений по снятию иностранной валюты с платежных банковских карт и недостаточное количество банкоматов не обеспечивают должный уровень обслуживания при валютно-обменных операциях.

Для того, чтобы решить эти проблемы, банковскому сектору нужно пересмотреть свою деятельность и для улучшения работы банков, осуществить следующие мероприятия:

1. Создать автоматизированные пункты обмена валюты, работающие в круглосуточном режиме, особенно в местах, активно посещаемых туристами.
2. Расширить права филиалов по самостоятельному принятию решений по поводу выдачи кредитов без дополнительного согласования с головным банком.
3. Начислять проценты, взимать комиссии и неустойку (штрафы, пени), применять иные меры ответственности по договорам микрозайма, а также кредитным договорам, заключенным ломбардами, в сумме более половины размера заимствования в год;
4. Создать беспрепятственный доступ в зону непосредственного обслуживания клиентов, без требования предварительных разрешений и предъявления документов, подтверждающих личность, клиентов;
5. Оказать предварительную консультацию об оказываемых банковских услугах от администраторов первичного приема клиентов;
6. Прозрачную регистрацию и рассмотрение кредитных заявок с указанием пошаговой процедуры принятия решений и порядка оповещения о выдаче или мотивированном отказе в выдаче кредита (микрозайма).

Таким образом, нужно обратить внимание на недостаточную работу наблюдательных советов коммерческих банков по определению направлений стратегического развития и улучшению их деятельности. В связи с этим глава нашего государства поручил Центральному банку и Министерству экономики критически изучить деятельность наблюдательных советов банков, находящихся в ведении государства, пересмотреть состав советов и повысить их эффективность, а также привлечь высококвалифицированных специалистов из-за рубежа для совершенствования деятельности финансовых учреждений. Кроме того, такое решение Ш.М. Мирзиёева послужит основой для перехода национальной экономики на инновационный путь развития.

ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРДА ИЖТИМОИЙ ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ ИЖТИМОИЙ- ИҚТИСОДИЙ МУАММОЛАРИ

Й.М.Халиков -мустақил тадқиқотчи
Ш.Т.Хашимова -ИК-218 гуруҳ талабаси, СамИСИ

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маълумотларига кЎра, Ўзбекистон аҳолиси умумий сони 2018 йилда 31,5 млн кишига етди. 1991-2018 йилар давомида аҳолининг ўсиш суръати 158,0 фоизни ташкил этди. Аҳолининг мутлоқ кўрсаткичи йилдан - йилга ошиб бориши давом этаётган бир вақтда республикада рўй бераётган чуқур иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар аҳолининг ривожланиши, унинг яшаш шароити ва тарзига таъсир этмасдан қолмаяпти.

Мамлакат аҳолисининг ҳудудий таркибида қишлоқ аҳолисининг (53,7 %) ҳиссаси баланд, шу боисдан бўлса керак аҳоли турмуш шароитида яшаш, ишлаш, билим олиш, даволаниш ва дам олиш каби соҳаларда муаммоларнинг кескинлашуви аксарият ҳолларда қишлоқ, жойларда яққолроқ кузатилмоқда.

Айниқса, ўсиб бораётган аҳолини озиқ- овқат, кийим - кечак, уй-жой билан таъминлаш, ишсизлар учун янги иш ўринларини барпо этиш масалалари муҳимдир. Ана шуларни ҳисобга олиб, республика раҳбарияти аҳолининг ўсиши ва ривожланишидаги вужудга келадиган қатор муаммоларни олдиндан кўра бўлганлиги боис иқтисодиётни тубдан ислоҳқилишга қаратилган бешта муҳим тамойилнинг тўртинчисида бу масалага алоҳида эътибор қаратган.

Бинобарин, чуқур иқтисодий ўзгаришлар даврини ўз бошидан кечираётган ҳар қандай мамлакатда ўз хўжалик тизимини янгидан бунёд қилиш ва аҳолининг моддий талабларини қондириш долзарб масала ҳисобланади.

Аммо, қишлоқ жойлардаги аҳоли турмуш шароитида ижтимоий - моддий негизларнинг бузилиши, ҳам таъминланганлик, соғлиқни сақлаш соҳасидаги камчиликлар, айрим касаллик турларининг кўпайиши, ишсизлик муаммосининг кескинлашуви каби ҳолатлар аниқ кўзга ташланмоқда. Натижада, қишлоқ жойлар демографик вазиятида туғилиш жараёнининг қисқариши ва шу асосда табиий кўпайиш кўрсаткичларининг пасайиши кейинги йилларда сезиларли тус олмоқда.

Аҳолининг ўсиши ва ривожланишида рўй берадиган ҳар қандай ўзгаришлар жамият иқтисодиётига, ижтимоий ишлаб чиқариш ва истеъмол даражасига ўз таъсирини кўрсатади. Сўнгги йилларда мамлакатимиз раҳбариятининг қишлоқ жойларига, унинг ижтимоий инфраструктура тармоқларини ривожлантиришга, қишлоқ хўжалигига бўлаётган эътибори бу соҳани янада чуқурроқ тадқиқ қилиш учун асос булмоқда.

Қишлох жойлар аҳолиси сонининг жадал ўсиши давом этмоқда. 1991 йили қишлоқ аҳолиси жами аҳолининг 59,5 фоизини ташкил қилган бўлса, 2002 йилда бу кўрсаткич 62,9 фоизга 2018 йилда 63,7 фоизга тенг бўлган.

Республика вилоятлари қишлоқ ахолисининг миқдорий ўзгаришлари турли йилларда турлича хусусиятга эга. Статистик маълумотлар таҳлилидан шу нарсани кузатиш мумкинки, барча вилоятларда (1991-2018 йилларда) қишлоқ аҳолисининг миқдори ўсиб борган. Аксинча, худди шу вақт оралиғида шаҳар аҳолисининг ҳиссаси камайиши ва айни пайтда мамлакат умумий аҳолиси таркибида қишлоқ аҳолиси улушининг ошиб бораётганлиги қайд этилмоқда.

Минтақалар ва вилоятлар доирасида қишлоқ жойлар аҳолисининг ҳудудий таркибини таҳлил қилганимизда аксариятида аҳолининг 60 фоиздан ортиғи қишлоқ аҳолисига тўғри келиши маълум бўлди.

1-жадвал

Республика вилоятларини қишлоқ аҳолисининг улуши бўйича гуруҳлаш (2018 йил)

Вилоятлар номи	*Қишлоқ аҳоли*синининг ҳиссаси, (%)
Қорақалпоғистон Республикаси	60 фоизгача
Навоий, Тошкент, Наманган	60-65
Бухоро, Жиззах, Сирдарё	65-70
Андижон, Фарғона, Самарқанд	70-75
Кашқадарё, Хоразм, Сурхондарё	75 фоиздан ортиқ

Жадвал«Население Республики Узбекистан» статистик тўплам материаллари асосида тузилди.

Аҳолисининг умумий сонида қишлоқ ахолиси нисбатан кўп бўлган вилоятларга Сурхондарё (80,6 фоиз), Хоразм (77,3 фоиз), Қашқадарё (75,1 фоиз) ва Самарқанд (74,0 фоиз) - ни киритиш мумкин.

Мамлакатимизда, 2017 йил маълумотларига кўра, 11699 та қишлоқ аҳоли манзилгоҳлари бўлган. қишлоқлар сони ва ундаги аҳолининг муттасил ўсиб бориши оқибатида аҳоли манзилгоҳлари сонида ҳам ўзгаришлар рўй бермоқда. Масалан, биргина Жиззах вилоятида 1989 йили 475 та қишлоқ аҳоли манзилгоҳлари бўлган бўлса, ҳозирда уларнинг сони 568 тага етди. Аммо республика бўйича қишлоқлар сони 1991 - 2017 йилларда яқин 1200 тага камайган. Буни кичик қишлоқларнинг бирлашиб кетиши билан изоҳлашимиз лозим.

Қишлоқлар, уларнинг аҳолиси миқдорининг ўзгариши қатор географик ва демографик омилларга боғлиқ. Жумладан, аҳолининг жинсий - ёш таркибига тааллуқли маълумотлар яқин келгусида аҳолининг такрор барпо этилиши қай

даражада бўлишини олдиндан башорат қилиш имконини ҳам яратади. Республика аҳолисининг жинсий таркибида аёллар улуши 50,1 фоизни, эркаклар 49,9 фоизни ташкил этади. Қишлоқ жойларда эса бошқача ҳолатни кузатишимиз мумкин, яъни бу ерда аёллар сони эркакларникига нисбатан маълум бир миқдорда камроқ (49,9%).

Қишлоқ жойлар аҳолисининг жинсий таркибини ёш гуруҳлари бўйича тадқиқ қилиниши натижасида ёш гуруҳлари ўртасидаги номутаносибликлар аҳоли ривожланишидаги баъзи масалалар ечимини топишга имкон беради. Чунончи, қишлоқ аҳолисининг жинсий таркибидаги эркаклар миқдорининг ошиши 0 - 2 ёш гуруҳидан 25 - 29 ёшдагиларгача давом этади. 10-34 ёшдан бошлаб эса аҳолининг таркибида аёллар миқадори эркакларникига нисбатан устунлиги сезила бошлайди.

Аҳолининг ёш таркибида унинг меҳнатга лаёқатли ёшдаги қатлами алоҳида аҳамиятга эга. Чунки, қишлоқ жойлар аҳолисининг ижтимоий - иқтисодий ривожланиш масалалари кўп жиҳатдан шу ҳудудда истиқомат қилувчи меҳнат ёшдаги аҳолининг ҳам сифатий, ҳаммиқдорий кўрсаткичларига боғлиқ.

2017 йилда минтақалар бўйича меҳнатга лаёқатсиз аҳолининг ҳар 1000 та меҳнатга лаёқатлигига нисбатини қишлоқ аҳолиси доирасида қараб чиқамиз. Республика қишлоқ аҳолисида ҳар 1000 та меҳнатга лаёқатлиги 843 та меҳнатга лиёқатсиз аҳоли туғри келмоқда. Жиззах, Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё вилоятларида бу раҳамлар республика ўртачакўрсаткичидан юқори. Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Бухоро, Тошкент ва Хоразм вилоятларида эса курилаётган кўрсаткич нисбатан паст. Айни чоғда, меҳнатга лаёқатли ёшдан катта бўлганларда бу кўрсаткич унчалик катта эмас. Масалан, мамлакатимиз қишлоқ аҳолисида у 112 тали ташкил этса жами аҳолида 128 ва шаҳар жойларида 148 тага тенг.

Меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолининг салмоғи ўрганилаётган ҳудуд демографик вазияти билан чамбарчас боғлиқ. Жумладан, қишлоқ аҳолиси миқдорининг ошиб боришида аҳолининг табиий ҳаракати бирламчи аҳамиятга эга. Аммо, охирги йилларда табиий кўпайиш кўрсаткичининг тобора секинлашиши сезилмоқда.

Аҳоли табиий ҳаракатидаги ўзгаришлар қишлоқ аҳолиси мутлоқ миқдорига таъсир этмасдан қолмайди. Аҳолининг миқдорий ўсиши қишлоқ жойлар ижтимоий - иқтисодий ривожланишини белгиловчи бир қатор соҳа ва тармоқларга эътибор қаратишни талаб этади. Шу боисдан, қишлоқ жойларда яшовчи аҳолининг ижтимоий инфраструктура тизими билан таъминланишини тадқиқ этиш бугунги кун вазиятида ўта муҳим ҳисобланади.

Республикамизда олиб борилаётган чуқур ижтимоий -иқтисодий ислоҳотларнинг туб моҳияти аҳолининг турмуш шароитини яхшилаш, маънавий, аҳлоқий ва жисмоний жиҳатдан ёш авлодни соғлом қилиб тарбиялашга қаратилган. Бу борада айниқса қишлоқ жойларда ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфраструктурасини шакллантириш, таълим-тарбияни туғри

йўлга қўйиш, аҳолининг саломатлигига эътибор қаратиш катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

Маълумки, инфраструктура ишлаб чиқаришнинг ва кишилар фаолиятиинг умумий шарт-шароитларини таъминлаб берадиган мажмуадан иборат. Чунончи, ишлаб чиқариш инфраструктураси билан ижтимоий инфраструктура хизмат кўрсатиш ва бажариш функциясига кўра бир-биридан фарқ қилади. Аммо, ҳар иккаласида ҳам аҳолининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш, хизмат кўрсатиш асосий вазифалар ҳисобланади. Жумладан, аҳолига кўрсатилаётган хизмат турлари ичида хусусан, соғлиқни сақлаш, умумий таълим, савдо, коммунал-маиший хизмат каби соҳаларнинг фаолиятини алоҳида таъкидлаш ўринли. Чунки, айнан шу тармоқлар ўрганилаётган ҳудуднинг ижтимоий - иқтисодий ривожланиши, аҳолининг турмуш шароитини белгиловчи асосий мезонлар бўлиб хизмат қилади. Шу жиҳатдан аҳоли ўсиши ва ривожланишидаги муаммоларни ёритишда ижтимоий инфраструктуранинг қишлоқ аҳолиси турмуш шароитидаги тутган ўрнини тадқиққилиш айниқса зарур.

Мамлакатимиз қишлоқ аҳоли манзилгоҳларида ижтимоий соҳаларнинг аҳволини бир хил баҳолаб бўлмайди. Бу борада қишлоқ аҳоли манзилгоҳларининг жойлашган географик ўрни , улар орасидаги масофанинг узоқ-яқинлиги, иқтисодий, ижтимоий - демографик ривожланиши каби ўзига хос хусусиятларга эгалиги муҳим ўрин тутади. Қуйида ижтимоий соҳаларнинг айримлари республикамиз баъзи вилоятлари қишлок жойлари мисолида куриб чиқамиз.

Соғлиқни сақлаш. Соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, айниқса қишлоқ жойларида тиббиёт муассасаларини тўғриташкил этиш, аҳоли саломатлиги каби масалаларга эътибор қаратиш ижтимоий инфраструктура таркибида муҳим соҳанинг ривожланаётганлигидан далолат беради. Бугунги кунда республикамиз қишлоқ жойларида соғлиқни сақлаш тизимини яхшилаш ва хизматкўрсатиш даражасини фаоллаштириш учун барча шароитлар мавжуд.

Одатда, соғлиқни сақлаш тизимига баҳо беришда икки томонлама ёндошув мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бу хусусда энг аввало ўрганилаётган ҳудуддаги соғлиқни сақлаштизимининг миқдорий кўрсаткичларига (касалхоналар, улардаги ўринлар сони, фельдшер - акушерлар пунктлари, амбулатория - поликлиника муассасалари ва ҳ.к.) эътибор қаратилади. Иккинчидан эса, соғлиқни сақлаш тизимининг ҳолатини унинг сифатий кўрсаткичлари орқали ёритиш тадқиқотнинг янада тўлақонли бўлишига ёрдам беради.

Қишлоқ аҳолисининг миқдори ошиб бораётган бир вақтда унга тиббий хизмат кўрсатишни яхшилаш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Масалан, қишлоқ жойларда аҳолига тиббий санитария ёрдам кўрсатиш муассасалари миқдорини таҳлил қилганимизда, унинг макон ва замонда устинлигини кузатамиз.

Туман марказий касалхоналари сонида ўзгариш охирги ун йилликда деярли сезилмасада, аммо туман қишлоқ касалхоналари ва қишлоқ, врачлик

пунктлари сонининг ортиб боришини статистик маълумотлар ҳам тасдиқлайди. Касал ўринлари билан таъминланиши даражаси 1997 йилда 3019 та дан тўғри келган бўлса, 2017 йилда бу кўрсаткич 118,4 фоизга ошган. Туман қишлоқ касалхоналари ҳудудий таркибини таҳлил қилганимизда,уларнинг 8 та вилоятда мавжудлиги ва бу вилоятларда ҳам бири текис жойлашмаганлиги аён бўлди.

Ҳар бир вилоят табиий шароити, иқтисодий географик жойлашган ўрни, ижтимоий -иқтисодий ва демографик ривожланиши мазкур муассасаларнинг ҳудудий ташкил этилишига ўзтаъсирини ўтказади. Шунинг учун бўлса керак, умуман қишлоқ касалхоналари миқдори Фарғона (10 та), Тошкент (5 та), Сурхондарё (7 та), Самарқанд (5 та) вилоятларида энг кўп, Жиззах (1 та) ва Наманган (3 та) вилоятларида эса нисбатан камдир.

Ушбу касалхоналардаги касал ўринлари миқадоридаги аҳоли ҳам худди шундай. Бундан ташқари, ётиб даволанувчи касаллар сонининг ўсиб бориши касал ўрин лари га бўлган эҳтиёжни кучайтиради.

Туман қишлоқ касалхоналарининг поликлиника муассасасига мурожаат қилувчилар сони тобора кўпаймоқда. Масалан, 1997 йилда республика миқёсида 1945,5 минг киши поликлиникага мурожаат қилган бўлса, охирги маълумотларга кўра, бу раҳамга яна 1634 минг киши қушилган. Мазкур статистик маълумотларга қишлоқ жойларда ахолининг ўз соғлигига эътибори кучаяётганлиги ҳамда касалланиш даражасининг ўсиб бориши нуқтаи назардан қараш мақсадга мувофиқ.

2-жадвал

Қишлоқ аҳоли манзилгоҳларида тиббий муассасага мурожаат қилувчилар ва ундаги ўринлар сони (2017 й)

Минтақалар	Тиббий муассасалар	
	Касал ўринлари сони, минг	ҚВП ва ФАП, поликлиника, амбулаторияга мурожаат қилувчилар, минг
Қорақалпоғистон Республикаси	2,3	11,7
Вилоятлар		
Андижон	6,8	15,0
Бухоро	3,2	15.0
Жиззах	1,8	6,8
Навоий	0,6	4,7
Наманган	4,3	62,7
Самарқанд	4,5	16,7
Сурхондарё	2,3	5,9
Тошкент	2,9	11,2
Фарғона	3,3	14,7
Хоразм	7,7	12,6
Қашқадарё	1,1	3,9
Сирдарё	4,1	14,6
Жами:	44,9	195,5

Жадвал ЎзР Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Вилоятлар ичида Тошкент, Сурхондарё, Жиззахда поликлиникага қатнаб учрашганлар йилдан - йилга камаймоқда. Бироқ, Андижон, Наманган, Фарғона, Қашқадарё ва Самарқанд вилоятларида бутунлай аксинча вазият: қишлоқ аҳоли манзилгоҳларида қишлоқ врачлик ва фельдшер – акушерлик пунктлари (ҚВП ва ФАП), поликлиника ва амбулаторияларга мурожаат қилувчилар ва тиббий муассасалардаги касал ўринлар сони вилоятларда жуда нотекис таксимланган (2 - жадвалга қаранг).

Қишлоқ жойларда иқтисодий - ижтимоий ва демографик ривожланиш ижобий бўлишига қарамасдан соғлиқни сақлаш соҳасига тааллуқли кўпгина миқдорий кўрсаткичларда қисқариш ҳоллари рўй берган. Жумладан, республика қишлоқ аҳолисининг аксарияти ўзининг тиббий хизматга бўлганэҳтиёжини юқори босқичга кирадиган туман марказий касалхона хизмати орқали қондиради. Бироқ, унинг маълум бир қисми қишлоқ врачлик амбулаторияси, қишлоқ врачлик пунктлари ва фельдшер акушерлик пунктлари хизматидан фойдаланади. Юқоридаги қисқариш билан боғлиқ фикримиз асосан фельдшер-акушерлик пунктлари (ФАП) ва уларга мурожаат килувчилар борасидадир. Чунончи, ФАПлар сони 1997 йилда 5237 тага тенг бўлган, ҳозирги вақтда эса бу кўрсаткич 1997 йилга нисбатан 1714 тага камайган. Худди шундай, вилоятлар бўйичаҳам ушбу тиббий муассасалар сони ва унга мурожаат қилганлар миқдорида камайиш кўзатилади.

Туман марказий касалхонаси қишлоқ жойлардаги аҳоли манзилгоҳлари учун йирик соғлиқни сақлаш муассасаси ҳисобланади. Унинг сони кўп йилларда ўзгаришсиз қолади. Чунки, бу тиббий муассаса кўпрок, туман марказида жойлашуви боис, маъмурий -ҳудудий бўлинишининг турғунлиги ёки бошқамуҳим сабабларгуфайлигина кўпайиши мумкин.

Шунинг учун бўлса керак, реснубликамиз вилоятларида охирги ун йилларда туман марказий касалхоналарининг сони бир хил тарзда сақланмоқда. Аммо, ушбу тиббий муассасалардаги умумий ўринлар сони қисқарган. Вилоятлар миқёсида эса бу кўрсаткич турличадир: Сурхондарё, Сирдарё, Хоразм, Жиззах ва Андижон вилоятларида республика умумий кўрсаткичидан фарқли равишда ўринлар сони ошиб борган. Қолган вилоятлар қишлоқ жойларида эса бутунлай бошқача ҳолатни кузатиш мумкин.

Қишлок жойлар ижтимоий - иқтисодий ривожланишида аҳолисонига алоҳида эътиборни кучайтириш ўта муҳим муаммодир. Бу эса ушбу соҳаларни ҳудудий туғри ташкил этиш каби масалаларни ҳал этишни зарур қилиб куяди.

Қишлоқ жойларда яшовчи аҳолининг юқори (малакали) тиббий хизматга бўлган эхтиёжи аҳоли манзилгоҳлари жойлашган географик ўрин билан чамбарчас боғлиқҳолда, баъзан цушни аҳоли ҳудудлари тиббий муассасалари хизматидан фойдаланиш орқали ҳамамалга оширилади.

Таъкидлаш жоизки, қишлоқ аҳоли манзилгоҳлари аҳолисига тиббий хизмат кўрсатиш сифати ундан фойдаланувчилар миқдори билан бевосита боғлиқдир. Аҳолининг турмуш шароити, билим савиясининг ўсиб бориши, унинг ўз соғлигига эътиборини янада кучайишидаги муҳим омилдир. Шу боисданҳамтиббий хизматга мурожаат қилувчилар сонининг йилдан – йилортиб

бориши бежиз эмас. Бундан ташқари, тиббий соҳанинг яхши йўлга қўйилганлиги ўшаҳудуд аҳолиси саломатлиги яхшиланишига хизмат қилади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, республикамиз қишлоқ жойларида яшовчи аҳолининг барча касаллик турлари бўйича ногиронлар умуммамлакат кўрсаткичикнинг 64,3 фоизини ташкил қилади.

Биринчи марта ногирон деб қайд этилганларни касаллик турлари бўйичаўрганиб чиқилганда, асаб тизими касаллиги ва қон айланиш тизими касаллигидан ногирон бўлганлар кўпчиликни ташкил этади (мос равишда 13,5 ва 15,4 фоиз). Иккинчи ўринга ошқозон - ичак, суяк - мускул ва жароҳатланиш касалликларини киритишимиз мумкин. Сил, ўсимталар, асаб бузарликлардан ногирон деб ҳисоблаганларга 6,0 - 6,9 фоизга туғри келмоқда.

Ҳар 100 000 аҳолига тўғри келувчи касалланиш даражаси мамлакатда 43518 тани ташкил этади. Асосий касаллик турлари бўйича аҳоли касалланиш даражасининг аксарияти нафас йўллари касалликлари ҳамда қон ва қон айланиш органлари касалликлари орқали рўй бермоқда. Қолган касаллик турлари билан ҳамкасалланиш кўп учрасада, аммо ушбу касалликлар нисбатан юқори кўрсаткичларга эга.

Қишлоқ аҳоли манзилгоҳларида аҳоли сони кўпайиши тобора уларнинг «энига ва бўйига» ўсиб жипслашишига олиб келмоқда. Бу эса, ўз - ўзидан аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш билан боғлиқ айрим муаммоларни юзага келтирмоқда.

Аҳоли геодемографик ривожланишини ҳисобга олган ҳолда қишлоқ жойларда таълим, соғлиқни сақлаш, коммунал-маиший хизмат каби аҳолига хизмат қилувчи ижтимоийинфраструктура соҳаларини ривожлантириш бугунги кунда долзарб аҳамиятта эгадир.

Халқ таълими. Ҳозирги фан-техника тараққиёти даврида кенг фикр, чуқур билим ва малакага эга кишиларга бўлган талаб кўчайиб бормоқда. Бу ўринда айниқса аҳолининг маънавий баркамол ва соғлом бўлибўсишида бевосита хизмат кўрсатадиган соҳаларни чуқурроқ таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир. Шу жиҳатдан ёшларнинг маънавий - маърифий ва жисмоний камол топишда мактаб ва мактабгача бўлган тарбия муассасаларининг ролини кўрсатиш жоиз деб ҳисоблаймиз.

Мамлакатимизда, 2017 йил маълумотига кўра, мактабгача тарбия муассасалаларининг сони 6746 та бўлган. Шундан 4034 таси қишлоқ жойларга тўғри келади. Мазкур тарбия муассасаларида тарбия олаётган болалар сони 258,3 мингтани ташкил қилади. Ҳар 100 жойга 1 ёшдан - 6 ёшгача бўлганболаларнинг тўғри келиши республикада 72 та бўлса, қишлоқ жойлар у 66 тага тенгдир.

Шунингдек, 1-6 ёшгача бўлган болаларни мактабгача тарбия муассасаларида қамраб олиш даражасига кўра ҳам қишлоқ жойлар паст кўрсаткичга эга. Ваҳоланки, ҳудди шу ёшдагилар қишлоқ жойларда шаҳарларга нисбатан кўп сонлидир. Мазкур ёшдаги болаларни ушбу муассасалар билан гаъминланганлиги республикада 19,2 фоиз, қишлоқ жойларда 12,1 фоиз

(шаҳарларда -35,2 фоиз). Бу рақамларни 2000 йиллардаги маълумотлар билан таққослаганда уларнинг нисбатан ошганлигини кузатиш мумкин.

Иқтисодий - ижтимоий ўзгаришлар даврида мактабгача бўлган тарбия муассасалари билан умумий таълим мактабларини уйғунлашган тарзда ривожлантириш, ўсиб келаётган авлоднинг ҳартомонлама камол топишида ёрдам беради. Жумладан, 1997 йил 30 августда республикамизда умумий таълим мактабларини ислоҳ қилишга қаратилган Миллий дастур тўғрисида қарор қабул қилинди. Бундай қарорнинг қабул қилиниши ва уни амалга оширилиши қишлоқ мактабларидаги аҳволнинг яхшиланишига, уларни тўғри ташкил этиш ва йўналтиришда муҳим ўрин тутади. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, 2016 - 2017 ўқув йилида қишлоқ жойлардаги кундузги мактабларда жами -1270,9 мингта ўқувчи таълим олган. Шундан 1-4 синфдагилар ва 5 - 9 синфдагилар 2123,6 мингта бўлса, 10-11 синфдагилар 488,9 минг ўқувчини ташкил этади.

Жами республикадаги умумтаълим мактабларининг 78,4 фоизи қишлоқ жойларда ўрнашган. Умумтаълим мактабларининг асосий қисми кундузги мактаблар бўлиб, уларнинг ҳам 78,7 фоизи қишлоқ жойларга тўғри келади. Бу борада барча статистик маълумотларни 2014-2015 ўқув йилидага рақамлар билан солиштирганда уларнинг йилдан -йилга ошиб борганлигини кузатамиз.

Умумий таълим мактабларида таълим олаётган ўқувчилар сони муттасил кўпайиши натижасида мактабларнинг тобора йириклашаётганини кўриш мумкин. Айниқса, аҳоли тез кўпаяётган қишлоқларда бу ҳолат янада яққолроқ намоён бўлмоқда. Демак, демографик жараёнларнинг бориши нисбатан ижобий бўлган қишлоқ жойларда аҳоли ривожланиши ва жойланишидаги ижтимоий - иқтисодий масалалардан энг муҳими мактаблар тизимини такомиллаштиришдир.

Мактабгача бўлган тарбия муассасалари ва умум таълим мактаблари, уларнинг таъминланганлик даражасини республика вилоятлари қишлоқ жойларида анча фарқ қилади. Жумладан, 2017 йилда Ўзбекистон қишлоқ мактаблари, мактабгача таълим муассасаларида жами бўлиб 282,8 минг болалар мавжуд бўлган ва болаларни бу турдаги муассасалар билан қамраб олиш даражаси 12,9 фоизга тенг бўлган республика бўйича 19,9фоиз). Вилоятлар орасида Андижон, Наманган,Фарғонадаги мактабларда болалар сони энг кўп. Айни вактда шу вилоят қишлоқ жойларида мактабгача таълим муассасалари сони бошқа вилоятларга нисбатан юқорилиги билан ажралиб туради (3 - жадвалга қаранг).

Болаларни ушбу муассасалар билан қамраб олиш даражаси (Қашқадарё (6,0 фоиз), Самарқанд (7,3 фоиз) ва Сурхондарё вилоятлари қишлоқ жойларида (6,9 фоиз) ўртача кўрсаткичдан жуда паст. Жиззах, Навоий, Тошкент ва Хоразм вилоятлариники эса умумий кўрсаткичга яқинроқ, яъни, мос равишда, 12,5; 12,2; 11,7; ва 11,9 фоизни ташкил этади. Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларида эса, аввал таъкидлаганимиздек, болаларни мактабгача таълим муассасалари билан қамраб олиш даражаси анча юқори.

Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатадики, умумтаълим мактаблари ва мактабгача тарбия муассасаларининг ривожланиши ва жойланиши ҳар бир ҳудуд ижтимоий -иқтисодий ва демографик вазияти билан чамбарчас боғлиқдир.

Коммунал-маиший хизмат. Қишлоқ жойлар аҳолиси ижтимоий - иқтисодий ривожланишининг масалаларидан бири аҳолининг турмуш шароитини яхшилашга қаратилган ижтимоий соҳалар фаолиятидир. Бу борада коммунал хизмат кўрсатиш муҳим аҳамиятга эга. Масалан, республика қишлоқ аҳолисини марказлашган сув билан таъминланиш даражаси ўртача 55,3 фоизни ташкил қилади. Аммо, бу кўрсаткич ўзига хос ҳудудий тафовутларга эга. Жумладан, Навоий вилоятида қишлоқ аҳоли манзилгоҳларини тоза марказлашган сув билан таъминлаш энг паст даражада (26,8 фоиз). Шунингдек, Бухоро, Хоразм вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида ҳам вазият яхши эмас.

Таҳлиллардан маълумки, юқори даражада марказлашган тоза ичимлик суви билан таъминланиш даражаси бешта вилоятда мамлакат умумий кўрсаткичидан паст бўлса, қолганларида эса бу кўрсаткич анча баланд (3 - жадвал).

3-жадвал

Республика қишлоқаҳолисининг ичимлик суви билан таъминланиши

Гуруҳлаш, белгиси, фоизда	Вилоятлар номи	Қишлоқ аҳолиси, фоизда
26,8-39	Навоий, Хоразм, Бухоро	15,6
39,1-52	Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё	15,9
52,1-64	Сурхондарё, Самарқанд, Жиззах	26,9
64,1 фоиздан юқори	Наманган, Сирдарё, Тошкент, Фарғона, Андижон	41,6
55,3 фоиз	Ўзбекистон Республикаси	100,0

Жадвал ЎзР Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилди.

Айрим вилоят қишлоқларининг географик жойлашган ўрни тоғ ва тоғ олди ҳудудларига тўғри келади. Бундай рельеф шароит мазкур сув тармоқларини жойлаштиришда ўзига хос қийинчиликларни юзага келтиради. Қолаверса, баъзи аҳоли манзилгоҳларида яшовчи аҳоли асосан тоғлардан оқиб келувчи сой сувларидан, тоғ ён бағирларидаги *булоқ* сувларидан истеъмол қилишади. Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, мамлакатимизнинг қатор вилоятларида марказлашган ичимлик суви билан таъминланиш ҳолати кўнгилдагидек эмас. Бу эса, ўз навбатида, аҳоли орасида айрим касалликларнинг пайдо бўлишига ва уларнинг тарқалишига олиб келади. Ичимлик суви билан бир вақтда табиий газ билан таъминлаш ҳам қишлоқ аҳолисининг турмуш шароитини белгиловчи мезонлардан ҳисобланади. Табиий газ билан аҳолини таъминлаш даражаси республикада 65 фоизга етган, ва бу кўрсаткич тез суръатларда ўсиб бормоқда.

Мамлакатимиз миқёсида табиий газ билан таъминланиши даражаси қишлоқ жойларга нисбатан шаҳарларда яхшироқ бўлса, қишлоқ аҳоли манзилгоҳлари ичида қишлоқ фуқаролар йиғини марказлари, шаҳарга яқин ва туман маркази вазифасини бажарувчи қишлоқларда бу вазият бирмунча ижобий. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, қишлоқ аҳоли манзилгоҳларини табиий газ билан таъминланиш ҳолати Сурхондарё, Навоий ва Қашқадарё вилоятларида анча яхши. Уларда бу кўрсаткич республика ўртача даражасидан баланд.

Қишлок жойлар ижтимоий - иқтисодий ривожланишида сув, табиий газ билан бир қаторда электр энергия билан таъминланиш алоҳида ўрин эгаллайди. Барча ижтимоий соҳалардан фарқли равишда электр энергияси билан таъминланиш энг юқори кўрсаткични ташкил этади.

Республика вилоятларида бу кўрсаткич 93-100 фоизни ташкил қилган ҳолда, у қишлоқ жойларда ўртача 96,6 фоизга тенг. Қишлоқ аҳолиси турмуш шароитининг яхшилигидан далолат берувчи соҳалардан яна бири бу алоқа хизматидир. Республика бўйича қишлоқларнинг телефон алоқаси билан таъминланиши атиги 15,3 фоизни ташкил этади.

Аҳолининг маданий - маиший хизмат турларига бўлган талаби ва эҳтиёжи ҳамзамонга мос ҳолда ривожланиб бормокда. Хозирги кунда клублар, стадионлар, кутубхоналар, савдо шахобчалари, ҳаммом, сартарошхона ва бошқалар барча қишлоқ аҳоли манзилгоҳларида мавжуд. Бирок, уларнинг нисбий кўрсаткичлари, яъни аҳоли сонининг умумий таъминланиш даражаси вилоятларда бир хил эмас Шундай қилиб, республика қишлоқ жойларида ижтимоий инфраструктура тизимини ривожлантиришда кўп муаммолар мавжуд. Уларни ижобий ҳал этиш бозор муносабатларига ўтиш даврида ижтимоий - иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда катта аҳамиятга эга.

К ВОПРОСУ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ш.М. Бухарбаев к.э.н., доцент,
К.М. Балгинова к.э.н. ст.преподаватель,
Ж.Б. Барышева магистр,
Баишев Университет г.Актобе, Казахстан

Республика Казахстан провозгласила себя социально ориентированным государством, поэтому в своей деятельности государство уделяет большое внимание решению назревших социальных вопросов. В первую очередь это связано с тем, что при всех своих имеющихся достоинствах рыночная экономика не может гарантировать реализацию права на труд всем трудящимся, высокий уровень благосостояния, не обеспечивает в полной мере защиту социально уязвимых слоев населения. Все эти проблемы вызывают необходимость вмешательства государства в сферу распределения полученного дохода регионов путем реализации социальной политики.

Наиболее важным показателем результативности и успешности реализации социальной политики региона является уровень и качество жизни

проживающего в нем населения. В связи с этим рассмотрим показатели динамики населения за анализируемый период. Как видно из рисунка 1, за 2013-2017 годы население Актюбинской области увеличилось на 50 тысяч и составило на конец 2017 года 857,7 тысяч человек или 4,7% населения республики. При этом плотность населения области остается одной из самых низких и составляет 2,9 человек или 14-е место в республике (рисунок 1).

В нынешних границах Актюбинская область образована 10 марта 1932 года. Область является второй по величине по территории, занимая 11 % территории Республики Казахстан (300,6 тыс.кв.км.) и состоит из 12 районов и 1 областного центра [1].

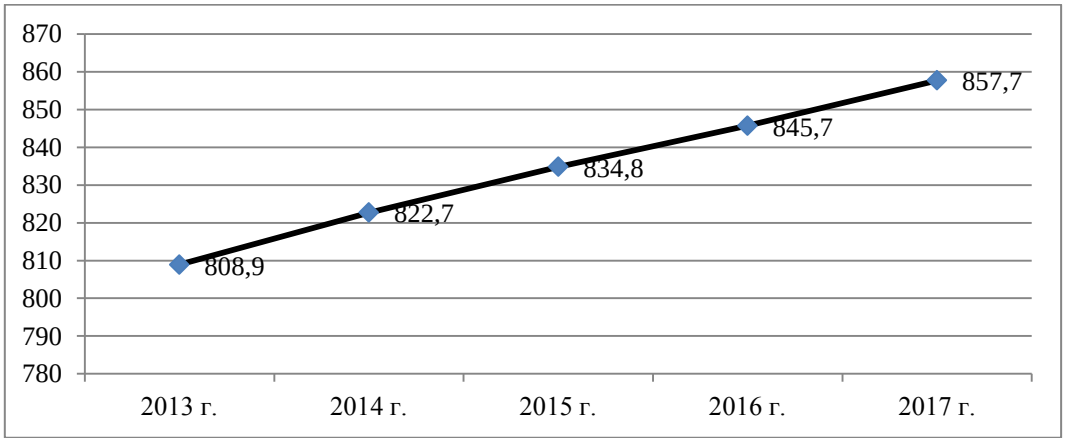

Примечание- источник: Комитет по статистике министерства национальной экономики РК

Рисунок 1-Динамика численности Актюбинской области за 2013-2017 годы, тыс.чел.

По состоянию на 01.01.2018г. наибольшее количество жителей проживало в областном центре – 477,0 тыс.чел. или 55,6% всех проживающих в области. Наиболее населенными районами являются Мугалжарский, Шалкарский, Хромтауский и Алгинский районы, в них проживает 195,5 тыс.чел. или 22,7% жителей области. Наименее населенными являются Каргалинский, Кобдинский, Иргизский и Уилский районы, население которых в совокупности составляет 69,6 тыс.чел (что на 2,5 тыс.чел. превышает численность населения самого многочисленного Мугалжарского района) или 8,1% жителей области [2].

Численность занятых в экономике по области за 2017 год составило 408,9 (по сравнению с 2013 годом этот показатель снизился на 3,8 тыс.человек), численность безработных составила 20,6 тыс.человек или 4,8%, что не превышает среднереспубликанский уровень. Следует отметить, что за анализируемый период и численность безработных и уровень безработицы в регионе были стабильными.

Анализ структуры численности населения области показывает неравномерность ее распределения по территории области (рисунок 2)

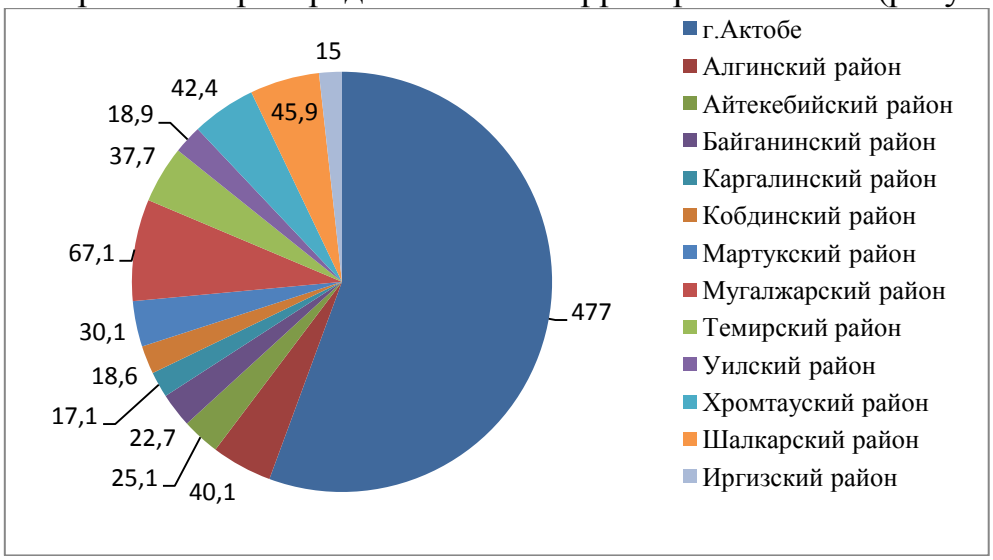

Примечание- источник: Комитет по статистике министерства национальной экономики РК

Рисунок 2. Структура численности населения Актюбинской области в 2017 году.

Динамика структуры занятых в экономике показывает, что за исследуемый период наблюдается рост доли наемных работников (с 307,7 тыс.человек в 2013 году до 339,9 тыс.человек в 2017 году) и значительным снижением самостоятельно занятого населения с 104,9 тысяч в 2013 году до 69,9 тыс.человек в 2017 году. В процентном исчислении доля наемных работников увеличилась на 10,4%, а доля самостоятельно занятых снизилась на 34,2% и составила 16,9 % занятых в экономике (таблица 1) [3].

Таблица 1

Динамика трудовых ресурсов Актюбинской области за 2013-2017 годы

	Трудовые ресурсы,					
	Экономически неактивное население	Экономически активное население				
		из них				
		Всего	Безработные	Занятые		
				из них		
					Наемные работники	Самостоятельно занятые
2013 год	167,1	434,2	21,5	412,7	307,7	104,9
2014 год	174,8	431,0	20,9	410,1	322,3	87,8
2015 год	169,3	426,6	21,8	404,8	332,6	72,2
2016 год	182,6	429,2	20,7	408,5	329,7	78,8
2017 год	182,6	429,5	20,6	408,9	339,9	69,0
Примечание: составлено по данным Комитета по статистике министерства национальной экономики РК						

В 2017 году экономически неактивное население области составило 182,6 тыс.чел. или 21,3% населения области. Показатель экономически неактивного

населения имеет тенденцию роста - минимальное значение показателя приходится на 2013 год, в 2015 году наблюдается снижение показателя по сравнению с 2014 годом, а в последующие два года величина показателя остается стабильной на уровне 182,6 тыс.чел., по сравнению с 2013 годом численность экономически неактивного населения возросла на 15,5 ты чел. или на 9,1%.

Принимая во внимание что за анализируемый период наблюдался рост численности населения области (рисунок 1), нельзя считать негативной тенденцией увеличение числа экономически неактивного населения.

В области, как и в целом по республике увеличивается ожидаемая продолжительность жизни. В 2013 году она составляла 71,38 лет, в 2014 году – 71,94 года, в 2015 году – 72,33 года, в 2016 году – 72,82 и в 2017 году – 73,47 года.

Сравнительный анализ социально-экономического развития жителей области, проживающих в сельских и городских территориях, позволяет сделать выводы о том, что сельские территории в большинстве отстают в социально-экономическом развитии, что выражается более высокими показателями смертности и числе заболеваний. Так, если в 2013-2015 годах показатели смертности на 1000 человек среди сельского населения были на уровне средних по области, то за 2016-2017 годы показатели смертности на 1000 человек были выше среди сельского населения в сравнении со среднеобластными показателями.

Стабильный рост показывает величина прожиточного минимума. Темп положительного роста показателя прослеживается за весь анализируемый период: так, в 2013 году величина этого показателя составляла 15789 тенге, в 2014 году – 17125 тенге, в 2015 году – 18010 тенге, в 2016 году – 20231 и в 2017 году – 22071 тенге. В 2017 году в разрезе районов величина прожиточного минимума составляла от 20545 тенге в Темирском районе до 23969 тенге в Мартукском районе (рис.3)

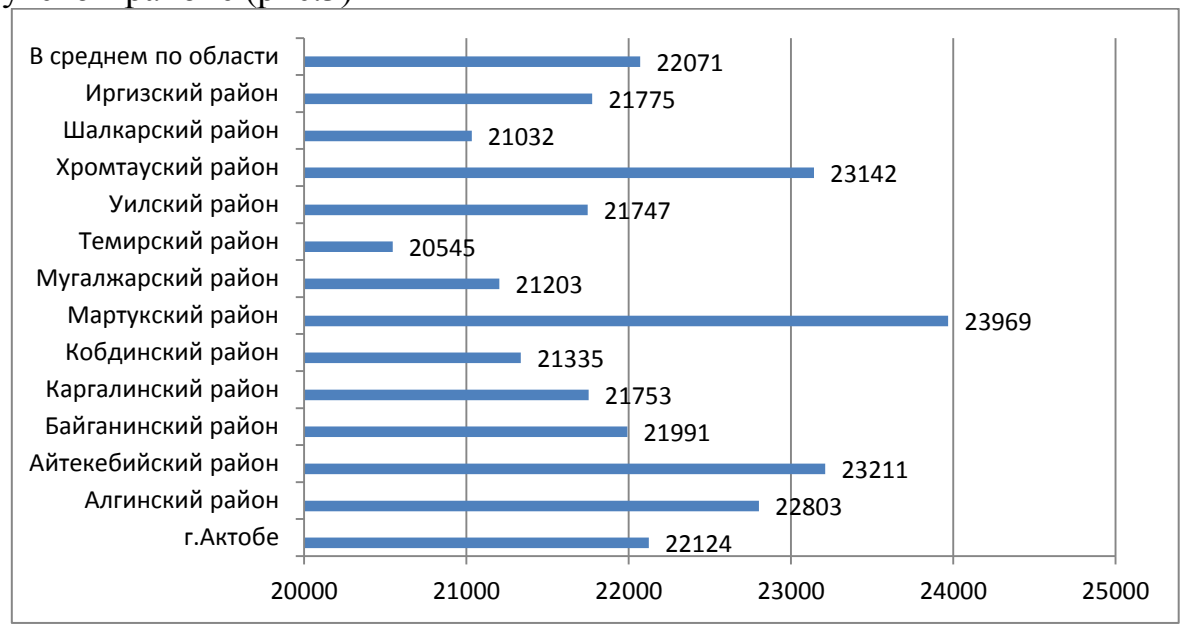

Примечание- источник: Комитет по статистике министерства национальной экономики РК

Рисунок 3 Величина прожиточного минимума в разрезе районов Актюбинской области в 2017 году.

Разница в величине прожиточного минимума в районах области обусловлена разницей в стоимости потребительской корзины, включающей минимальный набор продовольственных товароы, непродовольственных товаров и услуг, которые необходимы человеку для обеспечения его жизнедеятельности. В то же время доля населения, имеющего доходы ниже прожиточного минимума варьируется в пределах 1,7- 2,0%.

Наблюдается рост среднемесячной заработной платы как в целом по области, так и в разрезе районов. Среднемесячная номинальная заработная плата по Казахстану и в актюбинской области увеличивается на протяжении последних 5 лет, однако в суммовом выражении среднемесячная заработная плата в Актюбинской области ниже республиканских средних значений (таблица 2).

Таблица 2

Динамика среднемесячной заработной платы одного работника в Актюбинской области за 2013-2017 годы

Среднемесячная номинальная заработная плата, тенге	2013г.	2014 г.	2015г.	2016г.	2017г.
Республика Казахстан	109141	121021	126021	142898	150827
Актюбинская область	96575	106265	106778	117466	126640
в том числе					
г.Актобе	100243	110640	110396	119833	128618
Алгинский район	60804	66954	68276	80036	81481
Айтекебийский район	64220	73439	71791	78757	80814
Байганинский район	81010	89602	106140	108384	150011
Каргалинский район	66648	71300	72433	84227	87084
Кобдинский район	58277	62007	68092	80234	80266
Мартукский район	60112	65512	70880	86050	88595
Мугалжарский район	106032	118707	112803	127689	135514
Темирский район	90641	92799	85868	108321	114747
Уилский район	52555	56384	60633	70763	75460
Хромтауский район	121024	129730	135265	148794	160486
Шалкарский район	88501	94666	95485	108046	112561
Иргизский район	64603	69173	70815	88147	91792
Примечание: составлено по данным Комитета по статистике министерства национальной экономики РК					

Как видно из таблицы 2, в Актюбинской области среднемесячная заработная плата составила в 2017 году 126640 тенге. По данным за 2017 год уровень заработной платы в Байганинском, Мугалжарском и Хромтуском районах значительно превышал среднеобластной показатель. Традиционно в этих районах высокая заработная плата наблюдается в сфере добычи минеральных ресурсов и углеводородного сырья. Наименьшие показатели

заработной платы отмечены в районах специализирующихся в сельском хозяйстве – Айтекебийском, Кобдинском,Уилском районах.

При этом в целом по области индекс номинальных денежных доходов населения превышал индекс потребительских цен (ИПЦ), что свидетельствует о превышении роста доходов населения по сравнению с уровнем инфляции (рисунок 4).

Как видно из рисунка 4, в области наблюдается незначительное превышение индекса номинальных денежных доходов над индексом потребительских цен, что означает превышение роста доходв населения над уронем инфляции, однако в 2015 году наблюдалось превышение ИПЦ над значениме индекса номинальных денежных доходов насления. В то же время значения индекса реальных денежных доходов ниже занчений остальных индексов, то есть рост доходов не покрывает величину инфляции.

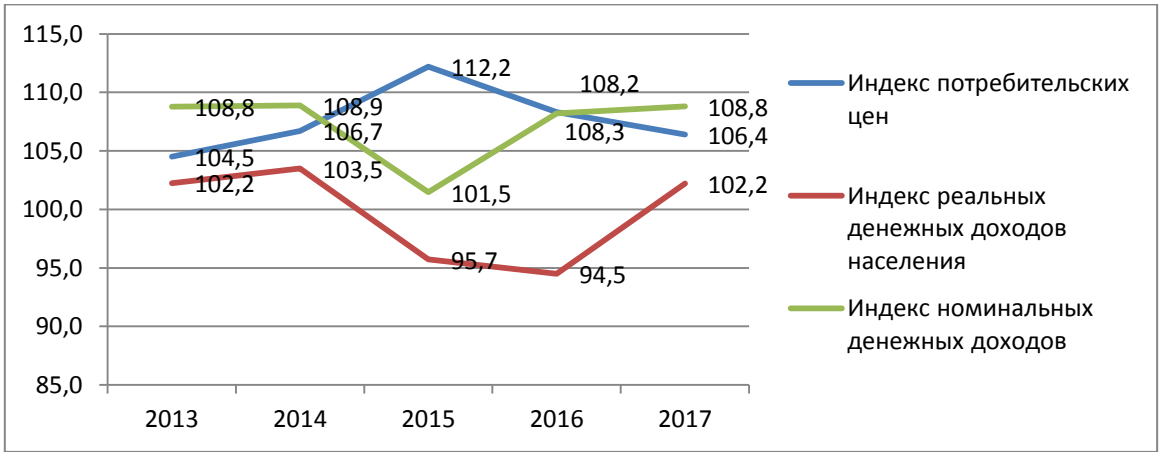

Примечание- источник: Комитет по статистике министерства национальной экономики РК

Рисунок 4 Динамика индексов номинальных и реальных денежных доходов населения и индекса потребительских цен Актюбинской области.

Одним из показателей уровня социального развития региона, является доля охвата населения образованием, включая среднее, техническое и профессиональное или высшее образование. За период 2013-2017 гг. образованием было охвачено 67,4 % населения в возрасте 6-24 года, то в 2017 году образованием было охвачено 73%, что в значительной степени объясняется проведением ряда реформ в сфере образования (таблица 3).

Таблица 3

Динамика охвата образованием населения области в возрасте 6-24 года

	2013	2014	2015	2016	2017
Численность детей в дошкольных организациях, тыс. человек	40,8	42,7	44,0	46,4	48,5
Численность учащихся в школах, тыс. человек	117,3	121,8	126,4	131,7	136,8
Численность учащихся колледжей, тыс. человек	36,7	33,0	29,3	27,7	27,5
Обучающиеся в высших учебных	23,8	20,8	20,3	21,0	21,8

заведениях, тыс. человек					
Всего	177,8	175,6	176,0	180,4	186,1
Примечание: составлено по данным Комитета по статистике министерства национальной экономики РК					

Как видно из данных таблицы 3, наблюдается рост охвата дошкольным и школьным образованием, в то же время имеется тенденция снижения количества обучающихся в колледжах и высших учебных заведениях. Такая ситуация сложилась в связи с тем, что завершив среднее образование, многие молодые люди едут получать дальнейшее образование зарубежом. Учитывая, что в целом по стране к 2020 году трудоспособного возраста достигнут порядка 3 млн. человек, то стала насущной проблема создания новых рабочих мест и получения профессионального образования.

Мировые тенденции в сфере научных разработок требуют подготовки активных кадров в сфере научных исследований и опытно-конструкторских работ. В экономически развитых странах ежегодно все больше и больше людей вовлекается в сферу научных и интеллектуальных разработок. В Республике Казахстан наблюдается снижение численность занятых в НИОКР, так, если в 2013 году НИОКР занимались 23712 человек, то в 2017 году – 22081, максимальное число занятых НИОКР было в 2014 году – 25793 человек. В2017 году в расчете на 1 млн населения этот показатель составлял 1226 разработчика, в то время как в Российской федерации этот показатель равен 3319, в Украине – 1774, в Белоруссии – 1871. Поэтому в настоящее время перед страной стоит проблема укрепления научных школ в стратегически важных и приоритетных направлениях науки и технологии.

В Актюбинской области численность занимающихся НИОКР человек составило в 2017 году 362, в 2016 году – 323, в 2015 году – 335, в 2014 году – 356 и в 2013 году – 282. Доля лиц, занимающихся НИОКР составляет в показателе страны в 2017 году 1,6%, что крайне мало для реализации в области инновационного прорыва. Решению данной проблемы, на наш взгляд, может способствовать разработка программы инновационного образования.

Таким образом, подводя итоги проведенного анализа социального развития области можно сделать следующие выводы:

1. Социальное развитие в области в целом характеризует положительную тенденцию. Однако, имеет место дифференциация показателей качества жизни по районам – в районах, где развита промышленность наблюдается более высокие показатели уровня жизни.

2. Уровень безработицы в области не выше среднереспубликанского значения и является стабильным на протяжении исследуемого периода.

3. Индекс потребительских цен в некоторые периоды был выше индекса номинальных и реальных доходов населения, однако в целом за исследуемый период уровень доходов населения превышает уровень инфляции.

4. Наблюдается тенденция снижения количество обучающихся в средне-специальных и высших учебных заведениях, а также крайне низкий уровень занятых в НИОКР.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Исхакова С.А.-тадқиқотчи,ТАТУ СФ

Бугунги кунда мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида таълим хизматларининг аҳамияти жуда катта. Таълим хизматлари Ўзбекистоннни 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш, инновацион иқтисодиётни шакллантириш, инсон фаолиятининг турли йўналишларида янги юқори технологияларни жорий этиш, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш инсон капиталини шакллантиришнинг муҳим шарти бўлиб ҳисобланади.

Жаҳондаги ривожланган мамлакатлар амалиёти иқтисодий ўсиш мақсадларида таълим хизматлари бозорини ривожлантириш зарурлигини кўрсатади. Ривожланган мамлакатларда ходимларнинг билим ва малака даражасининг ошиши меҳнат унумдорлигини ўсишини таъминлайди, бу эса ўз навбатида миллий даромаднинг 30фоизгача кўпайишига олиб келади.[21] Шу сабабли таълим хизматларини ривожлантириш ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини ошириш жуда долзарб масала ҳисобланади.

Ўзбекистонда таълим соҳасидаги хизматлар ҳажми 2017 йилда 4226,2 млрд сўмни ташкил этиб, 2016 йилга нисбатан ўсиш суръати 120,6 фоизни ташкил этди[22]. Таълим хизматлари жами хизматлардаги улуши 3,6 фоизни ташкил этади. Таълим соҳасидаги хизматлар ҳажмининг ошишига тизимни такомиллаштириш бўйича амалга оширилаётган ислоҳотлар доирасида қабул қилинган чора тадбирлар таъсир кўрсатди[23].

Республикада 5186 та мактабгача тарбия муассасаларида 732,9 минг нафар бола тарбияланади. Жами мактабгача таълим муассасаларининг 60,5 фоизини шаҳар жойлардаги, 39,5 фоизини қишлоқ жойлардаги мактабгача таълим муассасалари ташкил этади. Мактабгача таълим муассасаларида мавжуд ўринлардан фойдаланиш самарадорлиги йилдан йилга ортиб бораяпти. 2010 йилда Республика бўйича ҳар 100 та ўринга ўртача 76 нафар, 2016 йилда 96 нафар бола тўғри келган бўлса, 2017 йилга келиб ушбу кўрсаткич 100 нафарга етди[24]. Натижада республикада 1-6 ёшли болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиниши даражаси ошиб бормоқда, яъни 2010 йилда бу кўрсаткич 15,4 фоизни ташкил этган бўлса, 2016 йилда 17,3 фоизни ташкил этди. Таҳлил натижалари бу кўрсаткич шаҳар жойларда қишлоқ жойларидагига қараганда юқори эканлиги (2016 йилда шаҳарда - 27,0 фоиз, қишлоқларда эса 9,3фоиз)[25] ва қишлоқ жойларида мактабгача таълим хизматлари ҳали суст ривожланганлигини кўрсатди.

---

[21] Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Т.: 2018. –Б.173-174. Кириш йўли: www.stat.uz.

[22] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти. Кириш йўли: www.stat.uz.

[23] Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. Т.: 2018.119б. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти. Кириш йўли: www.stat.uz.

[24] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти. Кириш йўли: www.stat.uz.

[25] Ўзбекистон Республикаси статистик тўплами. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Т.:.2017й. 65б.

Аҳолининг умумий ўрта таълим билан, хусусан, бошланғич таълим билан қамраб олиниши бўйича Ўзбекистон Республикаси дунёнинг ривожланган мамлакатлари қаторида туради, жумладан бу кўрсаткич ривожланган мамлакатларда 96,4 фоизни, Россияда – 96,5, Кореяда – 98,2, Ўзбекистонда эса 98,1 фоизни ташкил этади. Мамлакатдаги таълим тизимининг аҳволи ҳақида муҳим маълумот берувчи кўрсаткичлардан бири бу таълим муассасаларида ҳар бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар сонидир. 2016 йилда Ўзбекистон Республикасининг умумтаълим мактабларида ҳар бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар сони 12,06[26] га тенг бўлди.

2017 йилда Ўзбекистон Республикаси ўрта махсус касб-ҳунар таълими тизимининг академик лицейларида ўқувчилар сони 101339 нафар, касб-ҳунар коллежларида эса 1358064 нафарни ташкил этди. Бу кўрсаткич 2000 йилдаги ўқувчилар сонига нисбатан академик лицейларда 10 марта, касб-ҳунар коллежларида эса 23 марта кўпдир. Мамлакатда ўрта махсус касб-ҳунар таълими билан қамраб олиниши кўрсаткичи 2001 йилги 31,2 фоиздан 2018 йил 75,5 фоизга ўсган. Лекин ўрта мактабларда 10 ва 11синфларнинг очилиши муносабати билан охирги йилларда академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари сонининг камайиши кузатилди.

Ўзбекистон Республикасида олий таълим тизими миқдор ва сифат жиҳатдан изчил ривожланмоқда. Олий таълим муассасалари сони 1991 йилда 52 та бўлган бўлса, 2017 йилга келиб улар сони 38,5 фоизга ошди, яъни 72 тани ташкил этмоқда. Шундай бўлишига қарамасдан, республикада талабалик ёшида бўлган ёшларни олий таълим тизими билан қамрови умумтаълим мактаблари, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари битирувчиларига нисбатан 7-9 фоизни ташкил этади ва у халқаро андозалардан анча паст. Бу кўрсаткич Россияда - 74, Корея Республикасида - 96 фоиздир[27]. Бу дегани 10 нафар битирувчидан 7-9 нафари университет ёки институтларга кира олмайди ва бу олий таълимга талаб жуда юқори бўлган бир пайтда юз беради, яъни қабул пайтида университетларда 1 ўринга 6 нафардан ортиқ талабгор бўлган. “Иқтисодиёт шиддат билан ривожланаётган бир пайтда олий таълим тизими тараққиётнинг локомотиви бўлиш ўрнига, замон билан ҳамқадам бўлмаётгани ачинарлидир. Меҳнат бозоридаги таркибий ўзгаришларга жавоб берадиган, ёшларимизга касб-ҳунар ўргатадиган, уларда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантирадиган тизим йўқ десак, бу ҳам аччиқ ҳақиқат”, – деди Ш.М.Мирзиёев Олий таълим соҳасини янада ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини кенгайтириш масалаларига бағишланган йиғилишда[28]. Охирги йилларда амалга оширилган чора-тадбирлар туфайли, бу рақам 15 фоиздан ошди. Лекин бу ҳали етарли эмас. Чунки юқорида эътироф этилганидек, дунёдаги ривожланган

[26] Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси сайти. Кириш йўли: www.stat.uz.

[27]Узбекистан Модернизация системы высшего образования. Июнь 2014 г. Отчет № 88606-UZ Всемирного Банка. С.10.

[28]Мирзиёев Ш.М. Олий таълим соҳасини янада ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини кенгайтириш масалаларига бағишланган йиғилишдаги нутқи. 24 октябрь 2018й. //XXI аср газетаси. 25 октябрь 2018й. 43(781)-сони.

давлатларда бу кўрсаткич уларда 60-70 фоизни ташкил этади. “Шунинг учун 2019 йилда мамлакатимизда битирувчиларни олий таълим билан қамраб олиш даражасини 20 фоизга етказиш ва келгуси йилларда ошириб бориш – муҳим вазифамиздир”[29].

Таълим хизматларининг ривожланиши таълим тизими мураккаблик даражасининг ўсиши ва нодавлат таълим муассасалари тармоғининг шаклланиши билан боғлиқдир. 2000-2001 дан 2016-2017 йилгача Ўзбекистонда олий ўқув юртлари сони 60 тадан 72 тага, талабалар сони 183,6 тадан 288,5 мингтага кўпайди[1].

Олий ўқув юртлари сонининг кўпайиши асосан давлат ўқув юртлари ҳисобидан бўлди. МДҲнинг бошқа мамлакатларида эса олий ўқув юртлари ва талабалар сони нодавлат олий ўқув юртлари ҳисобидан амалга оширилди. Масалан, Россияда нодавлат олий ўқув ўқув юртлари умумий сонининг 35% фоизини ташкил этади ва уларда жами талабаларнинг 10 фоизга яқини ўқийди.[30] Нодавлат олий ўқув юртларидаги талабалар Қозоғистонда - 24 фоизни, Украинада - 8 фоизни, Белоруссияда - 6 фоизни, Озарбойжон, Арманистон, Грузия ва Молдавияда 22 фоиздан 35фоизгачани ташкил этади. АҚШда олий ўқув юртларининг 55 фоизи, Японияда 70 фоизи нодавлат ҳисобланади ва уларда мос равишда 22 дан 80 фоизгача талабалар ўқийди[31].

Юқорида айтилганлардан келиб чиққан ҳолда таълим хизматлари бозорини янада ривожлантириш учун, фикримизча, қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур:

- замонавий ва узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш зарур;
- нодавлат ўқув юртлари тармоғини ривожлантириш учун меъёрий базани яратиш ҳамда давлат ва нодавлат ўқув юртлари орасидаги рақобатни кучайтириш лозим;
- хусусий мактаблар ташкил этиш, давлат-хусусий шериклик имкониятларидан кенг фойдаланиш керак;
-олий таълим тизимида таҳсил олиш учун тенг имконият яратишга қаратилган ишларни янада кучайтириш зарур.

СФЕРА УСЛУГ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Ишанкулова Ф.А. – ст.преподаватель,
Аслитдинова Р. – студент,
Шермаматов М. – студент, СамИЭС

Темпы роста сервисной сферы после геополитических реформаций планеты в конце XX в. претерпели кардинальные изменения. Мировая экономика (с участием практически всех стран) стала развиваться на основе

[29] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь. uza.uz.
[30] Росстат маълумотлари. Расмий сайти: www.gks.ru.
[31] Росстат маълумотлари. Расмий сайти: www.gks.ru.

принципов рыночной конкуренции, где основой успешной деятельности стала инновационная составляющая. Под влиянием научных открытий структура рынка переформировалась, сфера услуг не только не сократила своего объема, а, наоборот, умножила. Динамика роста сферы обслуживания продолжается и в XXI в., занимая все более устойчивые позиции в мировой экономике. Изменения, происходящие в этом секторе, в мировом масштабе столь существенны, что современная экономика получила определение «экономика услуг».

В процессе реформирования экономики и перехода от плановой, административно-командной к рыночной системе хозяйствования произошли глубокие структурные сдвиги, характеризующиеся ускоренным развитием сферы услуг и повышением ее роли в решении важнейших проблем социального и экономического развития, повышения уровня и качества жизни населения. Прежде всего следует отметить, что за годы независимости в Узбекистане резко возросла доля сферы услуг в производстве ВВП, увеличении доходов населения и повышении уровня его жизни, в решении проблем занятости и безработицы. Ныне сфера услуг занимает ведущую роль в производстве ВВП и обеспечении занятости трудоспособного населения.

Развитие сферы услуг является одним из важнейших условий формирования рыночной экономики с социальной ориентацией. Следует иметь в виду, что успехи и положительные результаты осуществляемых в стране рыночных преобразований неразрывно связаны с дальнейшим развитием сферы услуг, повышением ее роли в решении важнейших социальных и экономических задач развития общества. Изобилие услуг способствует улучшению качества жизни и повышает мотивацию жизни у значительной части населения, устраняет предпосылки для возникновения острых социальных конфликтов. Напротив, неразвитость сферы услуг, нехватка и низкое качество многих видов услуг имеют весьма существенные негативные социальные последствия, ведут к образованию разрушительных тенденций в развитии экономики, а также в условиях и уровне жизни населения.

Во-первых, расширение и развитие сферы услуг способствует увеличению национального дохода – основного источника для увеличения инвестиций в развитии человека. Достаточно отметить, что в 2016 году более половины прироста ВВП (54,5%) получено за счёт увеличения производства услуг.

Во-вторых, развитие сферы услуг способствует решению проблем безработицы и занятости населения, созданию новых рабочих мест, что для Узбекистана с трудоизбыточной экономикой имеет особо важное значение. Мало того, переход к рыночной системе хозяйствования повлек за собой интенсивное использование всех факторов производства, в том числе и трудовых ресурсов. Рост производительности труда, обусловленный необходимостью рационального использования рабочей силы в условиях рыночной экономики, закономерно привел к сокращению численности занятых в сфере материального производства. В результате роста производительности труда в сельскохозяйственном производстве удельный вес работников, занятых

в этой отрасли, в общей численности занятых в экономике снизился с 41,9% в 1991 г. до 27,7% в 2016 году. В условиях формирования рыночной экономики и нарастающей конкуренции между хозяйствующими субъектами различных форм собственности их финансовое состояние и экономическое благополучие зависит, прежде всего, от эффективности использования ограниченных и дорогостоящих ресурсов. Этого можно добиться только при высоком уровне производительности, как живого, так и овеществленного труда.

В-третьих, от состояния и темпов развития сферы услуг зависит величина доходов, следовательно, уровень материального благосостояния той части населения, которая трудится в этой сфере. Бизнес и предпринимательская деятельность приносят немалые доходы. Частный сектор стремиться охватить наиболее эффективные и высокодоходные части рынка услуг. В отдельных отраслях сферы услуг (торговля, общественное питание и др.) он занимает доминирующее положение. Поэтому наряду с заработной платой важным источником дохода занятых в сфере услуг является предпринимательский доход.

АҲОЛИНИНГ ТУРМУШ ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ АҲАМИЯТИ

Олтаев Ш.С. - и.ф.н., СамИСИ

Жаҳонда хизмат кўрсатиш соҳасини янада ривожлантириш, унинг иқтисодиётдаги улушини ошириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромадларини кўпайтириш асосида аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини юксалтиришга замин яратадиган замонавий илмий-тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш нуқтаи назаридан ушбу масаланинг назарий ва амалий жиҳатларининг тадқиқи бугунги кунда долзарблиги билан ажралиб туради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатларстратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 2016-йил 26-февралдаги 55-сон “2016-2020 йилларда хизматлар соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида” ги қарори ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур тадқиқот натижалари муайян даражада хизмат қилади.

Республикамизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлардан кўзланган мақсад – энг аввало, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини оширишга қаратилгандир. Лекин бу борада жуда кўп ишлар қилинганлигига қарамасдан, айрим муаммолар ҳали назарий жиҳатдан ўз ечимини топмаган. Масалан, улардан бири – аҳолининг турмуш даражаси ва сифати тушунчаларининг назарий жиҳатдан асосланган таърифи, уларни ифодаловчи кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш ҳисобланади. Ушбу муаммо иқтисодий адабиётларда етарли даражада ёритилмаган.

Бир гуруҳ олимлар томонидан нашр қилинган “Большая экономическая энциклопедия” да аҳолининг турмуш даражаси сифати қуйидаги тушунчалардан иборат дейилган, яъни “одам сифати”, “меҳнат сифати”, “хизмат кўрсатиш сифати”, “ишлаб чиқариш сифати”, “хизмат кўрсатиш сифати”, “техника сифати”, “технология сифати”, “таълим сифати”, “маданият сифати”, “илм-фан сифати”, “бошқариш сифати”, “ижтимоий ва иқтисодий тизим сифати”, “яшаш сифати”. Ушбу тушунчаларга кўра, аҳолининг турмуш даражаси ва сифати жуда кўп тушунчалар мажмуасидан иборат эканлиги қайд этилади. Уларнинг назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиниши жуда кенг қамровли бўлгани учун аҳоли турмуш даражаси сифатини ифодаловчи кўрсаткичларнинг фақат ижтимоий-иқтисодий жиҳатлари кўриб чиқилади.

Ҳақиқаттан ҳам, турмуш даражаси ва сифатини ифодаловчи кўрсаткичлар тизимига жуда кўп омиллар киради. Уларни тизимлаштириш учун ушбу кўрсаткичларни бир қанча белгилари бўйича таснифлаш таклиф этилган бўлиб, уларга қуйидагилар киритилган:

- яшаш учун атроф-муҳит ва экологик вазият қулайлиги;
- эҳтиёжларнинг ижтимоий жиҳатдан қондирилиши;
- эҳтиёжларнинг иқтисодий жиҳатдан қондирилиши;
- эҳтиёжларнинг сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатдан қондирилиши;
- ҳар бир шахснинг фуқаролик позицияси, сўз эркинлиги;
- ҳар бир шахснинг меҳнат қилиш эркинлиги;
- ҳар бир шахснинг дам олиш эркинлиги;
- ҳар бир шахснинг маънавий эҳтиёжларини қондирилиши ва камолотга етишиш учун шарт-шароитлар яратилганлиги.

Кўриниб турибдики, ушбу кўрсаткичлар жуда кўп белгилари бўйича таснифланар экан. Шу туфайли олимларимиз ушбу тизимдан фақат битта йўналиш бўйича, яъни аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан баҳолаш масалаларига эътибор қаратганлар. Чунки, ушбу категорияни амалий жиҳатдан тўлиқ ифодалаш учун ўта мураккаб жараённи босиб ўтиш керак. Эҳтимол, ушбу категорияни ифодаловчи кўрсаткичларнинг назарий ва амалий масалалари иқтисодий адабиётларда деярли берилмаганлиги сабаби ҳам балки шундадир.

Хизматлар тизимининг кенг қамровлиги, унда кечаётган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг мураккаблиги, мамлакат равнақи ва аҳоли турмуш даражаси ҳамда сифати ва бошқа бир қатор муҳим макроиқтисодий кўрсаткичларга соҳа таъсирининг бениҳоя кучлилиги, хизматлар бўйича фаолият турларининг кўплиги уларни илмий таснифлаш муаммосини кескинлаштиради. Хизматларни таснифлаш муаммоси ,,хизмат,, тушунчасининг моҳиятини очиш, унга илмий жиҳатдан асосланган ва аксарият кўпчилик тан олган таъриф ишлаб чиқиш билан узвий боғлиқ.

Қайд этиш жоиз, иқтисодиётда ҳар бир кўрсаткич рақамларда ифодаланса мақсадга мувофиқ бўлади. Аммо, ушбу кўрсакичларни рақамларда ифодалаш мураккаб жараён. Ушбу кўрсакичларнинг айримлари бўйича иқтисодиётнинг бирорта даражасида ҳисоб-китоб олиб борилмайди ва тегишли тарзда ҳисобот

юритилмайди. Шу туфайли, уларни махсус ижтимоий тадқиқотлар натижасида аниқлаш мумкинлиги кўрсатилган.

Шунингдек, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини ифодалаш учун яна аҳоли фаол қисмининг бандлик даражасини ифодаловчи кўрсаткични қўшиш мумкин. Чунки, аҳолининг фаровонлиги, турмуш даражаси ва сифати бевосита унинг бандлиги билан белгиланади. Ушбу кўрсаткичнинг кўрсаткичлар тизимига киритилишини ўринли деб ҳисоблаймиз.

Ушбу кўрсаткичлар жамланмаси аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини тўлиқ баҳолайди. Аммо, улар билан яхлит хулосага келиш бироз қийинчилик туғдиради. Бу эса, комплекс кўрсаткичларни ҳам аниқлашни тақозо этади. Комплекс кўрсаткич кўрсаткичлар тизими қандайлигидан қатъий назар битта кўрсаткич даражасига келтирилади. Бу амалиёт учун жуда муҳимдир.

Юқорида қайд қилинган ушбу тавсияларимиз амалиётда қўлланилса, ҳар бир ҳудуд раҳбарлари ўзларидаги аҳволга реал баҳо бера олиши ва натижада тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиши мумкин. Айниқса, ушбу кўрсаткичларнинг ўзгариш динамикасида узоқ муддатга мўлжалланган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини ишлаб чиқишда нималарга жиддий эътибор қаратиш лозимлиги яққол кўриниб туради. Шунинг учун мазкур иш нафақат назарий балки амалий аҳамиятга эга деб ўйлаймиз.

IQTISODIYOTNING BOSH BOG‘LOVCHI VOSITASI

Urinboyeva Yu.P.–i.f.d.(PhD)
Abduqaxxarov Sh.A.–talaba, SamISI

Insoniyat va uning jamiyati o‘zining uzoq tarixi davomida ko‘pgina kashfiyotlarga guvoh bo‘lganligi rost. Lekin ular orasida ayirboshlash vositalari alohida ahamiyat kasb etadi. Shu o‘rinda pulning alohida o‘rni bor, albatta. Bozor iqtisodiyoti pul bilan tirik, chunki bu yerdagi iqtisodiy aloqalar pul bilan amalga oshadi, pulsiz hech qanday ish bitmaydi. O‘zining 83 yillik hayoti davomida sakkiz yarim mingdan ziyod ruboiylarni bitgan alloma, “matematika bilan shug‘ullanganlar orasida eng ulug‘idir”, deb nom olgan olim va mutafakkir Umar Xayyom nihoyatda nozik lutf ila ta’kidlaganidek, “Boylikdan ko‘paymas aql yo hunar, ammo pul bo‘lmasa - xun bo‘lur jigar”...

Pulning uchta asosiy vazifasi bor: 1.Pul qiymat o‘lchovi vazifasini bajarganda tovarlar va xizmatlarga sarflangan mehnat bozor narxida o‘lchanadi. Narx esa faqat pulda ifodalanadi. Mahsulotlar qiymatining birdan-bir o‘lchovi puldir. 2.Pul muomala vositasi vazifasini bajarganda uning yordamida tovarlar va xizmatlar oldi-sotdi etiladi. Pulning xosiyati shundaki, uning yordamida kerakli tovarni topib olish oson bo‘ladi. Pul bo‘lgani uchun tovarni tovarga ayirboshlash (barter) o‘rniga uni bevosita shu pulga ayirboshlash mumkin bo‘ladi. 3.Pul jamg‘arish vositasi vazifasini bajarganda boylik to‘plashga xizmat qiladi. Muayyan mamlakat pulining qadrini uch omil belgilaydi: a) jami pulning tovarlar va xizmatlar bilan, ya’ni moddiy jihatdan ta’minlangan bo‘lishi; b) pulning mamlakat oltin zaxiralari bilan ta’minlangan bo‘lishi; v) milliy pulning chet el valyutasi zaxiralari bilan, ayniqsa, obro‘li valyutalar

zaxirasi bilan naqadar ta’minlangan bo‘lishi. Aynan so‘nggi omil sababli jahon pul jamg‘armasida shov-shuvlar ko‘payib qoldi.

Keyingi 50-60 yil davomida AQSh dollarining jahon bozoridagi mavqei ko‘pchilikka ma’lum. Hozirda bu pulning boshi uzra iqtisodiy, siyosiy va tashkiliy bulutlar soya solmoqda. Bunga bosh «aybdor»lardan biri yevrodir. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi (JMII) «hukm surayotgan» hozirgi paytda bu masalaga e’tibor yanada jiddiylashmoqda. AQSh dollarini dunyoning zaxiraviy valyutasi maqomidan mahrum etish tashabbusini Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ham qo‘llab-quvvatlamoqda. Bu tashkilotning savdo va iqtisodiy taraqqiyot bo‘yicha Jeneva konferensiyasi qarorlari hamda «katta yigirmalik»ning Pittsburg (AQSh) shahrida o‘tajak sammiti oldidan e’lon qilingan dokladida ham takliflar o‘rtaga tashlandi. Jahonning hukmron pulini yangilash bo‘yicha real vaziyat qandayligi esa katta ko‘pchilikni qiziqtiradi, albatta. Global iqtisodiyotni bog‘lab turuvchi va kapital hamda valyutaga taalluqli qoidalar sistemasining samarasi past. JMIIining sababchilaridan biri sifatida ushbu tizim tilga olinmoqda. Mutaxassislarning fikricha, BMT ga kiruvchi barcha davlatlarning vakillari o‘zaro kelishgan holda dunyoning zaxira bankini ta’sis etishlari va valyuta ayirboshlash bo‘yicha uning monitoringini yo‘lga qo‘yishlari lozim. Bu borada aniq takliflar dunyoning ko‘pchilik davlatlari vakillari tomonidan 2009 yilning fevral oyidan boshlab o‘rtaga tashlana boshlandi. Bunday takliflarning bosh g‘oyasi-yangi zaxira valyutasini yaratish bo‘lib, u Xalqaro valyuta fondining hisob birligi tarzida xizmat qilmog‘i lozim ekan. Garchi Xitoy AQShning eng yirik kreditori bo‘lsa ham dollar o‘rniga yangi valyuta joriy etish tashabbusiga qo‘shildi. Rivojlanayotgan davlatlar siyosiy mustaqillikni iqtisodiy jihatdan ham mustahkamlash uchun yangi valyuta joriy etish tarafdorlaridir. Muammo shundaki, bu xildagi pulga dollar, yevro, iyen va funt sterling kabi to‘rt hukmron pullarning ta’siri bo‘ladi, albatta. AQSh dollari jahon bozori sahnida o‘z mavqeini kamaytirmoqda.Buning sababn-AQSh byudjetining katta miqdordagi defitsiti va davlat qarzidir. Shu boisdan, bu davlat ko‘p miqdorda moddiy ta’minlanmagan dollar chiqarishga va uni iste’molga kiritishga majbur bo‘lmoqda. Uning pul bazasi 2008 yilning iyulidan 2009 yilning sentyabrigacha bo‘lgan davrda ikki baravardan ko‘proq ortgan edi. Xorijiy kreditorlar bunday vaziyatda xavotirga tushmoqdalar.

Dollarning qadrsizlanishi yangi valyutani muomalaga kiritish zauratini yanada kuchaytirmoqda. BMTga a’zo davlatlar yangi valyuta zaxirasi yaratish tarafdori bo‘lganlari holda bu pul siyosiy mavqeni oshirishi mumkin, lekin u to‘la moliyaviy mustaqillikni ta’minlamasligi mumkin, degan fikrga egadirlar. Vaqt o‘tishi bilan jahon moliyaviy bozoridagi vaziyat o‘zgaradi va yangi hukmron valyutaning joriy etilishini zamon o‘zi talab qiladi. JMII inqirozi tugashi bilan yangi valyutani muomalaga kiritish masalasi dolzarblashadi va u albatta joriy etiladi, dedi. Ayni paytda yangi valyutani kiritish ko‘p mablag‘ talab etadi va jiddiy tashkiliy muammolar tug‘diradi. Shu sababli jahonning yangi zaxira valyutasi yoki umumjahon hukmron pulini yaratish masalasi vaqt nuqtai nazaridan biroz ortga suriladi. Hozirgi davrda butun dunyo iqtisodiyoti JMII girdobidan qutilib chiqish

yo‘llarini izlash bilan ovvora va pul masalasi biroz xiralashgan holda ko‘zdan chetroqda qolishini to‘g‘ri tushunish lozim.

Dokladda aytilishicha, global iqtisodiyotni bog‘lab turuvchi va kapital hamda valyutaga taalluqli qoidalar sistemasining samarasi past. Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlarning asosiy sababchisi sifatida ushbu tizim tilga olinmoqda. Mutaxassislarning fikricha, BMT ga kiruvchi barcha davlatlarning vakillari o‘zaro kelishgan holda dunyoning zaxira bankini ta’sis etishlari va valyuta ayirboshlash bo‘yicha uning monitoringini yo‘lga qo‘yishlari lozim. Bu borada aniq takliflar dunyoning ko‘pchilik davlatlari vakillari tomonidan 2009 yilning fevral oyidan boshlab o‘rtaga tashlana boshlandi. Bunday takliflarning bosh g‘oyasi-yangi zaxira valyutasini yaratish bo‘lib, u Xalqaro valyuta fondining hisob birligi tarzida xizmat qilmog‘i lozim ekan. Mart oyida bunday taklifni Rossiya Prezidenti D.Medvedev ham qo‘llab-quvvatladi.

Garchi Xitoy AQShning eng yirik kreditori bo‘lsa ham dollar o‘rniga yangi valyuta joriy etish tashabbusiga qo‘shildi. Rivojlanayotgan davlatlar siyosiy mustaqillikni iqtisodiy jihatdan ham mustahkamlash uchun yangi valyuta joriy etish tarafdorlaridir. Muammo shundaki, bu xildagi pulga dollar, yevro, iyen va funt sterling kabi to‘rt hukmron pullarning ta’siri bo‘ladi, albatta. AQSh dollari jahon bozori sahnida o‘z mavqeini kamaytirmoqda. Bunga asosiy sabab sifatida AQSh byudjetidagi katta miqdordagi defitsit va davlat qarzini ko‘rsatish mumkin. Shu boisdan, bu davlat ko‘p miqdorda moddiy ta’minlanmagan dollar chiqarishga va uni iste’molga kiritishga majbur bo‘lmoqda. Uning pul bazasi 2008 yilning iyulidan 2009 yilning sentyabrigacha bo‘lgan davrda ikki birivardan ko‘proq ortdi. Xorijiy kreditorlar bunday vaziyatda xavotirga tushmoqdalar. Dollarning qadrsizlanishi yangi valyutani muomalaga kiritish zauratini yanada kuchaytirmoqda. BMTga a’zo davlatlar yangi valyuta zaxirasi yaratish tarafdori bo‘lganlari holda bu pul siyosiy mavqeni oshirishi mumkin, lekin u to‘la moliyaviy mustaqillikni ta’minlamasligi mumkin, degan fikrga egadirlar.

Deutsche Bankning Rossiyadagi bosh iqtisodchisi Yaroslav Lisovolik yaqin 2-3 yil ichida BMTning yangi valyutani joriy etish tashabbusining amalga oshishiga shubha bildirdi. Shu bilan birga, u vaqt o‘tishi bilan jahon moliyaviy bozoridagi vaziyat o‘zgaradi va yangi hukmron valyutaning joriy etilishini zamon o‘zi talab qiladi, degan fikrni ham bayon etdi. «Trast» milliy bankining bosh iqtisodchisi Yevgeniy Nadorshin esa jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi tugashi bilan yangi valyutani muomalaga kiritish masalasi dolzarblashadi va u albatta joriy etiladi, dedi.

Ayni paytda yangi valyutani kiritish ko‘p mablag‘ talab etadi va jiddiy tashkiliy muammolar tug‘diradi. Shu sababli jahonning yangi zaxira valyutasi yoki umumjahon hukmron pulini yaratish masalasi vaqt nuqtai nazaridan biroz ortga suriladi. Hozirgi davrda butun dunyo iqtisodiyoti moliyaviy inqiroz girdobidan qutilib chiqish yo‘llarini izlash bilan ovvora va pul masalasi biroz xiralashgan holda ko‘zdan chetroqda qolishini to‘g‘ri tushunish lozim.

JMII nafaqat rivojlangan sanoat mamlakatlari, balki rivojlanayotgan, ayniqsa, bozor munosabatlari qaror topayotgan davlatlarga ham o‘z salbiy ta’sirini o‘tkazmasdan qolmoqda. Ayni paytda, global moliyaviy inqiroz jahon moliya-bank

tizimida jiddiy nuqsonlar mavjudligi va uni tubdan isloh qilishning zarurligini qo‘rsatib berdi.

Ushbu moliyaviy-iqtisodiy inqirozning har qanday davlatdagi miqyosi, ko‘lami va oqibatlari qo‘p jihatdan bir qator omillarga, xususan, mamlakat moliya-valyuta tizimi nechog‘lik mustahkam ekanligi, milliy kredit institutlarining qay darajada kapitallashuvi va likvidliligi, oltin-valyuta zaxirasining hajmi, xorijiy kreditlarni qaytarish qobiliyati, shuningdek, iqtisodiyotning barqarorlik diversifikatsiya va raqobatbardoshlik darajasiga bog‘liqdir.

O‘zbekistonda makroiqtisodiy barqarorlik va yetarlicha xalqaro valyutaviy to‘lovga qobillikning ta’minlanganligi xalqaro mezonlar bo‘yicha “har jihatdan maqbul holat” deb hisoblanishi maqsadga muvofiqdir. Respublika eksporti tarkibida xom ashyo tovarlari bo‘lmish paxta tolasi, qora va rangli metallar salmog‘ining pasayishi ham eksportning diversifikatsiyalanishuvi nuqtai nazaridan maqbul holatdir. Bizda eksportni rag‘batni rag‘batlantirish va import o‘rnini bosuvchi tovarlar ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash siyosati orqali JMIIning vatanimiz iqtisodiyotiga ta’sirini nisbatan sezilarli darajada yumshatish mumkin bo‘lmoqda. Bundan tashqari, respublikamizda kapitallar va kreditlarning xalqaro harakatini tartibga solishning samarali tizimi shakllantirilgan, shuningdek, spekulyatsiya maqsadidagi valyuta operatsiyalariga nisbatan valyutaviy cheklovlar amaliyoti mavjud. Bu esa, qisqa muddatli kapitallarning chiqib ketishi orqali mamlakat to‘lov balansi muammolarining yuzaga kelishining oldini olmoqda.

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ КРЕДИТНОГО РИСКА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Ш.М. Бухарбаев к.э.н., доцент,
К.М. Балгинова к.э.н. ст.преподаватель,
Ж.Б. Барышева магистр,
Баишев Университет г.Актобе, Казахстан

Введение

Анализ, оценка и практика определения банковских рисков не дает четкой возможности осветить размер денежных потерь, которые банковские учреждения испытывают после их наступления, а потому не соответствует современным условиям развития и требует определенного совершенствования.

В целях реализации банковского надзора Национальным банком было выделено девять основных категорий риска: кредитный, изменения процентной ставки, ликвидности, рыночный, операционно-технологический, валютный, репутации, стратегический и юридический. Данные категории не есть взаимоисключающими, то есть, любой продукт, любая услуга могут подвергать банк нескольким рискам одновременно. Но для удобства анализа Национальным банком выявляются эти риски и оцениваются отдельно, но особая оценка уделяется кредитному риску, так как этот вид кредита является наиболее прибыльным для банка.

Кредитный риск – риск возникновения убытков вследствие нарушения клиентами первоначальных условий договора по исполнению им взятых на

себя денежных обязательств [1].

Методы. В ходе исследования использованы основные методы управления кредитным риском, это: дифференциация заемщика; диверсификация кредитных вложений; лимитирование рисков; хеджирование рисков; деление рисков.

Результаты и обсуждение. Проблемы управления кредитными рисками достаточно подробно исследованы за рубежом мировыми деятелями науки и практиками, о чем свидетельствует широкий перечень публикаций, научных и технологических разработок. Вместе с тем, налицо явный дефицит научных исследований и публикаций отечественных специалистов по данной проблематике. Поскольку эффективное функционирование системы финансового риск-менеджмента невозможно без использования передовых современных подходов и инструментов к управлению кредитными рисками.

Кредитный риск в одинаковой степени относится как к банкам, так и к их клиентам и может быть обусловлен рядом факторов: спадом деловой активности, уменьшением уровня спроса, риском поставок, риском форс-мажорных обстоятельств, мошенничеством и т.д.

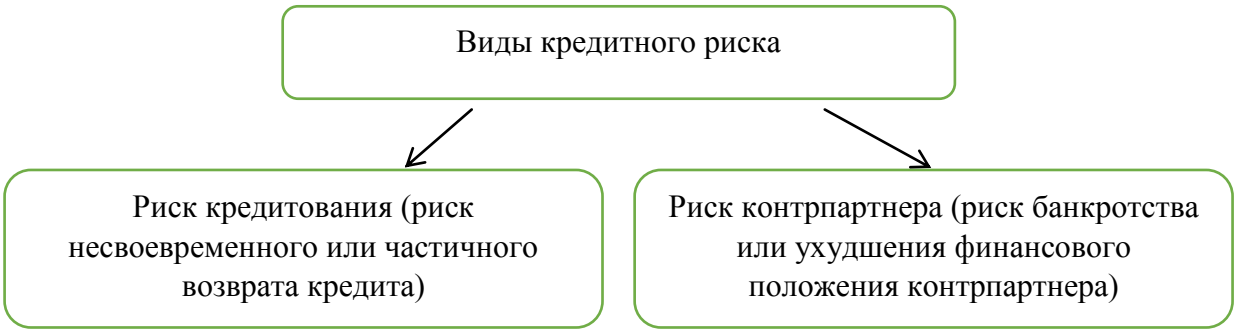

Рисунок 1. Виды кредитного риска
Примечание – составлено авторами

Степень кредитного риска банков зависит от таких факторов, как:

- отсутствие долгосрочных приоритетов или частичное изменение кредитной стратегии банка;
- удельный вес кредитов, размещенных среди новых клиентов банка;
- степень концентрации клиентов банка в определенных отраслях или географических зонах, подверженных неблагоприятным конъюнктурным изменениям, и степень концентрации кредитных операции в подобной области;
- удельный вес необеспеченных и безнадежных кредитов, а также кредитов клиентам, испытывающим определенные финансовые затруднения;
- концентрация деятельности банка в новых, нетрадиционных для банка сегментах рынка;
- экономически не обоснованное введение в практику слишком большого количества новых услуг в течение короткого периода времени;

– принятие в качестве залога ценностей с сомнительной стоимостью, труднореализуемых в условиях рынка или подверженных быстрому обесцениванию.

По результатам анализа потенциальной клиентуры банка считается, что частные и акционерные предприятия более гибки и эффективны, чем государственные. Также к этой категории можно отнести к крупным и мелким производителям. Совместные предприятия и предприятия-экспортеры чаще всего сталкиваются с внешнеэкономическими или политическими рисками. Добывающие предприятия наиболее подвержены риску изменения конъюнктуры рынка и падения цен на сырье. Крупные предприятия больше сталкиваются с риском запоздалого внедрения новых технологии и соответственно отстаивания в конкурентной борьбе.

Риск кредитования заемщиком также во многом зависит от вида и срочности предоставляемого кредита.

Каждый банк самостоятельно определяет собственную кредитную политику, имеет индивидуальные особенности организации кредитного процесса и возврата основного капитала и процентов.

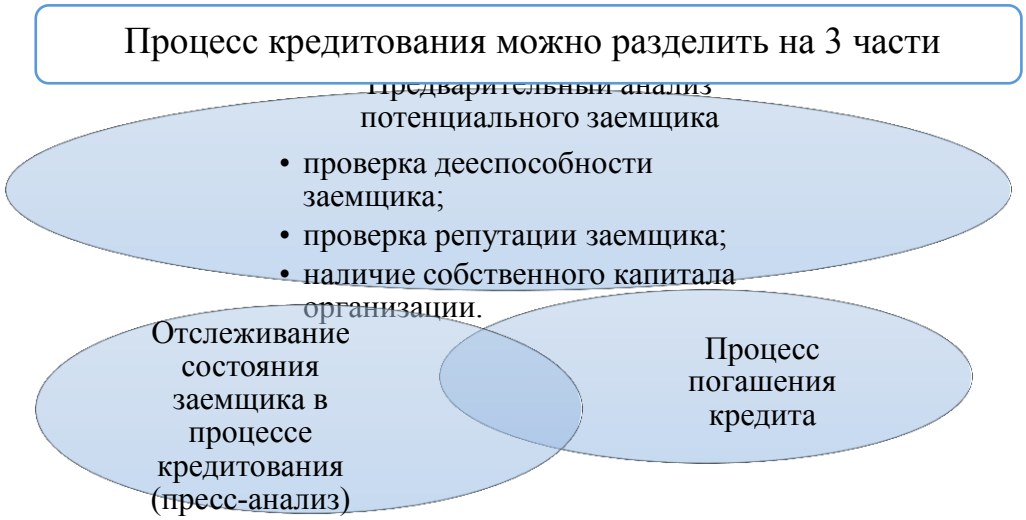

Рисунок 2. Процесс кредитования
Примечание – составлено авторами

Управление рисками является одной из составляющих системы корпоративного управления банка. Система управления кредитными рисками включает в себя организационную структуру риск-менеджмента (для осуществления целей управления кредитными рисками в банке с учетом многофилиальности сети банка создана двух уровневая система управления рисками: централизованно – Управление кредитных рисков Головного банка, и на филиальном уровне – Управление кредитных рисков малого и среднего бизнеса, Управление рисков розничного бизнеса и Управления андеррайтига), методологическую базу, квалифицированные кадры, программное обеспечение [2].

К концу 2018 года казахстанские банки второго уровня выдали почти 13,8 трлн. тенге. Эта сумма выросла на 1,3% по сравнению с показателями 2017 года. При этом по данным Национального банка, объём займов юридических лиц вырос до 7,8 трлн. тенге, а физических лиц – до 5,3 трлн. тенге. Значит, БВУ выдали больше кредитов на бизнес-цели. На рисунке 2 приведена структура разбивки кредитов по отраслям на 2018 год.

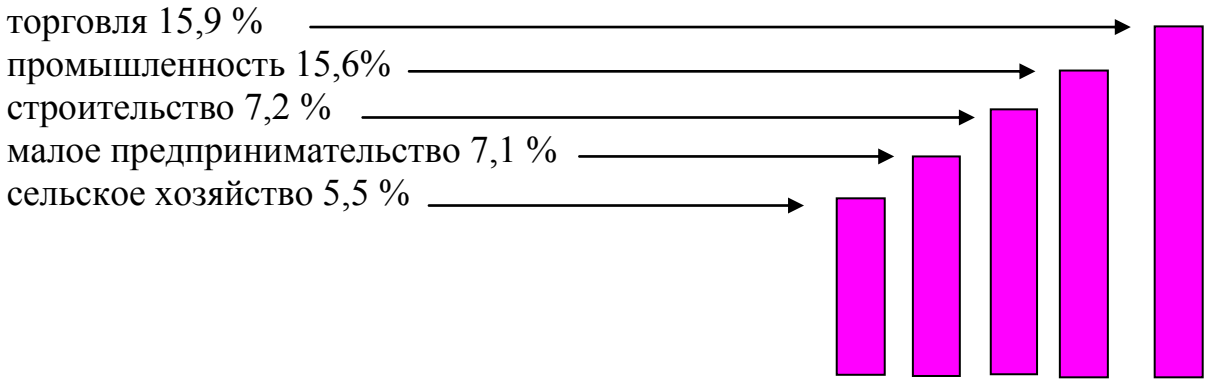

Рисунок 2. Структура отраслевой разбивки кредитов

Примечание: составлено авторами на основе годового отчета Национального банка Республики Казахстан

Анализ трендов кредитования по отраслям экономики указывает на то, что основной прирост приходится на торговлю (15,9%), промышленность (15,6%), строительство (7,2%) и малое предпринимательство (7,1%), в то время как снижение продемонстрировало сельское хозяйство 5,5%). Несмотря на наблюдаемые позитивные тенденции, банковское кредитование по-прежнему ограничивают макроэкономические условия, а также дефицит качественных заёмщиков. На наш взгляд, конкуренция за более надёжного заёмщика для обеспечения наименьшего уровня риска усилится.

Прирост ссудного портфеля БВУ по остаткам в 2018 составил 172,2 млрд. тенге (1,3%), увеличившись до 13,8 трлн. тенге. При этом без учёта кредитного портфеля банков, прошедших реструктуризацию обязательств, а также лишённых лицензии, кредитный портфель системы демонстрирует рост на 18,4%, или 1,3 трлн. тенге. Рост кредитования происходил на фоне относительно стабильной ситуации в экономике и некоторого улучшения доступности долгосрочного фондирования в тенге.

По итогам 2018 года максимальный рост ссудного портфеля отмечается у Kaspi Bank (+211,5 млрд. тенге), а максимальное снижение без учёта лишённого лицензии Qazaq Banki (-306,7 млрд. тенге) приходится на Цеснабанк (-297,0 млрд. тенге).

По данным Национального банка, в декабре 2018 года средневзвешенная ставка вознаграждения по кредитам в тенге для юридических лиц была на уровне 11,7%, для физических лиц – 17,2%. А в 2017 году ставки были выше – 13,2% и 19,2% соответственно. Проценты по кредитам у коммерческих банков во многом зависят от базовой ставки центрального банка страны: чем она ниже, тем, в теории, должна быть ниже и ставка у БВУ для клиента. В Казахстане

базовая ставка сейчас составляет 9,25%, хотя ещё в начале 2017 года она была на уровне 12%, а в начале 2015-го – 16%. Деньги для экономики становятся "дешевле" и, соответственно, начинают расти объёмы кредитования.

Лидером по росту кредитования в декабре 2018 года стал ForteBank. По сравнению с ноябрём 2018-го в декабре того же года ForteBank нарастил ссудный портфель на 14,3%, в результате достигнув 728,8 млрд. тенге. Как сообщили в самом финансовом институте, это увеличение связано с ростом объёмов кредитования клиентов и сделок казначейства с ценными бумагами, которые ForteBank принял как залог при предоставлении межбанковского финансирования.

Ссудный портфель БВУ РК. Рэнкинг по месячному приросту. Декабрь 2018 (млрд тг)										
	Рост к итогу				Всего			Доля от РК		
	2018/11	2017/12	2018/11	2017/12	2018/12	2018/11	2017/12	2018/12	2018/11	2017/12
Всего	102,2%	101,3%	301,3	172,2	13762,7	13461,4	13590,5	100,0%	100,0%	100,0%
ТОП-10	101,4%	120,7%	165,9	2081,7	12127,8	11961,9	10046,1	88,1%	88,9%	73,9%
ForteBank	114,3%	125,3%	91,0	147,0	728,8	637,9	581,8	5,3%	4,7%	4,3%
Банк ЦентрКредит	105,0%	117,7%	51,6	162,7	1084,2	1032,7	921,6	7,9%	7,7%	6,8%
Хоум Кредит Банк	104,4%	146,8%	12,0	91,3	286,5	274,6	195,2	2,1%	2,0%	1,4%
Жилстройсбербанк	103,3%	144,1%	21,5	205,3	670,5	649,0	465,2	4,9%	4,8%	3,4%
ДБ Сбербанк	103,0%	109,8%	36,6	112,7	1266,9	1230,2	1154,1	9,2%	9,1%	8,5%
АТФБанк	102,3%	114,5%	20,7	117,0	922,9	902,2	805,9	6,7%	6,7%	5,9%
Цеснабанк	101,0%	82,6%	14,4	-297,0	1406,7	1392,3	1703,7	10,2%	10,3%	12,5%
Kaspi Bank	100,2%	122,5%	1,9	211,5	1151,3	1149,4	939,8	8,4%	8,5%	6,9%
Евразийский Банк	98,3%	104,2%	-11,2	26,5	655,3	666,5	628,8	4,8%	5,0%	4,6%
Народный банк	98,2%	149,2%	-72,4	1304,7	3954,8	4027,2	2650,1	28,7%	29,9%	19,5%
Прочие	109,0%	46,1%	135,4	-1909,5	1634,9	1499,5	3544,4	11,9%	11,1%	26,1%
Расчеты Ranking.kz на основе данных НБ РК										

Например, при финансирований промышленного заемщика кругооборот активов может выглядеть например так: наличность -> кредиторская задолженность -> сырье и материалы -> незавершенное производство -> готовая продукция -> продажа -> дебиторская задолженность -> наличность.

На каждом из этапов кругооборота может возникнуть риск, и поэтому банк вынужден производить качественный анализ рисков потенциального заемщика. При качественном анализе кредитоспособности обычно рассматриваются 5 основных вопросов, связанных с рисками:

а) приобретение сырья и материалов. Способен ли заемщик приобретать необходимые ему сырье и материалы за счет собственных средств и имеет ли он в наличии уже заключенные договоры на поставку сырья и материалов. Какова рыночная конъюнктура цен на сырье и материалы и какова вероятность роста цен на них в ближайшей перспективе;

б) процесс производства - это превращение сырья и материалов в товары. Главным в процессе производства является наличие необходимого современного оборудования и квалифицированной рабочей силы. Факторами риска здесь могут быть: появление у конкурентов более современных и рентабельных технологий, понижение квалификации рабочей силы, увеличение ее стоимости или напряженность в отношениях с профсоюзами. Кроме того, необходимо учитывать, насколько трудной и капиталоемкой является компания и отрасль;

в) процесс продажи заключает в себе наиболее коварные и трудноопределимые риски, вытекающие в большой степени из соотношения уровня спроса-предложения на рынке, появления товаров-заменителей, смены

вкусов потребителей, вхождении слишком большого количества конкурентов в определенный рынок и с началом жесткой ценовой и неценовой конкуренции;

г) риск неплатежей покупателей обычно бывает связан с финансовыми трудностями партнера по сделке, форс-мажорными обстоятельствами, мошенничеством или ошибками и юридическими казусами при составлении и заключении контрактов на поставку.

Важно не просто поставить товар потребителям, добиться своевременной уплаты покупателем за товар, чтобы воспроизводственный цикл был завершен и получена прибыль и соответственно погашен кредит;

д) законодательная и нормативная среда данной отрасли бизнеса может представлять потенциальный риск, так как нормативные акты правительственных и других органов могут оказать негативное воздействие на оборот активов на всех стадиях. Запрещение или ограничение каких-либо операций, изъятие необходимых для бизнеса лицензий, национализация предприятия может серьезнейшим образом подорвать платежеспособность заемщика.

Все приведенные вопросы характеризуют собой деловой риск фирмы, проявление которого выражается в том, что компания не может эффективно завершить оборот своих активов и соответственно получить прибыль. Другой аспект анализа индивидуального кредитного риска заключается в оценке уровня менеджмента заемщика. Высокий уровень менеджмента - гарантия грамотного управления деловым риском и получения конечного результата - прибыли [2].

Качество менеджмента легко выяснить при анализе статистических показателей деятельности большинства компаний. Для этого надо просто посмотреть динамику развития фирмы за последние 3-5 лет, ее место в продаже определенных товаров на рынке, уровень ее прибылей за прошлые годы и изменения стоимости ее акций. Чем лучше работала компания, тем выше качество управления и тем выше вероятность возврата испрашиваемого кредита.

Кроме того, необходимо проанализировать также и возраст руководителей, количество времени, в течение которого они руководят фирмой, их предыдущий деловой опыт, компетентность и долю акций фирмы, находящуюся в собственности менеджеров. Важно также выяснить честность и добросовестность управляющих.

В 2019 году по поручению Президента страны Республики Казахстан будет запущен механизм кредитования предприятий в приоритетных отраслях на 600 млрд. тенге. Это должно дополнительно простимулировать рост казахстанской экономики.

Кредитным институтам сегодня необходимо обновление процессов, эффективное использование уже накопленных ресурсов, максимизация знаний о новых рынках и технологических опережений других институтов и усиление конкурентных преимуществ.

Для решения существующих проблем кредитной системы можно использовать предложения по их решению, отраженные в таблице 1.

Таблица 1 - Приоритеты развития кредитной системы Республики Казахстан: стратегические риски и тактические решения

Предложения по решению проблем	Проблемы			
	Надзорное регулирование	Капитализация	Финансовая устойчивость	Конкуренция
1. Совершенствование системы консолидированного надзора, финансовой прозрачности, структуры собственников, отношений с аффилированными лицами, управления рисками, классификации активов	+			
2. Решение проблемы с наращиванием капитала кредитных институтов путем накопления собственной прибыли одновременно с возможностью применения определенных налоговых льгот, привлечения средств собственников и рассмотрения вариантов слияний кредитных институтов, привлечение средств с помощью IPO		+		
3. Регулирование ограничений внешних заимствований банков и механизмов расчета минимальных резервных требований, минимизация системных рисков			+	
4. Либерализация и повышения конкуренции среди институтов кредитной системы, улучшение регулирования конкурентоспособности банков (диверсификация, технологии, обслуживание клиентов)				+
Примечание: составлено авторами				

Таким образом, насущные проблемы кредитных институтов необходимо видеть, открыто о них заявлять и решать. К числу важнейших из них, которые необходимо решать в первую очередь по нашему мнению, это проблема повышения капитализации, избавление от «плохих долгов», широкомасштабное снижение собственных издержек кредитных организаций и совершенствование процедур раннего реагирования и принятия мер по санированию кредитных учреждений.

Вывод. В процессе анализа кредитного риска недостаточное внимание уделяется качеству кредитного портфеля банков, в частности анализу пролонгированной задолженности как одной из важнейших его характеристик, в более глубоком изучении нуждается процесс управления банковским кредитным риском с учетом потенциала экономики страны, риск ухудшения стоимости залогового обеспечения, а также опасения ухудшения профиля риска заемщиков.

O’ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGIDA MEVA VA RIZAVORLARNI YETISHTIRISHNI KO'PAYTIRISH

Xudayberdiyev U.– i.f.n.,dotsent
Sh.Abdiqobilov –talaba, SamISI

Qishloq xo’jaligi iqtisodiyotning muhim sohasi, unda insoniyat hayoti uchun eng zarur bo’lgan oziq – ovqat mahsulotlari va aholi uchun iste’mol buyumlari tayyorlovchi sanoat tarmoqlariga xomashyosi manbai hisoblanadi. Shuning uchun ham birinchi Prezidentimiz Islom Karimov bu sohaga har doim alohida e’tibor berib kelgan. «Qishloq xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish 2016 –yil va yaqin istiqbolga mo'ljallangan iqtisodiy dasturimizning prinsipial muhim yo'nalishidir»[32]

O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy – iqtisodiy siyosatida izchilik bilan amalga oshiralayotgan islohatlar va tub o'zgarishlar ko'zlangan bosh maqsad – aholi farovonligini oshirishdan iborat. Qishloqlarimiz qiyofasini yangilash, qishloq joylarida istiqomat qiluvchi aholi munosib turmush tarzini shakllantirishning yana bir usul eksportbop mahsulotlarni yetishtirishni sezilarli darajada oshirishdir. Aholini turmush tarzini yaxshilashda hamda sog’ligini mustahkamlashda turli xil vitamenlarga boy bo’lgan mevalar va rizavorlar ahamiyati katta. Shuning uchun ham O’zbekiston hukumati turli xil bog’lar yaratish, bog’larninmg hosildorligini oshirish bo’yicha qator amaliy ishlar qilmoqda. Natijada mamlakatimizda meva va rizavorlar yetishtirish yildan – yilga ko’paymoqda.Quyidagi jadval orqali O’zbekistonda 2014 – 2017 – yillar mobaynida meva va rizavorlar yetishtirishning dinamikasini ko’zatishimiz mumkin[33].

Yillar	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Meva va rizavorlar (mingtonna)	2490,6	2746,1	3042,8	2614,9
Zanjirsimon o'zgarishi (%)	100,0	110,3	110,8	85,94
Bazisli o'zgarishi (%)	100,0	110,3	122,2	105,0

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibdiki, mamlakatimizda meva va rizavorlar yetishtirish sezilarli darajada ko’payganini ko’zatishimiz mumkin. Meva va rizavorlar hajmi 2014 – yilda 2490,6 ming tonnani tashkil qilgan bo'lsa, 2015 – yilda 2746,1 ming tonna, 2016 – yilda bu ko'rsatkich maksimal darajada ya'ni 3042,8 ming tonnani, va nihoayat 2017 – yilda esa 2614,9 ming tonna tashkil etgan. 2017 – yilda 2014 – yilga nisbatan yetishtirilgan meva va rizavorlar qariyb 5 foiz(%)ga oshgan , yilma – yil hisoblaganda esa 2014 – yilga nisbatan 2015 – yil 10,3

[32] O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 – yilda ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 – yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisdagi ma'ruzasi. Bosh maqsadimiz – mavjuda qiyinchiliklarga qaramasidan, olib borilayotgan islohatlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlik yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir // Xalq so'zi, 2016 – yil 16-yanvar.

[33] Stat.uz – O’zbekiston Respublikasi Statistika Qo’mitasi portali ma’lumotlar asosida tayyorlandi.

foiz(%)ga, 2016 – yil 10,8 foiz(%)ga ko'p yetishtirilib progresga erishilganligini ko'rishimiz mumkin. Lekin shuni ham qayd etish lozimki, 2017 – yilgi hosil 2016 – yilga nisbatan 14,06 foiz(%)ga kam, ya'ni 427,9 ming tonnaga (3042,8 – 2614,9) kam bo'lgan. Bu tabiatning injiqliklari sababi, ob – havoni noqulay kelishi bilan izohlanadi.

Hozirgi paytda Hukumat qir yonbag'irlariga, adirlarga turli xil mevali o'simliklar, jumladan gilos, shaftoli, olma va shu bilan birgalikda pista, bodom, yong'oqning hosildor navlari kabi suvsizlikka chidamli bog'lar yaratib , yana boshqa turdagi eksport qilinadigan meva navlarini ekib, mevalar miqdorini ko'paytirish yo'llari ko'rilmoqda. 2019- 2023 – yillar mobaynida qishloq xo'jaligida tomchilatib sug'orish tizimini bosqichma – bosqich joriy etish dasturini ishlab chiqish, sohaga xalqaro moliya tashkilotlarining imtiyozli kreditlarini jalb qilish bo'yicha amaliy ishlar qilinishi rejalashtirilgan.

Qishloqlarda yaxshi samarali foydalanilmayotgan yerlar ko'p. Unda eksportbop qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bizning asosiy maqsadimiz bo'lishi lozim. Undan tashqari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarni qurish va qishloq xo'jaligi rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish kerak. Bizga ma'lumki, iqtisodiy rivojlanish jarayonida qishloq xo'jaligi hamma vaqt sanoat, savdo va boshqa tarmoqlar bilan mustahkam bog'liq bo'lib kelganligini hisobga olish lozim. Zero mamalakatning oziq – ovqat mahsulotlariga va qishloq xomashyosidan tayyorlangan tovarlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish faqat qishloq xo'jaligining holatiga emas, balki sanoat tarmoqlari bilan uyg'un rivojlanishiga ham bog'liq bo'ladi. Xuddi ana shu holat iqtisodiyot tarkibidagi agrosanoat majmuosini[34] bitta pirovard natijani ro'yobga chiqarishga bo'ysundirilgan tarmoqlarning yagona, yaxlit tizimini keltirib chiqarish uchun asos bo'ladi. Aynan yurtimizda so'ngi yillarda klaster faolyatiga katta e'tibor berilmoqda jumladan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev klaster faolyati haqida " … klasterlar faolyatiga har tomonlama yordam berishimiz zarur. Klasterlar agrar sohani jadal rivojlantirishning "lokomotivi" bo'lishi kerak" [35]. Yurtboshimiz boshlagan aynan muhim faolyatga biz ham o'z hissamizni qo'shishimiz zarur. Bu masalaga e'tiborni yanada kuchaytirish, manfaatli investitsion loyixalar tuzish va harakatlarni birlashtirish lozim. Yana bir asosiy masala qilishimiz lozim bo'lgan, qishloq xo'jaligi subyektlari – fermer va dehqon xo'jaliklarini yuqori samarali ishlashini ta'minlansa, moliyaviy xo'jalik faolyati samaradorligi darajasini oshirsa, ikkinchi tomondan, o'sib borayotgan qishloq xo'jaligi aholisini ish bilan ta'minlashning asosiy manbai hisoblanadi.

[34] Agrosanoat majmuosi – qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, uni saqlash, qayta ishlash va iste'molchilarga yetkazib berish bilan bog'liq xo'jalik tarmoqlarining birligi.
[35] Xabar.uz – axborot yangiliklar portali asosida.

РАҚОБАТБАРДОШЛИК - ИСТЕЪМОЛЧИЛИК ТАОМИЛИНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ОМИЛ СИФАТИДА

Бердиқулов В.Б. –и.ф.н., доцент
Бобоев Н.Б. - катта ўқит.
Ибрагимов И.Ҳ. - катта ўқит., СамИСИ

Бугунги кунда товар ва хизматлар етказиб берувчиларнинг олдида турган асосий муаммо корхонанинг истеъмолчига қарата йўналтирилган товар характеристикасини аниқловчи хоссалари, нархга боғлиқ стратегиялар, реклама тактикалари каби маркетинг амалларига харидорлар қандай муносабатда бўлишлигини ўрганиш ва мукаммал билиш бўлиб, бу масаланинг илғор маркетинг технологиялари асосида ечимини топган субъект бошқа рақибларга нисбатан рақобат курашидаги устунлигини таъминлаб беради.

Бозорга таклиф билан чиқувчи ҳар бир иштирокчининг асосий вазифаси *"қора қутининг"* ичида нима борлигини, маркетинг *"қўзғатувчисига"* нисбатан истеъмолчининг онгида нималар кечишини, унинг реакциясини доимо кўзатиб боришдан иборат.

Бозорда талабни рағбатлантириш орқали хўжалик юритувчи субъектларда тадбиркорлик ва маркетинг фаолиятини тўғри ташкил этиш ва уни бошқариш, тадбиркорлик фаолиятини инновацион технологияларни кенг жорий этиш орқали ривожлантириш зарурлигини кўриб чиққан ҳолда шу соҳада назарий ва амалий профессионал билимини шакллантириш долзарб вазифалардан бўлиб қолмоқда.

Замонавий маркетингнинг муҳим таркибий бўлими – коммуникацион маркетингнинг бугунги кундаги асосий вазифаларидан бири – истеъмолчи феъл-атворининг шаклланиш жараёнларининг илмий назарий асосларига таянган ҳолда истеъмолчини *socioekonomikus* сифатида унинг ижтимоий-психологик жиҳатларини ўрганиш, истеъмолчилик ва харид таомили моделини ишлаб чиқиш, социал-маданий муҳит омиллари ва унинг харид жараёнига таъсирини ўрганиш, эҳтиёжлар ва мотивация, мотивациянинг социал-психологик механизмлари, истеъмолчи томонидан қарор қабул қилиш жараёнлари, эҳтиёжларни англаш ва излаш, харид олдидан вариантларни баҳолаш, харид қилиш тўғрисида қарор қабул қилиш, истеъмол, эҳтиёжларни қондирилиши, фойдаланилган маҳсулотлардан озод бўлиш, индивидуал фарқлар, харидорнинг харид жараёнига психологик таъсир ўтказиш жараёнлари, бевосита харид билан боғлиқ психологик жараёнлар, атроф-муҳит таъсири, муносабатлар маркетинги каби масалаларни ўрганишдан иборат.

Ҳаётда кўп ҳолларда бир жинсли гуруҳларга мансуб бўлган истеъмолчиларнинг ўртасида ҳам сезиларли тафовутлар мавжуд, яъни ҳар қайси харидорнинг айнан бир товарга нисбатан фикри мос келмаслиги, турли муносабатда бўлиши унинг индивидиуал характеристикасига боғлиқ. Демак, турдош товарлар массасидан ўзлари учун зарурини (афзалини) танлашга боғлиқ муносабат ҳам бир хил бўлмайди, яъни, айнан шу ҳолат товарнинг муҳим жиҳати – унинг *«рақобатбардошлик»* хоссасини намоён қилади. Шунга кура,

муайян товарнинг истеъмол самараси даражаси муайян истеъмолчига нисбатан индивидуал белгиланади. Демак, товар ва хизматларнинг хариди индивидиум томонидан товар ва хизматларга нисбатан берган баҳоси билан ўлчанади. Бу эса, бозордаги юқори истеъмол хоссасига эга бўлган товар ва хизматнинг рақобатбардошлигини ва унинг харид қилинишини таъминлаб беради. Шунингдек, рақобатбардош товарнинг ушбу хоссаси, унинг истеъмол жараёнида баҳоланадиган нафлик даражасини (унинг қимматдорлигини) аниқлайди.

Маҳсулотнинг нафлик самарасини баҳолаш муаммоларини ўрганишдан аввал, нафлик даражаси тушунчасининг мазмун-моҳиятини аниқлаб олиш, унга талқин бериш ва унинг ижтимоий-иқтисодий тушунчалар ҳамда категориялар билан ўзаро муносабатларини белгилаб олиш зарур бўлади.

Адабиётларда қўлланиладиган ҳар бир тушунча ва иборалар мазмуни амалиётда қўлланилиш шароитларига, операцион жараёнларда қўйилган вазифани қандай усул ва воситалар ёрдамида ечиши каби жиҳатларда ўз ифодасини топади. Бундан ташқари, махсус ибораларни англаш учун биргина тушунча орқали анъанавий акс эттиришнинг ўзи кифоя қилмайди, унинг тўлиқ бўлиши учун умумий тарзда бўлганда, қўлланиш жараёнларида иштирок этаётган категорияларнинг компонентлари билан қай даражада уйғун боғланишни ҳам кўрсатиб бериш талаб этилади. Фанда ва кундалик амалиётда қўлланиладиган ҳар бир категория тўлиқлигининг ўлчови ва амалий қиймати унинг компонентларининг келгусидаги тадқиқотларнинг базаси бўлишни тақозо этувчи умумлашган маъно касб эта олишидадир.

Албатта, ушбу талаблар предмет соҳасини тадқиқ этишнинг дастлабки босқичи учун қатъий, мажбурий тарзда бажариладиган қоида бўлмай, балки келгусидаги билимларни муайян йўналишда белгиланган мақсадга оқилона эришишни таъминлаш воситаси сифатида фойдаланиш масаласини назарда тутади. Шундан келиб чиқиб, ўрганилаётган тушунчанинг мазмун моҳиятини изоҳлаш учун иқтисодий фанлардаги мавжуд тушунчалар моҳиятига эътибор қаратиш ўринли бўлади. Ҳозирги вақтда рақобатбардошлик тушунчаси истеъмол категориясининг асоси сифатида илмий-амалий муаммоларни таҳлил этишда изчил қўлланилиб келинмоқда. Товар ва хизматнинг рақобатбардошлиги истеъмол жараёнида юзага чиқарувчи иқтисодий категория сифатида тан олишдан олдин, унинг тадқиқот амалиётида қай даражада аҳамиятли эканлигига эътибор қаратиш зарур. Бундан ташқари, рақобатга йўналган ёки рақобатчи фаолияти тўғрисидаги ғоялар иқтисодиёт тармоғи сифатида ҳали тўлиқ шаклланмаганлигини таъкидлаб ўтиш лозим.

Юқоридагилардан келиб чикиб, хулоса килиб айтадиган бўлсак, ракобат, ракобатбардошлик хамда товарни танлаш ва уни истеъмол килиш ўрганилаётган фаннинг муҳим категориялари сифатида белгиланиши мақсадга мувофиқдир.

Манбаларда рақобатнинг ўзини турли йўналишларда талқин этиш ҳоллари мавжуд. Келтирилган манбалардаги таърифларни умумлаштирган ҳолда рақобат курашини ё у - “истеъмолчи эҳтиёжини қондириш билан боғлиқ”

ёки “унинг эркин маблағларини жалб этиш билан боғлиқ тушунча сифатида” каби англаш зарурлиги эътироф этилади. Ундан товарнинг рақобатчилиги ёки рақобатчи товар тўғрисида хулоса қилиш мумкин. Фикримизча, “истеъмолчига боғлиқ рақобатчи товар” тушунчаси ўзининг қамровига кўра, тадқиқотлар манбаи сифатида қараш ўринли бўлади. Демак, иқтисодий категория ҳисобланган рақобатбардошликнинг асосини ташкил этувчи негизлардан бири товарнинг истеъмол жараёнидаги нафлик самараси билан ўлчанади.

Маркетология ва квалиметрия назарий аппаратлари бир-бирини инкор қилмаган ҳамда турли мақсадларни кўзлаган ҳолда амалиётда турли вазифаларни ягона, умумлашган усул ёрдамида ечишни назарда тутмаганлиги боис, бу ҳолат мазкур тадқиқот йўналишининг методологик салоҳиятини чеклаб қўяди.

Шунинг учун, бошқа илмий соҳаларда бўлгани каби маркетология ва квалиметрияда ҳам уларнинг методик асосларини эътироф этувчи истеъмолни ўрганишда ҳам уларга мукаммал боғлаш зарур. Бундан ташқари, истеъмол муаммоларига боғлиқ эмпирик вазифаларни амалга ошириш доирасида қарор қабул қилиш жараёнларининг назарий асосларини англашда ҳам умумийлик йўқлиги мазкур йўналишдаги изланишларни чеклаб қўймоқда.

Истеъмол тушунчасини ижтимоий-иқтисодий категория сифатида аниқлаш учун товарнинг рақобатбардошлиги билан уйғунликда қуйидаги масалаларга ойдинлик киритиш зарур:

- рақобатбардошлик хоссаси иқтисодий тизимнинг қайси компонентларига мансуб?;
- иқтисодий объектларнинг маълум хоссалари билан рақобатбардошлик хоссаси қандай боғланган?
- қандай вазиятларда рақобатбардошликка эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади?
- иқтисодий объектлар рақобатбардошлигини таҳлил эиш жараёнларининг ечимлари қандай вазифаларни қамрайди?
- иқтисодий объектларнинг рақобатбардошлигига боғлиқ масалалар қайси усул ва воситаларда ечилади?

Қўйилган саволларга жавоб бериш учун рақобатли вазият шароитида унинг компонентларини ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Умуман олганда, иқтисодий тизимда рақобат истеъмолчиларнинг тўловга қобил талаби билан чегараланган ҳажми учун муайян бозор сегментига мансуб фирмалар ўртасидаги кураш тушунилади.

Шу каби тарифлар рақобатбардошликнинг хоссаларини иқтисодий категория сифатида тадқиқот объекти бўлишига ва унинг семантик талқин этилишига тўлиқ имконият яратмайди. Шунга кўра, таҳлилларни батамом бошқа йўналишда ва асосда олиб бориш талаб этилади.

Ҳар бир истеъмолчининг эҳтиёжлари кенг миқёсдаги омиллар таъсирида алоҳида шаклланади, яъни у индивидуал характерга эга. Айни бир пайтда бозорда юзага келган бир хил шароитда турли хил истеъмол хоссаларига эга бўлган бир қатор турдош товарларнинг турлича истеъмол қийматини

аниқловчи параметрларнинг мавжуд бўлиши ва унга мос бўлган талабнинг пайдо бўлишлик ҳодисаси истеъмолчиларнинг даромад даражаси инеллектуал ҳамда ижтимоий эҳтиёжларига мос ҳолда табақаланишини белгилаб беради.

Муайян товарнинг истеъмолга лойиқлиги доимий катталик бўлмай, ташқи ёки ички омиллар таъсирида бу кўрсаткич динамик ўзгариб туради. Бозорда эртами, кечми мазкур товарга нисбатан юқори нафлик самарасини берадиган ва истеъмол нархи паст бўлган шу типдаги товар пайдо бўлади. Бу ҳолда мазкур товарнинг рақобатбардошлиги, яъни унинг истеъмол қимматдорлиги туша бошлайди, натижада унга бўлган бозор талаби ҳам абсолют қийматда ҳам нисбий қийматда тушади (яъни, унинг бозордаги улуши шу турдаги товарга нисбатан тушади). Бу ҳолат ишлаб чиқарувчининг (продуцентнинг) рақобатбардошликни таъминлашга қаратилган босқич ва усуллар орқали бозорда ўз товарининг мавқеини сақлашга мажбур этади. Таъкидлаш керакки, рақобатбардошликни белгиланган даражада сақлаш бўйича тадбирларнинг икки тури мавжуд. Биринчи турдаги амалларга тўғридан-тўғри истеъмолчининг бозордаги эркин танловига таъсир этиш учун бозорга илғор, рақобатга қобил товарларнинг кириб келишига қарши қаратилган сунъий тўсиқлар ўрнатиш билан боғлиқ чора-тадбирларларни амалга ошириш учун, сиёсий, молиявий ва реклама ресурсларини сафарбар этиш, истеъмолчиларнинг ҳарид қарорига босим ўтказадиган акциялар ўтказиш, синдикатлар ташкил этиш шунингдек, нархлар монополлар томонидан назорат қилиниши каби чоралар амалга оширилади. Хўжалик тизими соф бозор муносабатлари асосида ташкил этилган демократик ва эркинлик ҳукм сурган, рақобатни қўллаб-қувватловчи сиёсат ва дастаклар устувор бўлган иқтисодий тузумда асосий эътибор товар ва хизматларга талабни доимо ўзида сақловчи унинг глобал рақобат шароитида илмий-техникавий тараққиёт натижалари асосида нафлик самарадорлигини ўз луксиз таъминловчи модернизациялашга қаратилади. Илмий асосда товар рақобатбардошлигини таҳлил этиш, ўсиб, кенгайиб бораётган эҳтиёжни қондиришга йўналган концептуал вазифа - ишлаб чиқарувчи (етказиб берувчи) олдига иқтисодий, технологик, ташкилий характердаги қатор муаммоларни ҳал этишни тақозо этади. Ушбу комплекс муаммоларни таҳлил этишда аввало, продуцент ҳаридорнинг қарорлари зоҳирий ҳамда ботиний (реал ёки абстракт) меъзонларини (кретерияларини) аниқлаш, яъни эҳтиёжни қондириш вариантларини танлаш қайси параметрларга асосланаётганини аниқ белгиланиши зарурий шарт ҳисобланади. Нафлик самарасини белгиловчи кўрсаткичлар, техник параметрлар мажмуасини ифодаласа, истеъмолчининг истеъмол давридаги сарф ҳаражатлари муайян товарнинг иқтисодий параметрларни аниқлайди. Истеъмолчининг буюмнинг техник параметрларига муносабати унинг эҳтиёжи доирасида рўёбга чиқса, иқтисодий параметрлар унинг бюджети асосида шаклланади ва ўлчанади.

Амалиётда ҳатто бир жинсли истеъмолчилар гуруҳи таркибида ҳам буюмга нисбатан турлича ёндошувларни кўриш мумкин. Талабнинг ҳар бир ҳаридорда алоҳида (индивидуал) шаклланиши бир турдаги товарга нисбатан

уларнинг иштиёқини турлича бўлишини белгилайди. Шунга мос ҳолда товарлар массасидан афзалроғини танлаш ҳам турлича ёндошув асосида кечади. Бу ерда «рақобатбардошлик» тушунчасининг яна бир муҳим томонини кўриш мумкин, яъни муайян товарнинг рақобатдошлик даражасини белгилаш ҳам ҳар бир харидор учун алоҳида (индивидуал) характерда шаклланади.

Харидор томонидан унинг учун зарур бўлган товарни танлаш масаласи кўриб чиқилар экан, бу жараёнга мансуб бўлган бир қатор жиҳатларга тўхталиб ўтиш ўринлидир.

Биринчидан, харидор унинг муайян эҳтиёжини қондириши мумкин бўлган товарни танлар экан, у аввало товарнинг муайян истеъмол хоссаларининг эҳтиёжига мос келиш даражасини ҳисобга олади. Яъни, харидор ўзидаги мавжуд усул ва воситалар ёрдамида товарларнинг ичидан қайси бири кўпроқ истеъмолчилик эффекти (самара) бериш даражасини ўлчаб кўради ва шу ўлчам бўйича товарларни таққослаб чиқади.

Иккинчидан, харидор томонидан буюмнинг истеъмол хоссалари баҳоланаётганда продуцент (ишлаб чиқарувчи, сотувчи) томонидан буюмнинг яратилиши (етказиб берилиши) учун кетган меҳнат сарфи (сарф-харажатлар) даражаси уни умуман қизиқтирмайди. Чунки, харидорни харид чоғида буюмнинг ўзи эмас, балки буюмнинг ундаги эҳтиёжни бошқа субститутларга (рақиб товарларга) нисбатан юқори даражада қондира олиш хусусияти қизиқтиради. Товарнинг харид нархи эса унинг учун истеъмол эффектини белгиловчи параметр сифатида мавжуд бўлади ва шунга кўра, унинг рақобатбардошлилигини белгиловчи кўрсаткичлардан бири сифатида намоён бўлади.

Нарх кўрсаткичи бозордаги муайян товарнинг танлов натижасига етарли даражада таъсир этувчи омил сифатида учинчи жиҳатни характерлаб беради.

Истеъмолчи учун товар харид қилиш босқичи эҳтиёжни қондириш жараёнининг муайян (бошланғич) босқичи бўлиб, баъзида қисқа бир вақтда юз берадиган, баъзида давомли давр ичида юз берадиган олди-сотди акти ҳисобланади. Бир турдаги товарларнинг олди-сотди акти ва унинг истеъмоли бир вақтда рўй берса (масалан, хизматлар, ишлар ва озиқ-овқатларни ҳарид қилишда), бошқа турдаги товарлар олди-сотди босқичидан кейин фойдаланиш бир қанча вақтдан сўнг бошланиши мумкин (масалан, бино-иншоотлар, машина механизмлар савдоси, фьючерс савдолари).

Ҳарид қилинган товарнинг нафлик самараси (эффекти) ундан фойдаланиш жараёнида намоён бўлади. Бу эса ўз навбатида товарнинг қимматдорлиги тушунчасини белгилаб беради. Шунга кўра, харидор учун харид нархидан ташқари эксплуатация давридаги харажатлар ҳам муҳим ҳисобланади. Масалан, автомобилдан фойдаланиш давридаги бутловчи деталлар ва ёқилғи харажатлари унинг харид нархларидан анча юқори бўлиши мумкин. Шундай қилиб, харидор ўзининг эҳтиёжини қондиришда ҳарид чоғида қилинган харажатдан ташқари истеъмол қилиш (фойдаланиш) жараёнида ҳам ҳаражат сарфлайди. Мазкур харажатлар умумий ҳолда товарнинг «эҳтиёжни

қондириш нархи»ни ташкил этади (кейинчалик «истеъмол нархи» деб юритилади).

Товар муайян эҳтиёжни қондира олиши учун эҳтиёжга тегишли бўлган техник кўрсаткичларга мос келувчи параметрларга эга бўлгандагина харидорда қизиқиш уйғотиши ҳамда ҳарид қилиниши мумкин.

Замонавий бизнес концепцияси бозор марказида истеъмолчи туриши ва унинг устворлик парадигмасини эътироф этади. Бунинг маъноси илм –фан тараққиётининг интенсив ўсиши маҳсулот ишлаб чиқаришнинг кенгайиб бориши ҳамда бозорда рақобатнинг чуқурлашиб бориши истеъмолчиларга нисбатан маркетинг комплексини йуналтириш вазифаси бизнеснинг бош масаласига айланганидир.

O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING YANADA ERKINLASHTIRILISHI VA RAG'BATLANTIRILISHI

Xudayberdiyev U. - i.f.n.,dotsent,
Abdiqobilov Sh., G`apparov S - talaba

"Tadbirkor boy bo`lsa, xalq ham, davlat ham boy bo`ladi."

Shavkat Mirziyoyev

Mulkchilikni turli shakllariga asoslangan raqobatli bozor iqtisodiyotiga o`tish sharoitida xo`jalik birliklari(korxona, firma) doirasida ishlab chiqarishni tashkil qilish va boshqarish turli xil shakl hamda usullar bilan amalga oshiradi. Ularning ichida tadbirkorlik alohida o`rin tutib, bu faolyat tufayli mulkchilikni turli shakllari iqtisodiy jihatdan amalda harakatga keltiradi hamda o`z egasiga daromad olib keladi. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotda tadbirkorlik layoqati iqtisodiy resurs hisoblanib, inson omilining tarkibiy qismini tashkil etadi. Tadbirkorlik faoliyati turi va shaklidan qat'iy nazar foyda olishdir. Bozor iqtisodiyotida tadbirkorlik shakllari va faolyati turli-tumandir. Tadbirkorlik faoliyati haqida va uning tushunchasi haqida aytishimiz lozim. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik faolyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunda ta'riflanishicha "Tadbirkorlik faoliyati(tadbirkorlik) tadbirkorlik faoliyati subyektlari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan, o'zi tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarlik ostida daromad (foyda) olishga qaratilgan tashabbuskorlik faolyatidir"[36].

Hozirgi bozor iqtisodiga o`tish bilan bir qatorda yurtimizda keng ko`lamli ishlar olib borilmoqda .Jumladan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka yurtimizda imtiyozlar, kreditlar va undan tashqari soliqlardan ozod etilishini keltirishimiz mumkin.So'ngi yillarda yaxshi savdo aloqalari natijasida jahonda eng yirik investorlik salohiyatiga ega davlatlar AQSH, Germaniya, Rossiya, Buyuk Britaniya, Fransiya va Xitoy kabi yirik davlatlar bilan bizning O`zbekistonimiz yaxshi iqtisodiy aloqalar o'rnatmoqda. Tadbirkorlikni rivojlantirishda "Biz Jahon banki, Osiyo

[36] O'zbekiston Respublikasining O'RQ-328-sonli Qonuni. Tadbirkorlik faolyati erkinligining kafolatlarito'g'risida(yangi tahrir). 2012-yil 2-may

taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, boshqa moliyaviy va iqtisodiy tashkilotlar bilan amaliy hamkorlikni yanada rivojlantiramiz." dunyo mamlakatlarining hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti o`zining ma`no-mazmuni jihatdan oldingi keskin farq qiladi. Tadbirkorlik faoliyati to`g`risida ko`plab qaror va farmoishlar chiqmoqda yurtimizda . Ulardan biri Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo'yicha "Biznesning qonuniy manfaatlari davlat tomonidan muhofaza qilinishi va tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlari to`g`risida " Farmonidir. Tadbirkorlik muhitini yaratish, albatta raqobatni kuchaytiradi va bozorlarimiz to`lishi bilan bir qatorda xilma-xilikni ham oshiradi. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jadal rivojlantirishni har tomonlama qo'llab – quvvatlash , shu asosda aholining bandligi va faravonligini oshirish muamolarini hal etish iqtisodiy siyosatning muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga mazkur sohani turli darajada qo'llab – quvvatlashning samarali tizimi katta ta'sir ko'rsatadi. Davlatimiz tomonidan uning me'yoriy-huquqiy asoslari ishlab chiqildi va takomillashtirildi, kichik korxonalarni moliya-kredit va investitsiya jihatidan ko'maklashish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirildi. Xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat va mintaqaviy dasturlar ishlab chiqildi va bugungi kunda ham hayotga izchilik bilan tatbiq etilmoqda. Bu sohada mintaqalararo va xalqaro aloqalar yo'lga qo'yilmoqda, hukumatlararo va xalqaro shartnomalar tasdiqlanmoqda, tadbirkorlikning jamoatchilik uyushmalari faolyati jonlantirilmoqda, axborot ta'minoti tizimi vujudga keltirilmoqda.

Mamlakatimizda 2017-yilda band aholining 78,3 foiz(%)i kichik biznesda faolyat yuritmoqda, vaholanki 2000-yilda ushbu ko'rsatgich 49,7 foiz(%)ni tashkil etgan. O'zbekistonda Respublikasida 2017-yilda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yalpi ichki mahsulot(YaIM)ning 53,3 foiz(%)ni tashkil etgan yoki 119301 mlrd so'mni tashkil etgan. Boshqa bir qator davlatlarning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yalpi ichki mahsulot(YaIM)da ulushini ham ko'rishimiz mumkin quyidagi ma'lumotlar asosida[37] . Bunda ko'rib turibmizki, Yaponiyada-55%, Germaniyada-54%, AQSH da-52%, Qozog'istonda-25,6%, Rossiyada-20% tashkil etganini ko'rishimiz mumkin.

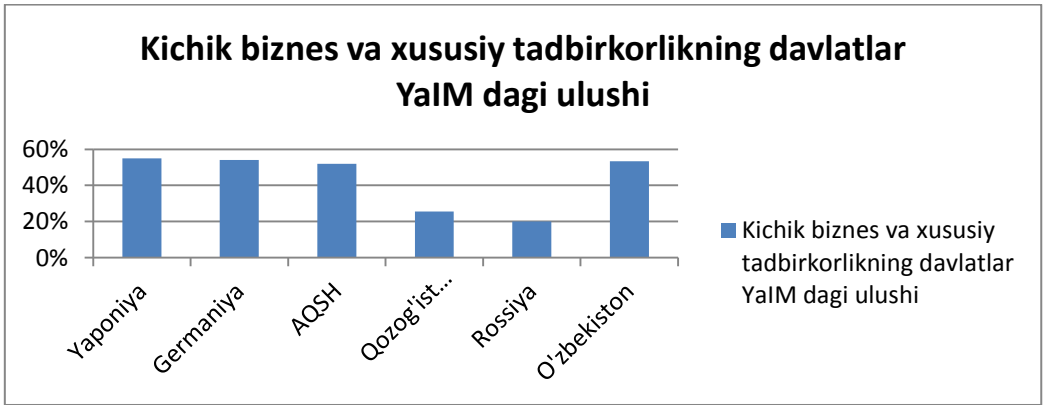

Respublikamizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi sharoitlar yaratilganini aytishimiz mumkin. Ular:

[37] Stat.uz O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi rasmiy portali.

- yakka tadbirkorlik uchun bitta me'yoriy hujjat, yuridek shaxs uchun esa ikkita me'yoriy hujjat talab etilishi;

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlarga moliyaviy qo'llab-quvvatlash ularga tijorat banklari tomonidan imtiyozli stavkada kreditlar berish;

- tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga ma'sul institutlar tomonidan biznes manfaatlari himoyalangan. Shuningdek O'zbekistonda kichik biznes subyektlarini rejadan tashqari tekshirish bekor qilinganligi;

- Respublika bo'yicha tadbirkorlarga biznes yuritish bo'yicha o'quv kurslari, bir qancha amaliy tadbirlar o'tkazilishi;

- davlat tomonidan boshqa ko'plab beminat yordamlar va hokozolar;

Shuningdek, kichik biznes salohiyatini to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan muomolarni ta'kidlashimiz lozim:

- aholining ish haqi va real daromadlari oshishi u darjada yuqori emasligi, bu esa davlatning ijtimoiy himoyasini oshirish bilan bir qatorda davlatning byudjet taqchiligiga olib kelishi mumkinligi;

- kichik biznes subyektlarining ulushi haligacha savdoda yuqori bo'lishi(jami kichik biznes subyektlarining 26,7 %), chakana savdo aylanmasida esa 20,2 %ni kichik biznes va mikrofirmalarning ulushi tashkil etgan bo'lsa, yakka tartibdagi tadbirkor ulushi 69,4 % tashkil etganini ko'rishimiz mumkin[38], bu bank pul tushumiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va kichik biznes subyektlarining soliq solinadigan bazada nomunoffiqliklarni keltirib chiqarashi;

- hududlar kesimida kichik biznes subyektlarining soni hududlarda noteks taqsimlanganligi(eng katta ulush Toshkent shahri, eng kichik ulush esa Sirdaryo va Navoiy viloyatlarida);

- boshqa bir qator kamchiliklar:

Mamlakatimizda kichik biznesning rivojlanishida qurilish va pardozlash materiallari, asbob – uskunalar, mashinasozlik ehtiyot qismlari va uskunalari, elektrotexnika, kimyo, farmatsevtika mahsulotlari, iste'mol tovarlarining ko'plab turlarini ishlab chiqarish va boshqalar yuqori potensialga ega sohalar hisoblanadi. Kichik biznesning mamlakat iqtisodiyotiga qo'shadigan hissasini oshirishni, kichik sanoat zonalarining yaratilishi, investitsion muhit va raqobat muhitini yaxshilashishi, kichik biznes bilan davlat-xususiy sherikchilik doirasida davlat xaridlari hajmini kengaytirilishi, yirik va kichik korxonalar o'rtasida o'zaro manfaatli hamkorlikni mustahkamlanishi, innovatsiya jarayonlariga tadbirkorlik subyektlarini jalb qilish orqali ko'rishimiz mumkin. Shuni ham ta'kidlah joizki, yetarli eksport salohiyatiga ega bo'lgan, biroq ayni damda yanada rivojlanish uchun yatarli kapitalga ega bo'lmagan muvaffaqiyatli va istiqbolli kichik korxonalarni moliyaviy qo'llab – quvvatlash katta ahamiyatga ega. Shunday ekan, ushbu chora-tadbirlarni samarali kichik biznes sohasida yanada ko'proq ish o'rni yaratishga, jahon bozoriga kirish imkoniyatlarini oshirishga yordam berib, mamlakatni eksport salohiyatini va aholini daromadlarini oshishiga imkon yaratadi.

[38] Gov.uz O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali

ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Рахимбердиев Ш.И. -талаба
Искандаров Б.А –ўқитувчи, СамИСИ

Республикамизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида иқтисодиётни эркинлаштириш, мамлакатни модернизатциялаш, макроиқтисодий барқарорликни таьминлаш эвазига узлуксиз иктисодий ўсишга эришишдек долзарб вазифа қўйилган. Бу эса ўз навбатида, иқтисодиётда эришган ютуқларнинг асоси – бозор иқтисодиёти, мулк шаклларининг такомиллашуви, иқтисодиётдаги кескин тузилмавий ўзгаришлар, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг ортиб бориши ва қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш билан баҳоланмоқда.

Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришни роли ва ўрни тобора мустаҳкамланиб бораётганининг ўзи иқтисодиётимизнинг таркибида бўлаётган ижобий ўзгаришлардан дололат беради. Фақатгина ўтган йилнинг ўзида юртимизда 30 мингга яқин кичик бизнес субъкти иш бошлади, ушбу секторда фолият кўрсатаётган корхоналарнинг умумий сони йил охирига келиб 200минггача етди.

Чет элда қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш бўйича ўтказган тадқиқотларимизнинг кўрсатишича ривожланган давлатларда кичик ва ўрта корхоналар жами корхоналарнинг 80 фоизини ташкил килади. Масалан, 2018 йилда АҚШда уларнинг сони 25000 тани ташкил этиб, тармоқлар бўйича улуши қуйидагича тақсимланган: қишлоқ хўжалигида – 81.9 фоиз, қурилишда – 82.2 фоиз, улгуржи савдода – 80.6 фоиз, хизматлар сохасида – 75.6 фоизни ташкил этади. Японияда – 90000 тани, Италияда – 4000 тани, Германияда – 3300 тани, Англияда – 2630 тани ва Францияда – 1980 тани ташкил этади.

Ўзбекистонда қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришни қўллаб–қувватлаш ва рағбатлантиришга қаратилган бир қатор фармонлар ва қарорлар қабул қилиниши натижасида хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари сони йилдан йилга ўсиб бормоқда. Жумладан, 2018 йилда савдо соҳасида 66354 та кичик корхоналар ва микрофирмалар фаолият кўрсатишган бўлиб, жами иқтисодиёт тармоқларидаги улуши 30,9 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда 67428 та кичик корхоналар ва микрофирмалар фаолият кўрсатишиб уларнинг улуши 29,4 фоизга етган. Самарқанд вилоятида 2018 йил маьлумотлари бўйича хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият юритаётган кичик корхоналар сони 3000 дан зиёд (Самарқанд шаҳрида 900 дан зиёд)ни ташкил этган. Айтиб ўтиш лозимки, иқтисодиёт тармоқларида фаолият кўрсатаётган соҳалар орасида хизмат кўрсатиш соҳасидаги кичик корхоналар ва микрофирмаларнинг улуши энг юқори бўлиши табиий ҳолдир.

Ҳозирги кунда ривожланган давлатларда қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришни ЯИМдаги улуши ўртача 31%ни,

ривожланаётган давлатларда 19%ни ва суст ривожланган давлатларда эса 6%ни, яратилаётган иш ўринлари 50 % ни ташкил этади.

Дунёдаги энг зўр “Форд” ва “Крайслер” компанияларининг менежери, ўз даврида шон-шуҳрати бўйича Америка Президенти Роналд Рейгендан кейин иккинчи ўринни эгаллаган Ли Якокка ҳам ўз фаолиятини озиқ – овқат савдосида бошлаган. Шундай қилиб қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришда асосий уриларидан биринчи озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириб, улардан турли туман қайта тайёрланган маҳсулотлар етиштиришни ривожлантириш керак.

Демак, савдо иноният нинг тадбиркорлик фаолиятлари ичида марказий ўринни эгаллаши тарихдан маълум бўлиб, ҳозирги замонда мазкур соҳа янгидан-янги илмий-амалий йўналишларнинг мисли кўрилмаган даражада ривожланишига асос бўлмоқда.

Мамлакатимизда юқорида айтиб ўтилганидек қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг асосий фаолиятлари савдо соҳасига тўғри келмоқда.

Энг юқори кўрсаткичларга эришган – Самарқанд, Сирдарё ва Жиззах вилоятлари ҳамда Тошкент шаҳрида ишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш субъектларининг савдо соҳасидаги улушилари республика ўртача кўрсаткичларидан баланд.

Ана шу рақамлардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришни, иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш, аҳолини иш билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш ва халқимиз фаровонлигини юксалтиришда тобора катта роль ўйнамоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда, қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришда, хусусан, савдо соҳасини ривожлантириш борасида бир қатор тажрибалар тўпланади. Аммо амалиётда бу имкониятлардан тўлалигича фойдаланила олинмаётганлиги ҳам асосланади. Мақолада улардан самарали фойдаланиш юзасидан бир қанча тавсиялар ишлаб чиқилди.

Буларга:

- солиқ юкининг енгиллаштирилганлиги;

-рухсат бериш тартибининг қисқартирилганлиги ва соддалаштирил-ганлиги;

- иш фаолиятига ноқонуний аралашувнинг олдини олиш борасида кўплаб меъёрий хужжатларнинг қабул қилинганлиги;

- кичик тадбиркорлик субъектларига киритишга асос бўладиган умумий мезонлар белгиланганлиги;

- табиий монополия соҳаларига кичик бизнес вакилларининг кириши учун шарт-шароитларнинг яратилганлиги;

- юқори ликвидли ва монопол маҳсулотлар сотиб олиш учун тегишли шароитларнинг яратилганлиги;

- бўш турган бино ва иншоотлардан фойдаланиш учун кенг имкониятларнинг мавжудлиги;

- қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларинига ва кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига молиявий кўмак берилиши;

- қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларинига ва кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун зарур инфратузилмаларнинг яратилиши;

- монопол маҳсулот ва хизматлар харажатларининг камайтирилиши;

- қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожланишини қўллаб-қувватловчи бирлашмалар, Кенгаш ва бошқа ташкилотлар фаолият кўрсатаётганлиги, йирик ташкилот ва бирлашмалар, акционерлик жамиятлари ҳам қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантиришда ёрдамини аямаслиги каби тартибларни киритиши;

- бевосита савдо билан шуғулланувчи қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш учун ўз маҳсулотларини улгуржи ва чакана савдо орқали сотиш жараёнини такомиллаштириш учун рационал логистика тизимини жориш қилиши;

- амалдаги солиқларни оптималлаштириш, имтиёзлар белгилаш, хусусан, шаҳар ва қишлоқларнинг реал имкониятларидан келиб чиқиб, уларнинг табақалаган миқдорларини белгилаши;

- қишлоқ жойларида савдо соҳаси билан шуғулланувчи хизмат кўрсатиш соҳаси субъектлари маҳсулотлари рақобатбардошлигини таъминлашга имкон яратиш мақсадида уларга узлуксиз электр энергияси ва сув таъминоти масалаларини маҳаллий ҳокимликлар томонидан тегишли тарзда ҳал қилишга кўмаклашиш каби тартибларни киритиш мумкин;

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, хизмат кўрсатиш субъектларини ривожлантиришга устувор даражада аҳамият қаратилаётганлиги мамлакатимиз учун ғоят истиқболли бўлиб, у давлатимиз раҳбари ва ҳукуматимиз томонидан амалга оширилаётган ислоҳотлар ва стратегиялар изчиллигини таъминлаш, аҳоли бандлигини таъминлаш, халқимиз турмуш фаровонлигини ошириш ҳамда давлатимиз иқтисодиётининг ривожланишига ва рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади.

ДАВЛАТ ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИБ ВА НАЗОРАТ ҚИЛИБ ТУРИШИ ЛОЗИМ

Хабибова Ш. – ўқитувчи
Абдурайимов У.- талаба, СамИСИ

Ҳозирги шароитда таълим хизматлари бозорида олий маълумот танлар экан, бу вақтинчалик салбий шароитда содир бўлмоқда, чунки, биринчидан, ёшларнинг ҳозирги меҳнат бозорида ишга жойлашиш имконияти маълум даражада чекланган, иккинчидан эса, олий маълумотнинг нуфузи қимматини дипломни олган вақтдан бошлаб эга бўлинадиган муайян ижтимоий мақомдан иборат бўлиб қолмоқда.

Таълим хизматлари бозоридаги аксарият индивидуал истеъмолчилар, фирмалар ва давлатга таълим хизматларини таклиф этувчи субъектлар – таълим хизматларини кўрсатувчилар истеъмолчилар билан яқин ўзаро муносабатда

бўлишади.

Ушбу субъектлар ва улар кўрсатадиган хизматлар нуқтаи назаридан таълим бозори таркибан турлича бўлади. Таълим бозорида ўзаро муносабатда бўлувчи давлат ва нодавлат секторини ажратиб кўрсатиш мумкин. Давлат сектори турли шаклда: қўшимча таълим учун тўлов ёки танловдан ташқари ўқитиш учун тўлов шаклда намоён бўлувчи пуллик таълим хизматларидан иборат.

Мамлакат бозор иқтисодиётига ўтгач, таълим хизматлари бозорини мувозанатлаштиришга харакат қилади. Таълим хизматлари истеъмолчиси меҳнат бозорида орттирилган касбий кўникмани ишга солишда олиш мумкин бўлган фойдани пухталик билан эгаллайди. Таълим хизматларига бўлган ҳақиқий эҳтиёждан ушбу хизматларни кўрсатувчи таълим тизимларига ахборот оқими жадаллашади. Таълим муассасалари ўртасида талабаларни ўқишга жалб этиш учун содир бўладиган рақобат ва таълим хизматлари сифатини яхшилашга кўмаклашади.

Бозор иқтисодиёти шароитида таълим хизматлари истеъмолчиси кўрсатилаётган хизматлар сифатидан манфаатдор бўлади[39]. Олий ўқув юртларининг, мавқеи, обрўси иқтисодий холати унинг битирувчилари меҳнат бозорида ишини қанчалик осон топишга бевосита боғлиқ бўлади. Ушбу ҳолат таълим тизимини ҳолати, таркиби ўқитишнинг шакл ва методларини такомиллаштирилган ҳолда меҳнат бозори талабларига жиддий эътибор билан муносабатда бўлишга мажбур этади.[40]

Таълим бозори амал қилишда бевоста муносабатга киришувчи таълим хизматлари харидорлари ва сотувчилари билан биргаликда давлат ижтимоий характердаги муаммоларни ҳал қилувчи ва бозорнинг иштирокчилари ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи субъект сифатида аралашади.

Бозор муносабатлари субъекти бўлган давлат таълим хизматлари сотувчиларидан, хусусан олий таълим стандартларини, ўқув юртларини аттестация қилиш ва лицензиялаш, маълумот олганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни сертификациялашни талаб қилади[41].

Ҳамма мамлакатларда мавжуд таълим тизими инсон капиталини инвестициялаш сифатида давлат томонидан молиялаштириш йўли билан қўллаб – қувватланади. Давлат ҳуқуқий асосни меъёрларни, яъни «ўйин қоидаларини» белгилаб беради ва таълим хизматлари бозорининг барча иштирокчилари ўз иқтисодий муносабатларини мавжуд қоидалар доирасида олиб боришади.

Давлатнинг таълим хизматлари бозоридаги роли ижтимоий неъмат ҳисобланган таълим хизматларининг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади. Давлат бозорни тартибга солар экан, таълим хизматларининг

[39]Масалан АКШда битирувчилар сифатсиз касб – малака тайёргарлиги туфайли юзага келган зиённи қоплаш даъвоси билан ўқув юртларини судга берган пайтлар ҳам бўлган.

[40]Высшая школа России: состояние и проблемы развития. /Гос.Ком РФ по высшему образованию.-М.,1993.-С.29-33

[41]Юрьева Т. Негосударственный вуз как неприбыльная организация.// Российский экономический журнал.-1994.-№7.-С.76.

ижтимоий фойдалилигини ҳисобга олган ҳолда «бозор талаби истиқболдаги эҳтиёжларни таълим хизматлари қўлами ва тузилмасида таълим тизимига ўтказишга қодир эмасликни намойиш этади».

Ушбу бозорда «ўзига таклиф этилаётган таълим хизматлари сифатини ҳақиқий баҳолашга мутлақо қодир бўлмаган» истеъмолчи ҳуқуқларни қонунийлаштириш зарурати юзага келади.

Ўтиш даври иқтисодиёти мамлакатлари хусусиятларидан бири таълим хизматлари бозорининг ҳали тўлиқ шаклланмаганидадир. Шу боис давлат маъмурий – режали ва бозор иқтисодиётига хос бўлмаган қатор масалаларни ҳал этишга тўғри келади. Ўтиш даврида давлатнинг таълим бозоридаги сиёсати – устун даражада институционал тартибга солиш сиёсатидир. Таълим хизматлари бозорининг шаклланишини ва самарали фаолият кўрсатишининг таъминловчи институтлар ва механизмларни яратиш мажбурияти айнан давлат зиммасига тушади.

Таълим бозорига кўплаб хусусий инвестициялар жалб этилган холатдагина унда чинакам рақобат муҳитини яратиш мумкин бўлади. Мамлакатимизда бозор муносабатларини ривожлантириш шароитида таълим хизматларини таклиф этаётган ташкилотлар ўртасида рақобат муносабатларини шакллантиришнинг бозорга хос методлари – танлов, тендерлардан фойдалана бошланди. Фикримизча, давлат маблағларини ҳақиқий ишсизларни қайта тайёрлашга уларни қисқа муддатда амалга оширадиган ва ишга жойлаштиришнинг юқори даражасини таъминлай оладиган ташкилотларгина олиши даркор.

Таълим хизматлари бозори аниқ информацион маълумотларни олишга интилмоғи зарур. Аҳоли қайси касб эгаси ишга жойлашиш учун қулай имкониятларга эгалиги, қайси ўқув юртлари битирувчилари меҳнат бозорида энг харидоргир ҳолатда эканлиги ҳақидаги ахборотга эга бўлишига ҳақлидир. Ушбу масалаларни ҳал қилиш учун меҳнат ва таълим хизматлари бозорини мониторингини амалга ошириш, олий ўқув юртлари рейтингини ишлаб чиқиш ва эълон қилиш зарур. Узоқ келажакда меҳнат бозорининг аниқ ахборотлар билан таъминлашга оид функциялар корхоналарга олий ўқув юртларига, уларнинг уюшмаларига аста – секин ўтишга интилиш зарур.

Бозор иқтисодиётида давлат таълим хизматлари бозорини тартибга солиб ва назорат қилиб туриши лозим. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида мамлакат учун ягона бўлган олий таълим стандартларини шакллантириш ва уларни халқаро стандартлар билан уйғунлаштиришни таъминлаш зарурати юзага келди.

Шундай қилиб, таълим хизматларини кўрсатиш борасидаги бозор муносабатларини ривожланиши таълим хизматлари бозори жараёнига давлат аралашуви, таълим хизматларини тартибга солишни зарурлиги, хусусий тадбиркорлик фаолияти чекланган, рақобатли муҳитни ва аниқ ахборотлар билан таъминлаш билан боғлиқ хусусиятларга эга.

Шундай қилиб, таълим хизматлари бозори фаолият кўрсатиш учун таълим хизматларидан фойдаланиш эҳтиёжи бўлган, уни истеъмол қилишни

ҳоҳловчи истеъмолчи, ушбу хизматларни кўрсатадиган ва индивидуал истеъмолчиларга эҳтиёжи бўлган таълим муассасаси, ҳамда таълим хизматларини кўрсатувчи билан истеъмол қилувчи ўртасида муносабатларни тартибга соладиган субъект ҳисобланган давлат мавжуд бўлишини тақозо этади. Индивидуал истеъмолчи таълим бозорига чиқишдан аввал ўқиш шакли, методлари ва жойини танлаши даркор.

Таълим хизматлари бозори бошқа турдаги бозорлардан нисбатан ўзига хос хусусиятлар билан ажралиб туради. Иқтисодиётни мухим тармоғи бўлган таълим тизими ва унда ишлаб чиқариладиган, аҳолининг турли маданий эҳтиёжларини қондириш, кадрлар салоҳиятини такрор ишлаб чиқариш ва ривожлантиришга мўлжалланган интеллектуал маҳсулотларни хусусиятлари билан белгиланган. Юқоридагилардан келиб чиққан холда таълим бозорида субъектлар ўртасидаги ўзаро алоқалар шаклланадиган иқтисодий муносабатлар объекти сифатида воқеа бўлади.

MILLIY VALYUTANING BARQARORLIGINI SAQLASH IMKONIYATLARI

Iskandarov B.A.- SamISI o‘qituvchisi

Har bir davlatda o`z iqtisodiyotini rivojlantirish, doimiy ravishda o`sishini ta’minlash ko`p jihatdan milliy valyuta obro`sini oshirishga uning barqarorligini saqlashga bog`liqdir. Milliy valyutani xarid qobiliyatining oshirish inflatsiya darajasini pasaytirishga, har bir so`mga to`g`ri keladigan tovar miqdorining oshishiga olib keladi. Natijada milliy ishlab chiqaruvchilar uchun kata sharoit yaratilib, tovar ayirboshlash, materiallar sotib olish uchun kengroq va yaxshiroq imkoniyatlarga ega bo`linadi.

Bu borada Respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Birinchidan, iqtisodiyotimizda yuqori o`sih suratlarini saqlab qolish, makroiqtisodiy barqarorlik va milliy valyutamizni yanada mustahkamlashni ta’minlashdan iboratdagi eng muhim ustuvor vazifalardan hisoblanadi.”

Ushbu strategik yo`nalishdan ham bilish mumkinki hozirgi paytda valyutamizni barqarorligini saqlash va mustahkamligini ta’minlash nafaqat iqtisodiy, balki muhim ijtimoiy ahamiyatga ega!

Bu borada O`zbekistonda keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Hozirda markaziy bank tomonidan o`zining maxsus instrumentlari yordamida qat’iy pul kredit siyosati yuritilayotganligi natijasida inflatsiya darajasi belgilash prognoz ko`rsatkichlardan oshmasligiga erishilmoqda.

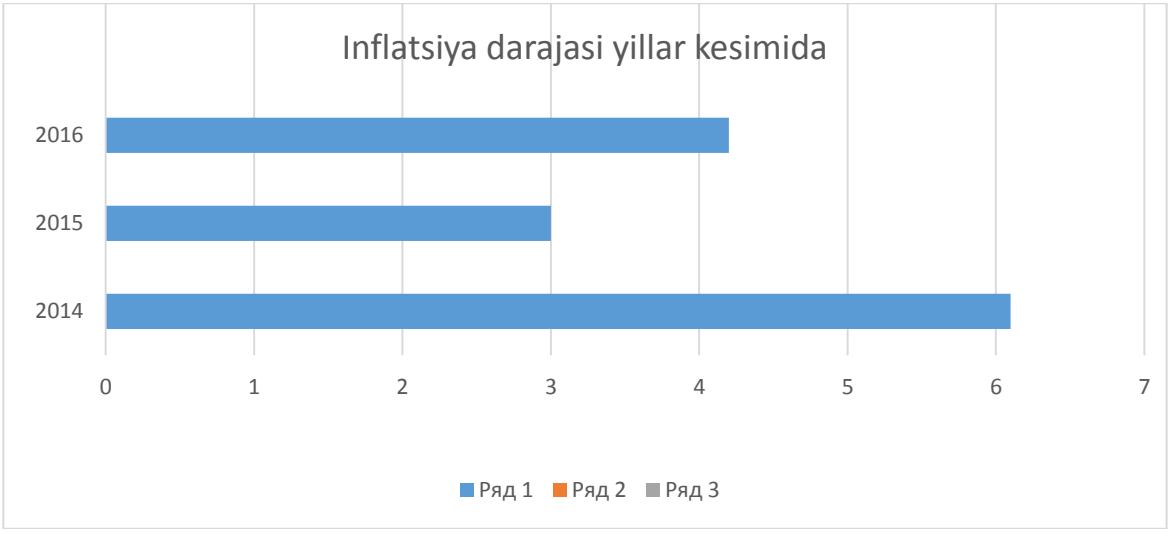

Bundan tashqari milliy valyuta so`mning barqarorligini ta’minlashning muhim vositalaridan biri sifatida naqd pulsiz hisob-kitob tizmi joriy etilib, juda tez suratlar bilan rivojlanmoqda. 1-jadvalda ko`rsatilgandek muomalaga kiritilgan plastik kartalar va to`lov shakllari soni ko`payib brogan sari shunga mos ravishda yildan yilga naqd pulsiz hisob kitoblar hajmi oshib bormoqda. Bu ishlarning barchasi pul muomalasini to`g`ri tartibga solish, inflatsiya darajasini jilovlash va milliy valyutaning xorijiy valyutaga nisbatan baraqarorligini saqlashga xizmat qiladi.

№	Yillar bo`yicha 1-yanvar holatiga	Muomalaga kiritilgan plastik kartalar	Hisob-kitob terminallari	Terminallar orqali amalga oshirilgan to`lovlar (mln so`mda)
1	2014	11067812	129679	16307528
2	2015	13449430	158790	22758725
3	2016	16316501	183060	31324142

Shvetsiya tajribasi: bu yerda amalga oshiriladigan turli xil chakana savdoning 95 foizi pullardan jismoniy foydalanmasdan amalga oshiriladi. Xatto ko`chada xayriya sotuvchi uysizlarda ham terminal mavjud. Bu yerda Swish mobil to`lov ilovasi keng tarqalmoqda. 2014 yilda ishga tushirilgan tizm 1 yilda 3 mln dan ortiq foydalanuvchini o`ziga jalb qila oldi. Shu bilan birga hukumat naqd pul aylanmasini keskin nazorat qiladi, bank ma’muriyati kimdir hisobidan pullarini tez tez naqd olayotgani qayd etsa, politsiyani chaqirishga haqli. Shvetsiyda kichik biznes majburiy tartibda kartochkalarni qabul qilish, va ularga xizmat ko`rsatish haqlarini o`z xarajatlari ro`yxatiga kiritishi kerak.

Afrika tajribasi: bu qit’ada Kashles siyosatini joriy qilishda Keniyaning naqdsiz to`lov tizmini alohida qayd etish joiz. Bu yerda mobil pul o`tkazmalari shunchalik rivojlanmoqdaki ular naqd hisob-kitoblarning o`rnini egallamoqda. Axir 45 mln aholining 38 mln qismi mobil aloqadan foydalanadi. Bu yerda mobil to`lovlar bo`yicha M-POS loyihasi allaqachon yetakchilikni qo`lga kiritgan (90 %).

O`zbekiston Amerikaning Central intelligence Agency tashkiloti tomonidan eksport hajmi bo`yicha 2016 yilda e’lon qilingan ro`yxatda 87 o`rinni egallagan.

Mamlakat	Egallagan `o`rni
Qozog`iston	53
O`zbekiston	87
Turkmaniston	94
Qirg`iziston	145
Tojikiston	169

Yuqorida aytganimizdek chet el valyuta zaxirasining mamlakatda kam bo`lishi uning real qiymati oshib ketishiga xizmat qilishi mumkin. Buning uchun mamlakatda chet el valyutasining yetarlicha bo`lishini ta'minlash kerak. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun quyidagi takliflarni bermoqchimiz:

Birinchidan mamlakatda eksport salohiyatini yanda kuchaytirish kerak. Chet eldagi har bir diplomatik korpus vakillarimizda shu faoliyat bilan shug`ullanuvchi xodim o`sha davlat iqtisodiyoti, bozorlarini muntazam ravishda yaqindan o`rganib bizda ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksporti bo`yicha aniq va ilmiy takliflar kiritishi kerak.

Ikkinchidan investitsiya hajmini ko`paytirish. Tashqi ishlar vazirligi faoliyatini yanda kuchaytirish, chet eldagi elchilarimiz nafqat siyosiy, balki investitsiyalarni ham jalb etish bilan faol shug`ullanishi kerak.

Uchinchidan mahalliylashtirishni yanada kengaytish. Sohaga yanada ko`proq investitsiyani jalb qilish, qaysu import mahsulotlariga ehtiyoj kata bo`lsa, o`sha tovarlarni mahalliylashtirish.

**To`rtinchidan** yuqorida xorij tajribasidan kelib chiqqan holda bank xizmatlarini kuchaytirib, mobil to`lov tizimini barcha turdagi tovarlarga joriy qilish.

Beshinchidan turizm bo`yicha kata salohiyatga ega ekanligimizni hisobga olgan holda turizm orqali chet el valyutasi zaxirasini ko`paytirish.

O`ylaymizki yuqorida biz bergan taklif va tavsiyalar amalga oshirilsa, mamlakatimizda milliy valyuta so`mning barqarorligi yanda mustahkamlanadi, chet el valyutasi kurslariga nisbatan ham qiymati ko`tarilib boradi. Natijada milliy valyutamiz so`mning xarid qobiliyatini oshadi. Bu ham milliy valyuta so`mning qadrining oshishiga xizmat qiladi.

АҲОЛИГА ИЖТИМОИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ ТИЗИМИНИНГ АХАМИЯТИ

Искандаров Б.А. -ўқитувчи
Турсунов Ш.Т.- талаба, СамИСИ

Барчамизга маълумки, бугунги кунда хаётимизни ахборот коммуникация технологиялари (АКТ) сиз тасаввур қилиб бўлмайди АКТ кириб бормаган соҳанинг деярли ўзи йўқ хисоби Ўзбекистон Республикаси биринчи президенти И.Каримов 2016 йил 15 январда бўлиб ўтган Вазирлар Маҳкамаси марузасида АКТ бўйича "Бугунги шароитда интернет ва электроника даврида иқтисодиёт тармоқларида замонавий ахборот коммуникация технологиларини кенг жорий

этиш”, “электрон хукумат” тизими фаолиятини янада ривожлантириш устувор аҳамиятга эгадир деб айтиб ўтган эдилар.

Биринчи президентимир марузаларидан келиб чиққан холда шуни айтишимиз мумкинки актнинг кенг жорий этилиши натижасида иқтисодиётнинг ривожланиши ва барқарор ўсиб боришига, инвеститцияларни кенг жалб қилишга , иш ўринглари кўпайтиришга ахоли бандлигини таъминлаш ва турмуш таризини юксалишига кенг имкониятлар яратади. Бунинг замиридан эса албатта ахолига сервис ва хизмат кўрсатиш соҳаси ётади.

Призентимиз Ш.Мирзиёев айтганлардек “Бугун мамлакатимизнинг барқарор ривожланиш йўлида изчил илгарилаб боришини таҳлил қилар эканмиз, ўган йиллар принципиал мухум ислохатларни амалга ошириш бўйича қатий қадамлар қўйилди, деб айтишга барча асосларимиз бор. Бу ислохотларининг асосий мақсади аҳоли учун муносиб ҳаёт даражаси ва сифатини таъминлашдир” президентимизнинг 2017 йил 7 февралдаги фармони билан 2017-2021 йилларда мамлакатимизни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича харакатлар стратегияси тасдиқланганлиги, унда ижтимоий соҳа, таълим, маданият, илм фан, адабиёт, санъат ва спорт соҳаларини ривожлантириш, ёшларга оид давлат сиёсатири такомиллаштириш масалаларига алохида урғу берилганлиги бугунги кун учун нихоятда долзарб аҳамиятга эга.

Харакатлар стратегияси таълим тизимининг узлуксизлигини янада такомиллаштириш мақсадида сиифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, мехнат бозорининг замонавий эхтижларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш энг мухум вазифалардан бири этиб белгиланган.

Харакатлар стратегиясида олий таълим муассасалари фаолиятининг сифатига олохида урғу берилиб таълим самарадорлигини амалга ошириш учун таълим ва ўқитиш сифатини бахолашнинг жорий этилиши назарда тутулмоқда. Олий ўқув юртларида таълим сифатини такомиллаштиришда таълим жараёнларига замонавий ахборот технологияларини жорий этиш ва улардан фойдаланиш мақсадга эришишдаги энг самарали йўлларидан бири хисобланади. Таълим тизимига электрон ахборот таълим технолгияларини тадбиқ этиш, таълим муассасалининг моддий техник базаси холатини яхшилаш ва такомиллаштиришдаги асосий вазифалардан иборат:

– Электрон таълимни ўқув жараёнларига тадбиқ этиш учун зарур моддий техника базаси яратиш зарур.

– Ўқув жараёни учун электрон таълимга мўлжалланган таълим технологияларини жорий ва қўллаш.

– Талабаларни замонавий электрон таълим технологиялари сохасида билим ва кўникмаларини шакллантириш .

– Электрон таълимни жорий этиш орқали таълим тарбия ва ўқитиш жараёнининг самарадорлиги ошириш.

– Электрон таълим масофали ўқитиш тизмининг тараққийёти учун база бўлиб хизмат қилади.

– Узлуксиз таълим тизими жумладан олий таълим тизимида электрон таълимни йўлга қўйишнинг дастлабки йўнлишлари сифатида қуйидагиларни тафсия этиш мумкин:

– Мустақил таълимни амалга ошириш
– Малака ошириш ва қайта тайёрлов курслари
– Олий таълим тизимида мавжуд илмий салохиятдан муассасалараро жумладан ОТМ ва унинг филиаллари ўртасида машғулотлар ташкил қилишда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Бундан ташқари бугунги кунда Самарқанд вилояти аҳолиси учун биргина алоқа ва телекоммуникация соҳсида олиб борилаётган хизматларни оладиган бўлсак бу хизматлар сони йилдан йилга ошиб бормоқда. Вилоятда “Ўзбектелеком” АК Самарқанд вилояти “ЎЗИ Самарқанд” филилали бешта мобил алоқа операторлари “Uzmobile”, “Ucell”, “Belinee”, “Ums” ва еттита интернет провайдерлар “Buston”, “Sharq telekom”, “ARS INFORM”, “Super i-Max”, “Allnet”, “Turon” ва “компютерлаштириш томонидан маркази” ДУК лар томонидан телекоммуникация хизматлари кўрсатилиб келинмоқда.

Вилоят аҳолиси билан тўғридан –тўғри мулоқот қилиш имкониятини янгитдан кўриб чиқилиб ҳамда аҳолининг таклиф ва шикоятларини янада яқиндан ўрганиб чиқиш мақсадида аҳборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги Самарқанд вилояти худудий бошқармаси бошлиғи томонидан 2017 йилдан бошлаб бугунги кунга қадар хар ойда уч мартадан сайёр қабуллар ташкил этилиб келинмоқда.

Самарқанд шаҳрида телекоммуникация хизматларини кўрсатиб келаётган “O’ZI” Самарқанд қўшма корхонаси бош директорининг вертуал қабулхонаси www.m.spuzi.uz ишга тушурилиб абонентлар учун масофадан туриб мурожаат қилиш ва таклифлар юбориш имконияти яратилди. Вилоятимизда АКТ ни ривожлантириш холатини баҳолаш рейтингида 2018 йил натижалари бўйича Республикада (150 дан ортид давлат органлари ичида) 8 ўринни эгаллаган бўлса маҳаллий ҳокимият органлари бўйича эса 3 ўринни эгаллади.

Вилоятдаги нафахўр ва ижтимоий химояга мухтож оилалар учун бериладиган ижтимоий нафақалар хар ойда мобил алоқа телефонларига смс хабарларининг пенсия жамғармаси томонидан берилиши хам уларга анча қулайлик туғдирмоқда. Хабарларни ўқиган пенсионерлар ўзлари яшаётган маҳалла худудида сайёр касса ходимлари томонидан беминнат хизмат кўрсатмоқдалар.

Бу қилинаётган ишлар яни хизмат кўрсатишлар замирида аҳоли манфаати ётибди бунда албатта давлат идораларининг ўрни катта. Президентимиз такидлаганидек “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиш керак.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА

Камилова Н.А.- к.э.н.
Рузиева С.Г.- Студентка, СамИЭС

Узбекистан уверенно и достаточно успешно идёт по пути научно-технического и общественного развития, модернизации национальной экономики, старается не только не терять, но и преувеличивать набранные обороты экономического и социального роста, стремится быстрее войти в число высокоразвитых государств мира. Одним из путей в достижении данной цели являются реформы, происходящие в секторе малого бизнеса и частного предпринимательства. За годы независимости в Республике Узбекистан были проведены ряд мероприятий, способствующие развитию малого бизнеса и частного предпринимательства, ведь именно он играет ключевую роль в развитии рыночной экономики и является одним из основных элементов экономического роста страны, а также источником регулярного заработка для наших граждан. Так, созданный в 2018 году валовой внутренний продукт в Узбекистане возрос на 5,1%, и составил 407,5 трлн сумов.

В 2018 году доля малого бизнеса и частного предпринимательства в ВВП составила 53,3% или 119301 млрд. сум (в Японии - 55%, Германии - 54%, США-52%, Казахстане - 25,6%, России - 20%).В малом бизнесе работает 78,3% занятого населения страны, тогда как в 2000 году данный показатель составлял всего 49,7%.[42]

По состоянию на 1 декабря 2018 в республике количество действующих субъектов малого бизнеса без учета дехканских и фермерских хозяйств составило 238,5 тысяч, против 99,4 тысячи в 2001 году. Из общей численности субъектов малого бизнеса 8,2% составляют малые предприятия, 91,8% - микрофирмы.

В разрезе отраслей 9,1% субъектов малого бизнеса осуществляют деятельность в сельском хозяйстве, в промышленности – 20,9%, строительстве – 11%, торговле и питания – 34,1%, перевозке грузов – 5,2% и в других сферах деятельности – 19,7%.

Высокий вклад субъектов малого бизнеса в производство промышленной продукции в регионах приходится на город Ташкент – 71,3%, Наманганскую - 68,4%, Джизакскую – 61,3% и Самаркандскую – 55,5% области. Аналогичный показатель малого бизнеса в Ташкентской области составляет 29,6%, Кашкадарьинской – 23,1% Навоийской области – 18,8%, в Республике Каракалпакстан – 18%.

Малые предприятия, функционирующие практически в любой отрасли народного хозяйства, характеризуется, как правило, более высоким уровнем деловой и инновационной активности по сравнению с крупными. Это

[42] Доклад Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на расширенном заседании Кабинета Министров, посвященном итогам социально-экономического развития страны в 2018 году и важнейшим приоритетным направлениям экономической программы на 2019 год

актуализирует рассмотрение экономических возможностей малого бизнеса и частного предпринимательства при формировании и реализации национальной и территориальной промышленной политики, поскольку малые и частные предприятия, потребляющие местные ресурсы и реализующие свою продукцию преимущественно на местном рынке, в настоящее время выступают катализатором социально-экономического развития областей.[43]

Массовое развитие малых предприятий способствует изменению общественной психологии и жизненных ориентиров основной массы населения, является единственной альтернативой социальному иждивенчеству. Существенная роль малого предпринимательства в экономической жизни Узбекистана определяется тем, что в этом секторе экономики действует подавляющее большинство предприятий, в ней сосредоточена большая часть экономически активного населения. Сектор малого бизнеса наиболее динамично осваивает новые виды продукции и экономические ниши, развивается в отраслях, непривлекательных для крупного бизнеса и т. п. Важнейшими особенностями малого предпринимательства являются способность к ускоренному освоению инвестиций и высокая оборачиваемость оборотных средств. Ещё одной характерной чертой этого сектора является активная инновационная деятельность, способствующая ускоренному развитию различных отраслей хозяйства во всех секторах экономики Узбекистана. Присущие малому предпринимательству гибкость и высокая приспособляемость к изменчивости рыночной конъюнктуры способствуют стабилизации макроэкономических процессов в стране. Как показал анализ, в Узбекистане, этому сектору свойственны определенная доходность, высокая интенсивность труда, сложности с внедрением новых технологий, ограниченность собственных ресурсов и повышенный риск в конкурентной борьбе.[44] На наш взгляд, целесообразно создать определённую систему, где предусматриваются санкции за явные нарушения либо ненадлежащее исполнение правовых норм. Особую роль в малом предпринимательстве играет контроль над выполнением законодательства и реформирование экономики должно базироваться на полноценном правовом пространстве. При этом в абсолютно равном положении перед судебными и арбитражными инстанциями должны быть все.

Развитие малого бизнеса и частного предпринимательства играет важную роль в обеспечении всестороннего, равного в гендерном аспекте и устойчивого роста Узбекистана. Их развитие будет способствовать скорейшему становлению Узбекистана как регионального государства с доходами выше среднего уровня.

Как мы знаем, каждая страна на пути своего развития проходит несколько этапов, при котором малый бизнес и частное предпринимательство играет важную роль в обеспечении стабильного роста экономики страны и поэтому, при составлении перспективных программ развития государства необходимо обращать больше внимания на стимулирование и поощрение деятельности данных секторов экономики.

---

[43] Серван-Жрейбер Ж. Л. «Ремесло предпринимателя». Москва-2002г.

[44] Балашевич М. И. «Малый бизнес: отечественный и зарубежный опыт». Учебное пособие. Минск-2001 www. Biblioteka. Uz

II ШЎЪБА. ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ ВА УНИНГ АЛОҲИДА ТАРМОҚЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ БОЗОР МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

О НЕКОТОРЫХ ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН

Адильчаев Р. Т.- к.э.н.,
Каражанова Р. Ж.- стар. преп., ҚҚГУ

Республика Каракалпакстан имеет значительный туристский потенциал, реализуемый на сегодняшний день не в полной мере. К примеру, в период с 2012 г. по 2016 гРеспублику Каракалпакстанс целью туризма посетило порядка 5-6 тыс. человек, а в 2017 году – 8 тыс. человек. В Республике Каракалпакстан можно развивать сельский туризм, гастрономический туризм, этнографический туризм, экологический туризм, а также и другие виды туризма.

Однако для развития сельского туризма необходима поддержка государства в принятии комплекса мер для привлечения инвестиций в развитие туристской инфраструктуры села. Для создания комплексной стратегии развития сельского туризма в Республике Каракалпакстан необходимо достоверно определить уровень состояния и перспективы развития данного сегмента туристского рынка. Для этой цели, был проведен SWOT-анализ сегмента сельского туризма в Каракалпакстане.

Проведенный анализ свидетельствует, что для развития сельского туризма у нас в республике существуют большие проблемы и препятствия. Положительные и сильные стороны есть, однако они перекрываются слабыми.

Развитие сельского туризма даст реальную возможность жителям села повысить свои семейные доходы, создать новые рабочие места, создать дополнительные возможности для развития экономики района и наконец, сбывать сельскохозяйственную и другую продукцию, например народные промыслы, произведенную в личном хозяйстве

Таблица 1.

SWOT-анализ сельского туризма в Республике Каракалпакстан

Сильные стороны	Слабые стороны
1. Высокий сельскохозяйственный потенциал страны. 2. Наличие исторических памятников начиная с эпохи зороастризма. 3.Отличие быта села республики от других республик. 4. Наличие общественных и коммерческих организаций, которые могут содействовать развитию туризма в сельской местности. 5. Многоотраслевая направленность	1. Низкий уровень развития туристской инфраструктуры в сельской местности. 2. Слабая система продвижения турпродуктов на внутреннем и международном туристских рынках. 3. Отсутствие национального бренда для сельского туризма. 4. Отсутствие отраслевой статистики, обеспечивающей информационную и управленческую поддержку развития индустрии туризма.

фермерских и личных подсобных хозяйств. 6.Низкая криминогенная обстановка на селе. 7.Гостепреимство сельского населения, передающееся из поколения в поколение. 8.Богатое культурное наследие, национальный фольклор.	5. Низкий уровень подготовки туристских кадров. 6. Незначительный объём инвестиций. 7. Несовершенство законодательства, связанное с вопросами выделения земельных участков для туристско-рекреационных нужд. 8. Отсутствие специальных программ поддержки для жителей сельской местности, желающих начать предпринимательскую деятельность в сфере туризма.
Возможности	**Угрозы**
1. Рост доходов местного населения и регионов в целом. 2. Создание дополнительных рабочих мест. 3. Развитие малого бизнеса и предпринимательства на селе. 4. Оживление объектов социальной инфраструктуры села. 5.Наличие своеобразной каракалпакской кухни стимул для привлечения туристов. 6.Национальное ремесленничество привлекает туристов. 5. Привлекательность для иностранных туристов.	1. Растущая конкуренция среди туристских рынков стран ближнего и дальнего зарубежья. 2. Несовершенство нормативно-правовой базы, регулирующей туристскую отрасль. 3. Низкая платежеспособность населения на селе особенно в северных районах. 4.Кризис Аральского моря и ухудшение экологической обстановки. 5. Потеря туристского рынка из-за низкого уровня туристского сервиса на селе.

Государство может оказать реальную помощь в следующих формах:

1) торгово-промышленная палата Каракалпакстана и "Узбектуризм" территориальное управление комитета по Республике Каракалпакстанмогут организовать бесплатные краткосрочные тренинги и семинары на местах для представления обучающих, информационных и консалтинговых услуг;

2) представление льготных кредитов для жителей села желающих заниматься этим видом предпринимательства;

3) если житель села представляет проект организации сельского туризма, обосновывает его необходимость, показывает социальную значимость для развития населенного пункта или района, иметь возможность представления государственных и частных грантов;

4) в местности, где будет организован сельский туризм необходимо наличие воды (водопроводных сетей), бесперебойная поставка электричества, автомобильных дорог соответствующего качества и других объектов сельской инфраструктуры, которые не могут быть введены без поддержки государства;

5) в законодательстве должно быть четко регламентирована организационно-правовая форма. Необходимо ли регистрировать предприятие для занятия сельским туризмом или можно организовать деятельность в виде семейного бизнеса или на правах индивидуального предпринимателя с правом найма нескольких работников.

6) сельский туризм должен быть внесен в качестве вида деятельности в государственный реестр и по этому виду деятельности государство в течение первых лет становления и развития может представить льготы по налогообложению;

7) необходимо разработать нормативно-правовые требования к этому виду деятельности, указать какими законодательными актами он может регулироваться.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ВА КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИНИНГ ИНТЕГРАЦИОН ҲАМКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Бобоев А.Ч. – доцент,
Қурбонова Х.Б. – магист., БухМТИ

Мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларига ҳамдахалқаро стандартлар талабларига мос келадиган олий таълим ва касб-ҳунар коллежларининг интеграцион ҳамкорлигини ривожлантириш хамда таълим жараёнини модернизациялаш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Илғор хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида Олий таълим ва касб-ҳунар таълим тизимини тубдан такомиллаштириш, малакали кадрлар тайёрлаш учун шарт-шароитлар яратиш, касб-ҳунар коллежлари битирувчилари бандлигини таъминлаш, шунингдек, “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг беш йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да белгиланган узлуксиз таълимтизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш, илмий ва инновацион ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олийтаълимваўртамахсустаълимжараёниниянадатакомиллаштиришваривожлан тириш, олий таълим билан истиқболли ҳамкорлигини таъминлашга доир режаларнии шлабчиқиш хамда ўрта махсус ва олий таълим сифатини яхшилаш ҳамда уларни ривожлантириш чора-тадбирларини амалга оширишни назарда тутади. 2018 йил 28 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга қилган мурожаатномасида таълим соҳасидаги давлат сиёсати узлуксиз таълим тизими принципига асосланиши, Олий таълим тизимида таҳсил олиш учун тенгимконият яратишга қаратилган ишларни янада кучайтиришнинг зарурлиги, олий ва ўрта махсус таълим масканлари битирувчиларини олий таълим билан қамраб олишни юқори кўрсаткичларга етказиш ва келгуси йилларда ошириб бориш – муҳим вазифамиздир дебтаъкидлаб ўтдилар.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ривожланишини таҳлил қилиш натижалари, тизимнинг бугунги кун талабларига жавоб бермаслигини ва туб ислоҳотларга муҳтожлигини кўрсатмоқда. Бугун амалда бўлган кўп соҳалар

қайта кўриб чиқилиб, модернизация қилинмоқда. Ўрта бўғин ишчи кадрларини етказиб берувчи, мажбурий таълимнинг бир бўлаги ҳисобланган 3 йиллик ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизими ҳам бундан мустасноэмас. Чунки амалда фаолият кўрсатган касб-ҳунар коллежлари қатор сабабларга кўра, кутилган натижани бермади.

Маълумотларга кўра, ўрта махсус таълим муассасаларининг аксарияти умум таълим мактабларидан узоқда жойлашган. Боз устига, етарли даражада жиҳозланмаган, замонталабигамоскадрларниетказибберишданорқадақолди. Қолаверса, ота-она 15-16 ёшли ўсмир фарзандини, айниқса, қизини олис ҳудудлардаги касб-ҳунар коллежига ўзи истамаган ҳолда ўқишга юборишига тўғри келди, аниқроғи, шунга мажбур бўлди. Кўп жойларда транспорт инфра тузилмаси етарли даражада ривожланмагани эса таълим сифати ва давоматига ўзининг салбий таъсирини кўрсатди. Шунингдек, эгалланаётган соҳаларнинг мураккаблик даражаси инобатга олинмади. Барча касб учун татбиқ этилган ягона уч йиллик мажбурий таълим муддати ҳам ўзини оқламади. Ҳатто, қисқа вақтда айрим касб-ҳунарни сифатли ўргата олаётган ўқув марказлари билан ҳам рақобатда ютқазди. Дейлик, сартарошлик, тикувчилик, турли пиширикдар тайёрлашни яхши ўрганиш учун уч йилколлежда ўқиш шарт эмас. Қайтага, хусусий ўқув марказларида бир неча ойда шуларни ўзлаштириб, айрим ёшлар ҳунарли бўляпти. Керак бўлса, шунинг орқасидан тирикчилик қилаётганлар оз эмас. Шу боис айрим йўналишлардаги коллеж битирувчилари меҳнат бозори талабларига жавоб беролмай қолди. Шу билан бирга, бозор иқтисодиёти тамойилига босқичма-босқич ўтиш даврида потенциал иш берувчи ташкилотлар тугатилди. Якка тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес субъектларининг шаклланишида ўрта махсус маълумотли мутахассисга етарлича эҳтиёж сезилмади. Бу эса иш берувчи ташкилотлар ва коллежлар ўртасидаги ҳамкорлик алоқалари фақат расмий характерга эга бўлишига олиб келди, холос. Шуни очиқ тан олиш керакки, коллеж битирувчиларини ишга жойлаштириш масаласида юзакилик кўп бўлди. Амалдаги ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимига кўра, бирор коллежда касбкорга эга битирувчи меҳнат бозоридаги ўзгаришлар суръатини ҳисобга олиб уни ихтиёр этган тақдирда ҳам, бошқа касбга қайтадан ўқиш имкони йўқ эди. Бу эса «Ҳаёт давомида таълим олиш» принципига зид бўлиб, ката ёшдагиларни касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш имконини бермайди. Санаб ўтганимиздек, тизимда талайгина камчилик ва муаммолар бор. Уларни бартараф этиш мақсадида мамлакатимизда ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимида ислоҳотлар олиб борилмоқда.

Президентимизнинг 2018 йил 25 январдаги «Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони ҳамда 2018 йил 3 февралдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими маркази фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Мазкур меъёрий ҳужжатларга кўра, касб-ҳунар таълими тизимининг республика миқёсидаги бошқарув тизимидан бевосита таълим

муассасаларигача бўлган барча бўғини эндиликда янгича ёндашув асосида фаолият юритади. Шу билан бирга иқтисодиётни модернизациялаш шароитида олий таълим муассасалари ва касб-ҳунар коллежларининг интеграцион ҳамкорлигини ривожлантириш муҳим масалалар бири ҳисобланади. Олий таълим муассасалари ва касб-ҳунар коллежларининг интеграцион ҳамкорлигини ривожлантириш йўллари ва имкониятларини излаб топиш, олий таълим муассасалари ва касб-ҳунар коллежларининг интеграцион хамкорлигини хорижий таълим тажрибасини тадқиқ қилиш орқали юқоридаги муаммоларни бартараф қилиш имконияти пайдо бўлади.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Камилова Н.А.-и.ф.н., доцент
Шакирова Ф.Ф. - студентка, СамИЭС

«Зеленая» экономика представляет собой направление в экономической науке, которое сформировалось в последние два десятилетия. Такой вид экономики является связующим компонентом природной среды, в пределах которой она существует и развивается. «Зеленая» экономика рассматривается как средство для достижения гибкой экономики, позволяющее улучшить качество жизненного благосостояния населения. Также её можно рассмотреть, как инструмент, способный связывать социальные, экономические и экологические аспекты стабильного развития.

На 40-м Всемирном экономическом форуме, проходившем в Давосе в 2010 году под лозунгом «Улучшить состояние планеты: переосмыслить, перепланировать, перестроить мир», был выбран, и объявлен новый глобальный курс на «зеленую» экономику как единственный путь дальнейшего развития.[45]

Республика Узбекистан находится в числе стран, активно рассматривающих идеи зелёного роста. Узбекистан обладает уникальными возможностями и предпосылками для «зелёной» экономики. Благоприятное размещение территории государства, выгодное геополитическое положение, имеющиеся природные и финансовые ресурсы, в добавок, растущее предложение на рынке ещё более доступных и эффективных технологий благоприятствуют новым возможностям.

При сохранении нынешних тенденций и объемов потребления ресурсов, запасов природного газа и угля в Узбекистане хватит на ближайшие 20-30 лет, в то время как запасы нефти уже практически истощены. Кроме того, площадь орошаемых земель сократится еще на 20-25% в течение следующих 30 лет.[46]

[45] Егорова М. С., Еремина Е. П. «Зеленая» экономика как явление современного этапа развития общества // Международный журнал экспериментального образования. — 2015. — № 4–2.

[46] «Концептуальные подходы к формированию Green Economy в Узбекистане» — аналитический доклад / Алиханов Б. Б. — Центр экономических исследований, 2015, —15–17с.

Все это указывает на то, что при продолжении развития по нынешнему сценарию экономический рост будет сдерживаться недостаточностью земельных, водных, энергетических и других ресурсов, масштабными экологическими последствиями нерационального использования природного капитала. Переход к «зеленой» экономике, напротив, позволит обеспечить рост благосостояния и повышение качества жизни населения, не подвергая при этом будущие поколения воздействию существенных экологических рисков или экологического дефицита. Исходя из сказанного, можно выделить пять ключевых направлений при переходе страны на "зеленые" рельсы:

1. Внедрение возобновляемых источников энергии.
2. "Озеленение" в секторе жилищно-коммунального хозяйства.
3. Развитие "чистого" транспорта.
4. Совершенствование системы управления отходами.
5. Совершенствование системы управления земельными и водными ресурсами.

Помимо вышеуказанных направлений, рост доходов и занятости в "зелёной" экономике должен обеспечиваться за счёт государственных и частных инвестиций, направляемых на повышение эффективности утилизации энергии и вещества, сокращение негативных последствий хозяйственной деятельности и увеличение видового разнообразия и продуктивности биосферы в интересах всего населения, особенно беднейших его слоёв. Прогресс в "зелёной" экономике должен перестать быть просто функцией от добычи полезных ископаемых благодаря замыканию производственных циклов. Фактором первостепенной значимости становится инновационная активность, гарантирующая экологическую безопасность нововведений. Научным организациям и деловым кругам необходимо ориентироваться на поиск всевозможных резервов, замещая физическую энергию знаниями. Финансовая политика государства призвана с помощью ценообразования, налогообложения и других механизмов обеспечить внедрение и распространение "зелёных" инноваций

Таким образом, "зелёная" экономика предполагает налаживание процессов непрерывных и постоянных улучшений, обеспечивающих получение дополнительных экологических и социальных выигрышей. «Озеленение» экономики касается, главным образом, благополучия людей, но, в то же время, существенно снижает экологические риски и дефицит природных ресурсов. Здоровье нации является центральным моментом для достижения устойчивого развития. Инвестиции в «озеленение» ключевых секторов экономики и принятие соответствующих политических и стратегических решений может привести к оздоровлению населения и экологически поступательному развитию государства.

МЕҲМОНХОНАЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Ҳукумова С.-талаба
Абдиқобилов Ш.-талаба
Ибрагимова М.-ўқитувчи, СамИСИ

Одамларнинг саёҳат қилишга иштиёқи ошиши билан бир қаторда уларни жойлаштиришга талаб ҳам ошиб боради. Ҳар бир талаб ўз ўрнида таклифни уйғотгани сингари саёҳатчиларни жойлаштирувчи корхоналар пайдо бўла бошлади. Баъзи тадқиқотчилар ушбу турдаги корхоналарнинг пайдо бўлишини қадимги шумерлар томонидан ғилдиракни иҳтиро қилиниши даврига тақашади. Мехмонхона саноати корхоналарининг юзага келиши кадимги Рим билан алокадордир (тахминан эр.ав.50-йиллар). Рим Империяси йирик бўлганлиги сабабли мамлакат амалдорлари ва савдогарлар тез-тез савдо, зиёрат ва бошқа мақсадларда саёҳат қилиб туришганлар. Натижада уларни жойлаштириш учун ҳовли-жой ва таверналар юзага келган.

Таверналарда дам олиш, овқатланиш ва ичимликлар ичадиган жой сифатида фойдаланилган.

Рим давлатининг асосида қатьий синфий тизимнинг мавжудлиги жой билан таъминлаш корхоналари ривожига хам эътиборни кучайтирди. Хатто давлат амалдорлари саёҳатга чиқишдан олдин хизматкорлари орқали жойлашиш ўрнини келишиб олишга яъни олдиндан жойни банд қилишга жўнатишган. У вақтларда Римдаги қўниб утиш манзиллари асосий йўл бўйида ва қишлоқларда жойлашган, фақат қулайлик хакида гап бўлиши мумкин эмасди.

Шуни айтиб ўтиш жоизки, ўша даврларда Римликлар саёҳатларга ўта берилган эдилар, ҳаттоки Рим империясидан жуда узоқ манзилларга саёҳат уюштирар эдилар. Миср эҳромларини зиёрат қилиш оммавий тус олган эди. Шуниси эътиборга моликки, қадимги Рим империясида ҳозирги меҳмонхоналар классификациясига ўхшаш тизим мавжуд эди: қадимги Рим хариталарида тунаш учун мўлжалланган корхоналар тоифасига кўра турли шартли белгилар билан кўрсатилган эди. Қадимги меҳмонхоналар ҳақидаги маълумотни Йевангелияда ҳам учратиш мумкин: Исо Масиҳ ғорда дунёга келди, чунки барча меҳмонхоналар лиқ тўла эди.

Илк ўрта асрларга келиб саёҳатлар ҳавфли тус олиши муносабати билан меҳмонхона фаолияти яъни унга келадиган саёҳатчилар ва фойда олиш даражи тушиб кетади. Ушбу даврларда саёҳатчиларнинг аксарият қисми ҳозирги кунда туризм турларидан “диний туризм” деб номланмиш йўналишда, дунёнинг барча бурчакларида жойлашган муқаддас зиёратгоҳларга, қадамжоларга саёҳат уюштирар эдилар.

Вақт ўтиши билан савдо-сотиқнинг ривожланиши ва шу билан боғлиқ узоқ муддатли сафарлар тунаш жойларини ташкил қилишни тақазо этар эди. Бу ҳолат меҳмонхона корхоналарининг бошқа тури – карвонсаройлар пайдо бўлишини белгилаб берди.

Меҳмонхоналарнинг дастлабки кўринишлари Яқин шарқ, Ўрта Осиё, Кавказорти мамлакатларида мавжуд эди. “Буюк ипак йўли” деб аталмиш савдо йўли бўйлаб мол ортилган карвонлар билан саёҳатга чиққан савдогарлар саҳро ва тоғ ёнбағирларидан ўтишган. Улар йўл – йўлакай ўзига ҳос меҳмонхона мажмуидан иборат бўлган карвонсаройларда тунашган.

Карвансаройлар – туялар учун қўтон ва атрофи девор билан ўралган, ўша вақтда саёҳатчиларнинг дам олиши ва тунаши учун қисман бўлсада шароит яратилган бинога ташриф буюришган.

Карвонсаройларнинг энг ривожланган тармоғи Рим империяси ҳудудида ташкил этилган эди. Қадимги Рим карвонсаройлари асосий йўллар ёқасидаги шаҳарлар ва қишлоқларда, бир-биридан тахминан 25миль (40,22 км) ораликда жойлашган эди.

Мехмонхоналарнинг карвонсаройлар кўринишидаги типининг қурилиши милоддан кейинги I асрларга тўғри келади. Бу вақтларга келиб сайёҳларнинг дам олиш, овқатланиш каби эҳтиёжларини қондириш учун карвонсаройларда тунаганликлари аниқланган. Асосан пулнинг иқтисодий бир ўзгариш сифатида қўлланиши, аҳамиятининг ортиб бориши натижасида тижорат қилиш мақсадида саёхатга чиқишнинг кўпайиши ҳозирги кундаги замонавий мехмонхоналарнинг намуналари бўлиб ҳисобланган.

Шуниси қизиқарлики, ўша даврларда Султоннинг фармони билан Константинополдан шарқ тарафга чўзилган ҳудуд карвон саройларида (иҳтиёрий диндаги) зиёратчиларга 3 кунгача бепул бошпана, уч маҳал овқат, ночорларга оёқ кийим берилган.

200 йил давом этган “салб юришлари” даврида Иэрусалимга бўлган саёҳатлар сони ошиб кетди. Бунинг натижасида аввал шимолий Италияда, сўнгра бошқа давлатларда меҳмонхона бизнеси вужудга келди.

Меҳмонхона хўжалигида эътиборга молик бўлган кейинги давр Европада доимий почта ва транспорт тармоғининг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Почта трассалари бўйида, ҳозирги мотелларга ўхшаш корхоналар жойлашган эди. Лекин у ердаги аҳвол ниҳоятда аянчли эди. Бизгача етиб келган жойлаштириш қоидаларига кўра, пояфзалда ухлаш ва бир ётоқда 5 кишидан ортиғи ётиши ман этилган эди. Меҳмонхоналар бир мамлакатдан иккинчисига олиб борувчи шахарлар ва йўлларда жойлашган. Сайёҳлардан ташқари бу меҳмонхона ҳизматларидан чопарлар, савдогарлар, ҳукумат ҳизматчилари фойдаланишган.

Савдо алоқаларининг ривожланиши Европа меҳмонхона хўжалигининг анча ўсишига олиб келди. Масалан, Италиянинг Милан шахрида XIV асрдаёқ 150 та меҳмонхона бўлган. Бироқ бу меҳмонхоналарда қулайлик бўлмаган, улардаги санитар аҳвол жуда паст даражада эди.

Ҳозирги мотеллардан фарқли ўлароқ Европа йўл бўйи меҳмонхоналари шунингдек маҳаллий аҳоли учун кўнгил очиш маскани вазифасини ҳам бажарар эди. У ерда бўш вақтни қиморли ўйинларни (дарц, домино, билярд, ҳўроз жанги) ўйнаш билан ўтказиш мумкин эди.

Меҳмонхона маъносини англатувчи “отел” сўзи XVII асрда “ресторан” тушунчаси билан деярли бир вақтда юзага келди. Машхур француз

ресторатори, франсуз таомларини дунё миқёсида танитган шахс - Буланжер “ресторан” тушунчасининг пайдо бўлишига сабабчи бўлган. Унинг Париждаги овқатлантириш корхонаси кираверишида Лотин тилидаги “Кимнинг ошқозони ғамга ботган бўлса, келаверсин, мен уларни тиклайман” деган ёзув осиғлиқ турар эди. Ушбу амонавий тушунча “тиклаш “ маъносини англатувчи сўздан олинган. “Отел” (Ҳотел) сўзи ҳам лотинча асосга эга бўлган hospiteums сўзидан олинган. Аввалари отел деб, бирор квартираси бир ой ёки бир ҳафта, ҳатто бир кунга ижарага бериладиган кўп хонали бино аталар эди. Ушбу манъода франсияда ҳам ишлатилар эди. XVIII асрда Ламанш бўғозидан ўтиб, у ўзида ҳозирги кундаги маъносини жамлади. Жуда тез суръатда ушбу атама Америкага ҳам кириб келди. Жумладан, кўпгина таверналарнинг номини отел деб ўзгартиришди, чунки корхона бошлиқларининг фикрича ушбу атама франсузча тароватни бериб турар эди.

Меҳмонхоналар техник жихозланишига келадиган бўлсак, кўпгина янгиликлар Америка Қўшма Штатларида юзага келди. Ушбу давлатда меҳмонхона ҳизматларига бўлган талаб доимий муҳожирлар келиб туриши эвазига жуда юқори бўлган.

АҚШда меҳмонхона бизнесининг жадал ривожланишига яна бир сабаб бу Европадан фарқли ўлароқ “баллар” ва “оммавий тадбирлар” ўтказиладиган зодагон қасрларининг мавжуд бўлмаганлигидадир. Меҳмонхоналар ана ўша тадбирлар ўтказиладиган жой эди. Ушбу мақсадда махсус заллар қурилар эди. Меҳмонхона залларада рақсга тушиш анъанаси АҚШда XX асрнинг 50-йилларигача сақланиб қолинган. Узоқ давр давомида АҚШда меҳмонхона бизнеси оммавий бўлиб келди.

Ҳозирги қулфли эшик ва (совуни билан) умивалникга эга бўлган бир ва икки кишилик хоналар илк бор 1829-йилда АҚШда пайдо бўлган. Ушбу мамлакатда, XIX асрнинг ўрталарида марказий иситиш тизимига эга эга бўлган илк меҳмонхона фаолият юрита бошлади.

Аста секинлик билан мехмонхоналардаги қулайликлар кенгайиб бораверади ва илк бор Америка меҳмонхоналарига лифт ва хоналарига ванналар ўрнатилади. Меҳмонхона хоналарининг замонавий жихозланиши XX асрнинг бошларида машхур америкалик меҳмонхоначи Статлер томонидан шакллантирилган.

Шунингдек дунёдаги 6 қаватдан иборат, илк осмонўпар бино ҳам Америкадаги отел бўлган. Ушбу даврларда европада меҳмонхона ишига швецариялик Сезар Риц ҳам катта ҳисса қўшди, бугунги кунда ҳам энг машхур меҳмонхона занжирларидан бири унинг исми билан аталади.

Аммо унинг шахсий меҳмонхонаси бўлмаган, у шунчаки ёлланма бошқарувчи бўлган. Рицнинг машхур иҳтироларидан бири бу ресторанларда оркестрнинг пайдо бўлишидир. Рицнинг даврида оркестр Штраус асарларини ижро этар эди. Мусиқа таом тановвул қилиш жараёнини узайтирар ва ичимликлар сотишдан келиб тушадиган фойдани оширар эди.

Швейцариялик Риц ва америкалик Статлер меҳмонхона ишининг ишқибозлари эди. Улар ҳар бир кўз илғамас икир-чикирларга эътибор беришар

эди. Жумладан, Риц узоқ вақт отел ресторанидаги хўранда аёлларнинг тақинчоқлари кўзни олар даражада ярқирашини таъминловчи ёритиш устида ишлаган (манекен сифатида ўз аёлини жалб қилган). Статлер эса ваннага сув тўлиши ва унитаздан сув кетиши вақтини ҳособлаб ўтирган. Унинг яна бир машғулоти – бу ваннага ётиб олиб сантехника тизимларида қандайдир қўполлик бор-йўқлигини кузатиш эди.

Статлернинг шарофати билан меҳмонхона хонасида катта ўлчамдаги кўзгу, ётоқ ёнида чироқ, эшик ёнида чироқ ёқиб-ўчиргич, телефон, ёзув қоғози пайдо бўлди. Меҳмонхона ходимлар учун униформа ва меҳмонхона қурилишида хоналарни жуфт-жуфт қилиб, тикка тушган сантехника қувурларига нисбатан симметрик жойлаштириш эвазига ҳаражатларни камайтиришни жорий этган. Шунингдек ҳозирги кунда ҳизмат кўрсатишга илмий ёндашув асосини таъминловчи "*Мижоз доим ҳақ*" шиорининг муаллифидир.

Статлер ва Рицнинг фаолияти шунга асос солдики юқори синфдаги меҳмонхоналарга бой-бадавлат инсонларнинг ташриф буюриши оммавийлашди. Мисол учун Рицнинг Лондондаги "Савой" меҳмонхонасидаги бошқарувчилик фаолияти инглиз зодагонларининг одатларини ўзгартириб юборди: фақат эркаклар борадиган клубларга ташриф буюриш ўрнига, эркаклар ўз аёллари билан отел ресторанларида овқатланадиган бўлишди.

XIX аср охирлари – XX аср бошларида Европа ва Америка йирик шахарларида мухташам отеллар очила бошлади. Улар саёҳатга чиқиб вақт ўтказишни русум қилган, янги миллионерлар ва машхур инсонлар учун мўлжалланган эди. Шунга ўхшаш меҳмонхоналар Россияда ҳам очила бошлади, мисол учун Москвадаги – "Метропол" ва "Национал", Петербургдаги "Европа" меҳмонхоналарини мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

XX асрнинг 20-йилларида нафақат мижозлар, балки автомобилларни жойлаш учун мўлжалланган, меҳмонхона бизнеси учун янгилик бўлган мотеллар пайдо бўла бошлади. Мотелнинг пайдо бўлиши Америкада "Т" моделли Фордларни ишлаб чиқилиши яъни автомобил саноатининг жадал ривожланиши билан боғлиқ. Эвропада эса мотеллар фақатгина иккинчи жаҳон урушидан кейингина очила бошлади.

Меҳмондўстлик саноати корхоналарининг эволюцияси тўғрисида сўз юритганда, ўз-ўзидан тарихий жиҳатдан кишилик жамиятининг ривожланиш босқичларига мос келувчи даврларни ажратиш мумкин бўлади (1 – чизма):

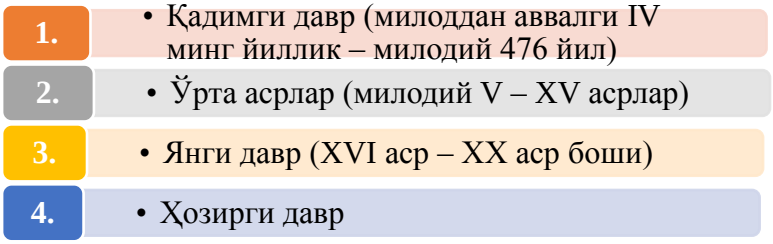

1– чизма. Мехмонхоналарнинг ривожланиш босқичлари[47]

[47] Р.С. Амриддинова, М.А.Зубайдуллаева– «Меҳмонхона сервис хизмати» Услубий кўрсатма. СамИСИ, 2010 й. – 5 бет.

Қадимги давр (милоддан аввалги IV минг йиллик – милодий 476 йил). Аксарият тарихчилар жамият тараққиётининг бу даврига ҳозирги меҳмонхоналар ва ресторанларнинг «аждоди» - дастлабки меҳмонхона корхоналари пайдо бўлган даврни киритадилар. Бундай корхоналар – таверналар қадимги манускриптларда тилга олинади.

Қадимги Юнонистонда милоддан аввалги I мингйилликда таверналар ижтимоий ва диний ҳаётнинг муҳим унсури ҳисобланган. Таверналарда саёҳатчиларни жойлаштириш учун хоналар мавжудлигига қарамай, улар асосан овқатланиш хизматлари кўрсатишга мўлжалланган.

Яқин Шарқ, Осиё ва Кавказортида савдо алоқаларининг ривожланиши меҳмондўстлик корхоналарининг пайдо бўлишида катта рол ўйнади. Ушбу минтақалар ҳудудидан йирик савдо йўллари ўтар, улар бўйлаб юк ортилган узун карвонлар ҳаракатланар эди. Карвонлардаги йўловчилар тунаши учун савдо йўллари ёқасида карвонсаройлар ташкил этиларди. Бундай карвонсаройлар, қоида тариқасида, одамлар дам олиши учун ҳужралар ҳамда туя ва отлар учун мўлжалланган қўтонлардан ташкил топар эди. Буларнинг барчаси табиий офат (шамол, ёмғир, бўрон)лардан, шунингдек талончилар ва қароқчилардан сақловчи қалъа девори билан ўралган эди.

Ўрта асрлар (милодий V – XV асрлар). Ўрта асрларда диний анъаналар меҳмондўстлик корхоналарининг ривожланишига катта таъсир кўрсатди. Бу даврда муқаддас жойларга зиёрат қилувчи одамлар сони кескин кўпайди. Черков монастирларга зиёратчиларни қабул қилиш, улар учун тунаш жойлари ташкил этиш ва уларни овқатлантириш мажбуриятини юклади. Бу даврда мазкур вазифани бажарувчи бошқа муассасалар ҳам пайдо бўлди. Масалан, франклар қироли, кейинчалик эса император Карл Буюк (742-814) черковларга ҳомийлик қилиб, VIII асрда зиёратчилар дам олиши учун махсус уйлар ташкил этди.

XII-XIII асрларда илк меҳмонхоналарнинг аждоди – карвонсаройлар Русда ҳам пайдо бўлди. Ўша даврда улар «яма» – ўра деб аталар, бир-биридан от чарчамасдан босиб ўта оладиган масофада жойлашган эди. XV асрда карвонсаройлар *Ямской приказ*[2] ихтиёридаги почта бекатлари қошида ташкил этила бошланди. Катта рус шаҳарларида меҳмон кутиладиган ҳовли (гостиний двор)лар қурилди. Уларнинг карвонсаройлардан фарқи шунда эдики, бу ерда тунаш ва овқатланишдан ташқари, савдо-сотиқ қилиш имконияти ҳам мавжуд эди. Бошқача қилиб айтганда, меҳмон кутиладиган ҳовлилар жиҳозланган хоналар, савдо расталари, дўконлар ва омборларни ўзида бирлаштирган эди. қоида тариқасида, ҳовли баланд деворлар ва миноралар билан ўралган, унга катта дарвозадан кириларди.

XIII асрда бундай ҳовлилар Витебск, Гродно, Брест, Слоним ҳамда бошқа белорус шаҳарларида пайдо бўлди. Белорус савдогарлари учун махсус ҳовлилар XV-XVI асрларда Брянск, Вязьма ва Москвада қурилди.

[2] Ямской приказ – Россияда юк ва йўловчи ташишни ташкил этиш, ямшчиклар хизматини бошқариш ва бошқа шунга ўхшаш ишлар билан шуғулланган марказий давлат муассасаси.

Ўрта асрларда илк касаба уюшмаларининг ташкил топиши меҳмондўстлик корхоналари фаолиятининг илғор йўналишини ташкил этди. 1282 йилда Италиянинг Флоренция шаҳри трактирчилари ўз гильдиясини ташкил этди.

Янги давр (XVI аср – XX аср боши). XVI асрда дастлабки қаҳвахоналар очилди. Улар ўша давр маданий ва адабий ҳаётининг марказларига айланди. ғарбий Европада қаҳва ва чой каби экзотик ичимликларнинг тарқалиши қаҳвахоналарнинг пайдо бўлишига имконият яратди. Европада дастлабки қаҳвахоналар 1652 йили Лондонда ва 1683 йили Венада очилди. Хусусан, Венада биринчи марта асал ва сут қўшилган қаҳва таклиф қилинди. XVII аср охирига келиб Европа қитъасида қаҳвахоналар анча кенг тарқалган ҳодисага айланди. Йирик шаҳарларда уларнинг сони бир неча ўнтага етар эди.

1898 йилда Лондонда «Савой» меҳмонхонаси очилди. Унинг бошқарувчиси Цезарь Ритц (ҳозирда Ритц-Карлтон меҳмонхоналари унинг номи билан аталади), бош ошпази эса – Жорж Агюст Эскофье эди. Бу икки одам меҳмонхоналар қошида ресторанлар ташкил этишда чинакам инқилоб содир этди. Эскофье ўз даврининг буюк кулинарларидан бири эди. У кулинария бўйича нашр этган маълумотнома ҳамда ошхонада жорий этган бригада пудрати билан донг таратди.

Меҳмондўстлик корхоналарининг ривожланишида АҚШ алоҳида ўрин тутади. Тарихчиларнинг фикрича, биринчи карвонсарой бу ерда Европадан анча кейин, 1607 йилда пайдо бўлган. Дастлабки таверналардан бири 1634 йили Бостонда очилди. 1642 йилда Нью-Йоркда (ўша даврда у Янги Амстердам деб аталар эди) таверна голландлар томонидан очилди.

Нью-Йоркнинг Бродвей кўчасидаги 70 хонали «Сити-отель» қўшма Штатларда очилган биринчи меҳмонхона бўлди. Бу муҳим ҳодиса 1794 йилда содир бўлди. 1829 йилда Бостонда «Тремонт» меҳмонхонаси – АҚШдаги биринчи классли, коридор хизматчилари, регистратура (рецепция)га эга, номерларнинг эшиклари қулфланадиган ва ҳатто меҳмонларга бепул совун бериладиган илк меҳмонхона очилди. Бу АҚШда меҳмонхона буми бошланишига туртки берди. Шарқий қирғоқ шаҳарларида, сўнгра ғарб ва Жанубда кўплаб меҳмонхоналар очилди. XIX аср охирига келиб бу ерда меҳмонхоналарнинг икки тури – катта, ҳашаматли, шинам меҳмонхоналар ҳамда кичкина, эскирган, арзон нархда хизматлар таклиф қилувчи меҳмонхоналар тарқалган эди.

1831 йилда Нью-Йоркда очилган машҳур «Дельмонико» ресторани АҚШдаги биринчи ресторан ҳисобланади. Ўша даврда АҚШда ресторан ишининг ривожланишига француз анъаналари катта таъсир кўрсатди. 1852 йилга келиб АҚШнинг биринчи классли ҳар бир меҳмонхонаси ўз француз бош ошпазига эга эди. Меню ҳам анъанага кўра француз тилида ёзилардики, бу инглиззабон мижозлар учун муайян қийинчиликлар туғдирарди. «Дельмонико» ресторанининг соҳибларидан бири Жон Дельмониконинг саъй-ҳаракати билан биринчи марта икки тилли меню жорий этилди. Унда таомларнинг француз ва инглиз тилидаги номлари қарама-қарши жойлаштирилган эди. Бу анъана сақланиб қолди ва йиллар ўтиб бутун жаҳонда кенг тарқалди.

ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ ЖАРАЁНИДА СУД-БУХГАЛТЕРИЯ ЭКСПЕРТИЗАСИНИНГ МОХИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Амонов А.- к.ўқит,
Суюнов О.Ж.-п.ф.н., доцент, СамИСИ

Бозор иктисодиёти шароитида барча мутахассислар каби ҳисоб ва назорат тизимида фаолият кўрсатаётган мутахассисларининг масъулияти ва жавобгарлиги янада ортади. Шу сабабли бухгалтерия хисоби ва назорати ходимлари хўжаликни юритишга ёрдам кўрсатиши, турли хўжалик ҳолат ва муҳитларини тезкор ва тўлиқ аниқлаб иш кўра билиши, бозор иқтисодиёти вазифаларини ва улардаги йўналишларни тушиниб етиши, бошқарув қарорларини қабул қилишда раҳбариятга ҳамда фуқаролик, жиноий ва хўжалик(иқтисодий) фаолиятлари бўйича кўрилаётган ишларни одилона ҳал қилишда суд-тергов органларига суд экспертизаси ўтказиш натижалари бўйича асосланган тавсияларини тақдим этишлари лозим бўлади.

Суд-бухгалтерия экспертизаси шундай ҳолатларда белгиланадики, унда кузатилган жиноий ишнинг терговини олиб борувчи терговчи ишни сифатли ва қонунан тўғри боришида чуқур ва юқори савияли бухгалтерия билимлар лозим деб топилса. Албатта ишни олиб борувчи терговчи ҳам маълум бир бухгалтерия билимларга эга бўлиши ва оддий ҳисобларни ўзи бажариши ёки тергов вақтида айбланувчининг ёхуд гувоҳларнинг кўрсатмаларини таҳлил этиши мумкин. Хусусан иш юзасидан жиноий ишга қўл урган шахслар, моддий жавобгар шахслар юритган ҳар бир ҳужжат ва материалларини таҳлил қилиб янги фактларни очиши ҳам мумкин. Лекин бундай ҳолатларда терговчи суд бухгалтерия экспертининг ёрдамисиз кўзланган ютуққа эриша олмайди.

Республикамизнинг сиёсий ва иқтисодий жабҳаларида олиб борилаётган чуқур ислоҳатлар суд-ҳуқуқ тизимини ҳам кенг қамраб олди.

Республикамиз Президенти Ш.Мирзиёев “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да *Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг қуйидаги устувор йўналишлари белгилаб берди:*

1.Суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, суднинг нуфузини ошириш, суд тизимини демократлаштириш ва такомиллаштириш:

2.Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш:

3.Маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини такомиллаштириш:

4.Жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш:

5. Суд-ҳуқуқ тизимида қонунийликни янада мустаҳкамлаш:

6. Юридик ёрдам ва хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш:

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг Республикада суд экспертиза фаолиятини такомиллаштириш, одил судловни таъминлаш мақсадида қатор

ишлар амалга оширилди. Жумладан: 1995 йил 22 июндаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида Адлия вазирлигининг экспертиза хизматини ривожлантириш тўғрисида” ги 234-сонли қарорига асосан, Тошкент суд экспертиза илмий-тадқиқот институти Республика илмий-тадқиқот криминалистика марказига айлантирилди. Маказнинг илмий салоҳиятини Тошкент шаҳридаги 8 та етакчи лаборатория ва 9 та вилоятлардаги бўлинмалари ташкил этди.

Суд-иқтисодий экспертизалари ўтказилиши бугунги кунда нафақат Марказий муассасада, балки вилоят бўлинмаларида ҳам суд-иқтисодий экспертизанинг барча турлари, чунончи: бухгалтерия, молия-кредит, иқтисодий-режавий, меҳнат иқтисодиёти ва иқтисодий-статистика экспертизаларига суд-тергов органларини бўлган эҳтиёжларини қондириб келмоқда.

Сўнгги йилларда ташкил қилинган экспертиза турлари қаторига, иқтисодиёт соҳасида банк-кредит, солиқ қонунчилиги ва ташқий-иқтисоий каби экспертиза турларини таъкидлаш жоиз.

Республика суд-экспертиза марказининг Самарқанд вилоятлараро бўлими бугунги кунгача Самарқанд, Навоий ва Бухоро вилоятларида суд-иқтисодий экспертизанинг барча турлари бўйича экспертизалар ўтказиб келмоқда. Жумладан: 2016 йилда 83 та 2017 йилда 91 та 2018 йилда 101 та хулосалар берилган.

Бугунги кунда суд, тергов амалиётида суд-иқтисодий экспертизанинг турларидан бири бўлган суд-бухгалтерия экспертизасининг роли ошиб бормоқда. Одатда суд-бухгалтерия экспертизасини тайинлаш қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- тафтиш ва тергов материаллари мос келмаганда ёки дастлабки ва такрорий тафтишлар хулосаларида зиддиятлар мавжуд бўлганда;
- айбланувчи тақдим этган хужжатлар тафтишчи томонидан қабул қилинмаган ҳолларда;
- маълум масалаларни хал этиш бухгалтерия ҳисобидаги махсус билимлар талаб қилиниши тўғрисида айбланувчининг асосланган тафтишномаси мавжуд бўлганда;
- суистеъмол ва товар моддий бойликларни топишда тафтишчи томонидан қўлланган услуб ва методларни тўғрилиги ва тўла эканлигига ҳамда тафтиш хулосасига терговчининг гумони бўлгана;
- моддий жавобгар шахсларни аниқлаш ва улар келтирган зарарнинг миқдори ва даврини ташкилот бухгалтерияси тўғри аниқланганлигини текшириш зарурияти туғилганда;
- камомадларни яшириш имкониятлари бухгалтерия ҳисоби, ҳисоботи ва назоратдаги камчиликлар, мавжуд қоидаларга риоя қилмаслик оқибатида бўлганда уларни аниқлаш;
- хужжатли тафтиш тартиби тўғри ўтказилиб ва тафтишчининг нотўғри харакатлари тафтишчининг тафтиш қилинаётган корхона ходимлари билан ишга тааллукли бўлмаган алоқалари тўғрисида маълумотлар мавжуд бўлган ҳолда.

Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш фақат қонунларга бўйсиниш, унга тўлиқ амал қилиш орқали эришилади.

Президентимиз эътироф этганидек: “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлмоғи керак”. Ушбу вазифаларни тўлиқ ижро этиш қонунларга амал қилиб фаолият юритишни, суд-ҳуқуқ тизими ишларида кескин бурилиш ясаш, жамият, халқ манфатларини кўзлаган ҳолда, ҳар қандай кўрилаётган фуқаролик, жиноий ва иқтисодий ишлар жараёнини шаффофлигини ва одилона ечимини таъминлашни талаб этади.

Юқорида қайд этилган вазифаларни тўлиқ бажариш кўп ҳолларда судларда фуқаролик, жиноий ва иқтисодий ишларини кўриб чиқишда бойликлар талон-тарожи, мансабдорлик ва хўжалик жиноятларини суриштириш ва тергов қилишда иқтисодий фанлар жумладан махсус бухгалтерия ҳисоби билимлари қўлланилади. Махсус билимлар орасида суд-бухгалтерия экспертизаси муҳим ўринда туради.

Бу уч сўздан иборат (суд, бухгалтерия ва экспретиза) сўзлар бирикмасидан пайдо бўлган “Суд-бухгалтерия экспертизаси”нинг моҳияти қуйидагилардан ташкил топади:

Суд - фуқаролик, жиноий ва хўжалик(иқтисодий) масалалари бўйича қўзғатилган ишларнинг кўриб чиқиш жараёни.

Экспертиза - жиноят процессуал қонуни асосида, фан ва техниканинг, санъат ва иқтисодиётнинг айрим соҳаларидаги мутахассислар, касб-ҳунар эгалари томонидан терговда ёки суд муҳокамасида келиб чиқадиган баъзи камчиликларни аниқлаш мақсадида объектлар устида олиб бориладиган текшириш ишлари.

Бухгалтерия – корхонанинг бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини юритувчи таркибий бўлими.

Шундан келиб чиққан ҳолда *“Суд-бухгалтерия экспертизаси”*–бу бухгалтерия ҳужжатларида ва регистрларида акс эттирилган хўжалик операцияларини бухгалтер-эксперт (мутахасис)томонидан текшириш жараёнидир.

Бухгалтер-эксперт - жиноий иш жараёни субъекти ҳисобланиб, жиноий иш аҳамиятига эга бўлган масалалар бўйича хулоса бериш учун жалб килинади.

Тергов ва судда кўрилаётган ишларга далил сифатида хулоса далолатнома тайёрлаш билан биргаликда ҳўжаликка етказилган моддий зарарни аниқлаш ва камомадни ундириб олишда бухгалтерия экспертизасини аҳамияти ортиб боради.

Суд-бухгалтерия экспертизанинг асосий мақсади - жиноий ва фуқаролик ишлари бўйича адолатли хукмнинг амалга ошишига ёрдам бериш, иктисодиёт соҳасида жиноят ва ҳуқуқ, бузишларга йўл қўймаслик, келажакда хўжалик ҳуқуқ бузишларни огохлантиришга дойир тадбирларни белгилаш.

Суд-бухгалтерия экспертизаси ҳам бошқа экспертиза турлари каби *ўз предмети ва тадқиқот объектларига эга.*

Суд-бухгалтерия экспертизанинг предмети - аник, жиноий, фуқаролик ва хўжалик ишларининг ҳақиқий вазиятлари ҳисобланади.

Суд-бухгалтерия экспертизаси объектлари- бирламчи ҳужжатлар, бухгалтерия ҳисоби регистрлари ва ҳисобот, тафтиш далолатномалари ва ишнинг бошқа материаллар ҳисобланади.

Суд-бухгалтерия экспертизаси иқтисодий соҳа бўйича махсус билимга эга бўлган, суд иқтисодий эксперти мутахасислиги бўйича махсус тайёргарликдан ўтган, судга оид иқтисодчи –эксперти мутахассислиги малакасига эга бўлган ходимлар томонидан бажарилади.

Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 18 ноябрда қабул қилинган «Суд экспертизаси тўғрисида»ги Қонуннинг 17-моддасига биноан суд экспертизасини ўтказишнинг асоси бўлиб, терговчи, прокурор ёки суднинг қарори ёхуд судда кўрилаётган фуқоролик, хужалик ва жиноят ишлари бўйича суднинг ажрими ҳисобланади.

Суд экспертизаси тегишли қарор ёки ажрим чиқарилган кундан эътиборан тайинланган ҳисобланади.

Ўзбекистан Республикаси ЖПК моддасига мувофиқ қонунда белгиланган тартибда суд, терговчи ижтимоий хавф-хатар мавжудлиги ёки мавжуд бўлмаганлиги ушбу ҳаракатни содир қилган шахс айбдорлиги ва ишни тўғри ечилишга аҳамияти бўлган барча хақиқий маълумотлар жиноий иш бўйича далил бўлади. Эксперт хулосаси ана шу далиллар жумласидандир.

Суд эксперти ёки суд экспертлари комиссияси текширишларни ўтказиб бўлганидан кейин тегишли суд эксперти ёхуд суд экспертлари комиссияси таркибига кирувчи ҳар бир суд эксперти имзоси билан тасдиқланадиган хулоса тузади. Хулосада суд экспертизаси ўтказилган сана ва жой; суд экспертизасини ўтказиш асоси; суд экспертизасини тайинлаган орган (шахс) тўғрисида маълумотлар; суд эксперти (ф.и.ш, маълумоти, ихтисослиги, иш стажи, илмий даражаси, илмий унвони, эгаллаб турган лавозими) ва суд экспертизасини ўтказиш топширилган ташкилот ҳақида маълумотлар; суд экспертининг била туриб нотўғри хулоса берганлиги, суриштирув ёки дастлабки тергов маълумотларини суриштирувчи, терговчи ёхуд прокурорнинг рухсатисиз ошкор қилганлиги, шунингдек хулоса беришни рад этганлиги ёки бу ишдан бўйин товлаганлиги учун жиноий жавобгарлик тўғрисида огоҳлантирилганлиги; суд экспертининг олдига қўйилган саволлар; суд экспертига тақдим этилган текшириш объектлари ва иш материаллари; суд экспертизаси ўтказилаётганда ҳозир бўлган шахслар ҳақида маълумотлар; қўлланилган усуллар кўрсатилган ҳолда текширишларнинг мазмуни ва натижалари, шунингдек бу текширишлар, агар суд экспертлари комиссияси ишлаган бўлса, ким томонидан ўтказилганлиги; текшириш натижаларининг баҳоланиши, кўйилган саволларга берилган асосли жавоблар; иш учун аҳамиятга молик бўлган ва суд экспертининг ташаббусига кўра аниқланган ҳолатлар кўрсатилади.

Эксперт хулосасининг далолатномаси асосан *кириш*, т*екшириш* ва *хулоса* қисмларидан ташкил топади.

Эксперт хулосаси ҳақидаги далолатноманинг кириш қисмида бухгалтерия экспертизаси қачон, қайси жойда, ким томонидан ва нимага асосан экспертиза ўтказилганлиги кўрсатилади.

Хулосанинг кириш қисмида юқоридагилардан ташқари, яна жиноят ишининг қисқача баёни, эксперт ихтиёрига берилган текшириш объектлари устида тўлиқ маълумот ҳамда эксперт томонидан ҳал қилиниши керак бўлган саволлар кўрсатилади.

Эксперт хулосаси ҳақидаги далолатномани текшириш қисмида текширилган объектларга мукаммал равишда баён қилинади. Эксперт томонидан қўлланилган текшириш усули ва методлари кўрсатилади.

Текшириш натижалари далолатноманинг хулоса қисмида якунланади ва унда экспертиза олдига қуйилган саволларга жавоб берилади.

THE SECRETS OF INFORMATIONAL CENTURY

Jomonqulova F. E.-, senior teacher
Raimboev O.-student
Nizomov M. Q.—an operator at the printing –house, SIES

“Nowadays Uzbekistan is progressing intensively. Having conformed and deeply realized the wisdom traditions of our ancestors we are implementing resolute reforms and also creating the new form of our country. The role of Mass media is considerably exceeding.

It is the vital task to bring up and develop the consciousness of people, especially the youth on the basis of enlightenment. Today world’s youngsters-young generation is considered the largest quantity of the whole mankind history because they include 2 billion members. The future and the abundance of our planet depends on the children’s how to being brought up to perfection. Our first task is to create necessary environment to them to present their capabilities and prevent spreading of the “virus” of the idea of violence

For this reason, we suppose that we should develop many-lateral concordance to protect one’s right and interests and support young generation socially. As a matter of fact, in Uzbekistan while globalization and informational communication are developing more and more, generalized international document which is based on developing, and implementing the policy regarding to young generation offers to compose an international convention about the rights of young generation of United Nations Organization.”-Shavkat Mirziyoev (a speech from the session in the head assembly of UNO)

At present, Owing to the fact that the strongly eminence of modern technologies it is impossible to imagine this development without telecommunication and mobile technology.

There are also some people who both dislike to admit and understand modern technology. They simply think that mobile phone and internet “ are affecting ” to the youth’s mind directly. If we speak about only smartphone, it has a lot of advantages and it is always necessary thing to people. But for some people it is

always useless, we can't explain indifferently about it to them. It is enough to explain for such kind of people about practical process. For example, there was a call to one journalist from Tashkent, particularly from his work place. The manager of department informed him that he inserted some additional materials to the article which had sent 3-4 days ago and sent that arranged materials to his electron mail . In the end he said to him: " You, look through it as soon as possible without being late for an hour" Needless to say that the manager's word itself is a key to explain the possibility of modern technology. Actually, the correspondent's work is very difficult. Because he/she is able to arrive somewhere arranged nearly in an hour. He/she can't do given task on time. What would he/she do then? At this time, It is enough for him/her to connect with internet by mobile phone and copy out the article from electron mail immediately and then get acquainted with it, and call the editorship up and impart own ideas to them. It takes almost only ten minutes for these all. So , this is one of the reasons for usage from smartphone. Besides, it is used as dicta phone , photo camera and video camera .Apart from this, there are also e-books in it. It is the best helpmeet for us to translate with the help of its various dictionaries during the translation. You see, it can read all documents which are in different types of format. When you are bored with your job, you can listen to music, even you can watch a film on it. If you lose your way in the strange cities, navigator which is a program that show a way helps you in such kind of situation. Furthermore, there are about ten advantageous sides of it which we have not managed to study yet. To our opinions, If we take into consideration the effects of its advantages, some lower-order thinking people admit their mistakes after being a little angry.

It is a fact that developing telecommunication has given our life a lot of advantages. According to the speech of one of the former local correspondent of the republic's newspaper that there were not any technologies 30 years ago like now. "After prepared an article for the next publication I used to be in a hurry to the station or to the airport to send it to Tashkent by the first flight. I envy today's correspondents. Look! They are doing all their tasks sitting one seat without moving and changing their place"

According to the decision of the president of Uzbekistan, particularly , about the action of establishing the activities of the operator of the national mobile communication such as "O'zbektelecom" (Uzbektelecom) AC , "O'zmobayl"(Uzmobile) subsidiary has confirmed to create the branch of operator of national mobile communication. The companies of Chinese " Huawei" Technologies Co, LTD and " ZTE corporation" were found as winners in the auction for bringing suitable telecommunication constructions in the 2nd -3rd steps of project. The contracts which cost a total value of 204.8 million dollar have been signed. According to the project, up to now, the commutators in Tashkent city have been modernizes and commutation centers have been delivered to use to all regions. The optical communication lines which is 486.2 km has been built to supply with objects with connection channels. In our country , in 265 places, 839 base stations have been repaired and have been handed over to use. If we address to the numbers and indicators , a lot of other aspects will be become clear. As the sphere of Project of

development, supporting the technologies of 3G and 4G LTE with the branch of other mobile communication operators till 1st of July this year , on the ground of 3G and 4G LTE technologies, 689 base stations were established by operators of mobile communication as “Unitel”, “Coscom”,”UMS”. As a result , their numbers reached to 17079. The number of base stations which was established by other mobile communication operators included 18 690.

Having been finished the installation work of numerical deliverer in DVB T2 standard last year the planned 66 high powerful tele deliverer arranged completely. At the moment the number of this kind of deliverers which is used in the test conditions seized to 90. Nowadays the level of a cover wide range of digital television program among people forms 98%. At the end of last year It aimed to implement those plans even in the distant residences where are difficult to arrive and so far from city centers. In this case ,we must not forget one thing that the standard of analogy telecast remained in the past. The most important advantage of digital television depends on images/descriptions. The process of images into digital technology services to deliver its high quality.

---- The television of former generations could show the image less perfectly. The descriptions on the screen were always stirring and could see various external pictures and even they often disappeared. External effects on new form television have been decreased considerably. The clearness of description has been achieved. That’s why our Ministry recommend to consumers who wants to purchase a television set to give attention to support of DVB T2 standard.—said Shuhrat Sattarov , a specialist in the Ministry of Informational technologies and development of communication.

In this situation, only one thing—one should increase his attention for the useful programs. On September 13, 2017 – According to the decision of the president of Uzbekistan is “about a complex program to increase the culture of reading books and to develop a system of publishing books and distributing widely ” So , It is noted that we must create the practice in our children’s mind to read books especially electron books from their early life. In particular, A task of organizing the creation of electron reading facilities of “e Reader” is planned to give possibility to purchase and find necessary literatures by internet in our country. It is a clear example for this that in Samarkand the function of mobile libraries have been handed to use at the tram and bus-stops. There is a lot of possibilities to become popular among young people and impose this initiative activities widely in all areas. Encouraging scientists and the youth who are busy with scientific work together, productive ways of applying innovation ideas to the life are also increasing in our country. Briefly, It is necessary thing to the life that the leader companies must cause to exceed useful news and programs. Epoch is tense. The extend of development is very wide. We must search and have an aspiration to take steps with the present time unanimously.

TURIZM SOHASIDA EKOTURIZMNING O’RNI VA UNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBASI

Qo’chqorova D.- talaba
Shermamatova G. – talaba
Ibragimova M. - o’qit., SamISI

Ekologiya va turizm ajralmas tushunchalardir. Negaki, insoniyat dam olish niyatida avvalo, shunday tabiat bilan bog’liq joylarga boradi va o’zining hordig’ini chiqaradi. Mamlakatimizda ekologik toza hududlar ko’p. ulardan unumli foydalanish, kerak bo’lsa, biznes ham qilish kerak. Ekologiyaga ziyon yetkazmay turizmni tashkil etish bu asosiy masaladir.

Bugungi kunda ekoturizm butun dunyoda eng serdaromad sohalardan biriga aylandi. Ekspertlarning fikricha, bu tarmoqni yanada rivojlantirish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni samarali hal etish, balki ekologik muammolarni bartaraf qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon sayyohlik tashkilotining ma`lumotlariga ko'ra, hozirda turizm sanoatida 210 milliondan ortiq ishchi xizmat qiladi va undan olinadigan daromad yiliga 770 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Ayni paytda turizm rivojlanayotgan mamlakatlarda ham taraqqiy etmoqda. Bu o'rinda turistik bozorning deyarli yarmini qamrab olgan Osiyo-Tinch okeani, Yaqin va O'rta Sharq hamda Yevropa mintaqalaridagi mamlakatlar yetakchilik qilmoqda. Ekspertlarning ta`kidlashicha, hozirgi kunda turizm industriyasida ekoturizm tarmog'iga kiruvchi tabiiy va sarguzasht turizm tarmog'i jadal sur`atlar bilan rivojlanib bormoqda.

“Ekoturizm” tushunchasi qo‘riqxona zonalari va tabiiy parklarning hozirgi zamonaviy faoliyatida keng qo‘llanilmoqda. Jahonda bu sayyohat turining jadal o‘sishiga sabab faqat atrof muhitning ahvoli yomonlashishigina emas, balki mashhur xordiq chiqarish joylari-tog‘ bag‘ridagi kurortlar, iliq dengizlarning qirg‘oqlari, tekisliklar va o‘rmonzorlarning borgan sari ko‘proq o‘zlashtirilayotganligi hamdir.

Mamlakatimizda nafaqat dunyoga mashhur, xorijiy sayyohlarni jalb qiluvchi Samarqand, Buxoro, Xiva, Termiz kabi qadimiy shaharlar, tarixiy yodgorliklar, shu bilan birga, ekoturizm bilan bog'liq betakror go'zal tabiat, landshaftlar (sahro, cho'l-adirlar, tog'lar, pasttekisliklar), xilma-xil noyob o'simlik va hayvonot olami, nodir, dunyo ahamiyatiga ega bo'lgan arxeologik topilmalar, paleontologik qoldiqlar, dunyoda kam uchraydigan geologik kesimlar va shunga o'xshash tabiiy yodgorliklarning 8000 dan ortig'i mavjudligi ekoturizmni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Markaziy Osiyoning o'rtasida ekoturizmning rivojlanishi uchun qulay transport-geografik hududda joylashgan, rivojlangan turli xildagi kommunikatsiya aloqa yo'llari bilan bog'langan bo'lib, o'zining xalqaro turizm salohiyati bo'yicha jahonda oldingi o'rinlarni egallaydi.

Ekoturizm tabiiy turizm infrastrukturasining ajralmas qismi bo‘lib, u faqat g‘oyagina emas, balki umumiy turizmning aniq xili, uning atrof muhitga ta’siri turlicha (salbiy, neytral va ijobiy) bo‘lishi mumkin.

Umuman ekoturizm bu – shaxslarning doimiy yashash joylaridan dam olish, sport bilan shug'ullanish, sog'lomlashish, ma'rifiy-ma'naviy(umumtarbiyaviy) ishlarni amalga oshirish yoki boshqa maqsadlarni ko'zlagan holda atrof tabiatga yoki muayyan tabiiy ob'yektlarga ekologik maqsadlardagi sayohatlaridir. Mamlakatimizda ekoturizmni rivojlantirish uchun juda ko'p imkoniyat mavjud. Ekoturizmni o'tkazish imkoniyati bu ma'lum bir turistik obyektni mahalliy resurslarga ortiqcha zarar keltirmagan va aholiga ijtimoiy-iqtisodiy muommolar keltirib chiqarmagan holat demakdir. Ekoturizmni o'tkazish imkoniyatini 3 ta asosiy turga bo'lish mumkin:

1. Ekologik o'tkazish imkoniyati – bu biror bir obyekt yoki joyning qabul qilish darajasi bo'lib, undan ortib ketishi ekologik jihatdan salbiy oqibatlarga olib keladi.
2. Turistik ijtimoiy o'tkazish imkoniyati – bu turistik obyekt joyining qabul qilish darajasi bo'lib, undan ortig'i turistlarning safardan oladigan taasurotlarini yomonlashuviga olib keladi.
3. Mahalliy ijtimoiy o'tkazish imkoniyati – bu turistlarni qabul qilish darajasining shunday chegarasiki, undan ortig'i mahalliy madaniyat, mahalliy aholi va turistlar o'rtasidagi munosabatlarni yomonlashuviga olib keladi.

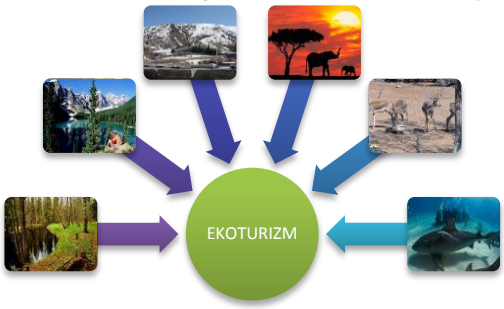

1-rasm. Ekoturizmning xilma- xil turlari

Shunday qilib, o'tkazish imkoniyati hududdagi resurslarni saqlash va turistik obyekt yoki joyning qayta tiklanishini ta'minlaydigan chegaradir. Ekoturizmni rivojlantirishda albatta bu chegaralarga ham e'tibor berish zarur.

Turizmning bu yo'nalishi bo'yicha xorij tajribasini o'rganish va ularning samarali yo'llarini mamlakatimizga tatbiq qilish ham ijobiy samara berishi mumkin. Turizm servisi rivojlangan Yaponiyada sohaning aynan shu turiga hozirgi kunda e'tibor kuchayayotganligini ko'rishimiz mumkin. Ekoturizmni rag'batlantirish va shakllantirish uchun Ekoturizmni rivojlantirish qo'mitasi, Atrof-muhitni muhofaza qilish vaziriligi quyidagi chora-tadbirlarni belgilagan va qabul qilgan:

1. Ekoturizm Xartiyasi: Ekoturizm Xartiyasi qoidalarini ishlab chiqilgan;
2. Ekotur ro'yxati: Yaponiyada ekoturizmni joriy etish va ta'minlash uchun veb-sayt ishlab chiqilgan. Tur dasturlari, turar joylar va ekskursiyalar haqida umumiy ma'lumot beriladi. Turistlar internet orqali afzal ekoturni izlash imkoniyatiga ega.
3. Ekoturizm mukofoti: Ekoturizmni targ'ib qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan tadbirlarning ajoyib misoli- agentliklar yoki mahalliy jamoalar keng taqdirlanadi va keng qo'llab-quvvatlanadi.
4. Ekoturizmni targ'ib qilish bo'yicha qo'llanma: protseduralarni va boshlang'ich joriy qilish uchun qo'llanma ishlab chiqilgan. Bundan tashqari, "Ekoturizmni boshlaylik!" Nomli kitob chop etilgan.

Yuqoridagi chora-tadbirlar asosida Yaponiyada turizm sohasini yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi ustuvor yo’nalishlar belgilab qo’yilgan va ular izchil ravishda amalga oshirilib boriladi:

- Turizm sohasida kadrlar malakasini oshirish maqsadida treninglarni takomillashtirish;
- Turizm sohasida tadbirkorlik va raqobatbardoshlikni rag'batlantirish;
- Turizmni qo'llab-quvvatlash tarmoqlarini rag'batlantirish;
- Turizm sohasida axloq kodeksini rag'batlantirish;
- Turizm sohasida energiya samaradorligini va tejashni rag'batlantirish;
- Innovatsion yondashuvlarni aniqlash, taklif qilish va barqaror turistik loyihalarni amalga oshirish.

Hozirgi ekologik muommolar mavjud bo’lgan paytda aholining ushbu turizm turidan foydalanishlari va uni tashkil etish ham oson ish emas. Ekologik turizm, avvalo, ekoresurslar mavjud hududlarda tashkil etiladi. Buning uchun tabiiy iqlim resursari – okean, dengiz, daryo va ko’llar, sun’iy suv havzalari , cho’l va qumliklar, tog’lar va ulardagi sharshara-yu g’orlar, qir-adirlar, qo’riqxona va bog’lar bo’lishi lozim. Eng asosiysi, ushbu tabiat resurslarini asrab-avaylash, ulardan turizm va insonning boshqa ehtiyojlari uchun oqilona foydalanish kerak. Bu ishda turistik tashkilotlar zimmasiga alohida ma’suliyat yuklanadi.

Bu sohani rivojlantirish mamlakatimiz va iqtisodiyotimizga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- tashqi ekoturizm orqali chet ellik mehmonlar mamlakatimiz hamda uning boy va betakror tabiati haqida tasavvurga ega bo’ladilar;
- ichki ekoturizm orqali mamlakat fuqorolari o’z vatani bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo’ladilar;
- ijtimoiy muammolarga yechimlar topiladi: yangi ish o’rinlari yaratilishi natijasida ishsizlar soni kamayadi;
- mamlakatga chetdan turistlarning kelishi natijasida chet el valyutasi tushumlari ko’payadi;
- mahalliy aholi daromadlari oshadi;

Xulosa qilib aytganda ekoturizm iqtisodiyotimiz uchun istiqbolli soha. Ekoturizm turizm sohasini, umuman olganda iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim yo’nalishlardan biri bo’lib qoladi. Albatta, yuqorida aytib o’tilgan xorij tajribasida O’zbekistonda qo’llash mumkin bo’lgan qismini ko’rib o’tdik. Bu tajribalarni qo’llash mamlakatimiz turizm sohasining rivojlanishi va uning YIM dagi ulushini sezilarli tarzda oshishiga xizmat qiladi.

МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ХИЗМАТ СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Кулдашев Ш.А.-ўқит., СамИСИ

Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш инсоннинг кўп томонлама эҳтиёжларини қондиришга қаратилгандир. Иқтисодий адабиётларда маиший хизматнинг уч тури ажратиб кўрсатилади:

– янги истеъмол қийматини яратиш билан боғлиқ хизматлар;

– илгари яратилган истеъмол қийматини қўллашга йўналтирилган хизматлар;

– истеъмол қийматини яратиш билан ёки қўллаш билан боғлиқ бўлмаган шахсий характердаги хизматлар.

Шунингдек, маиший хизматлар бажариладиган иш турлари бўйича ҳам таснифлари мавжуд. Бу ҳолда маиший хизматнинг турли кўринишлари, ўз фаолиятининг фойдалилиги билан тармоққа гуруҳлаштирилади. Шунинг учун ҳам юқорида таъкидланган таснифлар бир-бирига зид келмайди.

Ўз меҳнатини рационализациялаш ва унга сарфларни камайтириш ҳисобига аҳолига қўлай шарт-шароитларини яратишга йўналтирилган маиший хизмат соҳаси бошқа соҳаларга нисбатан 90-йилларда иқтисодий инқироздан биринчилардан бўлиб чиқа бошлади. Агар пуллик хизматлар бўйича унинг ҳажмининг ошиши 1997 йилдан бошланган бўлса, маиший хизматлар ҳажмининг ошиши 1995 йилдан бошланган. Хусусан, 1995 йилдан бошлаб маиший хизматлар ҳажмининг ошиши мумтазам ўсиш тенденциясига эга бўлган. Маиший хизматлар ҳажмини ошиб боришига ёки камайишига хизматлар бозорининг асосий элементи ҳисобланган маиший хизматларга нарх ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Хизмат сифати – бу истеъмолчининг белгиланган ва кўзда тутилаётган эҳтиёжларини қондирилишини таъминлайдиган жараён ва хизмат кўрсатиш шартномаларининг тавсифлари йиғиндисидир.

Хизматлар истеъмолчига хизматнинг бажарувчиси ва истеъмолчиси ўртасида тузиладиган пудрат шартномаси (моддий хизматлар учун) ва хизмат кўрсатиш шартномаси (ижтимоий ва моддий хизматлар учун) асосида тақдим қилинади. Хизматлар сифатига шартнома шартномаларга риоя қилиш (бажарилган ишлар номенклатураси, муддатлари, ишлар сифатига талблар) орқали баҳо бериш мумкин.

Маиший хизматлар сифати уларнинг истеъмол хусусиятлари орқали аниқланади ва товарлар сифатига қараганда қийин категория бўлиб ҳисобланади, чунки истеъмолчи нафақат хизмат натижасини ўзлаштиради, балки қатор ҳолатларда уни кўрсатиш иштирокчиси бўлиб ҳам ҳисобланади. Ундан ташқари, кўпчилик товарлар андозада ва истеъмолнинг стандарт шартларига мўлжалланган ҳислбланади, хизматлар эса истеъмолчининг шахсий ҳолатини инобатга олган ҳолда, якка тартибда кўрсатилади.

Хизмат кўрсатиш хусусиятлари – бу хизматнинг объектив хусусиятларидир. У уни кўрсатиш ва истеъмолида (хизмат кўрсатишни амалга оширишда) намоён бўлади.

Маиший хизмат кўрсатиш корхоналарининг хизмат кўрсатиш ходимлари фаолияти норматив ва техник ҳужжатлари, хизмат кўрсатишнинг қоидалари ва амалдаги йўриқномалари билан тартибга солинади.

Хизматлар сифатини қабул қилиш, истеъмолчиларнинг психологик хусусиятларига боғлиқ бўлади. Истеъмолчиларнинг шундай гуруҳлари мавжудки, улар зарурий ахборотни қабул қилишга, хизмат кўрсатадиган ходимлар йўриқномаларига амал қилишга қодир эмаслар. Улар кўпчилик ҳолатларда ўзларини агрессив ҳолда тутадилар. Маиший хизмат корхонаси ходимлари истеъмолчиларнинг психологик хусусиятларини таҳлил қилиши ва ҳар бир истеъмолчининг хусусиятларини инобатга олган ҳолда хизмат кўрсатишга ўзгартиришлар киритишга тўғри келади. Хизмат кўрсатиш ходимларининг ўзи ва ҳаракатлари хизмат кўрсатиш сифатининг элементлари ҳисобланади.

Хизмат кўрсатиш ходимларининг гапи мазмунли, аниқ, тушунарли, билимли бўлиши лозим. Сервис бўйича мутахассиснинг истеъмолчи билан мулоқати шошилмасдан амалга оширилиши лозим. Истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш иш этикети қоидаларига қаттиқ риоя қилган ҳолда амалга оширилиши лозим.

Хизмат кўрсатиш ходимларининг муомала услуби корхонанинг хизмат кўрсатиш сценарийсига ва кўрсатиладиган хизматларга мос келиши лозим. Маиший хизмат кўрсатиш бўйича мутахассис яхши хотирага эга бўлиши, конкрет истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш учун зарур бўлган ўз вақтидаги ва керакли маълумотни тўғри етказа оладаган бўлиши лозим. У ўз-ўзини назорат қила оладиган фаолият услублари ва натижаларини, ишдаги камчиликлар ва сифатнинг камайиши сабабларини оператив равишда таҳлил қила олиши лозим.

Маиший хизмат кўрсатиш ходими истеъмолчилар билан муомала жараёнида уларни диққат билан эштиши, ассортимент ва хизмат хусусиятлари тўғрисида маълумот тақдим этиши лозим. Маълумот ҳар қандай истеъмолчи учун содда, техник жумлалар тушунарли бўлиши лозим. Эҳтиёжни қондириш учун мутахассис истеъмолчига маъқул бўладиган хизматларни тақдим этиши лозим ва унга мустақил тўғри танлаш имкониятини берадиган ахборотни (сифат, хусусиятлари, баҳо, хизматга ҳақ тўлаш шартлари) тақдим этилиши лозим.

Мутахассис хизматларни мажбурламаслигига, уни хушмомилалик билан таклиф этиши, истеъмолчининг диди ва эътиборини инобатга олиши лозим. Товарларни таъмирлашга ва техник хизмат кўрсатишга олишда, кимёвий тозалаш ва ювишга қабул қилишда хизмат кўрсатувчи ходимлар товарлар ҳақида ёмон фикр билдирмасликлари лозим.

Айрим ҳолатларда истеъмолчиларнинг ўзларини тутишлари агрессив бўлиши ва бу хизмат кўрсатишни амалга оширишда қийнчиликларни вужудга келтириши мумкин. Шунингдек истеъмолчи буюртма беришни хоҳлайди,

лекин қарор қабул қила олмайди. Бундай ҳолда мутахассис тўғри қарор қабул қилишга ёрдам берадиган саволлар бериши лозим бўлади. Агарда истеъмолчи буюртманинг мақсадга мувофиқ келишига шубҳаланса, маиший хизмат бўйича мутахассисга шубҳалар сабабларини хушмуомалалик билан аниқлаш ва унга тушунтиришлар беришга тўғри келади.

Бизнинг фикримизча, маиший хизматлар сифатини оширишга бир қатор омиллар таъсир қилади. Бу омиллар қуйидагилардан иборат: маиший хизмат билан банд бўлган ходим меҳнатининг сифати; уларнинг етарли малака ва кўникмаларга эгалиги даражаси; маиший хизмат корхонасини жойлашган ўрни, уларнинг иш графиги, замонавий техника ва технологияларнинг мавжудлиги, жиҳозланганлиги ва бошқалар.

Маиший хизмат кўрсатиш корхоналари иш сифати ва самарадорлигини ошриш:

–хизматларда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;

–аҳоли эҳтиёжларини тўлиқроқ ҳисобга олиш;

–соҳадаги неготив ҳолатларни (хуфия фаолиятини) олдини олиш;

–маиший хизматни ижтимоий аҳамиятини ошириш;

–маиший хизмат соҳасида тадбиркорликни ривожлантириш;

–соҳада янги ташкилий тузилмаларни шаклланишига олиб келади.

Маиший хизмат соҳасида ходимлар фаолиятини ташкилий жиҳатдан таъминлашнинг мзмунини хизмат кўрсатиш сифатини ошириш билан боғлиқ унинг таркибий элементлари ва йўналишлари билан белгиланади. Корхона фаолиятини ташкилий жиҳатдан таъминлаш икки йўналишда: меҳнатнинг буюмли элементларини ташкил этиш ҳамда меҳнатнинг шахсга оид элементларини ташкил этиш асосида амалга оширилади.

Ўз навбатида маиший хизмат кўрсатиш хордимлари фаолиятини ташкилий жиҳатдан таъминлаш элементлари қуйидагиларда намоён бўлади:

– тузилмавий бўлинма доирасида хизмат турларига қараб меҳнатни операцион ва функционал тақсимлаш;

– иш жойларини замонавий тартибда ташкил этиш;

– хизмат кўрсатиш меъёрларини ишлаб чиқиш;

– хизмат кўрсатиш шароитларини яратиш;

– соҳага оид ходимларни танлаш, тайёрлаш ва малакасини ошириш;

– меҳнатни моддий рағбатлантириш;

– ижтимоий меҳнат муносабатларини ташкил этиш ва такомиллаштириш;

– хизмат кўрсатишида юқори касбий кўникма ва маданий савияни таъминлаш;

– хизмат кўрсатишда интизом.

Маиший хизмат кўрсатишда меҳнат фаолиятни ташкилий жиҳатдан таъминлаш хизмат кўрсатиш жараёнини ташкил этиш, яъни аниқ иш турини бажаришда қўлланиладиган усулларни белгилаб олишин назарда тутади. Хизмат кўрсатиш жараёнларини ўрганиб чиқиш ва уни амалга оширишга қанча иш вақти сарфлаши зарурлигини аниқлаш энг яхши иш усулларини танлаш, иш

жойларини оқилона тақсимлаш имконини беради ва истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш сифатини ошириш меъёрини белгилайди.

Республикамизда ҳозирги пайтда хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланиб бориши ва бунинг натижаси уларок мазкур соҳада меҳнат тақсимотининг чуқурлашиб бориши кадрларнинг касбий тайёргарлигини ошириш, уларни сифат жиҳатдан такомиллаштиришини зарурат этмоқда. Бозор иқтисодиёти ривожланиши шароитида эса малакали ишчи-кадрлар тайёрлаш, меҳнат салоҳиятини, сифат кўрсаткичларини жаҳон талабларига кўтариш тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки маиший хизмат кўрсатиш корхоналарида хизмат кўрсатиш сифатини оширишининг асосий омили бўлиб, ходимларнинг малака даражаси ва касбий маҳорати ҳисобланади.

Бизнинг фикримизча, маиший хизмат корхонасининг ходимлар билан таъминланганлиги унинг сифат таркибини ўзгариш асосида амалга оширилади.

Сифат жиҳатдан талаб, яъни категориялар касб, мутахассислик, ходимлар малакаси даражаси бўйича талаб қуйидагиларга асосланган ҳолда таҳлил қилинади:

– иш жараёнига хизмат кўрсатиш технологик ҳужжатларда қайд қилинган ишларни касб-малакага бўлиш;

– лавозимлар таркиби, белгиланган корхона ёки унинг бўлимлари, штатлар рўйхати;

– ижрочилар таркибининг касб-малака бўйича талаблар ажратиб кўрсатилган турли ташкилий, бошқарув жараёнларини аниқ белгилайдиган ҳужжатлар.

Ходимларнинг сифат таркибини таҳлил қилиш кадрларга бўлган сон ва сифат эҳтиёжларини олдиндан билиш ва мавжуд таркибий талабларга тўғри келиши учун тадбирлар белгилаш (танлаш, ишга қабул қилиш, тайёрлаш, мослашиш, малакасини ошириш, горизантал ва вертикал жойлаштириш, ишдан бўшатиш ва ҳоказо), ходимни ўқитиш ва малакасини ошириш дастурини ишлаб чиқариш учун керак.

Маиший хизмат кўрсатиш корхонаси рақобатбардошлигини ошириш хизмат сифатини ошириш бўйича чора-тадбирларга боғлиқ бўлади. Хизмат кўрсатиш стандартларига истеъмол талаблари доимо ошиб бормоқда ва шу сабабли хизматларнинг юқори сифатига эришиш иқтисодиётни диверсификациялаш жараёнида маиший хизмат кўрсатиш корхоналарининг асосий вазифаси бўлиб келмоқда.

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH NATIJASIDA YARATILGAN YANGI ISH O‘RINLAR TAHLILI

Umurzoqov L.- talaba,
Ibragimova M.- o’qit, SamISI

O‘zbekiston Respublikasida keyingi yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholini ish bilan bandligini ta’minlashga jiddiy e’tibor berilmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali

aholini ish bilan bandligini ta’minlash birinchi navbatda yangi ish o‘rinlarini tashkil etish ,shuningdek, qishloq joylari aholisining foydali mehnat bilan band bo‘lishini, uning mehnat daromadiga ega bo‘lishi, mamlkat uchun uning ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatishda bandligini, aholini yashash sharoitini va turmush sifatini yaxshilashga olib keladi.

Samarqand viloyatida 2010-2017 yillar mobaynida jami davlat ish bilan banlik xizmati organlariga murojaat qilganlar hissasi 37,2 ming kishiga teng. Shuningdek, tuman (shahar) bandlikka ko’maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlarining yo’llanmasi bilan ishga joylashganlar bu davrlar mobaynida 35,1 ming kishiga teng. Viloyatda 2010 yilda davlat ish bilan bandlik xizmati orqali ishga joylashganlar hissasi jami ish so’rab murojaat qilganlarga nisbatan 98,7 % ni tashkil etgan bo’lsa, bu ko’rsatkich 2017 yilga kelib 94,4 %ni tashkil etgan.

1-jadval

Samarqand viloyatida “Aholini ish bilan ta’minlash hududiy Dasturi”ning bajarilishi (kishi hisobida)

Ko’rsatkichlar	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2014 y.	2015 y.	2017 y.	2010-2017 y.y.da o’sish, (%)
BKM ga ish so’rab murojaat qilganlar (минг киши)	78,4	74,2	74,6	42,2	38,5	37,2	2 marta kamaygan
BKM lar yo’llanmasi bilan ishga joylashganlar (минг киши)	77,4	73,1	73,5	40,1	37,7	35,1	2 marta kamaygan
Ishsiz maqomini olganlar (минг киши)	1,0	0,9	1,1	2,0	1,8	1,6	160,0
Kasbga o’qitish va malakasini oshirishga yo’naltirilganlar (киши)	652	1056	1125	587	582	564	86,5
Haq to’lanadigan jamoat ishlariga yo’naltirilgan (киши)	3245	5500	5609	1365	1106	936	3 marta kamaygan
Ishsizlik nafaqasi tayinlanganlar (киши)	1154	1053	1116	90	105	102	11 marta kamaygan
Korxonalarda mavjud bo’sh ish o’rinlari (бирлик)	3582	2690	2763	3201	3783	5075	141,7

Manba: Samarqand viloyat Bandlik va mehnat munosabatlari Bosh boshqarmasi ma’lumotlari asosida tuzilgan.

Yillar davomida davlat ish bilan banlik xizmati organlariga murojaat qilganlar va ular tomonidan ishga joylashganlar nisbatan 2 barobar kamayish tendensiyasi ko’zatildi. Bunday o’zgarishlar asosan yangi va qo’shimcha ish o’rinlarining

yaratilishi hisobiga amalga oshirilgan. Ishsiz maqomini olganlar hissasi 2017 yilda 2015 yilgan nisbatan tegishli ravishda pasayish tendensiyasiga ega. Bu ko‘rsatkichlar mos davrlarga nisbatan 11,1 % kamaygan.

2010-2017 yillar davomida ishsizlik nafaqasini olganlar miqdori keskin tushish tendensiyasi sodir bo‘lgan. 2017 yil davomida Samarqand viloyatida ishsizlik nafaqasini olganlar soni 102 kishini tashkil qilgan yoki 2017 yilda 2010 yilga nisbatan 11 marta kamaygan. Bunga sabab ish so‘rab murojaat qilganlarning aksariyat qismini ishga joylashtirilganligi, ayrimlarining jamoat ishlariga jalb qilinganligi yoki malakasini oshirish, qayta kasbga tayyorlashlardan o‘tkazilganlarning miqdori o‘sganligi bilan izohlanadi. Mahallalar tomonidan haq to‘lanadigan jamoat ishlariga jalb qilinganlar soni 2009 yilda 3245 kishini tashkil qilgan bo‘lsa, 2014 yilda 1365 kishiga yetgan. Bu ko‘rsatkich 2014 yilda 2009 yilga nisbatan 42.0 %ga kamaygan.

Shuningdek, qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan, qayta kasbiy tayyorgarlikdan o‘tganlar miqdori ham 2017-2010 yillarda 564 va 652 kishiga yetgan yoki 13,5 %ga kamaygan. Ish bilan ta’minlashga ko’maklashuvchi davlat ish bilan bandlik jamg’armasining passiv yo’nalishlariga sarflanishining tejalishi ish bilan ta’minlashning faol yo’nalishlariga sarflanadigan mablag’larni moliyalashtirishni kengaytirish uchun manba bo’lib hisoblanadi.

2-jadval ma’lumotlariga ko’ra, Samarqand viloyatida ish qidiruvchi fuqarolar 37228 kishini tashkil etib, bu borada xotin-qizlar 12334 kishini tashkil etsa, yoshlar esa 19658 kishini tashkil etadi. Bandlikka ko‘maklashish markazlari tomonidan ishga joylashtirilganlar 35191 kishini tashki etgan bo’lsa, bu borada xotin-qizlar 11684 kishi, yoshlar esa 18846 kishini tashki etadi. Shundan, kasb o’rganishga yo’naltirilganlar jami 564 kishidan xotin-qizlar 175 kishini, yoshlar 233 kishini tashkil etadi. Haq tulanadigan jamoat ishlariga jalb qilingan 936 kishidan 354 kishi xoti-qizlarni tashkil etsa, yoshlar 465 kishidan iborat. Buning asosiy sababi viloyat mehnat bozoridagi demografik jarayonlar bilan izohlanadi.

Ishga joylashtirishda bo’sh ish o’rinlari yarmarkalarining o’tkazilishi samarali usullardan biri hisoblanadi.

2-jadval

2017 yilda Samarqand viloyati tuman (shahar) bandlikka ko‘maklashish markazlariga murojaat qilganlardan xotin qizlar va yoshlar tarkibi

Ko‘rsatkichlar	**Jami, viloyat bo‘yicha**	***Shundan,***	
		Xotin-qizlar	**Yoshlar**
Bandlikka ko‘maklashish markazlariga murojaat qilganlar	37228	12334	19658
Bandlikka ko‘maklashish markazlari tomonidan ishga joylashtirilganlar	35191	11684	18846
Ishsiz deb e’tirof etildi	1645	520	359
Kasb urganishga yullandi	564	175	233
Haq tulanadigan	936	354	465

jamoat ishlariga jalb kilindi			
Ishsizlik nafaqasi tayinlanganlar	102	42	11

Manba: Samarqand viloyat Bandlik va mehnat munosabatlari Bosh boshqarmasi ma’lumotlari asosida tuzilgan.

Samarqand viloyatida 2017 yilda o’tkazilgan bo’sh ish o’rinlari yarmarkalari natijalari bo’yicha viloyat bo’yicha jami 78 marta bo’sh ish o’rinlari yarmarkasi o’tkazilib, bunda 2549 ta korxona va tashkilotlar ishtirok etdi. Korxona va tashkilotlardan 18738 ta bo’sh ish o’rinlari taqdim etilib, yarmarkaga jalb qilingan fuqarolar soni 19504 tani tashkil etdi. Shundan 46,6%idan ortiqroq kishilar ish joylari bilan ta’minlandilar. Ishga joylashganlarning orasida yoshlar 47,4%ni, ayollar 44,8%ni, nogironlar 0,86%ni, qolgan qismini boshqa toifa kishilari tashkil etdi.

Hozirgi vaqtda respublikamiz iqtisodiyotida kichik korxona va xususiy tadbirkorlikning o’rni va roli tobora oshib bormoqda. Ushbu korxonalarda yaratilayotgan tovarlar va xizmatlarning YaIMdagi ulushi 76,0 foizni tashkil yetib, ularda band bo’lgan mehnat-resurslari 48 foizni tashkil yetadi. Demak, mamlakatimiz mehnat bozorida kichik korxonalar asosiy ish beruvchi subektlardir. Bunday holat rivojlangan bozor iqtisodiyoti mamlakatlarning deyarli barchasiga xos bo’lgan xususiyatdir. Masalan, AQShda har uch kishining ikkitasi ishlovchilar soni 100 kishidan kam bo’lgan firmalarda ishlashadi. Italiyada yesa mehnatga layoqatli aholining 79 foizi kichik korxonalarda ishlashadi. Shuning uchun ham kichik korxona va xususiy tadbirkorliklarida personalni yollash mexanizmini ilmiy jihatdan tadqiq etish muhimdir.

Samarqand viloyatida “Aholini ish bilan ta’minlash” hududiy dasturiga muvofiq, viloyatida kichik biznes korxonalarini va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlari jadal ravishda yaratilmoqda. Mazkur sohada 2013 yil davomida 46580 ta yangi ish o‘rinlari yaratilgan. Shuningdek, 2013 yilda 462580 ta, 2014 yilda 43937 ta, 2015 yil davomida 75240 ta hamda 2017 yil mobaynida 66699 ta kichik biznes korxonalarini va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish natijasida yangi ish o‘rinlari yaratilgan. Kichik biznes korxonalarini va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish natijasida yaratilgan yangi ish o‘rinlari 2017 yilda 2012 yilga nisbatan 143,2 %ga ko‘p yaratilgan.

Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi iqtisodiy faoliyat jarayonlari va uning natijalarini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlarda kichik biznes ulushining yuqori bo‘lishiga ham bog‘liq ekanligi shubhasizdir.

Kam xarajat hisobiga yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyati, yirik biznes kirib bora olmaydigan bozor segmentlarini egallay olish qobiliyati, ayniqsa, xizmat ko‘rsatish sohasida va uncha katta bo‘lmagan mahalliy resurs bazalarini o‘zlashtirishda juda qulay tashkiliy shakl ekanligi kichik biznesni rivojlantirishning ahamiyati beqiyosligini ko‘rsatadi.

Shu sababli ham kichik biznesni jadal rivojlantirish masalasi mahsulot ishlab chiqarishni mahalliylashtirish, xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish va

shuningdek, mamlakatning eksport salohiyatini oshirish masalalari bilan chambarchas bog‘langan.

Samarqand viloyatida kasanachilikning aholi bandligini oshirish hamda daromadlarini ko‘paytirishdagi mavjud imkoniyatlaridan to‘laroq foydalanish maqsadida 2006 yil 5 yanvarda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yirik sanoat korxonalari bilan kasanachilikni rivojlantirish asosidagi ishlab chiqarish va xizmatlar o‘rtasida kooperasiyani kengaytirishni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmonida kasanachilik faoliyatini tashkil etishda quyidagi imtiyozlar belgilanishi ko‘rsatib o‘tilgan:

1-diagramma

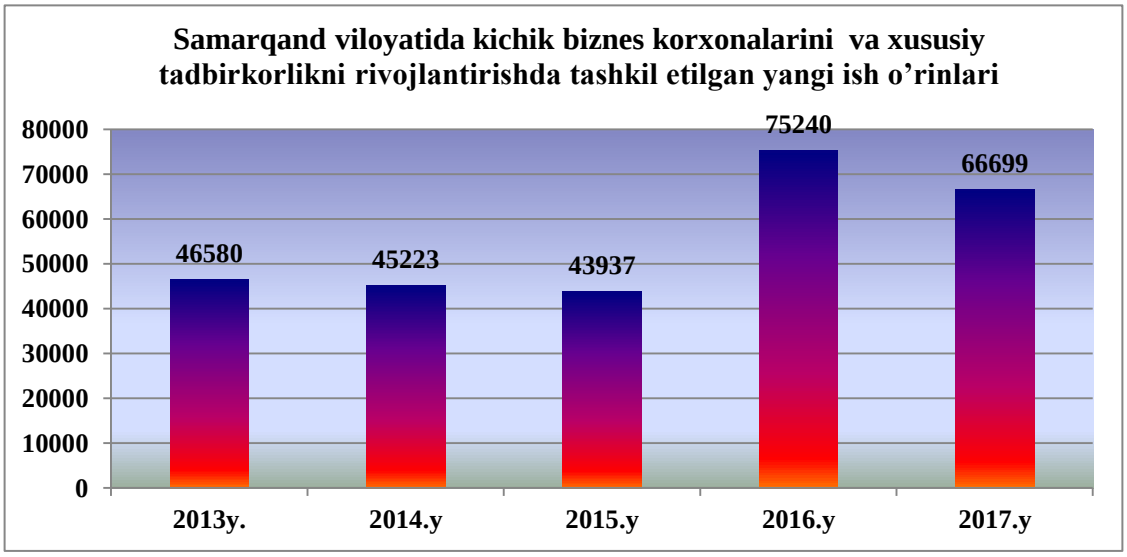

Manba: Samarqand viloyati Statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida tuzilgan.

- kasanachilik faoliyatini tashkil etuvchi korxonalarning besh yil muddatga, kasanachilarga to‘lanadigan mablag‘larga teng miqdorda, mehnatga haq to‘lash fondidan yagona ijtimoiy to‘lovni to‘lashdan ozod etilishi;

- ish beruvchiga kasanachilarga asbob-uskuna, jihozlar va inventarlarni tekin yoki ijara sharti bilan berish, jumladan, lizing (moliyaviy ijara) asosida taqdim etish huquqining berilishi;

- kasanachilarga korxona buyurtmasi bo‘yicha ishlarni bajarish uchun tekin foydalanishga berilgan asbob-uskuna, jihozlar va inventarlarning ulardan foydalanish davrida mulk solig‘idan ozod etilishi va h.k.

Samarqand viloyatida “Aholini ish bilan ta’minlash” hududiy dasturiga muvofiq, viloyatda uy mehnati (kasanachilik)ni rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlari jadal ravishda yaratilmoqda. Mazkur sohada 2013 yil davomida 17405 ta, 2014 yilda 16252 ta, 2015 yilda 17405 ta, 2016 yil davomida 17550 ta hamda 2017 yil mobaynida 11402 ta uy mehnati (kasanachilik)ni rivojlantirish natijasida yangi ish o‘rinlari yaratilgan. Samarqand viloyatida uy mehnati (kasanachilik)ni rivojlantirish natijasida yaratilgan yangi ish o‘rinlari 2017 yilda 2013 yilga nisbatan 26,3 %ga kamaygan.

2-diagramma

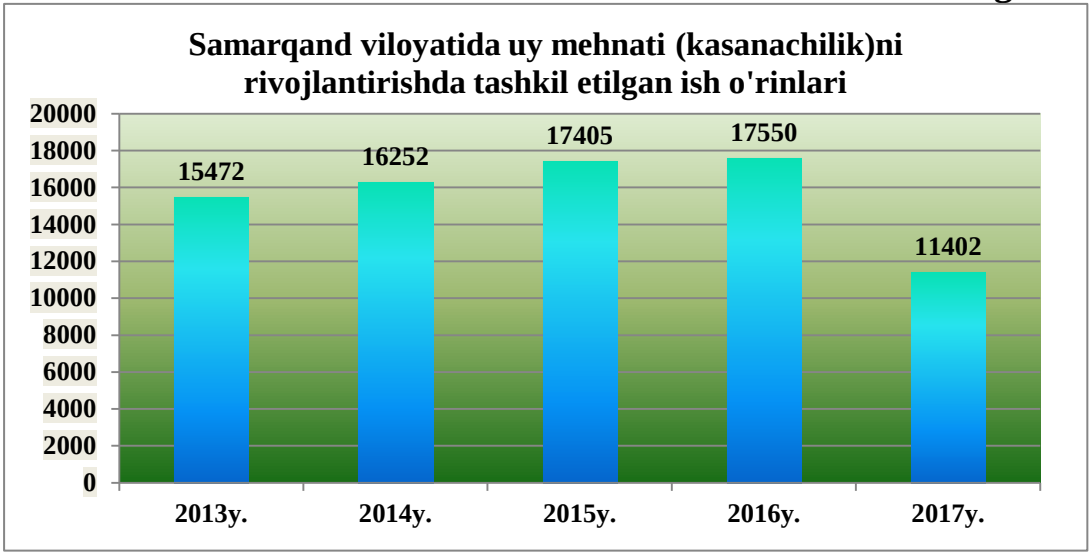

Manba: Samarqand viloyati Statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida tuzilgan.

Samarqand viloyatida ish bilan bandlikning hududiy tarkibini takomillashtirish, hududiy ijtimoiy-iqtisodiy va sanoatni rivojlantirish dasturlarini, xizmat ko‘rsatish va servis sohasini rivojlantirish, qishloq joylarda shaxsiy uy-joylar qurish va qurilish-pudrat ishlari, ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarini yanada rivojlantirish va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishlarini modernizatsiyalash dasturlarini amalga oshirish orqali mehnat bozorida ishchi kuchiga talab va taklifning muvozanatini ta’minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Keyingi yillarda Samarqand viloyatida fermer xo‘jaliklari ham jadal rivojlantirilmoqda. Fermer xo‘jaliklarida ham har yili yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda. Tahlillardan ko‘rinadiki, viloyatning fermer xo‘jaliklari tomonidan 2017 yil davomida 11826 ta yangi ish o‘rinlari tashkil etilgan. Bu ko‘rsatkich 2017 yil 2013 yilga nisbatan 33,2 % ga kamaygan.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini jadal rivojlantirish va xalqimiz farovonligini oshirishda mamlakatimiz hududlarida ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shunga qaramay, tahlillardan ko‘rinadiki Samarqand viloyatida ishlab chiqarish, ijtimoiy va bozor infratuzilmasini rivojlantirish orqali yaratilgan yangi ish o‘rinlari ulushi pasayib bormoqda.

Samarqand viloyatida 2013 yil davomida 10437 ta yangi ish o‘rini yaratilgan bo‘lsa, 2017 yilga kelib bu sohada yaratilgan yangi ish o‘rinlari 2796 ta yaratilgan. Shunga qaramay, viloyat “Aholini ish bilan ta’minlash” hududiy dasturida belgilangan miqdordan ko‘proq bu sohada yangi ish o‘rinlari yaratildi. 2017 yilda 2013 yilga nisbatan 3,7 barobarga pasaygan.

Samarqand viloyatida yangi ishlab chiqarish ob’ektlarini ishga tushirish, mavjud korxonalarni kengaytirish va quvvatlarni yangilash natijasida 2012 yilda 3602 ta, 2013 yilda 4015ta, 2014 yilda 4634 ta, 2015 yil davomida 5226 ta hamda 2017 yil davomida 2769 ta yangi ish o‘rinlari yaratilgan.

3-diagramma

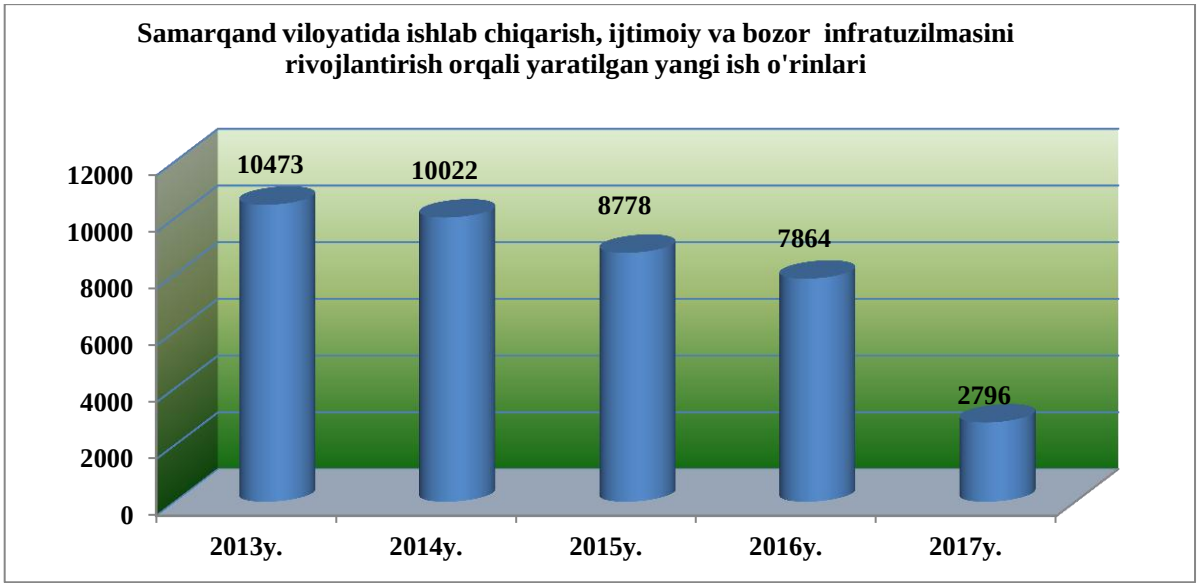

Manba: Samarqand viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Mamlakatimizdagi korxonalarda yangi ishlab chiqarishni tashkil etish yoki mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini yanada kengaytirishda investorlarning o‘z moliyaviy resurslari – korxona foydasi, amortizatsiya ajratmalari, pul jamg‘armalari va boshqalardan kengroq foydalanish zarurligini anglatadi. Chunki, ichki manbalarning to‘liq safarbar etilishi, bir tomondan, mavjud iqtisodiy resurslardan tejamli va oqilona foydalanishni ta’minlasa, boshqa tomondan, investitsiyalarning samaradorligini oshiradi.

O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH

Urazbaeva L.- o’qituvchi,
Aminova M.- o’qituvchi, QQDU

Bugungi kunda yurtimizda to’rtta asosiy turistik mintaqa mavjud bo’lib, ular Samarqand, Buxoro, Toshkent va Xorazm mintaqalaridir. Bundan tashqari istiqbolli deyish mumkin bo’lgan Farg’ona (Farg’ona, Andijon, Namangan) Jizzah (Jizzah, Sirdaryo), Janubiy (Surxandaryo, Qashqadaryo) kabi mintaqalar ham mavjudki, bunday fikrga kelish uchun o’ziga xos asoslar bor. Mintaqalar turizmining rivojlanishiga birqancha asoslar mavjud.

Endi biz yashayotgan hududimizda turizm uchun qanday sharoitlar borligiga qisqacha to’xtalsak. Ma’lumki, Qadimgi Xorazm qal’a xarobalari Qoraqolpog’istonning Janubiy-sharqida joylashgan hududlariga to’g’ri keladi.

Ellikqal’ada Qadimgi Xorazm xarobalari joylashgan bir qancha hududlar mavjud. Ulardan eng mashhurlari bo’lib, Tuproqqal’a, Ayozqal’a, Guldursinqal’a va Dumanqal’a qal’alari hisoblanadi. Tuproqqal’a va Ayozqal’a qal’alarida turistik qo’nimgohlar tashkil etilgan.

Yoz mavsumida yigirmatadan ortiq “O’tov” uylar turistlar xordiq chiqarishi, ovqatlanishi va tunab qolishi uchun shay holga keltiriladi. Qish yaqinlashganda esa bu raqam 5-8 tagacha kamayishi mumkin va buni Qoraqolpog’istonnong qishqi injiq ob-havosi bilan isohlash maqsadga muvofiq. Turistlarning 85-90%i kunduzgi tashrif buyuruvchilar hisoblanib, atigi 10-15%gina tunab qoladi. Bu yerda qoraqalpoq madaniyati go’zalliklari chet el vakillariga yetkazib berish muhim vazifa etib belgilangan. Bu maskan turistlarni karvon-karvon tuyalari orqali ham nisbatan kuchli qiziqish bilan jalb eta oladi. So’ngi ma’lumotlarga ko’ra, hozir Ayozqal’adagi tuyalar soni 40dan oshgan. Xohlovchi sayyohlar bu sahro kemalarida bemalol sayr qilishlari mumkin. Mehmonxona menyusidan asosan milliy taomlar o’rin olgan. Ayozqal’a majmuasiga Fransiya, Rossiya, Polsha, Koreya, Yaponiya, Germaniya, Ispaniya mamlakatlaridan ko’plab sayyohlar tashrif buyurgan holda, AQSh, Angliya, Italiya va Arab davlatlaridan nisbatan kamroq sayyohlar uchraydi. Bu ko’rsatkichlar orqali biz qaysi millat vakillarining tili, odatlari, qarashlarini chuqurroq o’rganishimiz kerakligini bilib olishimiz mumkin. Misol uchun, fransuzlarga xushchaqchaqlik ko’proq xos bo’lib, ochiq yuz bilan qarshi olib, yaqin tanish kishilardek so’rashish ularga xizmat ko’rsatishda muhim omildir. Bunda tashqari ular o’z tilidan boshqa tilda gaplashishni xush ko’rmaydi. Yana bir misol, nemis millati vakillari tazalikni sevuvchi xalqdir. Ularni joylashtirish va xizmat ko’rsatishda shuni hisobga olish juda muhim. Shu kabi omillar inobatga olinib, sayohatchilar uchun turli ko’ngilochar konsert dasturlari tez-tez tashkillashtirilib turiladi.

Davlatimizning qo’llab-quvvatlashi natijasida obyektga ega bo’ldik ham deylik, muvaffaqiyatning asosiy kalitlaridan biri umidli reklamadir. Reklamani qayerda, kimga, qay tariqa taqdim etishni bilish muhim albatta. Turistlarni o’z agentligimizga jalb qildik ham deylik, endigi masala mijozimizning qulay, tez va arzon yetib kelishi. Yuqorida aytib o’tganimizdek turizm yaxshi rivojlangan mintaqalarda transport tizimlari nisbatan yuksalgan. Qoraqolpog’iston markaziga yetib kelgan har bir turist turistik bazaga yetib borish uchun ma’lum masofani bosib o’tishiga to’g’ri keladi. Biz nazarda tutayotgan turistik majmualarga borishi uchun esa, kamida 2 soatlik yo’lni bosib o’tishi zarur. Dunyo ko’rgan tajribali sayyohlar uchun bu erish tuyulishi mumkin. Demak, vazifamiz zerikarli yo’lni qiziqarli sayohatga ayni bir damda foyda keltiruvchi biznesga aylantirishdir. Ayozqal’a va Tuproqqal’a majmualariga sayohatchilar Samarqand – Xorazm yo’nalishlari bo’ylab yetib kelishadi. Markaziy shahrimiz Nukus bo’ylab keluvchilar nisbatan kamroq. Vaholanki, Nukus shahrida ham bosib o’tiluvchi yo’lda ham turistlarni qiziqtirish, jalb etish uchun imkoniyat yetarli.

МИНТАҚАДА ИННОВАЦИОН БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИН ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Қалмуратов Б. С. - муст. тадқ., ҚҚДУ

Мамлакат иқтисодиёти ривожланишини таъминлашда ҳамда самарадорлигини оширишда минтақаларнинг табиий ва меҳнат ресурслари ва илмий-техник салоҳиятининг роли ортиб бораётганлиги кузатилмоқда.

Республикамизда инновацион иқтисодиётни шакллантириш, институционал ўзгаришларни амалга ошириш, мамлакат минтақаларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш ҳамда улар ўртасидаги фарқларни бартараф этишда бошқарув тизимини такомиллаштириш, бозор талабларидан келиб чиққан инновацион бошқарувни ташкилий-иқтисодий механизмларини жорий қилиш минтақалар ҳамда умуман мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашдаги муҳим йўналишлардан бири сифатида қаралиб келинмоқда.

Бу борада ҳукуматимиз томонидан амалга оширилаётган чора-тадбирлар минтақаларда инновацион фаолиятни янада ривожлантириш ҳамда салоҳиятни оширишга хизмат қилмоқда. Натижада минтақаларнинг барқарор иқтисодий ўсиши, ижтимоий-иқтисодий ривожланишини тавсифловчи кўрсаткичларининг юқори суръатдаги ўсиши, инновацион маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқараётган корхона ва ташкилотлар сони, дунё бозорида айирим мааллий товар ва хизматлар рақобатбардошлиги, шунингдек экспорт салоҳияти ошиши таъминланмоқда.

Бироқ мазкур йўналишда амалга оширилаётган чора-тадбирлар ва уларнинг амалиётга тадбиғини қониқарли даражада дейиш қийин. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев бунга алоҳида эътибор қаратган ҳолда “Иқтисодиётда бошқарув тизими эскиргани, инновацион ғояларни қўллаб-қувватлаш бўйича самарали механизмлар ўз вақтида жорий қилинмагани ҳам жиддий муаммо бўлиб қолмоқда. Шунингдек, технологик қолоқлик, ресурс ва энергияни тежайдиган технологиялар, муқобил энергия манбаларини татбиқ этишнинг суслиги ҳам иқтисодий тараққиёт йўлида тўсиқ бўлмоқда.”[48]- деб таъкидлаб ўтадилар.

Умуман олганда мамлакатмизда инновацион бошқарув тизиминин такомиллаштириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

тармоқ тузилмалари билан ҳамкорликда минтақанинг саноат салоҳиятини жадал ривожлантириш бўйича дастурий чора-тадбирларни, мамлакатни истиқболда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг концепцион устувор йўналишларидан келиб чиққан ҳолда, ҳудудларни комплекс тараққий эттиришнинг жорий ва ўрта муддатли дастурлари ҳамда прогнозларини ишлаб чиқиш;

минтақа иқтисодиётини чуқур таркибий ўзгартириш ва диверсификациялаш, шаҳар ҳамда туманларни комплекс ва мутаносиб равишда ривожлантириш, инвестиция муҳитини яхшилаш орқали хорижий сармояларни фаол жалб этиш ҳамда экспорт салоҳиятини ошириш;

минтақада инновацион бошқаришнинг молиявий дастакларидан оқилана фойдаланиш;

тармоқ ва соҳаларда инновацион менежмент стратегиясини жорий этиш бўйича дастурлар ишлаб чиқиш, минтақавий инновацион бошқаришнинг

[48] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси// http://press-service.uz/uz/lists/view/1371

ташкилий-иқтисодий механизмини ривожлантириш стратегияси борасидаги муаммоларни ҳал этиш бўйича дастурлар ишлаб чиқиш;

Ушбу масалаларни ҳал этиш мамлакатимиз минтақаларининг иқтисодиётини ўрта ва узоқ муддатли истиқболда инновацион ривожлантиришнинг амалга ошириш механизмларини амалга оширигшга ёрдам беради.

INFLATSIYA, UNING IQTISODIY VA IJTIMOIY OQIBATLARI

Djuraev S. - talaba
Yaxyayev E. - o'qituvchi, SamISI

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining ochiq yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi. Unda Monetar siyosatning 2019-yil va 2020-2021-yillar davriga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari ko‘rib chiqildi va tasdiqlandi[49].

O‘rta muddatli istiqbolda pul-kredit siyosatining muhim vazifalari sifatida inflatsiya darajasini pasaytirish va inflatsion targetlash rejimiga o‘tish uchun asos yaratish, shu jumladan pul-kredit siyosati instrumentlari va transmission mexanizmlarini rivojlantirish kabi vazifalar belgilab olindi.

Pul-kredit siyosatining asosiy yo‘nalishlari dasturiy hujjat hisoblanib, u joriy makroiqtisodiy holat va tashqi iqtisodiy vaziyat tahlili, shuningdek tashqi va ichki sharoitlarning rivojlanish prognozlari asosida ishlab chiqilgan. Mazkur hujjat o‘z ichiga, o‘rta muddatli istiqbolda pul-kredit siyosatining maqsad va tamoyillari, pul-kredit sohasida amalga oshirilgan ishlar tahlili va kutilayotgan natijalar, makroiqtisodiy rivojlanish ssenariylari hamda o‘rta muddatli istiqbolda pul-kredit siyosati instrumentlarini takomillashtirish choralarini qamrab olgan.

Avvalgi yillardan farqli ravishda joriy yilda asosiy yo‘nalishlar kelgusi 3 yillik davr uchun ishlab chiqilib, unda iqtisodiyotning rivojlanishi ssenariylar asosida ko‘rib chiqildi. Asosiy ssenariyga ko‘ra kelgusi yillarda iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarining davom etishi va tashqi sharoitlarning sezilarli darajada o‘zgarmasligi hamda soliq sohasida va tarkibiy islohotlar borasida bosqichma-bosqich kutilgan natijalarga erishilib borilishi nazarda tutilgan. Muqobil (xatarli) ssenariyda esa, tashqi iqtisodiy sharoitlarning yomonlashuvi va amalga oshiriladigan tarkibiy islohotlarning sekinlashuvi taxmin qilingan.

Iqtisodiyot rivojlanishining asosiy ssenariysiga asosan YAIM o‘sish sur’ati 2018-yil yakuniga ko‘ra 5,2 foiz, 2019-yilda esa 5,4 foiz bo‘lishi prognoz qilinmoqda. O‘tgan va joriy yillarda investitsion faollikning oshishi hamda iqtisodiyotning real sektorida olib borilayotgan islohotlar natijasida keyingi yillarda iqtisodiyotning o‘sish sur’atlarini yanada tezlashishi kutilmoqda.

Asosiy ssenariydagi ko‘ra yillik inflatsiya darajasining prognoz ko‘rsatkichlari 2018-yilda 16-17 foizni, 2019-yilda 13,5-15,5 foizni va 2020-yilda 10-12 foizni

[49] “Pul, kredit va banklar” jurnali. 2019y. №1

tashkil etadi. 2021 yildan boshlab yillik inflatsiya darajasi bir xonali ko‘rsatkichgacha pasayishi kutilmoqda.

O‘rta muddatli istiqbolda inflatsiyani keltirib chiqaruvchi asosiy omillar investitsion faollikning oshishi natijasida iqtisodiyotda vujudga keladigan yuqori talab va tartibga solinadigan narxlarning liberallashtirilishi bo‘lishi kutilmoqda. Bunda, davlat korxonalarini isloh qilinishi (xususiylashtirishi) doirasida iqtisodiyotga kapital qo‘yilmalar hajmining o‘sishi keyingi yillarda investitsion faollikni rag‘batlantiruvchi asosiy omil bo‘ladi.

Asosiy ssenariyda soliq islohotlarining samarali amalga oshirilishi, “byudjet qoidasi”ning amaliyotga joriy etilishi, fiskal va monetar siyosatlarning muvofiqligini takomillashtirilishi hamda iqtisodiyotni kreditlash hajmining o‘sish sur’atlarining maqbullashtirilishi ko‘zda tutilgan.

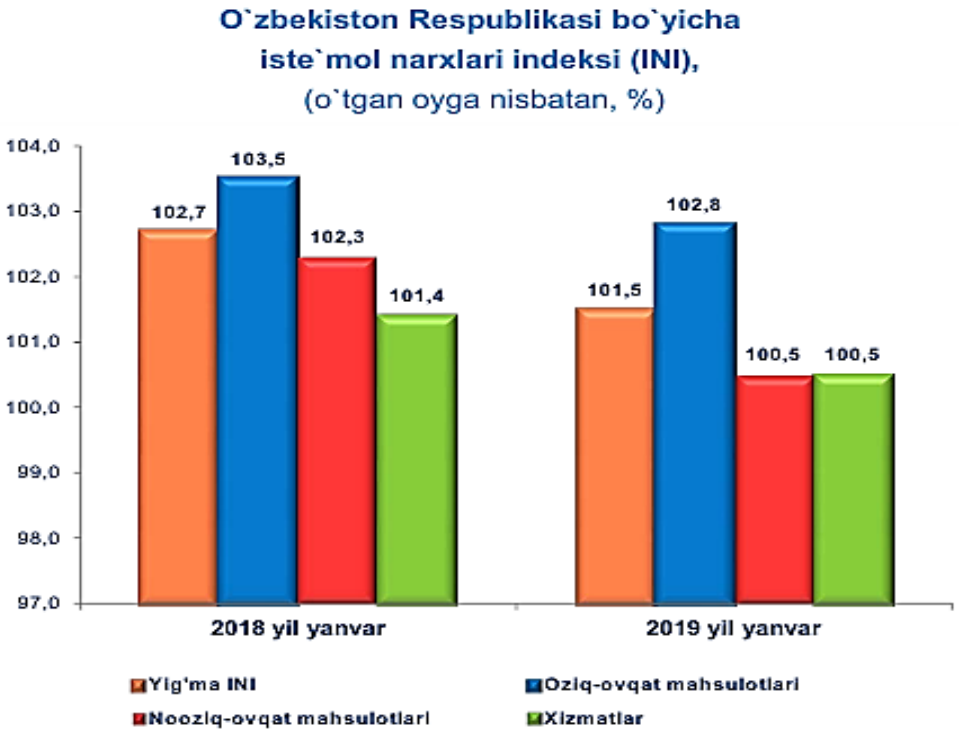

Muqobil ssenariyda esa, tashqi va ichki sharoitlarning yomonlashuvi hamda tarkibiy islohotlarning kutilgan natija bermasligi hisobiga 2019-yilda inflatsiya darajasining 17-18 foizgacha o‘sishi kutilmoqda.

Ikkala ssenariyda ham Markaziy bank pul-kredit siyosatini yuritishda ehtiyotkorona yondashuvdan foydalanib, pul-kredit sharoitlarini bir maromda qat’iylashtirib borishni ko‘zda tutmoqda. Bunda, muqobil ssenariyda yanada qat’iyroq choralardan foydalaniladi.

2019 yilning yanvar oyida mamlakat iste`mol bozoridagi tovarlar va xizmatlar narxi o`rtacha 1,5 %ga oshdi. Oy davomida mahsulotlar narxi 1,8 % ga, jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari 2,8 %, nooziq-ovqat mahsulotlari 0,5 %ga oshdi. Xizmatlar narxi esa 0,5 % ga o`sdi.

O`tgan yilning oxiriga nisbatan har bir guruhning umumiy INI o`sishiga qo`shgan hissasi quyidagi diagramma ko`rinishida yaqqol ko`rsatib o`tilgan:

Shunday qilib, 2019 yilning yanvar oyida oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining ko`tarilishi umumiy INIning o`sishidagi hissasi 80,0 %ini tashkil etib, bu esa 2018 yilning mos davridagi ko`rsatkichga nisbatan yuqoriroqdir. Quyida alohida guruhlar bo`yicha oziq-ovqat mahsulotlarining iste`mol narxlari indeksi taqdim etilgan:

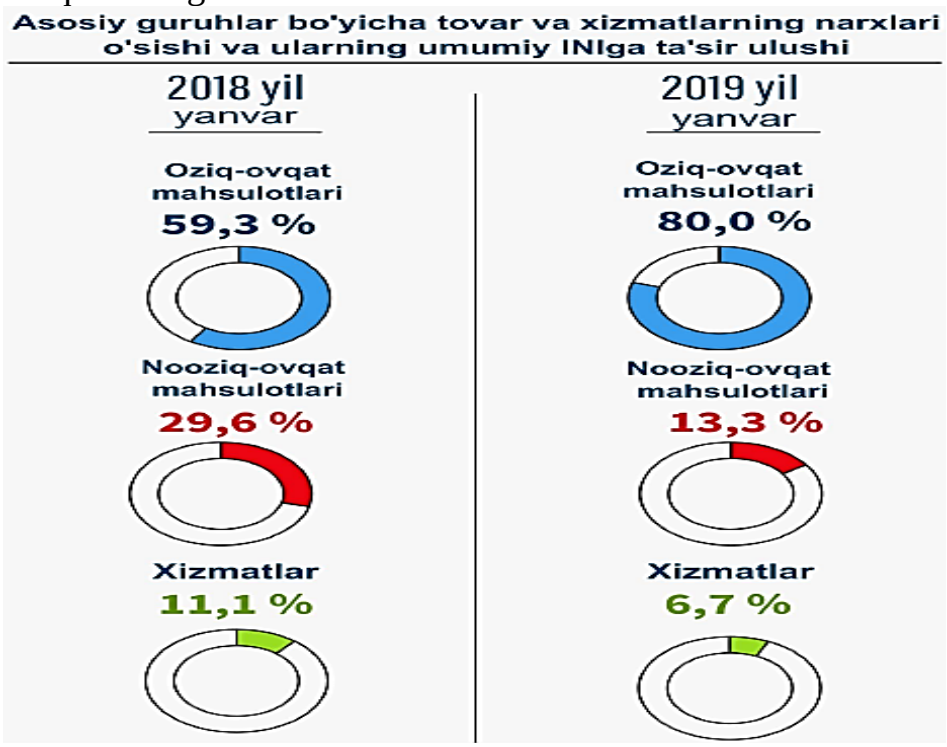

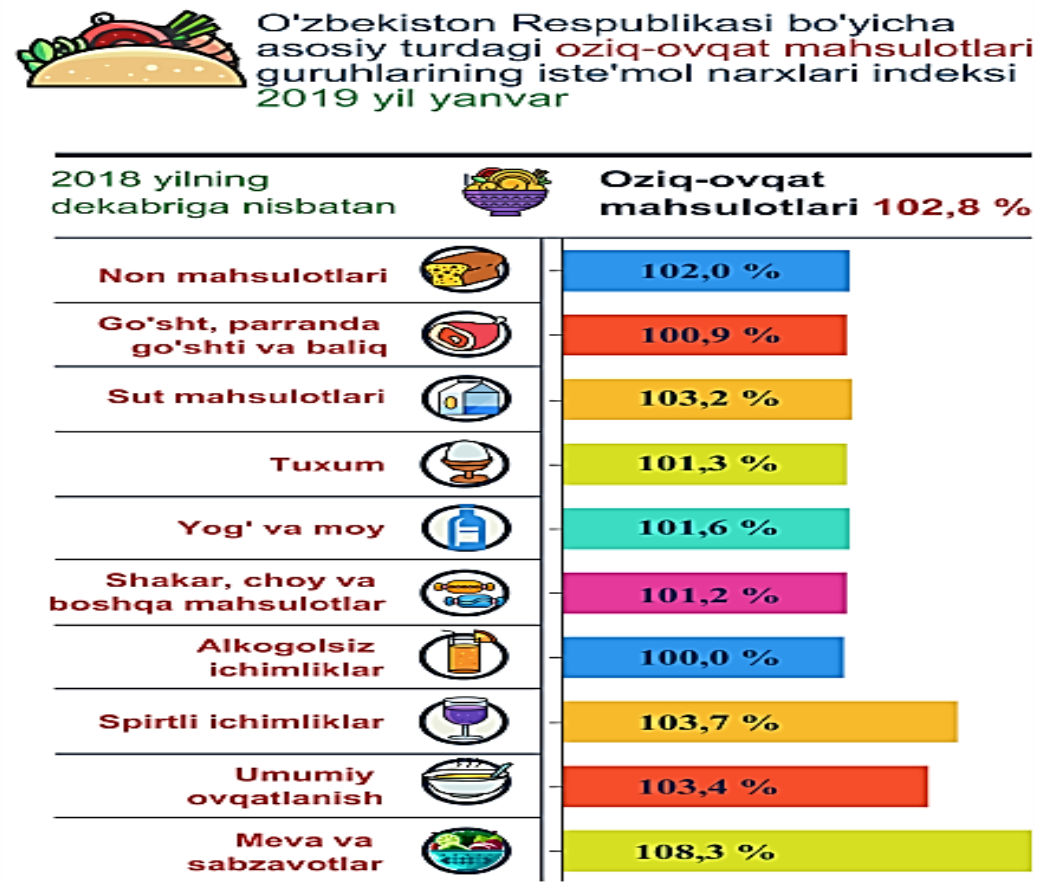

Biroq, har bir tovarlar guruhining salmoq vaznlarini inobatga olgan holda umumiy INI ko`rsatkichiga ta`sir darajasi bo`yicha yetakchi uchliknimeva va sabzavotlar (ta`siri 0,7 f.d.), non mahsulotlari (0,2 f.d.) hamda sut mahsulotlari (0,1 f.d.) egallagan.

2018 yilning yanvar oyiga nisbatan tuxumdan tashqari deyarli barcha asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlari guruhlarida narxlar o`sishi qayd etilgan.

ХУДУД ИҚТИСОДИЙ ВА ИЖТИМОИЙ РИВОЖЛАНИШИДА КОРХОНАЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎЛЛАРИ

Улашев Х.А.- катта ўқитувчи
Қўлдошев Ш.А.- ўқитувчи, СамИСИ

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳатларнинг асосий вазифаларига - корхоналарнинг экспорт салоҳиятини ошириш, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш, импорт қилинадиган маҳсулотларни ўзимизда ишлаб чиқариш шу билан корхоналарнинг рақобатбардошлигини ошириш киради. Юқорида қайд этилган вазифалардан Республикамиз иқтисодиёти олдида турган асосийси бу корхоналарнинг экспорт салоҳиятини оширишдир.

Корхоналарнинг экспорт салоҳиятини ошириш биринчи навбатида корхоналарнинг инновационва инвестицион фаоллигини оширишни талаб қилади.

Бу борада республикамизда бир қатор ишлар қилинди. Мамлакатимиз Президенти Ш.М. Мирзиёев бошчилигида 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича харакатлар стратегияси ишлаб чиқилди. Бу стратегиянинг учинчи йўналиши иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган, Ушбу бўлимда”принципиал жиҳатдан янги маҳсулот ва технология турларини ўзлаштириш, шу асосда ички ва ташқи бозорда миллий товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш; ишлаб чиқариш маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш сиёсатини давом этиш ҳамда, энг аввало, истеъмол товарлар ва бутловчи буюмлар импортининг ўрнини босиш, тармоқлараро саноат кооперациясини кенгайтириш;” деб таъкидлайдилар Бундай муҳим вазифаларни бажариш барча саноат корхоналарга инновацион ва инвестицион лойихаларни жорий килишни жадаллаштиришни талаб килади

Бундан ташкари 2019 йилнинг “ Фаол инвестициялар ва ижтимоий ҳимоя” йили деб номланиши хам республиамизда инновацияларга катта эътибор берилётганидан далолат беради.

Ушбу вазифаларни муваффақиятли бажарилиши корхоналарга инновацион лойиҳаларни жалб қилишни кўпайтириш ва уларнинг самарадорлигини оширишни талаб килади.

Ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ва республикамиз миллий иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда инновацион фаолиятни кучайтириш ва инновацион лойиҳаларнинг

самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларни таклиф этамиз:

1) Соф фойданинг инновация учун йуналтирилган қисмини даромад солиғи бўйича имтиёзлар бериш. Ушбу таклиф корхоналарнинг фойда учун тулайдиган солиғини дастлабки даврларда камайтирсада, кейинчалик инновацион фаолият натижасида олинадиган қўушимча фойда орқали олдин тўланмаган фоизларни қоплайди.Ривожланган мамлакатларда ушбу методдан кенг фойдаланилади. Масалан Данияда ушбу курсаткич 50 %, Италияда 40 % ни ташкил килади

2) Корхоналар тезлаштирилган амортизация ажратмасини жорий килиш. Маълумки, корхоналарда инновациянинг асосий манбаиларидан бири-бу амортизация ажратмасидир. Ушбу таклифга асосан корхоналарга амортизапция ажратмаси нормаларини купайтиришга рухсат берилиши лозим. Бунинг натижасида ишлаб чикаришни ривожлантиришга йуналтириладиган амортизация ажратмаси улушини купайтиради. Бу эса уз навбатида корхонада мавжуд машина ва дастгохларни киска даврларда янги, замонавий техникалар билан алмаштиришга имкон яратади.

3) Инновацин ва инвестицион лойихаларни жорий килиш натижасида ишлаб чикараладиган махсулотни солиқга тортишда имтиёзлар бериш лозим. Хозирги даврда инновацион лойихаларни жорий килиш натижасида ишлаб чиқарилаётган махсулотларнинг ишлаб чикариш ва сотиш харажатлари доимий павишда ишлаб чикарилётган махсулотларнинг таннархига нисбатан юкори бўлади. Бу эса корхоналарнинг керакли микдорда фойда олишини таъминламайди.шунинг учун, инновацион фаолият натижасида олинадиган фойдага 1-2 йил фойда солиғи олинмаса корхоналарни янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қизиқтирар эди.

4) Хориждан олиб келинган олиб келинган машина ва дастгохларга мулк солиғи тўлашда имтиёзлар бериш. Чунки хозирги вактда ушбу солик ставкаси 3,5 % ни ташкил қилади ва кўпчилик иқтисодиёт сохасидаги олимларнинг фикрича жуда юкори

5) Хорижий инвесторларга давлат томонидан кафолатни кучайтириш. Чунки хозирги вактда хорижий молиявий институтлар умумий инновациядар қарз олувчининг улуши камида 50% бўлсагина кредит ажратади, аммо кўпчилик корхоналининг 50% ни тўлаш имконияти йук. . Шунинг учун саноатининг корхоналарнинг иктисодиётдаги ўрнини хисобга олиб хорижий инвесторларга давлат томонидан инновацияларни қайтариб беришни кафолатлашни такомиллаштириш максадга мувофик булар эди.

6) Корхоналарнинг инновацион фаоллигини оширишда махсус фондларнинг ташкил этилиши муҳим ахамиятга эга. Хукаматимиз қарори билан 2018 йилдан бошлаб йирик саноат корхоналарида инновацион фондларнинг ташкил этилиши жуда мухим ахамиятга эга. Ушбу фонд йирик корхоналарда факат инновацион лойихаларни жорий килишда фойдаланидади, агарда ишлатилмай колса келгуси йилга қолдирилади. Бизнинг фикримизча кичик корхоналарда хам шунлай инновацион фондларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Чунки республикамиз иқтисодиётида кичик бизнес корхоналарнинг улуши йилдан йилга кўпайиб бормоқда.

Маълумки, 2017-2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурларини рўёбга чиқариш режалаштирилмоқда. Натижада кейинги 5 йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш тармоғи улуши 80 фоиздан 85 фоизгача ошиши кўзда тутилган Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсати мавжуд маблағлардан, вақтдан ва имкониятлардан самарали фойдаланишга, мавжуд шарт-шароитлардан келиб чиқиб бойликларни самарали жойлаштиришга ва шу йўл билан республика иқтисодиётини кўтаришга, унинг жаҳон иқтисодий тизимига қўшилишига, рағбатлантириш йўли билан инвестицияларни иқтисодиётнинг устувор тармоқларига жалб қилишга ҳамда улардан самарали фойдаланишга қаратилган. Инвестиция мақсадлари даромад олиш билан бирга таваккалчиликни ҳам ҳисобга олиб аниқланиши зарур. Инвестиция жараёнининг бу босқичи асосий портфелга киритиш учун молиявий активларнинг потенциал хилларини танлаб олиш билан тугалланади.

Бизнинг фикримизча, инвестицияларни жалб қилишдагиайрим муаммолар мавжуд, улар қуйидагилар:

• инвестицион лойиҳа бўйича маркетинг тадқиқотларининг чуқур олиб борилмаслиги ва бу лойиҳанинг келгусидаги пул оқимлари ҳаракатининг барқарорлигига ҳамда кредитни қайтариш манбасининг ишончлилигига салбий таъсир этиши;

• инвестицион лойиҳалар ташаббускорлари дуч келаётган асосий муаммолардан бири- молиялаштиришнинг нокредит усулларидан суст фойдаланиши (лизинг, франчайзинг ва ҳ.к.);

• тижорат банкларининг кредит-молия муассасаларига хос бўлмаган вазифаларни бажариши. Кўп ҳолларда банклар назорат қилувчи ва кузатувчи органлар сифатида ҳаракат қилмоқда ва бу ҳол инвестицион лойиҳалар ташаббускорларининг банк тизими билан муносабатига салбий таъсир кўрсатмоқда;

• айрим ҳолларда инвестицион лойиҳаларнинг техник-иқтисодий асосномасини сифатсиз тайёрланиши.

Инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар қуйидагилардир:

• тижорат тузилмаларини кафолатга бўлган талабини таъминлаш мақсадида кафолат-гаров жамғармалари тизимини ривожлантириш;

• аҳоли бўш пул маблағларини инвестицион жараёнларга жалб қилиш мақсадида қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш, турли қимматли қоғозларни муомалага чиқариш (уй-жой сертификатлари ва уй-жой облигациялари);

• ишлаб чиқаришни тузилмавий-технологик қайта қуришни жадаллаштириш мақсадида марказлашган кредит ресурсларнинг бир қисмини тез қоплайдиган инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришга қаратиш, шу жумладан кичик бизнес объектларига йўналтириш;
• инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришнинг нокредит усулларидан бўлган лизинг, франчайзинг, факторинг кабилардан фойдаланишни кенгайтириш;
• инвестицион лойиҳаларни сифатини ошириш, лойиҳаларни капитал қўйилмалар самарадорлиги талабларига мос келиши мақсадида тижорат асосида доимий равишда фаолият юритадиган инвестицион__

Шундай қилиб, Ўзбекистонда амалга оширилаётган инновацион ва инвестицион сиёсат, авваламбор иқтисодий ўсишни барқарорлигини таъминлаш, иктисодий тармоклардаги тузилмавий ўзгаришларни амалга ошириш, дивверсификация ва модернизациялашни ривожлантириш, рақобатбардош ва сифатли товарларни ишлаб чиқаришга, энг асосийси аҳолини ҳаётий даражасини оширишга қаратилгандир.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ЮРТЛАРИ БИТИРУВЧИЛАРИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛАРИ

Аслонова Г. - талаба
Халикова Л.Н.-и.ф.н., доцент, СамИСИ

Кадрлар тайёрлаш билан бирга уларнинг тарбиясини маъданиятини шакилантириш жуда долзарб масала хисобланади. Айни вақтда ёшлар тарбиясига оид буюк алломаларимиз фикирлари мақсадга мувофиқдир.Таълим тарбия биргаликда олиб борилади. Раҳбар ходимлар ўзлари дастлаб тарбияга эга бўлишлари керак.Тарихда биринчи бўлиб Абу Наср Фаробий “Бахт-саодатга эришув хақида” номли асарида таълим ва тарбия сўзининг луғавий маъносини таъриф этади. Унинг ёзишича, халқлар ва шаҳар аҳолиларида аҳлоқ, одоб, расм-русм, касб-ҳунар, одат ва иродани ҳосил қилиш учун инсондан зўр куч ва қувват талаб қилинади. Булар фақат одамга таълим ва тарбия бериш йўли билан ҳосил қилинади. Таълим деган сўз халқлар ва шаҳарликлар ўртасида назарий фазилатни бирлаштириб тарбия эса шу халқлар ўртасидаги туғма фазилат ва амалий касб-ҳунар фазилатларини бирлаштириш, деган сўздир.

Таълим фақат сўз ва ўргатиш билангина бўлади. Тарбия эса амалий иш тажриба орқали ўрганишдир. Назарий билимларни ё устозлар, давлат арбоблари ўргатадилар. Шарқ тарбиячи олимлари Фаробий, Беруний, Ибн Синолар мактабларда янги фанлардан тил ва адабиёт, оғзаки ва ёзма ҳисоб, ҳандаса, тил илми ва жисмоний тарбияни ўқитишни таклиф қилдилар. Улар бу ўқитиш йўл-йўриғи илм-олувчиларни ақл-идрокни, жисмоний қобилиятни ўстиришни, нафис завқ олиш кабиларни шакллантириш учун асосий йўл деб билдилар.

Жаҳон маданиятига катта ҳисса қўшган Марказий Осиёлик машҳур файласуф, қомусий олим Форобийнинг тўлиқ исми Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Узлуғ Тархон.

Ўрта асрнинг бир қанча илмий ютуқлари, умуман Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида тараққийпарвар ижтимоий-фалсафий тафаккур ривожи унинг номи билан боғлиқ. Форобий ўз замонаси илмларининг барча соҳасини мукаммал билган ва бу илмлар ривожига катта ҳисса қўшганлиги, юнон фалсафасини шарҳлаб, дунёга кенг танитгани туфайли Шарқ мамлакатларида унинг номи улуғланиб, “Ал-муаллим ас-соний” – “Иккинчи муаллим” (Аристотелдан кейин), “Шарқ Арастуси” деб юритилган.

Абу Райхон Берунийнинг ақлий таълим хақидаги фикрларини ўрганар эканмиз, энг аввало, унинг илм олиш, билишдаги таълим узвийликлари, ўқиш, ўқитиш ва ўқув қуроллари, ёзув белгилари хақида айтган фикрлари юксак дид билан айтилган бўлиб, ўрганишга лойиқдир. Беруний Шарқ таълим-тарбиясида биринчи, балки жахон фанида ҳам биринчилардан бўлиб қиёсий тарбияга доир фикрлар билдиради. Унинг араб, ҳинд, грек ёзувлари, ўқилиши, улардаги мактаб ва ўқув воситалари ҳақидаги фикрларни “Ҳиндистон”, “Ёдгорликлар” китобларида кўплаб мисолларда учратиш мумкин.

Беруний ўзининг таълим-тарбияга оид қарашларини асосан “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Ҳиндистон”, “Минералогия”, “Китоб ас-Сайдона” каби асарларида баён этган. Беруний фалсафий қарашларида инсоннинг табиатида тутган ўрни, инсон билимларининг келиб чиқиши, онг ва тафаккурнинг борлиқга муносабати, дунёни билиш мумкинми деган масалаларни диққат билан ўрганган.

Ёшларни замонавий фан ва техниканинг, илм фаннинг ютуқларидан баҳраманд қилмасдан туриб уларга юқори малакали, рақобатбардош мутахассис бўлишлари учун бугунги кунда буюк алломаларимизнинг илмий, тарбиявий қарашларидан ўз таълим фаолиятимизда ижодий фойдаланиш катта аҳамиятга эгадир. Олий таълим тизими самарадорлигини таъминлаш юртимиз тараққиёти ва келажаги билан бевосита дахлдор масала дир.

Кадрлар тайёрлаш ҳар бир мамлакатнинг тараққий этиши, бугуни ва эртасига дахилдор бўлган ўта долзарб масалалардандир. Бугун дунёда бирор давлат йўққи салоҳиятли кадрлар тайёрлаш ёки янги иш ўринлар яратиш хақида бош қотирмаётган бўлса.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлашнинг муҳим бугини Олий таълимаълими тизими бу борада ўзининг ноёб ва самарадорлиги билан муҳим ўрин тутади.Вояга етаётган ҳар бир йигит қиз муайян олий маълумотга эга бўлишга эришиш, меҳнат бозори талаби асосида энг муносиб мутахассислар тайёрлаш-ушбу тизимнинг асосий вазифаларидандир.

Ўтган йиллар мобайнида юртимизда Олий таълимтаълимдан бошлаб Олий таълим тайёргарлигига эга бўлган ёш авлодни тарбиялаш жараёнини ўз ичига олган яхлит узлуксиз таълим тизими шакллантириш ишлари изчил давом этирилмокда.

Ҳозирги кунда ривожланган мамлакатларда таълим самарадорлиги унинг тараққиёти омиллари билан боғликдир:

16% - моддий техник базага, 20% - ресурсларга боғлиқ бўлса,

64% - инсон омилига боғликдир

Ривожланиб бораётган мамлакатимизда ҳозирги кунда турли хил саноат корхоналари фирма, ташкилотлар,қўшма корхоналар барпо этилмоқда. Барпо этилаётган саноат корхоналар атрофида Олий таълим ёки Олий таълим атрофига саноат корхоналари қурилса ҳамда улар ўртасида ўзаро хамкорлик муносабатлари ўрнатилса, уларнинг талаб эхтиёжларидан келиб чиқган холда мутахассислар тайёрланса , шунингдек, саноат корхоналари ҳам Олий таълим муассасалари ўқувчиларини назарий ва амалий билим олишлари учун зарур бўлган техник воситалар билан таъминланса таълим самарадорлигини оширишга ўз ҳиссасини қўшган бўлади. Бунинг натижасида ўсиб бораётган ёш авлодни янада таълимга бўлган қизиқиши ортиб боради ҳамда таълим самарадорлиги ҳам такомиллашиб боради.

Юқорида баён этилган таклифлар ўрганиб чиқилиб, тегишли чора тадбирлар амалга оширилса, бу олий таълим тизимидаги ўқув муассасаларида таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш самарадорлиги ва кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш ҳамда бьитирувчилар бандлигини таъминлаш масаласига ижобий таъсир кўрсатади.

Мамлакат эртасини хал қилувчи кучи бўлган ёшлар хаёти, колаверса, уларнинг ортида турган одамлар, оилалар тақдирига дахлдор бўлган масаладир.

Хулоса қилиб шуни алоҳида эътироф этиш керакки мамлакатимизда қабул қилинган барча таълимга оид дастурлар, қонунлар ёшлар келажаги, истиқболи ва уларнинг порлоқ келажаги учун муҳим пойдевор хисобланади. Давлатимизнинг ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигига қаратилган юксак мақсадларига эришишнинг ишончли кафорлати бўлиб, ўз мустақил фикрига эга мустахкам иродали, чуқур билимли, ҳеч кимдан кам бўлмаган баркамол авлодни етказиш йўлидаги муҳим дастур бўлиб хизмат қилади.

ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ УСЛУГ НА РЫНКЕ МОЛОДЕЖНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА

Ибрагимова М.-преп., СамИЭС

Выбор образовательной услуги требует значительного времени и носит рациональный характер. Следует отметить, что потребители услуг образовательного туризма - это особый покупательский сегмент. Как правило, это успешные, хорошо информированные и четко мотивированные на обучение школьники, студенты либо руководители среднего или высшего звена управления бизнесом. Выбору образовательных туров предшествует серьезная аналитическая работа, длительный поиск, сравнительный анализ, оценка

преимуществ. Недостоверная информация, неточное представление программ па сайгах учебных заведений и агентств, отсутствие авторитетных рейтингов недостаточный уровень профессионализма сотрудников образовательной агентства формируют негативное отношение к организаторам образовательны: туров и подрывают престиж и доверие к ним.

Наши исследование показывает в современных условиях интеграции мирового сообщества рынок образовательного туризма очень динамично развивается, в том числе и в Узбекистане. Образовательные услуги обладают высокой потребительской стоимостью, т.к. наращивают потенциал личности специалиста, а на развитых рынках это выражается в признании высокой стоимости и правомерности высоких цен на них.

Целевой аудиторией на данном рынке особенно в Узбекистане является молодежь, в основном школьники и студенты, т.е. наименее материально обеспеченная часть населения. Поэтому образовательным учреждениям и предприятиям сферы услуг приходится решать сложную задачу минимизации стоимости пакета услуг при сохранении высокого качества обслуживания и удовлетворения потребностей клиентов.

Университеты, институты и колледжи разных стран представили огромное разнообразие образовательных услуг прибывают в Узбекистан, и узбекские студенты уезжают в разные страны. Обучение в вузах по различным специальностям, стандартные языковые программы, интенсивные программы изучения иностранного языка, а также специализированные программы для специалистов в различных областях: туризм и гостиничное хозяйство, медицина, инжиниринг. Стоимость курсов варьируется от $150 до $780 в неделю в зависимости от направления и интенсивности обучения.

Таким образом, потенциальный потребитель предложенных образовательных услуг обладает достаточной степенью свободы в выборе вида и стоимости целевой для него услуги, но следующий вопрос, который он должен для себя решить - это выбор условий проживания. В данном аспекте образовательные учреждения предлагают диверсифицированный перечень вариантов проживания, который является характерным для рынка образовательного туризма:

Проживание в молодежных отелях (hostels)

Проживание в студенческом городке на территории университетов и колледжей (campus accommodation)

Проживание в семьях (homestay)

- Проживание в доме учителя.

Проживание в отдельных апартаментах. Проживание в отдельной квартире самый дорогой вид размещения клиентов, сравнимый по стоимости с проживанием в гостинице.

Размещение в студенческих городках предлагается обычно летом, когда сами студенты данных университетов и колледжей находятся на каникулах.

Рассмотрим подробнее варианты проживания в молодежных отелях и семьях, как наиболее востребованные на рынке образовательного туризма.

Хостелы - это дешевые, молодежные гостиницы, имеющиеся практически вс всех странах мира. Целевая аудитория потребителей данного вида услуг проживания - это молодежь, студенты и клиенты, не требовательные к высокому уровню комфорта. Данный сегмент представлен теми участниками образовательных программ, для которых общение и сам факт поездки важнее, чем высокий уровень сервиса.

Услуги размещение в хостелах составляют около 10% услуг гостеприимства на рынке образовательного туризма. Наиболее востребованы данные условия проживания слушателями коротких языковых курсов, особенно в высокий сезон.

Большинство хостелей объединены в сети, купив дисконтную карту которых, клиенты получают значительные скидки. Все хостелы одной сети связаны компьютерной сетью. И находясь в одном, турист всегда может заказать себе место в хостеле в другом городе. Также сетевые структуры предлагают возможности бронирования номеров в молодежных гостиницах через Интернет-, что, способствует получению визы и гарантирует предоставление искомых услуг гостеприимства.

Проживание в семьях - это самый популярный вид услуг гостеприимства на рынке образовательного туризма. Родители школьников и студентов уверены, и не без оснований, что это самый безопасный и надежный вид обучения за рубежом.

По желанию клиентов семья может предоставить различные виды услуг гостеприимства:

BB- Bed & Breakfast - оплачен только завтрак

SC - Self-Catering - самообслуживание - клиент готовит пищу самостоятельно

HB- Half-Board – полупансион двухразовое питание

Budget Homestay - Экономичный способ размещения: необходимый уровеш комфорта и оснащения комнаты. Удаленность от центра - зона 4-5 (пригород)

Standard Homestay — Стандартный способ размещения: стандартный уровеш комфорта и оснащения комнаты. Удаленность от центра — зоны 3-2.

Superior Homestay — Размещение в условиях повышенной комфортности Стильный дизайн интерьера. Удаленность от центра- зоны- 2-3.

Executive Homestay- Размещение класса люкс. Роскошные условия проживания, телевизор в комнате. Собственная отдельная ванная. Проживание в зоне центра города.

- образовательное учреждение, предоставляющее проживание в семьях, гарантирует услуги трансферта.

- встречу в аэропорту и доставку к месту проживания семьи, что значительно облегчает клиенту первые часы пребывания в незнакомой стране и гарантирует клиентам безопасность, особенно в случае прибытия в страну в ночное время. Клиентам предоставляются гибкие условия заказа видов пансиона в зависимости от дней недели, так по желанию туристов возможно

предоставление полупансиона с понедельника по пятницу и полного пансиона (Full Board) на выходные, или полупансиона (Half board) с понедельника по пятницу и только завтрака (B&B) на выходные.

Принимающая семья обязана также доставить клиента к врачу или дантисту в случае необходимости.

По итогам исследования проведенного авторитетным британским изданием Language Travel Magazine:

94% студентов, обучающихся на домашних курсах, порекомендовали бы их своим друзьям;

81% оценивает качество преподавания как отличное;

58% оценивает условия проживания как отличные.

Причины, по которым студенты выбирают Language Homestay:

вовлечение в повседневную жизнь английской семьи (69%); возможност) изучать язык и после уроков (67%); полное погружение в язык (50%).

Курсы в доме учителя — достаточно новый комплекс услуг на рынке образовательного туризма, который сочетает в себе с одной стороны занятия с профессиональным преподавателем по выбранной вами языковой программе, а, с другой стороны- проживание в доме преподавателя, что гарантирует полное погружение в культурную и языковую среду.

По мнению родителей школьников - это самый безопасный и надежный вид обучения за рубежом. Взрослые, как правило, приезжают к учителю ненадолго (на две-три недели). Детей отправляют на более продолжительный срок (от месяца до трех).

Программа изучения иностранного языка в семье учителя дает студента\ уникальную возможность полного погружения в языковую и культурную средз страны пребывания. На время обучения студент становится полноправныл членом семьи своего преподавателя и узнает не только тонкости языка, но в особенности национальной кухни, культуры и повседневной жизни. У такой системы обучения есть целый ряд преимуществ.

Во-первых, это индивидуальные занятия в преподаватель по специальнс разработанной программе. Все преподаватели, работающие по программе, имеют специальное образование и профессиональные сертификать преподавателей языка обучения как иностранного. Программа занятость разрабатывается с учетом нужд каждого студента.

Во-вторых, после уроков студент продолжает общаться со своим преподавателем и его семьей, что дает ему возможность дополнительной языковой практики, а профессиональный учитель всегда может аккуратно к ненавязчиво поправить ошибки в разговорной речи.

В-третьих, клиентам не придется ездить в школу и обратно — уроки проводятся прямо дома, и учитель и его семья станут для обучаемых туристов хорошими друзьями, которые не только научат объясняться на иностранном языке, но и помогут организовать досуг, посмотреть достопримечательности города и понять культуру страны. Минимальный возраст участников таких программ- 12 лет. Продолжительность одного урока - 60 минут. Учебные

курсы: Учебные курсы в семье учителя различаются по интенсивности - 15,20, 25 и 30 часов в неделю. По желанию 5 из 15, 10 из 20 или 25 и 15 из 30 часов занятий можно заменить на столько же часов экскурсионной программы. Все уроки проходят индивидуально с преподавателем. Бизнес-курсы и курсы для executives (руководителей) включают проживание в семье с улучшенными условиями - отдельная комната и собственная ванная. Программы "Professional" или "Prestige" популярны среди VIP персон, руководителей компаний, бизнесменов и других требовательных клиентов, рассчитывающих на высочайшие стандарты сервиса, интенсивность обучения специализированным курсам. Взрослый бизнесмен, конечно, может пройти обучение и на курсах при колледже или университете но, зачастую его не устраивает окружение, которое вдвое младше его

Курсы для двоих: если 2 студента хотят поехать на программу «иностранный язык в семье учителя» вместе, и их уровень знания языка примерно одинаков, они могут жить и обучаться в одной семье с одним преподавателем на двоих. В таком случае им будет предоставлена скидка на обучение и проживание. Проживание в семье учителя в одноместной комнате с полным пансионом.

Одна экскурсия в неделю по выбору учителя

Оформление визы

Дополнительно оплачивается:

Консульский сбор посольства соответствующей страны

Авиабилет

Медицинское страхование - 6 евро в неделю (Европа), 15 $ в неделю (остальные страны)

Доплата за бизнес-курс и курс executive

Великобритания и Мальта - 225 доллар в неделю, Европа (кроме Швеции, Норвегии и Дании) - 220 евро в неделю, США, Канада, Австралия, Новая Зеландия. Швеция, Норвегия, Дания - 220 $ в неделю

Экспресс-доставка оригинала приглашения

Описанные выше услуги гостеприимства в молодежном рынке предлагаются и некоторым узбекскими образовательными учреждениями, участвующими международных обменных программах или предлагающими свои услуги н; рынке образовательного туризма. Однако, этот опыт еще недостаточно изучен требует дальнейшего развития и совершенствования, учитывая перспективы Узбекистана по интеграции в европейское и мировое сообщество.

Таким образом, при рассмотрении взаимосвязей элементных составляющих туристского продукта на рынке международного образовательного туризма, целей и динамических способностей образовательных агентств в механизме стратегического управления развитием и в сбалансированной системе показателей деятельности выявлено, что целевой аудиторией на данном рынке является молодежь, в основном школьники и студенты, т.е. наименее материально обеспеченная часть населения, поэтому

образовательным учреждениям и предприятиям сферы услуг гостеприимства приходится решать сложную задачу минимизации стоимости пакета услуг при сохранении высокого качества обслуживания и удовлетворения потребностей клиентов, перспективным инструментом решения которой является предложение характерных только для рынка образовательного туризма экономичных условий размещения и проживания, таких как проживание в принимающих семьях и в доме учителя, которые обеспечивают синергетический эффект, выражающийся в повышении качества языковой компетенции по сравнению с аналогичной программой обучения, но проживанием в хостелах либо в студенческих общежитиях на территории студенческих кампусов, благодаря обеспечению полного погружения в языковую среду и аутентичную среду проживания при минимизации компоненты стоимости проживания в комплексном образовательном продукте и достижения необходимого уровня безопасности клиентов в стране дестинации.

Критерии выбора представляют собой важнейшие аспекты принята решения о получении образовательной услуга за рубежом, потому что объясняют, почему потребитель готов платить цену выше, чем себестоимость предлагаемой услуги.

Приоритет потребительских детерминант различен для разных сегментов рынка. Поэтому учебным заведениям и образовательным агентствам, ориентированным на создание совместной ценности образовательной услуги в молодежном рынке необходимо выстраивать свою маркетинговую деятельность, основываясь н; следующих принципах:

-глубокое знание и понимание потребностей слушателей, их поведения и процессов принятия решения;

- формирование уникальных ценностных предложений, отвечающие потребностям клиентов и создающих отличительные преимущества как экономического, так и психологического характера;

-предложение уникальной ценности (единственных в своем роде знаний навыков, систем и маркетинговых ценностных активов);

- переход от трансакционного подхода успешных «сделок» к созданию: долгосрочных отношений, основанных на взаимном доверии.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH VAZIFALARI

B.A.Iskandarov -o'qituvchi
Sh.A.Akbarova- talaba, SamISI

Xizmatlar sohasi iqtisodiyotning tez rivojlanuvchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarishning murakkablashuvi va bozorning tovarlar bilan to'ldirilishi natijasida xizmatlarga bo'lgan talab ortib boradi. Iqtisodiy daraja qnchalik yuqori va mehnat unumdorligi yuksak bo'lsa jamiyatning xo'jalik faoliyati shunchalik murakkablasha boradi.

Natijada xo'jalik tuzilmasi o'zgaradi va xizmatlarning ishlab chiqarishga yo'naltirilganlik darajasi ortib boradi.

Keyingi yillar davomida xizmatlar sohasida ishlovchilar soni ma'lum sabablarga ko'ra o'sib bormoqda. Bu sabablar qatoriga ishlab chiqarishdagi takomillashuv natijasida ko'plab tovarlarning kam ishchi kuchi bilan ishlab chiqarilishini kiritish mumkin. Bu holat ko'plab ishchi kuchini ishlab chiqarish sohasidan ozod qildi va ularning turli xizmat ko'rsatish sohalariga o'tishiga sabab bo'ldi.

Rejalashtirish - bu innovatsion faoliyatni boshqarishning maxsus vazifasi,u tashqi va ichki muhit omillarini tahlil qilish tashkilot faoliyatini bashoratlash firma strategiyalarini amalga oshirish va qo'yilgan maqsadga erishishni rejalashtirish bo'yicha tadbirlar tizimini boshqarishdan tashkil topadi. Rejalashtirish jarayoni ishlarni bajarish muddatlari (qisqa muddatli, uzoq muddatli), maqsadlar (strategik va operativ rejalashtirish), obyeklar (ilmiy-tadqiqot va tajriba -kontrutorlik ishlar, ishlab chiqarishlari, ta'minot, sotish va h.k. rejalashtirish), ishlab chiqarish omillari (uskunali modernizatsiyalash, texnologiyani takomillashtirish, asosiy ishlab chiqarish fondlarini yangilash, xom ashyo va materiallar bilan ta'minlash va h.k.) bo'yicha bo'linadi.

Rejalashtirish jarayoni quyidagilarning tahlilidan kelib chiqadi:

- ✓ tashqi va ichki muhit omillari ;
- ✓ ishlab chiqarish imkoniyatlari va ishlab chiqarish apparatining holati;
- ✓ ilmiy tadqiqot va tajriba - konstrutorlik ishlar, yangi texnologiyalar, mahsulotning yangi namunalari;
- ✓ moliyaviy holat va moliyaviy imkoniyatlar va boshqalar.

Keyingi bosqich quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tadbirlar rejalarining holatidan iborat:

- ➢ yangiliklar go'yalarini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari, labaratoriya tadqiqotlarini o'tkazish, yangi mahsulotning laboratoriya namunalari, yangi texnika va yangi buyumlarining turlarini ishlab chiqish;
- ➢ tajriba konstrutorlik ishlarini tashkil qilish va o'tkazish;
- ➢ mahsulotning yangi turlarini ishlab chiqish uchun xom ashyo va materiallarning zarur turlarini tanlab olish;
- ➢ yangi mahsulotni tayyorlashning texnologik jarayonlarini ishlab chiqish;
- ➢ yangi mehnat qurollari (mashinalar, mexanizmlar,asboblar, uskunalar, va h.k.) ni loyihalashtirish, ishlab chiqish, sinovdan o'tkazish va o'zlashtirish;
- ➢ ishlab chiqarishni texnologik tayyorlash va yangi texnika va texnologiyalarni tadbiq etish;
- ➢ yangi tashkiliy tuzilmalar va boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qo'llash;
- ➢ kerakli axborot qurilmalarini va resurslarini xarid qilish va qo'llash;
- ➢ innovatsion faoliyat uchun xodimlarni tayyorlash, o'qitish, ixtisosini o'zgartirish va tanlab olishning maxsus usullaridan foydalanish;
- ➢ marketing tadbirlarini tashkil qilish, sotish kanallarini shakllantirish va yangiliklarda bozorda joylashtirish.

Rejalashtirishning keyingi bosqichi rejalarni xodimlarga yetkazish va rejalarni amalga oshirish uchun sifatlarni tashkil qilishdan iboratdir.

Bozor iqtisodiyotida rejalashtirish jarayoni ko'rsatmali xarakterga ega emas, ammo ko'pincha rivojlanishning strategiyasini belgilash, faoliyat ko'rsatkichlari tizimidan foydalanishga imkon beradi. Rejalashtirish jarayoni, innovatsion faoliyatni boshqarishning markaziy vazifasi bo'lgan holda, rivojlanish ustuvorliklarini tanlashdan iborat bo'ladi.

Tashkilotning boshqaruv vazifasi sifatidagi asosiy vazifasi innovatsiyalarni tadbiq etsh uchun tashkiliy tuzilmalarni shakllantirish, korxonani rivojlanishi strategiyasini amalga oshirish va tadbirlar rejalarini bajarish maqsadida resurslarning barcha turlari bilan ta'minlashdan iboratdir.

Yangiliklarning yaratishning murakkabligi, noaniqligi, kreativ, xarakterliligi ijrochilar ishini tashkil qilish va muvofiqlashtirishni innovatsion menejmentning vazifalaridan biri qiladi. Tashkil qilish jarayoni o'z ichiga menejment tuzilmalarini shakllantirish, moddiy, energetik, axborot va innovatsion oqimlarini ijrochilar o'rtasida taqsimlanishi oladi. Ma'suliyat xatar va vakolatlarni taqsimlanish boshqaruv jarayoning muhim tarkibiy qismi bo'ladi.

Boshqaruv jarayonini tashkil qilishning vazifasiga boshqaruv jarayonlarini loyihalashtirish, tadbirlar, usullar va yo'llari unifikatsiyalash (bir shaklga keltirish) turkumlashtirish va standartlashtirish bo'yicha choralarni ishlab chiqish hamda menejment tizimchalari bo'yicha axborotlarni taqsimlash kiradi. Tashkil qilishga ishlab chiqarishni ilmiy texnik, texnologik va tashkiliy darajasini oshishi kiradi. Menejmentning oldida ishlab chiqarishlar va innovatsion jarayonlarga uzluksizlik, uyg'unlik, izchillik va paralellik kabi xususiyatlarni berish vazifasi turadi.

Ushbu nuqtayi nazardan tashkil qilish jarayoni o'zaro hamkorliklarni silliqlash. Ixtisoslashishni chuqurlashtirish va ishlab chiqarishdagi kooperatsiyalashish tendentsiyalarini kuchaytirish jarayoni sifatida ko'rib chiqildi. Haqiqatdan ham innovatsion tizimlarda menejer ishlab chiqarish tuzilmalarini tashkiliy loyihalashtirish. Ilmiy ishlab chiqarish va marketing bo'linmalariga muvofiq o'zaro aloqasi, maqsadli ixtisoslashtirishni modellashtirish bilan shug'ullanadi. Ixtisoslashishning aniq shakllari (predmetli, detallar bo'yicha yoki texnologik)ni tanlashni innovatsion korxona bo'linmalari va xizmatlarining aniq o'zaro aloqasiz yo'lga qo'yib bo'lmaydi.

III ШЎЪБА. ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ВА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШ

ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ВА РАҚОБАТ МУҲИТИНИ ЯРАТИШ МАСАЛАЛАРИ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.
С.Ш.Уразов – СамИСИ ўқитувчиси

Ҳозирги пайтда олий ўқув юртлари дунё миқиёсида кескин ривожланиш босқичини бошидан кечирмоқда. Бизда ҳам ушбу жараён содир бўлмоқда. Оддий малакали профессор-ўқитувчилар ўрнини дунёнинг энг нуфузли олий ўқув юртларида таҳсил олган, чет эл тажрибалари, инновациялар, иқтисодий ноу-хаулар эгаллаган интерфаол технологияларни қўллай оладиган профессионаллар эгалламоқда. Натижада, ахборот-коммуникацион ва алоқа технологиялари таълим жараёнига тезлик билан кириб келмоқда. Бу эса, ўз навбатида, ўқув жараёнини бошқариш тизимини тубдан ўзгартириб, тайёрланаётган кадрларни буюртмачи-истеъмолчилар талабига мослаштирилмоқда.

Ҳозирги даврда олий ўқув юртлари меҳнат бозори ва унинг сегментациясини ҳисобга олиш долзарб масала ҳисобланади. Таълим хизматлари соҳаси замонавий бизнеснинг тез ўзгарувчи ва ўсувчи эҳтиёжларига мослаша олишига мажбур бўлаяпти. Ҳозирги жамиятни модернизациялаш шароитида юқори малакали муҳандислар, технологлар, конструкторлар ва ҳоказоларни тайёрлаш харажатлари эса юқори бўлиб, уларни молиялашнинг хусусий манбалари ҳисобидан қоплаш имкониятлари ҳам ишга солинмоқда. Бу ўз навбатида, меҳнат бозорида мутахас-сисларнинг иш билан таъминлашда муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Олий таълимни модернизациялашнинг йўналишлари, устувор жиҳатлари ва вазифалари қуйидаги ҳолатларни ўз ичига олади:

- олий ўқув юртининг фаолияти рақобатбардошлигини белгиловчи, таълим хизматларини ишлаб чиқаришга қаратилади;
- соҳадаги менежмент ва маркетинг йўналишлари инновацияларга асосланган бўлади;
- соҳага янги мижозларни чорлаш мақсадида олий ўқув юртининг брендини мустаҳкамлашга қаратилган бўлади;
- ундаги реинжиниринг бевосита олий ўқув юрти ичида сифатни яхшилаш мақсадида бизнес-жараёнларини реконструкциялашга қаратилади;
- битирувчиларнинг касбий ўсишни узлуксиз мониторинг қилиш технологияларига амал қилинади.

Республикамизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар олий таълим тизимида ҳам хўжалик юритишнинг бозор шароитларига мослашиш зарурлигини тақозо этмоқда. Бу эса ўз навбатида, таълим

хизматларини такрор ишлаб чиқишга қаратилган хўжалик механизмига ўтишни талаб этади.

Ҳозирги шароитда таълим соҳасидаги ўзгаришлар барча тармоқларда таълим хизматлари бозорларининг пайдо бўлишлигини тақозо қилмоқда. Ушбу йўналишнинг ташкилий механизмлари ишлаб чиқилди. Мазкур жараён олий таълим тизимида бозор қонунларига асосланган пуллик хизматларни вужудга келтирди. Бунинг ўзимизга хос шакли қисман пуллик ва қисман бепул таълим хизматларини ташкил қилишга қаратилди. Буннинг яна бир жиҳати талаб ва таклиф механизми таъсири остида фаолият олиб бориш лозимлигини ҳам тақозо қилмоқда.

Шу ўринда Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурида таълим хизматлари бозорини ривожлантириш борасида эътироф этилган қуйидаги фикрларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ: “Таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида маркетингни ривожлантириш йўли билан таълим хизмати кўрсатишнинг рақобатга асосланган бозори шакллантирилади. Давлат ва нодавлат таълим муассасалари ривожлантирилади, таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида рақобатга асосланган муҳит вужудга келтирилади, таълим хизмати кўрсатиш бозори давлат йўли билан бошқариб борилади. Асосий таълим дастурларида назарда тутилмаган консультатив ва қўшимча таълим хизматларидан иборат пуллик таълим хизмати кўрсатиш тизими ривожлантирилади”[50]. Демак кўриниб турибдики, олий таълим тизимида ҳам таълим дастурларида назарда тутилмаган консультатив ва қўшимча таълим хизматларидан иборат пуллик таълим хизмати кўрсатиш тизими ривожлантирилади. Бу эса ўз навбатида таълим хизматларига асосланган тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишини кўзда тутади.

Таълим хизматлари соҳасидаги тадбиркорлик фаолияти инновацион ва масофавий таълим тизимига ўтиш ва таълим хизматларининг муайян бир бозорларини шакллантиришга қаратилиши ҳам бугунги кун талабидан келиб чиқмоқда. Аммо бу борадаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш масаласи ҳам долзарб масалалар сирасига киришини инобатга олиш лозим. Ушбу ҳолат таълим муассасаларида ҳам, таълим хизматлари бозорларида ҳам янги иқтисодий муносабатлар юзага келишини талаб этмоқда.

Халқаро таълим хизматлари бозорлари томонидан қўйилаётган талаблар асосида давлат таълим тизимини ислоҳ қилишда миллий хусусият ва давлат манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ривожлантириш заруриятини туғдиради. Чунки барча соҳаларда ўзимизнинг мустақил тараққиёт йўлимиз бўлганидек, таълим соҳасида ҳам ўзимизнинг миллий менталитетимиздан келиб чиқадиган ва ўзимизга мос таълим тизими шаклланди ва узлуксиз такомиллаштирилмоқда.

Олий таълим тизимида рақобат муҳитининг ўрнатилиши, бир томондан

[50] Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 11-12-сон, 295-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 15-сон, 150-модда). http://www.lex.uz/guest/doc/48401

унинг нодавлат сегментини шакллантириш, иккинчи томондан эса давлат олий ўқув юртларида тижорат секторини шакллантириш билан боғлиқдир. Айнан шунинг натижасида, олий ўқув юртларида тадбиркорлик фаолиятининг турли шаклларини ривожланиши учун зарур бўлган институционал (жамоавий) шарт-шароитлар пайдо бўлди. Аммо ҳозирча мамлакатимизда нодавлат ўқув муассасалари, айниқса олий таълим берадиганлари шаклланган эмас. Ушбу масалага ҳам энди аҳамият берилса вақти етилиб келмоқда.

Мамлакатимизда олий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари ишлоб чиқилган ва уларнинг амалга ошириш бўйича тегишли меъёрий ҳужжатлар ҳам ишлаб чиқилган. Аммо сифатли таълим хизматларини такрор ишлаб чиқарилишини таъминловчи ташкилий-иқтисодий механизмларни шакллантириш, айниқса тадбиркорлик фаолиятининг ушбу йўналишга қаратилган шакли билан боғлиқ бўлган масалалар илмий-назарий жиҳатдан тадқиқ қилинмаган, шунингдек, амалий жиҳатдан ҳам синаб кўрилган эмас. Ушбу ҳолат мазкур соҳада илмий-тадқиқот ишларини олиб боришни тақозо қилади.

Таълим соҳасида ташқи ва ички бошқарувчилик шаклида юзага келувчи тадбиркорлик фаолияти ўқув муассасаларининг давлат олий таълим сегментида замонавий метод ва технологияларни қўллаш орқали пулли равишда таълим хизматларини кўрсатиш бўйича ўзига хос хусусиятга эга бўлган инновацион фаолият бўлиб ҳисобланади. Аммо тадбиркорлик бор жойда маълум даражада таваккалчилик ҳам мавжудлигини инобатга олиш лозим. Бу масала ҳам ҳали етарли даражада тадқиқ қилинмаган.

Олий таълим хизматлари бозорида рақобатнинг вужудга келиши, вилоятларда ҳудудлар манфаатидан келиб чиқиб олий ўқув юртлари ривожланишига қаратилган, мамлакатимиздаги бир қисм олий ўқув юртлари эса бевосита тармоқ иқтисодиётини ва манфаатларини инобатга олган ҳолда ташкил қилинмоқда. Шу туфайли айрим олий ўқув юртлари бевосита вазирликларга мансубдир. Бундай шаклланиш олий таълим тизимини молиялаштириш масаласида давлат бюджети билан бирга тегишли вазирликлар томонидан ҳам амалга оширилиши кўзда тутилган. Бу масалада «Ўзбекистон темир йўллари» ДАК, Навоий ва Олмалиқ ТККларининг олий таълим муассасаларини молиялаштиришдаги ҳомийлик ва васийлик фаолиятлари эътиборга лойиқдир.

Ҳозирги шароитда мамлакатимизда хусусий сектор ривожланиб бормоқда. Булар учун ҳам кадрларни давлат олий ўқув юртларида тайёрламоқдалар. Бизнинг фикримизча, ушбу секторнинг бир қисми учун хусусий мулкка асосланган олий ва ўрта махсус ўқув юртлари фаолиятини йўлга қўйиш вақт келди, деб ўйлаймиз. Бунинг бир қанча афзалликлари мавжуд:

Биринчидан, мазкур ўқув юртлари давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилмайди.

Иккинчидан, таълим тизимида рақобат муҳити шаклланади.

Учинчидан, хусусий секторнинг эҳтиёжига мос равишда кадрлар тайёрлаш тизими буюртмалар асосида амалга оширилиши йўлга қўйилади.

Тўртинчидан, профессор-ўқитувчилар ўртасида ҳам рақобат муҳити шаклланиб, уларнинг профессионаллик даражасига талаб ошиб боради. Шундай қилиб, ўқув юртлари ўртасида рақобат муҳитини кучайтириш учун қуйидаги йўналишларда олий ўқув юртлари ривожланмоғи лозим (1-расм).

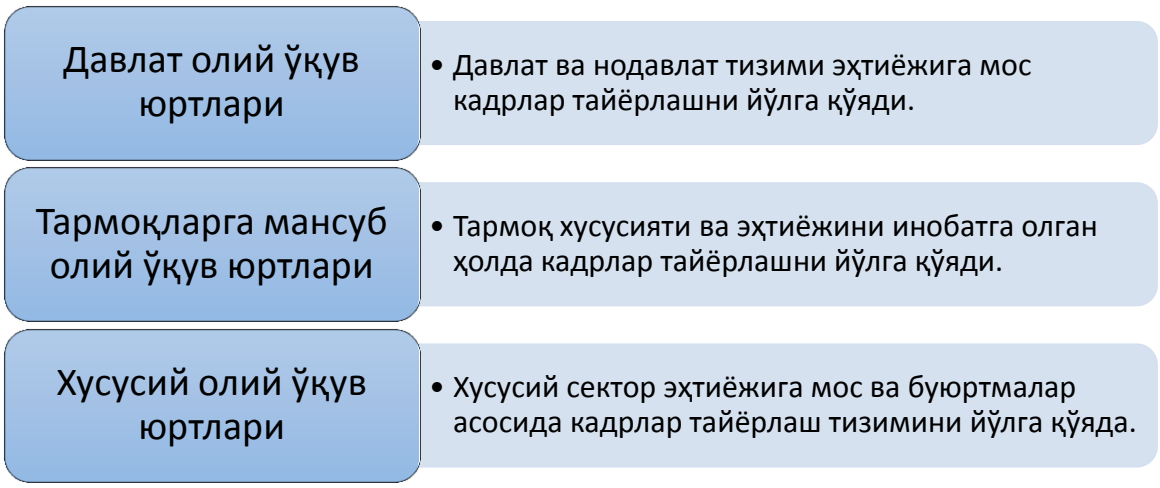

1-расм. Таълим тизимида рақобат муҳитини яратиш учун тегишли шароитнинг яратилиши

Расмда келтирлгандек, таълим хизматлари бозорида рақобат муҳитини шакллантириш учун турли мулкка асосланган ва мос равишда турли субъектлар манфаатга хизмат қиладиган олий ўқув юртлари тизими шаклланишини тақозо қилади. Мазкур соҳани тадқиқ қилишда унинг чуқур сегментли иқтисодиётиниг кўп укладли ва тузилмавийлигини акс эттирувчи жиҳатларига ҳам аҳамият берилиши лозим. Чунки жамиятда бирорта нарса фақат битта субъект манфаатини кўзлаб фаолият кўрсатса, у ривожланмайди. Ҳар қандай нарса ривожланиши учун барча манфаатларни (давлат, мулкдор, ишчи-ходимлар, жамият, меҳнат жамоаси ва ҳ.к.) инобатга олиши муқаррар.

Шуни инобатга олиш лозимки, меҳнат бозори ва таълим хизматлари бозорининг ўзаро алоқаси бир қатор зиддиятлар ва номутаносибликлар билан характерланади. Масалан, агросаноат мажмуаси мутахассисларига бўлган талаб ва таклифдаги дисбаланснинг кузатилиши, ушбу кадрларнинг саноат соҳасида фаолият кўрсатиши учун малакасининг тўғри келмаслиги. Яна бир жиҳат, молиявий-иқтисодий йўналишдаги мутахассислар гуруҳи бир томондан ортиқчалиги кузатилаётган бўлса, иккинчи томондан, уларнинг ҳам бошқа соҳага мутахассис сифатида жалб қилиб бўлмаслиги кабиларни инобатга олиш лозим. Натижада бир қсим соҳаларда малакали ишчи ва мутахассис кадрлар дефицити кузатилса, иккинчи жиҳатдан умумий аҳолини иш билан таъминланиш масаласи ҳамиша долзарб бўлиб қолаверади. Буларнинг сабабларидан бири ўқув юртлари ўртасидаги рақобат муҳитининг шаклланмаганлиги бўлса, иккинчи жиҳатдан, кадрларнинг тайёрланиши уларга бўлган талабнга тўлиқ мос келмаслиги билан ҳам ифодаланади.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMI BOSHQARUVIDA KADRLARNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

A.M.Shonazarov- katta o‘qit., SamISI

O‘zbekiston Respublikasi barcha sohalari kun sayin rivojlanib, taraqqiy etib bormoqda. Ayni paytda davlatimiz uchun ham boshqaruv tizimini takomillashtirish, rahbarlikka tayyolanayotgan yosh kadrlarni tanlash, tayyorlash, ularni malakasini oshirish, ularning bilim saviyalarini yanada yuqori bo‘lishi bilan bog‘liq shart-sharoitlarni yaratish masalasi taraqqiyotning muhim omiliga aylanib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning tashabbuslri bilan brcha sohalr kabi ta’lim tizimiga ham alohida e’tbor qartilmoqda. Mazkur masala kunning nechog‘lik dolzarb masala sifatida qaralmoqda.

XXI- asrning yuksak axborot texnologiyalari va intellektual saviyaning keskin oshishi asri bo‘lishi bilan ahamiyatlidir. Bu esa bejiz emasligi bugungi kun talab va ehtiyoji yaqqol ko‘rsatib turibdi. Bu holat insoniy munosabatlar sohasida ham isloxatlar yuz berishi, intellektual saviyasi yuqori kishilar bilan muomalada bo‘lishning va ularga samarali ta’sir ko‘rsatishning nozik hamda o‘ziga xos usullarini tanlash lozimligini taqozo etadi. Bu masalaga O‘zbekiston misolida nazar tashlaydigan bo‘lsak, muomala madaniyati an’analari, milliy qadriyatlarimiz, mentaletimizning o‘ziga xos, nodir qirralarini jaxon sivilizatsiyasining ta’sirlaridan, umuminsoniy qadriyatlardan holi bulmagan boshqaruvchilar qatlamini shaklllantirish, ularning faoliyati orqali adolat, insoniylik va demokratiyaning asoslarini fuqorolar ongi va faoliyatiga singdirish davr talabi ekanligin idrok etamiz.

Zomonaviy ta’lim tizim rahbar kadrlarni psixologik baholash, ularga zarur bo‘lgan xislatlar majmuasini ishlab chiqish, boshqaruv lavozimlariga munosib nomzodlarni to‘g‘ri tanlash masalalarini o‘rganish an’anasi ijtimoiy psixologiya sohasi tajribalarida ko‘rinadi. Bu sohada amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarning jiddiyligi hamda dolzarbligi boshqaruv psixologiyasi deb ataluvchi mustaqil yo‘nalishning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Rahbar shaxsi boshqaruv faoliyatinig asosiy bo‘g‘ini (ob’ekti) sifatida qator - iqtisodiyt, menejment, marketing, mehnat sotsiologiyasi va boshqa fanlarning predmetlaridan biri hisoblanib, uning turli qirralirin ham o‘ziga uslublar yordamida o‘rganadi. Lekin bu izlanishlarning deyarli hammasini tushuntiruvchi va modellashtiruvchi ifoda kasb etganligi bois, ijtimoiy-psixologik tamoillarga asoslangan holda rahbar shaxsini tanlash, saralash, uning faoliyatini o‘zgartirish va zarur bo‘lgan talablarga moslashtirish (korretsiyalash) jarayonini etarlicha yoritib bera olmayapti. Bunga sabab bo‘ladigan asosiy kamchiliklardan biri soha yuzasidan rahbar psixologiyasini o‘rganish borasida respublikadagi olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarning tarqoqlikda amalga oshirilayotganidir.

Bu esa o‘z navbatida, zamonimiz talabiga mos keluvchi, rahbarlik motivatsiyasiga moyil munosib nomzodlar zaxirasini shakllantirish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Rahbarlikga nomzodlardagi mavjud qobilyatlarni diagnostika qilish esa, bu masalaga kompleks yondashuvni talab qiladi. Qolaversa, hududiy, milliy,

etnopsixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda mos standartlarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish ham davr talabidir.

Rahbarlik faoliyati motivatsiyasini ijtimoiy-psixologik baholash, boshqaruvning psixologik standartlarini yaratish borasidagi tadqiqotlar O‘zbekiston sharoitada mutlaqo yangi bo‘lib, uning natijalari ijtimoiy fanlar, xususan, boshqaruv amaliyotiga o‘zining munosib ulushini qo‘shadi.

Ishlab chiqilgan va ilmiy asosga ega bo‘lgan bunday mazmundagi standartlar, tadqiqotlarni o‘ziga xosligi shundan iboratki, baholash mezonlari, taklif etiladigan diagnostik usullar mahalliy sharoitda faqat ma’muriy emas, balki xo‘jalik boshqaruvi organlirda kadrlar tanlashning izchil yo‘lga qo‘yilshini ham ta’minlab beradi. Mazkur yo‘nalishda kompleks tarzda empirik ilmiy-tadqiqot o‘tkazish uchun demokratik tamoillarga asoslangan fuqorolik jamiyatida, mahalliy aholining rahbarlarga bo‘lgan talablarini o‘rganish, bashqaruvning etnopsixologik xususiyatlarini hisobga olish va joylarda o‘tkazilgan sotsiologik hamda ijtimoiy psixologik so‘rovlar tahlillari asosiy material sifatida xizmat qiladi.

Ilmiy tadqiqotlar natijasida tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Ayni paytda ta’lim sohaida salohiyatli ilmiy natijalarni qo‘lga kiritish, sohaning keng qamrovli tadqiqotlar sirasiga qo‘shilishini hisobga olgan holda tajribani boshqa davlatlarda o‘rganish, tajriba almashinish maqsadida MDH zarur bo‘lsa rivojlangan mamlakatlardagi etakchi ilmiy Markazlarga borish uchun xizmat safarini tashkil etish zarur bo‘ladi. Ushbu yo‘nalishdagi amaliy tadqiqotni, asosan, 3 ta katta bosqichda o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

1-bosqichida qo‘yidagi vazifalar amalga oshirilishi mumkin:

1.1.Nazariy boskich. Mavjud manbalar asosida tadqiqot konsepsiyasini ishlab chiqish. Mavzu yuzasidan ilmiy-tadqiqot ishlari va adabiyotlarni o‘rganish:

1)CHet el sharoitda;

2)Qo‘shni republikalarda;

3)Mamlakatimizda;

1.2.Asosiy tadqiqot obe’ktlarini aniqlash, zarur ilmiy-uslubiy yo‘nalishlarni belgilash. Psixologiyada boshqaruv sohalari va darajalarin (Lavozimlarini) klassifikatsiyalash, ularga qo‘yiladagan talablarning ierarxik tizimini ishlab chiqish va talablarni amalga oshirishni ta’minlovchi zarur psixologik shaxs xislatlari majmuasi-standartining **gipotetik** namunasini ishlab chiqish.

O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan yuqori lavozimlarga taalluqli bo‘lgan:

1) Ijtimoiy psixologik tavsifnoma;
2) Karerogramma;
3) Professiogramma ishlab chiqish.

2-bosqichida mo‘ljallangan vazifalar qo‘yidagilarni amalga oshirilishi orqali hal etiladi:

1) Sotsiometriya uslubi;
2) Moslashtirish va standartlashtirish uchun testlar tizimini ishlab chiqish;
3) Anketalar;
4) Suxbat uslubi;
5) Intervyu uslubi;

6) Ekspertlar baholash usuli;
7) Ariza yozdirish usuli;
8) Biografik usul;
9) Gipotetik usul;
10) So‘rov usuli.

2.2.Tanlangan ob’ektlarda tadqiqot ishlarini o‘tkazish. Tadqiq etilgan mezonlarga asoslanib yuqori lavozim rahbarlarini ijtimoiy-psixologik **portretini** ishlab chiqish Mavjud testlarni O‘zbekiston sharoitga moslashtirish, modifikatsiyalash, standartlashtirish va lavozimnomalar ishlab chiqish.

3-bosqichida amalga oshirilishi nazarda tutiladigan tadqiqot yo‘nalishida qo‘yidagi vazifalarni bajarish ko‘zda tutiladi.

3.1.Ishlab chiqilgan lavozimnomaga asoslanib o‘rganiladigan xodimlarni lavozimga tanlash tizimini yaratish. Natijalar taxlili va ularning ishonchliligini isbotlash. Qo‘lga kiritilgan ilmiy asosdagi natijalar qo‘yidagi vazifalarni tadbiq etish orqali amalga oshirilishi mumkin:

Psixologiyada boshqaruv sohalari va lavozim klassifikatsiyalari bo‘yicha ishlab chiqilgan standartlar mutasaddi tashkilotlar tomonidan yuqori bo‘g‘in rahbarlarini tanlashda, o‘rniga qo‘yishda va oraliq attestatsiya o‘tkazish jarayonida qo‘llaniladi. Ilmiy tadqiqot o‘z natijalariga ko‘ra rahbar kadrlar attestatsiyasiga qo‘yiladigan psixologik talablar majmuyini, bir qator ilmiy takliflarni hamda ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqadi.

Psixologiyada boshqaruv sohalarining xususiyatlarini hisobga olgan holda rahbarlik lavozimlariga nomzod qilib ko‘rsatilayotgan yoki da’vogarlik qilayotgan shaxslarning potensial imkoniyatlarini hisobga olish kerak bo‘lsa, u yoki bu vaziyatlarda bu nomzodlar qanday ish tutishi xaqida oldindan bashorat qila olish ehtimollarini ko‘rsatadi. Uning samarasiga ko‘ra, ma’muriy boshqaruv tizimi rahbarlarini psixologik baholash va lavozimga tavsiya etishning ilmiy asoslangan va texnik jihatdan mukammallashtiriligan testlar tag‘dim etish jarayonini dasturlash maqsadi qo‘yiladi hamda javob nitajalariga ko‘ra aniqlanayotgan xislatlarning shakllanganlik darajasi kompyuterda namoyon bo‘ladi.

Ushbu sandartlar orqali boshqaruvning samaradorligini ta’minlovchi psixologik xususiyatlarning majmuasi sifatida bilim va manbalardan rahbarlarning o‘z faoliyatlarini o‘zlari baholay olishi, boshqaruv faoliyatlari haqida “**qayta aloqa**” imkoniyatiga ham ega bo‘ladilar.Bu xil standartlarning mavjudligi rahbarlarning o‘zini-o‘zi korreksiyalash, qat’iy qoidalarga rioya qilishni va buning natijasi sifatida rahbarlikda yo‘l qo‘yiladigan kamchiliklarni keskin kamaytirishga olib keladi. Bu yangilikni tadbiq etishi joylarda kadrlarni rahbarlik lavozimlariga tanlash va tayinlash yuzasidan ilmiy asoslangan yondashish orqali amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda tadqiqot ijtimoiy gumanitar yo‘nalishda bo‘lganligi sababli, uning iqtisodiy samarasi-zamon talabi, soha va lavozim xususiyatlarini hisobga olgan holda, munosib rahbar tanlash hamda kadrlarni o‘rniga qo‘yishdagi xatolarni kamaytirish bilan belgilanadi. Tadqiqotlar majmuasining **professiogramma**, ularning psixologik malakasini oshirish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqish imkonini ham beradi. Loyiha natijasi Respublikamizda rahbar kadrlar bilan

ilmiy darajada ishlash va jamiyatni ilmiy boshqarishning muhim qismlaridan bo‘lib qolishi mumkin.

РАҚАМЛИ ТАЪЛИМНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБА-ЎҚУВЧИЛАР ИҚТИДОРИГА ҚАРАБ ЎҚИТИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.
С.А. Бабаназарова – СамИСИ ўқитувчиси

Мамлакатимиз Президенти давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш, рақамли иқтисодиётни жорий этиш ва ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, инвестиция муҳитини яхшилаш, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832-сон қарори, 2018 йил 21 ноябрда “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4022-сонли қарори, 2018 йил 13 декабрда “Ўзбекистон Республикаси давлат бошқарувига рақамли иқтисодиёт, электрон ҳукумат ҳамда ахборот тизимларини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Ушбу меъёрий ҳужжатларда рақамли иқтисодиётни турли йўналишларда шакллантириш масаласи қўйилган.

Мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни шакллантириш учун, унга мос кадрларни тайёрлашни тақозо қилади. Бунинг учун рақамли таълимни жорий этиш керак бўлади. Мазкур жараёнини ўқув дастурларини компьютерлаштиришдан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Бу борада мамлакатимизда анча ишлар амалга оширилган. Бошланғич синфлар учун ўқитиладиган фанлардан электрон дарсликлар мавжуд. Бу ҳолат таълимнинг бошқа босқичларида ҳам амалга оширилмоқда. Эндиги вазифа буларни тизимлаштириш лозим бўлмоқда.

Агар ушбу масаланинг хориждаги ҳолатини инобатга оладиган бўлсак, жумладан, 1945 йилда Жанубий Корея аҳолисининг 78%и саводсиз бўлган. Аста-секинлик билан уларнинг саводхонлиги ошиб бориб, дунёда илғор технологиялар асосида ишлаб чиқаришни йўлга қўйган етакчи давлатлар қаторидан жой олди. 2015 йилдан бошлаб рақамли таълимга босқичма-босқич ўтиши режалаштирилган эди. Натижада ҳозирги вақтда бу мамлакат саводхонлик даражаси ва илғор ихтиролар бўйича Европа давлатлари ҳамда АҚШни ортда қолдирди. Таълим соҳасида орқада қолган АҚШ эса хавотирга тушиб, рақамли таълим учун катта маблағ ажрата бошлайди. АҚШнинг “рақамли таълим”и дастлаб ҳарбий дастурларда қўлланилади ва натижа мутахассисларнинг етишиб чиқиши бир неча йилдан бир неча ойга қисқаришига эришилади. Бугунги кунда мамлакатимизда саводхонлик даражаси жуда юқори. Аммо меҳнатга қобилиятли аҳоли ўртасида олий

маълумотли ходимларнинг ҳиссаси анча кам. Бугунги кунда унинг ҳиссаси бор йўғи – 32,7 %ни ташкил қилади. Ушбу рақамни анча кўтариш керак. Чунки ривожланган мамлакатларда ушбу кўрсаткич 80-90 %ни ташкил қилади.

Мамлакатимизда таълим ислоҳотлари узлуксиз давом этмоқда. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда ҳам рақамли таълимнинг элементлари, дастурлар, ўқув адабиётлари яратилмоқда. Бу ҳақда таълим тизими учун инновацион дарсликлар яратиш гуруҳи раҳбари Комил Алламжонов[51] яқин келажакда таълим тизимидла қандай ўзгаришлар бўлиши мумкинлиги ва бошқалар ҳақида маълумот берди. Ушбу гуруҳ томонидан яратилаётган ўқув дарсликлари “билим олиш жараёнини қизиқарли, енгил, эсда қоларли ва зарарсиз қилишга йўналтирилди. Бунинг учун деярли барча сезги органлари ҳамда ахборотни қабул қилишнинг барча усуллари ҳаракатга келтирилади. Биргина саҳифада бир вақтнинг ўзида ҳам матн, ҳам аудиотушунтириш, ҳам видеоролик, ҳам 3D-анимация бўлиши мумкин. Зарур ҳолларда мусиқа ёки товушлар, масалан, юрак уриши ва ҳакозолар ҳам бўлади. Яъни дарсликни қисмларга ажратиш, йиғиш, эшитиш ва ҳис қилиш имконияти бор”[52]. Ушбу дарсликларнинг яратилганига мана уч йилга яқин вақт ўтди. Аммо уни оммавий тарзда қўллаш имкони бўлган эмас.

Бунга бир қанча сабаблар мавжуд. Бошланғич таълимдаги бор имкониятлар юқори синф ўқувчиларида етарли эмас. Улар олдин электрон дарсликларда таълим олиб юқори синфларда бундай ҳолат бўлмаса, табиийки, юқори синф ўқувчиларини ўқитишда анчагина муаммоларга дуч келинади. Бундан ташқари мазкур соҳада ҳали фан ўқитувчилари етишмаслиги ҳам ўқувчиларнинг фанга ва таълим олишга бўлган қизиқишларини сўндиради. Шу туфайли рақамли таълимни таълимнинг ҳамма босқичлари учун бирданига тайёрлаш ва жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун бир қанча ташкилий тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади. Булар:

Биринчидан, таълим тизимининг барча босқичлари учун рақамли таълимга ўтиш учун тегишли моддий-техника таъминотини яратиш лозим бўлади. Таълимнинг бир босқичига жорий қилиб, иккинчи босқичида у бўлмаса, бундай тизимнинг фойдасидан зарари кўпроқ бўлади.

Иккинчидан, таълим тизимининг барча босқичлари учун рақамли таълимга ўтиш учун тегишли кадрлар тайёр бўлиши лозим. Бу борада ҳам ҳали қилинадиган ишлар жуда кўрлиги хусусида таъкидлашга ҳожат йўқ, деб ўйлаймиз.

Учинчидан, ўқувчи ва талабалар ҳам рақамли таълимдан фойдаланадиган қурулмалар билан тўлиқ таъминланган бўлишлари лозим. Масалан, ҳар бир ўқув муассаси учун маълум бир миқдорда планшетлар,

[51] “Келажак – рақамли таълим ортида». Таълим тизими учун инновацион дарсликлар яратиш гуруҳи раҳбари Комил Алламжонов билан 2016 йил 19 декабрда эълон қилинган суҳбат. https://www.norma.uz/uz/nhh_loyihalari/raqamli_iqtisodietni_rivojlantirish_jadallashtiriladi.

[52] Ўша жойда.

сервер ва бошқа керакли жиҳозлар бўлиши лозим. Шундагина тизим таъминланади ва рақамли таълимга бемалол ўтиш мумкин бўлади.

Булардан ташқари ўқувчи ва талабаларнинг ҳақиқий ўқиш учун тегишли рағбат ҳам яратилмоғи лозим. Жумладан, ўқувчилар юқори синфга ўтишида уларни қизиқиши бўйича гуруҳларга ажратиб ўқитиш тизимни жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Бунда барча ўқувчилар ҳозиргидек, умумтаълим фанларни ўрганиш билан бирга, уларни қизиқишига қараб, алоҳида фанлар бўйича блокларга ажратиш мақсадга мувофиқ. Бунда ўқитиладиган фанлар тегишли мутахассисликка қараб блокларга ажратилади. Буни қуйидаги жадвалдаги сингари блокларга бўлиб ўқитиш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Тегишли мутахассисликлар бўйича фан блокларини шакллантириш

Блок лар	**Қайси мутахассисликка йўналтириш**	**Ўқиталадиган фанлар**
1-блок	Тил ўрганишга иштиёқи бўлган ўқувчилар ўқийди.	Она тили ва адабиёт, тарих, каби фанлар ўқитилади.
2-блок	Биохимия, геология ва медицинага қизиқиши бўлган ўқувчилар учун	Табиатшунослик, биология, химия, география каби табиий фанлар ўқитилади
3-блок	Иқтисодиёт тармоқлари, техникага оид мутахас-сислар таълим олишлари учун	Математика, физика, алгебра, геометрия каби аниқ фанлар ўқитилади
4-блок	Рассом, дизайнер, архи-тектор, тасвирий санъатга қизиқувчилар учун	Тасвирий санъат, архитектура, дизайер каби фанлар ўқитилади

Мазкур жадвалдан кўриниб турибдики, ҳар бир блок ўзига хос бўлиб, уларда ўрганиладиган фанлар ҳам турлича. Бундай бўлиши табиий, чунки бир соҳага иқтидори бор бола, иккинчи соҳага қизиқиши бўлмаслиги мумкин. Шу туфайли уларнинг қизиқишига қараб блокларга бўлиш мақсадга мувофиқ.

Агар ушбу йўналишда ўқитиш йўлга қўйилса талаб-ёшларнинг таълим олишга қизиқиши уйғотилади, уларнинг вақти ва кучи кераксиз илмга сарфланишининг олди олинади ва ниҳоят, ўқитишнинг самарадорлиги ошиб, тегишли билим билан яхши қуролланган мутахассислар етишиб чиқиш имконияти яратилади.

КОРХОНАЛАРДА ПЕРСОНАЛ МЕҲНАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Олтаев Ш.С. - и.ф.н., СамИСИ

Бозор иқтисодиёти амал қилаётган шароитда бошқарув тизимини самарадорлиги ишлаб чиқариш корхоналари фаолияти натижаси ва унумдорлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Бошқарув тизими ишлаб чиқариш корхонаси фаолиятини ташкил этишига таъсири асосан унинг икки соҳасида, яъни инсон ресурсларини бошқаришда ва оператив бошқаришда (ишлаб чиқариш фаолиятини бошқаришда) сезиларли намоён бўлади. Иккинчи йўналиш ананавий бошқарув шакли бўлиб, унинг самарадорлиги раҳбарнинг ишбилармонлиги, корхона фаолиятини ташкил этиш малакаси, бошқарувчанлик қобилияти каби жиҳатларига боғлиқ. Ривожланган бозор иқтисодиётли мамлакатларда меҳнат ресурсларини бошқарувига алоҳида этибор берилади.

Америкалик олимлар М.Х.Мискон ва М.Албертлар инсонларсиз ташкилот йўқ, зарур бўлган инсонларсиз ҳеч бир ташкилот фаолият кўрсата олмайди ва ўз мақсадларига эриша олмайди [2] деб эътироф этишади. Ривожланган бозор иқтисодиёти мамлакатларида инсон ресурсларини бошқаришнинг бир қатор консепсиялари ва моделлари ишлаб чиқарилган. Ушбу модел ва консепсиялар ишлаб чиқаришнинг муҳим омилларидан бири “инсон омили” дан фойдаланиш ҳисобига корхона фаолияти самарадорлигини оширишга йўналтирилган, бунда бошқарувнинг устуворлиги ва миллий писихологик тамойиллари кабилар мужассамланган. Масалан, К.Р.Макконелл ва С.Л.Брюлар XX асрнинг 70-80 йилларида АҚШда меҳнат унумдорлигининг ўсиши даражасини пасайиб боришини таҳлил қила туриб, унинг асосий сабабларидан бири сифатида инстуционал аҳамиятга эга бўлган омилларни эътироф этишади: яъни меҳнатни ташкил этиш, ички ишлаб чақариш муносабатлари, бошқарув ходимларининг оддий ишчилар билан мулоқоти каби ҳолатлар унумдорликка таъсир қилган [3] деб айтишади. Чунки бу даврда АҚШда бошқарув персонали ва оддий хизматчилар ўртасидаги муносабатлар антогонистик ҳарактерига (яъни зиддиятли тавсифга) эга бўлган. Ёлланма ишчиларни иш берувчилардан бегоналашуви, шунингдек улар ўртасидаги зиддиятли ҳолат, уларни ишлаб чиқариш қарорларини қабул қилишларида иштирок этишларига имконият бермайди. Менежерлар ишини баҳолаш мотивациялаш ва тақдирлаш максимал фойда олиш учун қисқа муддатли вазифаларни бажариш билан белгиланган. АҚШдан фарқли Японияда аксинча, ёлланма ишчи-хизматчиларни аксарияти кафолатланган иш ўринларига эга, шунингдек улар фирма қарорларини қабул қилишларида фаол иштирок этишади, фирма фойдасидан бериладиган мукофотлар корхона манфаати ва ходимлар даромадини узвий боғлиқлигини таминлайди. Бунинг натижасида манфаатларни уйғунлиги оддий ходим ва бошқарувчилар ўртасидаги ҳамкорлик, ишчи ва хизматчиларни ҳар қандай тегишли ўзгаришларга тайёрлиги каби психологик жиҳатлари намоён бўлади. Шунинг учун ҳам

кейинги вақтларда АҚШда меҳнатни ташкил этишда Япония тажрибасини қўллашга кўпроқ эътибор берилмоқда. Чунки уларни тажрибаси узоқ муддатда меҳнатни ташкил этиш ва бошқаришда прогрессивлиги билан ажралиб туради.

Бу восита ишчи ва хизматчиларининг маълум вақт бирлигида сарф қилинган меҳнатини ва шу даврда оладиган иш ҳақининг ҳажмида ўз ифодасини топади. Бунда меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш эвазига иш ҳақини кўпайтириш лозим[4].

Мамлакатимизда ҳозирги даврда самарали ижтимоий меҳнат муносабатларини қарор топиши учун персонални бошқаришни оптималлаштириш методологияси асосини ва амалиётини ишлаб чиқиш зарур.

Корхонада персонални бошқаришни персонални бошқариш бўйича менежер ёки корхона раҳбари ёки тадбиркор томонидан амалга оширилади. Уларнинг қайси бири бошқарувни амалга оширмасин бошқариш усул ва воситалари бўйича бой тажрибага эга бўлиши зарур. Бу бозор иқтисодиётининг муҳим талабларидан бири ҳисобланади. Бошқарувни оптималлаштиришда ривожланган бозор иқтисодиётли мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва уни амалиётга қўллаш катта аҳамиятга эга. Шу ўринда Ўзбекистонда персонални бошқариш бўйича тўпланган тажрибаларни ҳам этибордан четда қолдирмаслик лозим [1].

Персонални бошқаришни оптималлаштириш юқорида эътироф этилган барча элементларни қамраб олиши лозим. Уларни бир нечтаси мамлакатимиз ишлаб чиқариш корхоналари кадрлар ишида файдаланиб келинмоқда, баъзилари эса мутлақо янги элементлардир.

Бизнинг фикримизча, ишлаб чиқариш корхонлари персоналини бошқаришни муҳим ва мураккаб вазифаси бўлиб, моддий ва маънавий рағбатлантириш тизимини шакллантириш ҳисобланади. Чунки ушбу тизимни шакллантириш нафақат ишловчиларни самарали меҳнат қилишларига, балки шахсий ва корхона манфаатларини уйғунлашувига олиб келади. Ҳозирги вақтда ушбу такомиллашган тизимни яратиш ва ривожлантириш учун Японияда кўпроқ эътибор берилмоқда. Бу мақсадда уларда “умрбод иш билан бандлик” (кўпроқ йирик ва кичик ишлаб чиқариш корхоналарида), иш стажига боғлиқ ҳолда иш ҳақини ошириш, узлуксиз малака ошириш, ишловчини ички меҳнат қилиш резервларини меҳнат фаолиятига жалб қилиш асосида меҳнатнинг мазмунини бойитиш каби тизимлар ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятида кенг жорий этилмоқда. Шунингдек ишловчини ишлаб чиқариш корхонасини ишга киришиб кетиши учун турли хил услуб ва усуллардан кенг фойдаланилмоқда. Масалан, ҳар бир ишлаб чиқариш корхонаси ўз формасига, девисига, ҳаттоки мадҳиясига эга бўлишини келтиришимиз мумкин ёки ҳар бир корхона маълум мақсадга йўналтирилган анъаналарни, йиғинларни, бошқа тадбирларни ўтказиш амалиёти қўлланилади. Кўплаб фирма раҳбарлари персонал билан ўзаро ишонч муносабатларини ўрнатишга ҳаракат қилишади, улар ўз ишловчиларини фирма мақсади учун, онгли ҳолда ҳаракат қилиш тадбирларига эътибор беришади.

Бугунги кунда хизмат муносабатларини ошириб боришни бошқариш дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш кенг фойдаланилмоқда. Бундай дастурлар шахснинг ташкилотчилик қобилиятини ривожлантириш учун муҳим аҳамият касб этади. Дастурни амалга ошириш натижасида персоналда ташкилотга содиқлиги, меҳнат унумдорлиги ва меҳнат мотивацияси ошади, шунингдек кадрлар қўнимсизлиги камайиб боради.

Кейинги вақтларда меҳнатни ташкил этишни ўзгариш дастурига кўпроқ эътибор берилмоқда, бундан асосий мақсад меҳнат ҳаёти сифатини ошириш ҳисобланади, яъни инсон ўз меҳнатидан ички қониқишини кучайиши, қизиқиши, шахс сифатида намоён топиши каби олий эҳтиёжларни қондириш учун кўпроқ имконият яратиш ҳисобланади. Бундай дастурлар орасида "Ташкилий ривожланиш" консепсияси ётади.

СЕРВИС СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЗАМОНАВИЙ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНИГ ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАРИ

А.М.Шоназаров- катта ўқит., СамИСИ

Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёнида рўй бераётган ўзгаришлар натижасида халқ хўжалигининг турли соҳалари учун малакали кадрларни тайёрлаб бериш эҳтиёжи юзага келди. Ушбу эҳтиёжни қондириш ишлаб чиқариш соҳалари томонидан турли мутахасислик ёки ихтисослик бўйича касбий маълумотга эга кадрларни тайёрлаш ишига масъул саналган таълим муассасаларига ижтимоий буюртма бериш ҳамда мазкур буюртманинг сифатли бажарилиши асосида ҳал этилади. Айни вақтда Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган таълим муассасалари зиммасига эркин, мустақил фикр юрита оладиган, тафаккури ва дунёқараши кенг, билимли, шунингдек, мутахассислиги бўйича чуқур билим, юксак малакага эга бўлган кадрлар (мутахасислар) ни тайёрлаб беришдек маъсулиятли ижтимоий вазифа юкланган.

Ишлаб чиқариш соҳалари учун малакали кадрларни тайёрлаб бериш борасидаги ижтимоий буюртма моҳияти ўз-ўзидан таълим-тарбия тизимига талуқлидир. Ушбу тизим доирасида фаолият кўрсатувчи таълим муассасаларининг фаолияти мазмуни тубдан ёки қисман ўзгарди. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган таълимий ислоҳотлар ҳамда кадрлар тайёрлаш борасидаги ижтимоий буюртма моҳиятига кўра, 1997 йил 29 августда Олий Мажлиснинг IX сессиясида қабул қилинган янги таҳрирдаги «Таълим тўғрисида» ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида узлуксиз таълим тизими яратилиб, аниқ вазифаларни бажарувчи босқичлар белгиланди. Шунингдек, янги турдаги таълим муассасалари фаолият юрита бошлади.

Узлуксиз таълим тизимининг шаклланиши ўз-ўзидан кадрлар тайёрлаш жараёнининг янгича мазмун касб этишини таъминлайди. Баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлашга йўналтирилган узлуксиз таълим (шу жумладан, тарбия) жараёнининг янги мазмуни мазкур жараёнга илм фан, техника ва ишлаб чиқариш соҳаларида яратилган ғоя, кашфиёт ва ютуқларнинг тадбиқ этилиши. Ушбу жараёнда демократик, инсонпарварлик

тамойилларининг устувор ўрин тутиши, таълим ва тарбия жараёнини инсонпарварлаштириш (яъни, таълим-тарбия жараёнининг асосий субектларидан бири бўлган талаба - таълим олувчи шахснинг ҳурмат қилиниши. Унинг шаъни, ор-номуси, қадр-қиммати ва ҳуқуқлари дахлсизлигининг таъминланиши), таълим олувчи (талаба) нинг педагогик жараёндаги фаол иштирокини юзага келтириш учун муайян шарт шароитларни яратиш, уларнинг ҳоҳиш-истаклари билан ўртоқлашиш, шахсий ташаббусларни қўллаб қувватлаш, уларда мустақил фикр юритиш лаёқатини тарбиялаш, бу борада муайян кўникма ҳосил қилиш, ҳосил қилинган кўникманинг фаолият малакасига айланишга рағбат билдириш, ўқув (манбалари ва кўрсатмали воситалар) мазмунида юқорида қайд этилган ғояларнинг ўрин олишига эришиш, таълим олувчиларда билим олишга нисбатан ички эҳтиёж, қизиқиш, рағбатни юзага келтириш, шунингдек, онгли муносабатни қарор топтириш ва ҳоказолар асосида яратилади.

Янгича мазмун касб этган кадрлар тайёрлаш жараёни баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлаш борасидаги ижтимоий буюртманинг бажарилиш даражаси ва сифат кўрсаткичининг юқори бўлишини кафолатлайди. Бозор иқтисодиёти муносабатлари ишлаб чиқариш маҳсулотларига нисбатан аҳоли томонидан билдирилаётган талаб ва таклиф асосида тартибга солинар экан, муайян йўналиш бўйича малакавий (касбий) маълумотига эга мутахассиснинг ижтимоий рақобатбардошлиги муҳим аҳамиятга эгадир. Халқ хўжалигининг рақобатбардош мутахассислари билан таъминланиши узлуксиз таълим тизимида ташкил этилган педагогик фаолиятининг самарали, муваффақиятли эканлигини кўрсатувчи далил ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини қўлга киритгандан кейин, бозор муносабатларига асосланган, ўзига хос демократик миллий иқтисодиётни шакллантира бошланди. Мамлакат иқтисодиётида юз бераётган бундай ижобий ўзгаришларда сервис соҳасининг ҳам, муҳим ўрни ва келажакда уни жадал суръатлар билан ривожлантириш, ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги мавқеини мустаҳкамлаш учун катта имкониятлар бор.

Сўнгги йилларда қишлоқ аҳолисини турмуш даражасини бунданда яхшилаш ҳамда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш бўйича изчил чора-тадбирлар кўриганлигиниг сабаби ҳам айнан ана шунда хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Президентимиз Ш.Мирзиёев 2018 йил Республикамизнинг Вилоятларига қарашли туманларида бўлиб, туризмни ривожлантириш тўғрисидаги қарорига мувофиқ ушбу соҳа кадрларини сифат жиҳатдан рақобатга бардошли бўлишини таъминлаш вазифаси олий таълим муассасалари зиммасига юклатилди. Шу боисдан мамлакатимизда фаолият юритаётган барча турдаги хизмат кўрсатиш соҳаларини модернизация қилиш ва замонавий демократик жамият қуриш йўлидаги мураккаб ва кенг кўламли вазифаларни ҳал этишга қодир бўлган янги авлод кадрларини тайёрлаш масаласи муҳим принципиал ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шуни таъкидлаш лозимки кадрлар салоҳиятини оширишда асосан ўқувчи ёшларни билимдонлигини янада такомиллаштириш ва уларни замонавий ўқув

воситалари билан қуроллантириш бугунги куннинг устувор масаласи эканлиги билан барчамизни чуқур мулохаза қилишга ундайди.

Ишлаб чиқариш соҳаларининг баркамол шахс ва малакали мутахассис билан таъминланиши ижтимоий ҳаракатни юзага келтирувчи восита, ижтимоий - иқтисодий тараққиётни таъминлашнинг энг муҳим омилидир.

Ижтимоий буюртманинг бажарилиши сифат кўрсатгичи малакали кадрлар тайёрлаш жараёнига нисбатан технологик ёндашув ушбу жараённинг самарадорлигини таъминлашга олиб келади. Шу боис сўнгги йиллар мобайнида таълим тизимида янги пегагогик технологиялардан самарали фойдаланиш масаласига республика миқёсида алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Таълим муассасаларининг фаолият жараёнига янги педагогик технологияларни татбиқ этиш бир қатор шартларга мувофиқ амалга оширилади. Хусусан, бўлажак педагогик фаолиятни ташкил этаётган ўқитувчиларни янги педагогик технологиянинг моҳиятини очиб берувчи назарий маълумотлардан хабардор этиш;

- бўлажак ёки фаолият олиб бораётган (педагог) ларни янги педагогик технология ҳамда унинг моҳияти хусусида тўлақонли маълумот бера олиш имконига эга бўлган ўқув манбъалари (ўқув дарслиги, қўлланма, методик тавсиянома, шунингдек, муайян ўқув фанлари бўйича машғулот лойиҳалари ва ҳ.к.) билан етарли даражада таъминлаш;

- таълим муассасалари фаолиятида янги педагогик технологияларни қўллаш борасида тўпланган етакчи хорижий мамлакатлар, шу жумладан маҳаллий педагогларнинг илғор тажрибаларини оммалаштириш;

- бўлажак ёки педагогик фаолият олиб бораётган таълим жараёнидаги янги педагогик технология назарияси ғояларидан самарали, ўринли ва мақсадга мувофиқ фойдалана олиш кўникмасини ҳосил қилиш, ушбу кўникмани амалий фаолият малакасига айлантириш учун зарур шарт-шароит яратиш (чунончи, назарий ва амалий конференция, семинар ва давра суҳбатлари, махсус ўқув курсларини ташкил этиш, педагог ходимларнинг ривожланган мамлакатда тажриба орттиришларини йўлга қўйиш ва ҳ.к.).

Хулоса қиладиган бўлсак, сервисни ривожлантириш орқали қишлоқ жойларда аҳоли турмуш фаравонлигини оширишнинг концептуал йўналишларини ишлаб чиқиш, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида ушбу масалани ўргатиш бўйича ўқув адабиётларини тайёрлашда қўлланилиши билан белгиланади. Бундай долзарб масаланинг мухим томони шундаки қишлоқ аҳолисини ҳар томонлама ўрганиб таҳлил қилиш билан бир қаторда, уларга кўрсатилаётган сервис хизматларини урнини ҳам бевосита таҳлил қилиш муаммонинг бир тамони хисобланади.

Шунга кўра аҳолини турмуш даражсини оширишдаги сервис хизматларини ўрни ва кадрлар салоҳияти миллий иқтисодиётда ўзининг ЯИМ даги улишини белгилаб беради. Шу ўринда таъкидлаш керакки сервис хизматлари соҳасини ривожлантириш орқали шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг моддий аҳволини, уларнинг даромадларини кўпайтириш ва турмуш даражасини оширишга эришилади.

ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРНИ ТОИФАЛАРИ БЎЙИЧА РАҒБАТЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Бабаназарова С.А. –ўқитувчи, СамИСИ

Ҳар бир фаолиятнинг самарадорлигини ошириш учун унинг тўғри ва адолатли рағбатлантирилиши таъминланган бўлиши керак. Бу бевосита таълим жараёнига ҳам тегишли. Чунки гуруҳда ёки синфда турли ўзлаштириш даражасига эга бўлганларга бир хил ёндошилади. Қийин ўзлаштирадиган талабалар ўзлаштира олмасдан ўтиб кетаверади. Ўзлаштирадиганлар ўзлаштириб улгуради. Агар орқада қолиб келаётган талаба бўлса, унга мослаштириб дарс ўтилса, яхши биладиган талабалар учун бу иш зерикарли ва бефойда бўлади. Шу туфайли ўқиш ва ўзлаштириш даражасига қараб табақалаштирилган синфлар, гуруҳлар бўлиши мақсадга мувофиқ.

Биринчи галда талаба-ўқувчиларни қизиқишига қараб йўналишларини аниқлаб олиш лозим бўлади. Масалан ҳамма ҳам математикага қизиқавермайди. Математикага қизиқмайдиганлар иқтидорли ёзувчи ёки шоирлик қобилияти бўлиши мумкин. Уларга бир хил ёндошув ҳам мазмунан тўғри эмас. Шу туфайли уларни йўналишлари бўйича яхши ўқишга рағбатлантириш ҳам юқори натижага эришиш учун асос бўлади. Буни инобатга олиб, таълим жараёнида ўқувчиларни 3 та табақага бўлиш лозим бўлади. Бу қуйидаги жадвалда ўз аксини топган (1-жадвал).

1-жадвал

Ўқувчи (талабалар)нинг тоифалари бўйича рағбатлантириш механизмлари

Т/р	Ўқувчиларнинг тоифалари	Рағбатлантириш механизмлари
1.	Аъло ўқувчилар (талабалар)	Ўқувчи бўлса, ўқишини давом эттириш учун ҳамма шароит яратиб берилади. Булар кўчада қолиб кетмаслиги керак. Талаба бўлса, йирик компаниялар юқори маош тўлаш шарти билан ўзлари ишга буюртма асосида олади.
2.	Яхши ўқувчилар (талабалар)	Ўқувчи бўлса, булар ҳам эътиборда бўлади, қизиқиши бўйича тарбияланади, ўқитилади. Талаба бўлса, бўш ўринларга ишга олинади.
3.	Ўрта ўқувчилар (талабалар)	Ўқувчилар ҳам ҳисобда туради ва қўшимча касбга ўқитилиб, маълум бир касбий тадбиркорликка йўналтирилади. Талабалар ўзлари иш топади

Ёшларнинг бирортаси ҳам эътибордан четда қолмаслиги керак. Чунки, профессор М.Қ.Пардаев айтганидек, “иқтидорли, ақлли бола донишманд устозлар қўлига тушса, иқтидорли аллома бўлиши, агар у ўғрилар галасига тушса, иқтидорли ўғри бўлиб етишади”[53]. Ёшларга, уларнинг таълимига берилган эътибор келажакка берилган эътибор демакдир.

Келажакда ўқувчилар (талабалар)нинг бундай табақаланиши уларнинг интилишига, яхши ўқишига рағбат уйғотади. Бундай шароитда адолатли ҳаракат бўлса, муваффақиятларнинг бўлиши тайин. Адолатни ўрнатиш учун эса рақамли таълимни жорий қилишни тақозо қилади.

Агар ўқувчи (талаба) ёшлигидан аниқ касбга йўналтирса, шу касбга ҳаваси ортиб, уни беихтиёр ўрганиб боради. Натижада бундай ўқувчилар мактабдаёқ бўлажак мутахассислар керакли йўналишлар бўйича тайёр бўлиб бораверади. Бу ўқувчиларнинг дарсга, фанга, ўқишга ва келажакда эгаллайдиган касбига бўлган қизиқишларини ошириб боради. Бундай шароитда ўқувчи (талаба) ёшларни ишга жойлаштириш ҳам муаммо бўлмайди. Уларга тегишли фанлар билан бирга ўзларини-ўзлари иш билан банд қилиш тамойилига ҳам ўргатиб бориш лозим бўлади.

Ўқувчилар 5 синфдан – 11 синфгача 7 йил таълим олади. Шу йил давомида ўртача 17 та фанни ўзлаштириши кўзда тутилган. Агар уларнинг йўналиши аниқ бўлса, ўқувчининг қизиқиши бўйича 5-6 та фан қисқаради. Натижада асосий эътибор, ўзи қизиқадиган асосий фанларга қаратилади ва мос равишда уларнинг билим олиш самарадорлиги ошади. Бугунги кунда, аксарият юқори синф ўқувчилари қўшимча дарсларга ёки репетиторга пул тўлаб ўқийдилар. Мактаб дастури бўйича кўп фанларга эътибор бермайди, чунки улар унга келажакда унчалик керак бўлмайди. Шу туфайли ўқувчилар мактабга аттестат олиш учун номигагина қатнашади. Ҳаттоки ота-оналарда ҳам мактабда оладиган таълимга унчалик қизиқмайди. Фарзандининг келажакда яхши ўқишини ўйлаб, яхши репетиторга беришни ўйлайди. Аммо ҳамма керакли таълимни ўқувчилар мактабда олишлари керак. Шунинг учун мактабларда ўқувчиларнинг иқтидори бўйича ўқитиш лозим.

Ҳар бир ўқувчи билиши лозим бўлган матнларни тўғри ва аниқ, хатосиз ёзиш, фикр юритиш, ҳисоб-китоб қилишни ўрганишни ҳам ҳисобга олган ҳолда, асосий, зарурий блок сифатида юқоридагиларни ўргатадиган фанлар акс эттирилади. Булардан ташқари қўшимча равишда, 0-блок ҳам бўлиши керак. Ушбу 0-блокда қўшимча талабалар қизиқадиган танлов фанлари акс этади. Айтайлик, 2-блокка қизиқувчи ўқувчилар, ўзининг блокидан ташқари танлов фани сифатида албатта 0-блокдаги фанларни ўқиши ҳам керак, 3 ва 4-блокка қизиқувчилар ҳам албатта 0-блокни ўқиши мумкин ва ҳоказо. Бунда натижа муҳим аҳамиятга эга. Натижани мактаб ўқувчиларининг фан олимпиалардаги ўрни, халқаро олимпиалардаги ўрни, ОТМларига қабул қилинганлар сони бўйича аниқлаб олиш мумкин. Мактаблар рейтинги ҳам шунга мос аниқланади. Мактабга бўлган талаб ҳам ортади. Натижада ўқитиш

[53]Пардаев М.Қ. Ҳикматли дунё. Т.: Академнашр, 2018. – 608 бет

сифати паст бўлган мактаблар ажралиб қолади. Бу мактабларга ажратиладиган маблағларни ҳам камайтириш ёки фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш лозим бўлади. Бунинг натижасида самарасиз кетаётган маблағлар анча тежалиши билан бирга “қолоқ” мактаблар сони ҳам камаяди, келажакда бутунлай барҳам топади.

Бу жараённи ОТМларда ҳам қўллаш мумкин. Фанларнинг блокка ажратилиши талабаларнинг қайси фанни ўзлаштириш кераклигини ўзлари аниқлаб олиши ҳам самарали бўлади. Бунда ҳам 0, 1, 2, 3, 4 ва ҳоказо блоклар бўйича фанлар ажратилади. 0-блок асосий қўшимча блок бўлиб буни ҳамма ўзлаштириши керак бўлади. Талаба мутахассислиги бўйича асосий фанларни яхши ўзлаштиради. Айтайлик талаба Менежмент мутахассислиги танлаган. У ўз навбатида ресурслардан тежамкорлик бўйича фойдаланиш масалаларига қизиқади. Бу талаба блокни танлаганда ишлаб чиқариш, ресурсларни бошқариш ва шу каби фанларни танлов фани сифатида ўзлаштиради. Худди шу гуруҳдаги бошқа бир талаба инсонларни бошқаришдаги самарали усулларни ўрганишни ҳохлайди. Икки хил қизиқишга эга бўлган талабани бир гуруҳда ўқитиб, юқори самарадорликка эришиб бўлмайди. Бунда албатта талабанинг керак бўлмаган фанни ўқишга вақти ва кучи билан боғлиқ муаммолар вужудга келиши мумкин.

1-курсга қабул қилинган талабалар учун умумий блок фанлари ўқитилиб, 2, 3 ва 4-курсларда мутахассисликлар бўйича блоклар ўқитилиши керак. Уларнинг мутахассисликлари ҳам талаба танлаган йўналиш бўйича, ресурсларни бошқариш бўйича менежер, ходимларни бошқариш бўйича менежер каби мутахассислик берилса мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки корхоналарда кадрлар бўйича муаммолар билан ресурслар бўйича муаммолар турли йўналишларга эга. Буларнинг ечимига ҳам турлича ёндашилади.

Бу жараённи амалга ошириш учун ўқитиладиган барча фан дастурлари ва фанлар бўйича дарсликлар ва бошқа ўқув-услубий маълумотлар электронлаштирилади. Ҳар бир таълим муассасаларида ахборот коммуникацион технологиялар ва интернет таъминоти узлуксиз ишлаб туриши ҳам таъминланади. Фан ўқитувчиси фақат ўқувчи ва талабанинг берилган топшириқларини назоратини олиб бориш ва саволларга жавоб бериш учун маъсул бўлса, АКТ оператори уларнинг сайтлардан фойдаланишини назорат қилиб боради.Чунки ҳозирги тезкор информация даврида ёшларнинг турли сайтларда кезиб юришлари мумкин. Шунинг учун оператор уларнинг назоратини олиб бориши зарур.

Давлатимиз ҳар йили дарсликлар босмадан чиқариш учун жуда катта маблағ сарфлайди ва ҳар йили ўзгаришлар бўлади. Агар дарсликлар электрон тарзда бўлса, ҳар йили янгилик қўшиб фойдаланиш мумкин, бу ҳам анча маблағни тежайди.

Ҳозирги вақтда таълим муассасалари электрон доскалар, планшет ва компьютерлардан фойдаланадиган ўқув хоналари кўпайиб бормоқда. Бу ахборотлар билан ишлаш тезлигини оширади. Бериладиган ахборотлар ҳам

ўзбек, рус ва инглиз тилларида бўлади. Таълим олувчи ўзи учун мос тилни танлаб ўша тилдаги маълумотларни олиб ўрганади.

Яқин келажакда рақамли таълимга ўтишимиз муқаррар. Бу ҳар бир педагогдан компьютер саводхонлигининг янада ошишини талаб қилади. Агар ўқитувчи компьютерни яхши билса, ўқувчиларнинг бажарган вазифа ва топшириқларини оператор эмас, бевосита ўзи назорат қилади. Бу ўқувчи ва талабаларнинг мустақил вазифалар бўйича ўз устида ишлаш маъсулиятини оширади.

Ҳозирги вақтда фанлардан дарсликлар ёзишда асосан олимларнинг ҳиссаси катта ва ҳар бир фаннинг ўз мутахассиси, яъни фан эгаси бор. Улар ўша фанга назарий жиҳатдан ёндашишади. Айни вақтда барча соҳалар бўйича ўзгаришлар жадаллик билан ривожланиб бормоқда. Ўқувчилар, талабалар интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали янгилар билан баравар юради. Дарс жараёнида назарий ёки амалий машғулотлар фақат синф хоналар ва аудиторияларда бўлади. Бу интенсив шароитда зерикарли бўлиши мумкин. Чунки ўқувчи, талаба ўша билим ва янгиликни амалиётда қандай самара беришига қизиқади. Шундай экан, ҳар бир фан бўйича сайд яратилиши лозим. Сайдда фақат ўша фан бўйича дарслик ва ўқув қўлланмалар бўлиб, вақти-вақти билан янгилаб туриш керак. Шунинг учун ўша фан сайдларига бевосита соҳа вакиллари, амалиётчилар ва тадқиқотчилар ҳам ташриф буюриб, янгиликларни киритиб борса, қўшимчалар қилиб борса мақсадга мувофиқ бўлади. Бу рақамли таълимнинг энг афзаллик томонларидан биридир.

Биз бу сайдларга хорижий олимларни жалб қилсак, улар ўз илмий ва амлмий янгиликларини киритиб борса ҳам бўлади. Дарслар ҳам онлайн тарзда хорижий олимлар ва амалиётчилар билан биргаликда олиб борилиши ҳам мумкин. Шу тариқа хориж давлатлар ёшларини ҳам ўқишга жалб қилиш имконияти туғилади. Улар ўз ватанларида туриб масофавий таълим олади ва фан сайдларидан фойдаланади. Бу таълим туризмини сифат жиҳатидан кўтарилишига асос асос бўлади.

Қайси дарслик ва ўқув қўлланмадан энг кўп фойдаланилган бўлса, ўша дарслик ва ўқув қўлланма муаллифига бу ҳам балл бериб, унинг рейтингини баҳолаб бориш мумкин. Бу эса ушбу дарслик муаллифини рағбатлантириш (гонорар бериш) учун ҳам асос бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, рақамли таълим, мамлакатимиз келажаги. Ушбу йўл рақамли иқтисодиётнинг ҳам шаклланиши учун асос бўлиб хизмат қилади. Чунки рақамли иқтисодиётда сахталаштириш имкони бўлмасликни рақамли таълимдан таҳсил олган рақамли таълим билан қуролланган мутахассисларгина амалга оширади.

ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВЛЕННОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫПУСКНИКОВ ИНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

И.Касимов -исследователь., КарГУ
О.Ж.Суюнов, к.э.н., доц. СамИЭС

Для того чтобы правильно проанализировать подготовленность к профессиональной деятельности выпускников инженерно-педагогичес- ких специальностей, необходимо иметь достаточно разработанные оценки. Проблема оценки профессиональной деятельности не получила должного освещения в научной литературе, поэтому следует остановиться подробнее на этом вопросе.

Оценка профессиональной деятельности, прежде всего, должна соответствовать современным социальным требованиям. Как уже отмечалось выше, современный этап развития системы профессионально-технического образования предъявляет высокие требования к инженерчо-педаго-гическим кадрам профтехучилищ. [1]

Выпускники инженерно-педагогических факультетов должны иметь достаточную теоретическую и практическую подготовку и уметь постоян-но совершенствовать свой идейно-политический и профессиональный уровень.

Однако необходимо обратить внимание и на то, как получен данный результат, что привело к данному результату. Этот анализ помогает по-новому взглянуть на довузовский и вузовский этапы профессиональной подготовки и внести необходимые коррективы в учебно-воспитательный процесс вуза. В связи с этим необходимо пересмотреть не только учебные планы и программы, но и значительно активизировать учебно-воспитательный процесс в вузах, сочетая его с научно-исследова- тельской работой студентов, совершенствованием воспитания, тесной увязкой обучения с деятельностью передовых учебных заведений профобразования. [1]

В послевузовский период, в период адаптации, происходит переос-мысление молодым специалистом всего жизненного опыта, в том числе

и вузовской подготовки. Поэтому оценку качества подготовленности специалиста нельзя рассматривать односторонне.

Эта оценка может осуществляться двояко: с одной стороны, по объекту теоретических и практических знаний, умений и навыков, получаемых студентом в период обучения в институте, рассматриваемых как его потенциальные возможности, с другой по результатам его непосредственной деятельности уже после окончания вуза, т.е когда полученные знания, умения и навыки реализуются в практической сфере того или иного производства, выявляя уровень его подготовленности, отношение к работе и адаптивность.

В этой связи очень важна проблема оценки качества подготавливаемых специалистов, выявление не только их подготовленности к самостоятельной работе, но и профессионально-психологической установки, характеризующей их отношение к работе, направленность и пути профессиональной адаптации.

Оценка подготовленности к профессиональной деятельности должна быть многоаспектной. [2]

В этом случае предоставляется возможность проследить формирующиеся знания, умения и навыки в динамике и выработать конкретные рекомендации по дальнейшему совершенствованию воспитания специалистов.

При оценке уровня подготовленности выпускников мы исходили не только из их теоретического и практического багажа, но и из активности в реализации приобретенных знаний, умений и навыков в учебно-воспитательном процессе (организации кружков технического творчества, конкурсов на звание "Лучший по профессии", технических конференций, научных обществ, тематических вечеров и.т.д.). Анализ данного положения связан с тем, что если выпускник имеет достаточную подготовленность, но реализует ее только в ходе учебного процесса, не используя для решения и воспитательных задач, значит его знания, умения и навыки "не работают" полностью, а служат, лишь балластом, "возвышающим" его над другими.

При оценке исследуемых признаков мы исходили из следующего положения. О педагогических способностях человека, его мастерстве можно судить по его умению решать сложные конструктивные, организаторские и коммуникативные задачи, как правило, нестандартного типа. Об уровне отношения выпускника к своей деятельности - по стремлению, желанию, увлеченности своей работой, участию в общественной жизни коллектива.

При изучении подготовленности к профессиональной деятельности начинающих инженеров-педагогов (стаж работы после окончания вуза до двух лет) прежде всего, обращалось внимание на уровень педагогического мастерства. Для оценки педагогического мастерства применялись следующие критерии педагогической деятельности:

репродуктивный (педагог умеет пересказать другим то, что знает сам, и так, как знает сам);

адаптивный (педагог умеет не только передать информацию, но и трансформировать ее применительно к особенностям объекта, с которым имеет дело);

локально моделирующий (педагог умеет не только передавать и трансформировать информацию, но и моделировать систему знаний по отдельным вопросам);

системно моделирующий знания (педагог умеет моделировать систему деятельности, формирующей систему знаний по своему предмету)

системно моделирующий поведение (педагог умеет моделировать систему деятельности, формирующей у учащихся черты духовной нравственности). [3]

Каждый новый уровень этой системы включает в себя структуру умений предыдущего уровня и их реконструирует. Решение педагогических задач на высшем уровне, очевидно, является лучшим проявлением педагогического мастерства, учитывающего социальную и профессиональную подготовленность выпускников инженерно-педагогических специальностей.

ЛЕТЕРАТУРЫ.

1.Батышев С.Я. Актуальные проблемы подготовки рабочих высокой квалификации. М., 1979.

2.Бисько А.Т. Актуальные проблемы подготовки выпускника педагогического вуза к профессиональной деятельности на селе //Особенности развития ученического коллектива в сельской школе /Под ред. А.Е. Кондратенкова. Смоленск, 1981

3.Зюзин Д.И. Качество подготовки специалистов как социальная проблема. М., 1978.

YOSH INJINER-PEDAGOG BITIRUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINING TAHLILI

Qosimov I. S.- o’qituvchi
Rahmonov F. G.- o’qituvchi
Astanova M - o’qituvchi,
Salimova Z – talaba, QarDU

Texnik muhandislik va doktoratlarning kasbiy tayyorgarligini to'g'ri tahlil qilish uchun yetarlicha rivojlangan darajalarga ega bo'lish lozim.

Kasbiy faoliyatni baholash muammosi ilmiy adabiyotda yetarlicha yoritilmagan, shuning uchun bu masala bo'yicha batafsil to'xtab turish bugungi kunda pedagogika sohasi bo’yicha ilmiy tadqiqot olib borayotgan izlanuvchilar oldiga masulyatli vazifalardan biri hisoblanadi.

Kasbiy faoliyatni baholash avvalo zamonaviy ijtimoiy talablarga javob berishi kerak.

Yuqorida ta'kidlanganidek, kasb-hunar ta'limi tizimining hozirgi bosqichi kasb-hunar kollejlarining muhandis-pedagog kadrlariga yuqori talablarni qo'yadi.

Pedagogika fakultetlari bitiruvchilari etarlicha nazariy va amaliy mashg'ulotlarga ega bo'lishlari va o'zlarining mafkuraviy, siyosiy va professional Pe Inginer-pedagog bitiruvchilari yetarlicha nazariy va amaliy mashg'ulotlarga ega bo'lishlari va o'zlarining mafkuraviy, siyosiy va professional darajalarini doimiy ravishda yaxshilashlari kerak.

Uning ba'zi tadqiqotchilari, mutaxassislarning biznes va shaxsiy fazilatlarini baholash uchun metodologik va metodologik mantiqiy asoslar beribgina qolmay, bu xislatlarni shakllantirish usullarini faqat treningning yakuniy natijasi deb hisoblashadi. Biroq, bu natija qanday qo'lga kiritilganligiga e'tibor berish kerak, bu esa natijaga olib keldi.

Ushbu tahlil oliy o’quv yurtlarigachagacha bo’lgan ta’lim muassasalarida va oliy o’quv yurtlarida bo’lajak o’qituvchilarni o'qitishga yordam beradi va universitetning o'quv jarayonida zarur o'zgarishlar kiritadi.

Shu munosabat bilan nafaqat o'quv dasturlari va dasturlarni qayta ko'rib chiqish, balki oliy o’quv yurtlarida o'quv-tarbiya jarayonini sezilarli darajada kuchaytirish, talabalarni va bugungi kun talabiga javob bera oladigan, lmiy-tadqiqot

ishlari bilan birlashtirish, ta'limni takomillashtirish va o'quv jarayoniga innovatsion g'oyalarni olib kirishga yordam beradi.

Yosh mutaxassislarning oliy ta'limdan keyingi bosqichida moslashuv davrida butun hayot tajribasiga ega bo'lishlari bilan birga oliygohda olgan bilimlarini amaliyotda mustahkamlaydilar.

Shu sababli, mutaxassisning tayyorgarligi sifatini baholash bir tomonlama deb bo'lmaydi.

Bu baholash ikki jihatdan amalga oshirilishi mumkin:

-bir tomondan, institutda o'qiyotgan davrda talaba tomonidan olingan nazariy va amaliy bilim va ko'nikmalar ob'ektiga, uning potentsiali sifatida

-ikkinchi tomondan bitirgandan so'ng to'g'ridan-to'g'ri faoliyat natijalariga ko'ra ya'ni olingan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar ishlab chiqarish sohasidagi amaliy tayyorgarlik darajasini, ishga bo'lgan munosabat va moslashuvchanlikni aniqlab olgan holda amalga oshirilganda.

Shu munosabat bilan tayyorlanayotgan mutaxassislarning sifatini baholash masalasi nafaqat mustaqil ishlarga tayyorligini, balki ularning ishga bo'lgan munosabatiga, kasbiy yo'naltirilganligi va kasbiy moslashuv yo'llarini tavsiflovchi professional psixologik xususiyatni ham aniqlaydi.

Professional faoliyatga tayyorgarlikni baholash ko'p o'lchamli bo'lishi kerak.

Bu holatda, rivojlanayotgan bilimlarni, ko'nikmalarni va qobiliyatlarni dinamikada kuzatish va mutaxassislarni tayyorlashni yanada takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin.

Bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasini baholashda biz nafaqat ularning nazariy va amaliy bilimlarini, balki o'quv tarbiya jarayonida erishilgan bilim va ko'nikmalarning amalda foydalana olishlarini ham hisobga olib boramiz.

Ushbu tamoyilning tahlili shu bilan bog'liqki, agar bitiruvchi yetarli tayyorgarlikka ega bo'lsayu, ammo u faqat ta'lim jarayonida undan foydalansa, lekin uni ta'lim muammolarini hal qilish uchun ishlatmasa, uning bilimlari va ko'nikmalari "to'liq ishlamaydi" faqat boshqalardan ustunroq bo'lishini ta'minlaydi xalos.

Shu maqsadda ta'lim berish jarayonida odatda o'qitishning faol uslublaridan foydalaniladi. Ma'lumki bu uslublarga qo'yidagilar kiradi: ma'ruza, hikoya tushuntirish, namoyish, illyustratsiya , video usul, kitob bilan ishlash, laboratoriya usuli, mashqlar bajarish, suhbat, munozara, ongga ta'sir, ishbilarmonlik yoki rolli o'yin, muammoli vaziyatlar usuli, individual usul va boshqalar. Ana shu usullardan o'qituvchi o'tiladigan mavzuni maqsadiga mos holda ayrimlarini yoki bittasini ajratib oladi. Ana shulardan **munozara** usulini olib qaraylik. Ma'lumki ushbu usuldan ko'yidagi maqsadlar uchun foydalaniladi.

1. Yangi bilimlarni shakllantirish. O'quvchilarda u yoki bu savollarni chuqur o'ylab ko'rish, tub ma'nosiga yetishiga motivatsiyani ta'minlash.
2. O'quvchilarga dalil va dalilga asoslangan xulosa orasida farqini tushunib yetishni o'rgatish.
3. Kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish, o'quvchilarga o'z fikrida mustahkam turish va uni himoya qilishga yordam berish.

TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINI O‘QITISHDA QUYILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR

Bolliyev K.E.- o‘qituvchi Shodmonova Z.B.- o‘qituvchi
Ganiyeva Sh.A.- o‘qituvchi, QarDU

Mehnat odamlar tirikchiligining, moddiy va ma’naviy ta’minotining vositasi, jamiyat taraqqiyotining eng muhim omilidir. Mehnatning yaxshi-yomoni, kerakli-keraksizi yo‘q, aksincha, har qanday mehnat ham zarur va foydalidir. Hamma gap faqat halol, sidqidildan va ijodkorlik bilan ishlashda, ko‘zlangan maqsadga intilishda va yuksak samaralarga erishishdadir. Buning uchun esa kishi avvalo yoshligidan mehnat qilishga va mehnatsevarlikka odatlanishi, keyinchalik o‘zi tanlagan kasbni o‘zlashtirishi lozim.

Texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda “Pedagogik texnologiya” – ta’lim-tarbiya va shaxsni rivojlantirish jarayonlarini maqbullashtirish maqsadida inson va texnika iimkoniyatlari hamda ularning o‘zaro ta’sirini hisobga olib o‘quvchilarda bilim, ish-harakat usullari va ijobiy shaxsiy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirishni ko‘zda tutuvchi loyihalashtirish, tatbiq etish, natijalarni maqsad bilan qiyoslab kerakli tuzatishlarni kiritish bosqichlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi tizimdir.

Ta’lim texnologiyasini ishlab chiqarish texnologiyasidan kelib chiqqan holda uch xil atamasi mavjud:

Pedagogik texnologiya - o‘quv jarayonini texnologiyalashtirishni butunligicha aniqlovchi tizimli kategoriya. Texnologiyalarni barcha, boshqa tushunchalarini belgilash uchun, sinonim sifatida - ta’lim texnologiyasi, o‘qitish texnologiyasi kabilarni ishlatish mumkin.

O‘qitish texnologiyasi - birinchidan, pedagogik texnologiyani jarayonli - harakat aspektini anglatadi. Bu, ta’lim jarayonini o‘zgaruvchan sharoitlarda, ajratilgan vaqt davomida istiqbollashtirilgan natijalariga kafolatli erishishga va konkret ta’lim-tarbiya jarayonlarini amalga oshirishni instrumental ta’minlovchi, usul va vositalar texnologik operatsiyalarning tartibli birligini o‘zida mujassamlashtirgan ta’lim modelini ishlab chiqish va amalga oshirishning texnologik jarayoni; ikkinchidan, pedagogik texnologiyaning jarayonli-bayonli aspektini ifodalaydi. Bu, maqsadni amalga oshirish va istiqbolda belgilangan natijalarga erishish bo‘yicha pedagogik hamda o‘quv faoliyatini loyihasini bajarishni bayonidir texnologik xarita.

Ta’lim texnologiyasi - pedagogik texnologiyaning ilmiy aspektini belgilash uchun ishlatiladi. Bu “texnik va inson resurslarini hamda ularni, o‘z oldiga ta’lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo‘yuvchi hamkorligini hisobga olgan holda dars berish va bilimlarni o‘zlashtirishning barcha jarayonlarini yaratish, qo‘llash va belgilashning tizimli usuli”

O‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalariga quyidagi asosiy prinsiplar xos bo‘ladi, insonparvarlik, ya’ni insonga har tomonlama hurmat va muhabbat ko‘rsatish, unga yordamlashish, uning ijodiy qobiliyatiga ishonch bilan qarash, zo‘ravonlikdan to‘la voz kechish, hamkorlik, ya’ni pedagog va o‘quvchilar munosabatidagi demokratizm, tenglik, sheriklik, erkin tarbiyalash, ya’ni shaxsga

uning hayot faoliyatini keng yoki tor doirasida tanlab olish erkinligi va mustaqillikni berish, natijalarni tashqi ta’sirdan emas, ichki hissiyotlardan keltirib chiqarish.

Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarning kommunikativ asosi - pedagogik jarayonda o‘quvchiga insoniy-shaxsiy yondashuv hisoblanadi, shaxsga yangicha qarash quyidagilardan iborat bo‘ladi, pedagogik jarayonda shaxs obyekt emas, subyekt hisoblanadi, har bir o‘quvchi qobiliyat egasi, ko‘pchiligi esa iste’dod egasi hisoblanadi, yuqori etik qadriyatlar saxiylik, muhabbat, mehnatsevarlik, vijdon va boshqalar shaxsning ustuvor xislatlari hisoblanadi.

Munosabatlarni demokratlashtirish quyidagilarni o‘z ichiga oladi, o‘quvchi va pedagog huquqlarini tenglashtirish, o‘quvchining erkin tanlab olish huquqi, xatoga yo‘l qo‘yish huquqi, o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lish huquqi.

Pedagog va tahsil oluvchi munosabatining asosi, ta’qiqlamaslik, boshqarish emas, birgalikda boshqarish, majburlash emas, ishontirish, buyurish emas, tashkil etish; chegaralash emas, erkin tanlab olishga imkon berish.

Erkin o‘qitish quyidagilar bilan belgilanadi, ishonchga asoslangan erkin talabchanlik, o‘quv materialiga qiziqish uyg‘otish, bilishga va faol ijodiy fikrlashga rag‘batlantirish, o‘quvchilarning mustaqilligi va tashabbusiga tayanish, jamoa orqali bilvosita usullar bilan talablarni amalga oshirishni ta’minlash.

ЎҚУВЧИЛАРДА УМУММЕҲНАТ КЎНИКМА ВА МАЛАКАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Астанова М. –ўқитувчи, ҚарДУ

Илмий назарий машғулотларда талабалар билим ва кўникмаларни чуқур ўзлаштириш билан бирга, илмий техника сирларини, технологик жараёнлар тизимини ўрганадилар. Илмий технологик жараёнларни ташкил қилиш, халқ ҳунармандчилик соҳаларини ўрганиш билан бирга дуродгорлик, ёғоч ўймакорлик, чилангарлик, ганжкорлик, заргарлик, зардўзлик ва кулолчилик, каштачилик-тикиш бичиш ишлари ҳамда электротехника электромонтаж ишларидан тўлиқ кўникма ва малакаларга эга бўладилар. Иқтидорли ёшларни меҳнат кўникмаларини шакллантириш жараёнида меҳнат ва касбга муносабатларини юқори аҳлоқий сифатларни меҳнатсеварлик, ватанпарварлик ва тадбиркорликни ривожлантириб бориш мураббийнингасосий вазифаси ҳисобланади.

Жамиятимизда бўлаётган ижтимоий – иқтисодий, маданий, моддий ва маърифий ўзгаришлар, ўтказилаётган ислоҳотлар самараси ҳалқимизни ҳаёт даражасини юксак ривожланган демократик давлатлар қатори сафига чиқариш учун қаратилгандир.

Турли хил буюмлар тайёрлаш натижасида оддий усулда қоғоз ва картон материалларидан буюмлар ясайдилар. Секин астачилик билан тажрибалар асосида мураккаб усулда турли буюмлар ясаш, амалий машғулотлар бўйича онгли муносабатда бўлиш иқтидорлилик қобилиятини янада ўстиради.

Ўқувчилардаги қобилиятлиликни чуқур сингдириб бориш тажриба ва маслаҳатларга муҳтож бўлиб қолган пайтларда, уларни билимга интилиш

сирларини, меҳнатга муҳаббат, меҳнат кишисига нисбатан ҳурмат ҳиссини сингдиришимиз зарур. Ҳунармандчилик маҳоратларини ўрганиш, жамоатчилик ташкилотларидаги активлиги, ватанга садоқат руҳида тарбияланиши, замонавий талаблар асосида жаҳоннинг янги тажрибаларига мос ҳолда тайёр бўлишлари асосий талабларимиздандир. Ўқувчилар ўзлари танлаган касбни мустақил равишда таҳлил қила билишлари керак. Мустақил ҳаётга қадам қўяётган ёшлар ўзларининг шахсий сифатларини, қизиқишини ва саломатлик даражасини тўғри баҳолай олишлари, танлаган касбига нисбатан мойиллиги ва барчасини ҳисобга олган ҳолда аниқ тасоввурга эга бўлишлари назарда тутилиши лозим.

Давлатимиз томонидан таълим-тарбия сохасида белгилаб берилган вазифалар қаторида ёшларимиз дунёқарашини мамлакатимизда мустақиллик йилларида содир бўлган улкан ўзгаришлар ва мавжуд муаммолар кўлами ҳамда эхтиёжлардан келиб чиққан холда шакллантириш катта ўринни эгаллаб турибди. Бугунги кунда олдимизга қўйилган буюк мақсадларимизга, эзгу ишларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, хаётимизнинг тараққиёти ва истиқболини амалга ошираётган ислоҳатларимиз, режаларимизнинг самарасидир. Буларнинг барчаси авваломбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз.

Малакали ишчи кадрларни тайёрлашда умумтаълим мактабларида олиб бориладиган меҳнат ва касб таълими машғулотлари ҳам алоҳида ўрин тутади. Меҳнат таълимига бевосита касб -хунар таълимининг бошланғич сарчашмасининг асоси сифатида қараш зарур. Шу сабабли бу соҳага оид машғулотларни олиб бориш ишларини такомиллаштириш, замон талабларига мослаштириш олдимизда турган муҳим вазифалардан ҳисобланади. Жумладан ёшларни ўқитиш усулларини такомиллаштириш, бунда ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш юқорида айтилган асосий вазифалардан биридир. Бунинг учун дарсда янгича фаол ўқитиш усулларидан фойдаланиш, ноанъанавий дарслар ташкил этиш керак. Ишни шундай ташкил этиш керакки, ўқувчи оддий тингловчидан фаол ўрганувчига айлансин. Бунинг учун албатта дарс машғулотлари янги педагогик технологияларга асосланган холда ташкил этилмоғи лозим.

Мамлакатимизда мустақиллик шарофати билан ижтимоий иқтисодий соҳаларда бир қанча ўзгаришлар, жаҳон туризм соҳаларини, ривожланган мамлакатлар билан ўзаро ҳамкорлик, импорт-экспорт, товар айирбошлаш ишларини амалга ошириш, газни қайта ишлаш, электр энергия тизимини ривожлантириш, ҳудудимизга қўшни мамлакатлардан замонавий инвестициялар олиб кириш ва талабга қараб ишлаб чиқаришни ривожлантириш, мамлакатда иш ўринларини кенгайтириш бугунги куннинг долзарб вазифасидир.

Мамлакатимизни ривожлантиришда биз қўшни мамлакатлар билан барча соҳаларда ўзаро ҳамкорлик қилиш натижасида бир қанча ютуқларга эришдик

ва жаҳонмамлакатлари орасида нуфузли ўринларни қўлга киритяпмиз.Ривожланган мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш натижасида фаол тадбиркорлик иннавацион энг янги ғоялардан тажриба алмашиш, инвестиция олиб кириш ўз-ўзидан амалга ошади. Шу билан бирга мамлакатимиз илмий салоҳияти ўсиб ривожланади.

Ўқитувчининг дарс жараёнини юксак педагогик махорат билан бошқариш имкониятлари туғилади. Дарс машгулотларида мавзуни оғзаки методлар орқали ифодалашда ўкитувчининг нутқи, нотиқлик санъати ўқувчи калбига йул топишда айни муддао бўлади. Шундан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки бўлғуси педагоглар ўзларининг касбий қобилиятларини иқтидор мавқейини ҳар тамонлама ривожлантиришлари шарт.

Мамлакатимизда мустақиллик шарофати билан ижтимоий иқтисодий соҳаларда бир қанча ўзгаришлар, жаҳон туризм соҳаларини, ривожланган мамлакатлар билан ўзаро ҳамкорлик,импорт-экспорт, товар айирбошлаш ишларини амалга ошириш, газни қайта ишлаш, электр энергия тизимини ривожлантириш, ҳудудимизга қўшни мамлакатлардан замонавий инвестициялар олиб кириш ва талабга қараб ишлаб чиқаришни ривожлантириш, мамлакатда иш ўринларини кенгайтириш бугунги куннинг долзарб вазифасидир.

Мамлакатимизни ривожлантиришда биз қўшни мамлакатлар билан барча соҳаларда ўзаро ҳамкорлик қилиш натижасида бир қанча ютуқларга эришдик ва жаҳон мамлакатлари орасида нуфузли ўринларни қўлга киритяпмиз. Ривожланган мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш натижасида фаол тадбиркорлик иннавацион энг янги ғоялардан тажриба алмашиш, инвестиция олиб кириш ўз-ўзидан амалга ошади. Шу билан бирга мамлакатимиз илмий салоҳияти ўсиб ривожланади.

ИННОВАЦИОН УСУЛЛАР ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА САМАРАДОРЛИК ОМИЛИ СИФАТИДА

Суюнов О.Ж.- п.ф.н.,доцент,
Жомонқулова Ф.Е.-к.ўқит.,
Раимбоев О. –талаба, СамИСИ

Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда ўқувчиларнинг ўқув ва ижодий фаолликларини оширувчи ҳамда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини кафолатловчи педагогик технологияларни қўллаш борасида катта тажриба тўпланган бўлиб, ушбу тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлари номи билан юритилмоқда.

Бундай таълим ўқитувчи ва ўқувчига доимий ижодий изланиш, узлуксиз ўз устида ишлаш имкониятини беради. Бу ҳолатнинг ижобий кечиши таълимда сифат ва самарадорликнинг кафолатидир. Дарслар жараёнида интерфаол усуллардан фойдаланиш ўз моҳиятига кўра субъектив хусусиятига эга, яъни ҳар бир педагог таълим ва тарбия жараёнини ўз имконияти, касбий маҳоратидан келиб чиққан ҳолда ижодий ташкил этиши лозим.

Маълумки, барча таълим муассасаларида интерфаол методлар бўйича муҳим илмий тадқиқот ишлари олиб борилган ва бу борада кўплаб катта ютуқларга эришилган десак муболаға булмайди.

Интерфаол усулларни ўқув жараёнида қўллаш таълим тизимида кенг тарқалиб бормоқда. Бу ўз навбатида ўқув жараёнини либерализация қилиш, демократлаштириш, ҳамкорлик ҳам ижодкорликда ташкил этишни тақозо этмоқда. Бир сўз билан айтганда ўқув жараёни марказида ўқувчи бўлмоғи лозим ва ўқув жараёни унга қаратилган, йўналтирилган бўлиши талаб этилмоқда. Шахсга қаратилган таълим ўқувчининг ўқув меҳнатини ташкил этишни ҳаракатлантирувчи, қизиқиш, ҳоҳиш, истакларини рўёбга чиқарувчи куч бўлиб хизмат қилади. Бўндай таълим ўқитувчи ва ўқувчида доимий ижодий изланиш, узлуксиз ўз устида ишлаш имкониятини беради. Бу ҳолатнинг ижобий кечиши таълимда сифат ва самарадорликнинг кафолатидир.

Ўқитувчи талабанинг талаб ва эҳтиёжларига кўра таълим технологияларига аста-секин мураккаб элементларни киритган ҳолда оқилона қўллай билиши лозим.

Ҳар бир педагог шуни доимо ёдда тутиши керакки, ҳозирги замон тарбиясининг барча жараёнлари талабаларни таҳлил қилиш, мустақил фикрлаш ва ижод қилишга йўналтирилмоғи лозим. Шунинг учун таълим жараёнида интерфаол усуллар, инновацион педагогик технологияларни қўллашга нисбатан қизиқиш кундан-кунга кучайиб бормоқда.

Бу жараёнда шахснинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратилади, талаба дарс жараёнининг асосий ижрочисига айланади. Интерфаол усуллар ўқитувчи-талаба ҳамда талабаларнинг ўзаро биргаликдаги ҳаракатларидир.

Ушбу жараёнда ўқитувчи ўқув машғулотининг ташкилотчиси, раҳбари ва назоратчиси вазифасини бажаради.

Бунда талаба аудиторияда ўзини эркин ҳис қилиши, ўқув фаолияти эмоционал жиҳатдан қониқтириши лозим, ана шундагина у ўзининг фикрларини эркин баён қила олади.

Олий таълим тизимида кенг кўламда қўлланиладиган интерфаол усуллар бир қанча бўлиб, қайси методни танлаш ўқитувчининг ўтаётган мавзуси ҳамда дарснинг мақсадига боғлиқ.

Қалқон, сипар — 1) жангчининг танасини тиғли қуроллар (қилич, найза ва бошқалар) зарбидан ҳимоя қилувчи мослама.

2) кўчма маънода — офат, бало, кўнгилсиз ҳодисалар ва бошқалардан сақловчи восита; тўсиқ, ғов.

Мисол учун**: “Бошқарув ишларини автоматлаштириш”** мавзусида дарс ўтиш жараёнига ***Синквейн технологияси***ни қўллаб кўрамиз.

- 1. **Бошқарув ишларини автоматлаштириш.**
- 2. мақбуллаш (оптималлаш) , режалаштириш
- 3. маълумотларнинг тезкорлиги ва ишончлилигини таъминлаш, маълумотларни қайд қилишни содда ҳолатга келтириш, зарур хабарларни излаш ва гуруҳлаш, уларнинг тезлигини ошириш,

- 4. Бошқарув ишларини автоматлаштириш тизимини халқ хўжалигига жорий этишни тезлаштиришга имкон беради
- 5. **Қалқон**, сипар — 1) жангчининг танасини тиғли қуроллар (қилич, найза ва бошқалар) зарбидан ҳимоя қилувчи мослама.

2) кўчма маънода — офат, бало, кўнгилсиз ҳодисалар ва бошқалардан сақловчи восита; тўсиқ, ғов.

Мана яна бир ғоядан янги ғоя туғилди. Хўш нима учун синоним сифатида **қалқон** ни келтирдик.Оддий ўз оиламизни оладиган бўлсак, **ота-** оила қалқони ҳисобланади.Оилага келадиган офат, бало, ко‘нгилсиз ҳодисалар ва бошқалардан сақловчи восита; тўсиқ, ғов – бу **ота**дир.

Бошқарув ишларини автоматлаштириш ҳам корхоналар, идоралар, ҳудудий бирлашмалар, шаҳар хо‘жалиги, тармоқ ва ташкилотлар фаолиятини бошқариш масалаларини ҳал қилишда математик усуллар, автоматик қурилмалар ва ҳисоблаш техникаси воситаларини қо‘ллашдир.

Юқорида келтирилган барча методик технологиялардан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, интерфаол усуллардан фойдаланиб дарс ўтилганда гуруҳда қолоқ, ўзлаштирмайдиган талаба қолмайди,таълимда мултимедиали ахборот-ресурсларидан фойдаланишда эса уларнинг энг самарали восита ва таълим мазмунини бойитувчи омил эканлиги яққол намоён бўлиб бормоқда.

ЁШЛАРНИ МЕҲНАТСЕВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ЎРНИ

Қурбонов Б.- ўқитувчи,
Бозорова В. – талаба, ҚарДУ

Республикамизда бугунги кунда фаолият кўрсатаётган педагог ўқитувчилар, шифокорлар, барча зиёли, тадбиркор, ишлаб чиқариш технология мутахасислари ёшларимизга билим, кўникма, назария ва амалиёт сирларини фидокорона ташаббускорлик билан ўқтириб келмоқдалар. Мана шундай босқичларда талабалар олган билим, кўникма ва малакаларини амалда ўзлаштирадилар. Ўқитувчи ўз устида ишлаши билан бирга қизиқувчан билимга чанқоқ, қобилятли, иқтидорли талабаларни танлаб олиб ўзлари қизиққан касбий соҳаларга етаклайдилар.

Олдиларига қўйилган мақсадлар туфайли уларда технологик ғоялар ажойиб фикрлар намоён бўлади. Бу ғоялар, таклифлар талабаларга нисбатан ташаббускор фаол тадбиркорликни, конструкторлик ,медицина соҳаларини ривожлантириш учун изланишда номоён бўлади.

Ўзбекистон фахри бўлган ёшларимизга ҳаётий фаоляти давомида мустақил фикрлаш, онгли мақсад йўлига интилиш ,илмий техник соҳаларига, кашфиётчилик сирларини ўрганишларида бизга ўқитувчи мураббийлар яқиндан ёндашиб тўғри йўлни кўрсатиб бориши катта аҳамиятга эга.

Талабалар ўзлари тайёрлаган буюмлардан завқланишлари орқали ўқитувчилар,устозлар,мураббийлар томондан рағбатлантириб туриш юқори натижа беради. Ёшларимиз ичида иродаси кучсиз ,фикр доираси паст, тез

ишонувчан ёшларимиз топилиб туради. Бундай ёшларимиз кўпинча ўқув машғулотларига кам қатнашадилар, жамоатчилик ишларида актив иштирок этмайдилар. Мана шундай жамоатчилик ишларига қатнашмайдиган баъзи бекорчи талаба ёшларимиз бузуқ йўлларга кириб қоладилар натижада ота-оналари ва яқинлари шанига доғ тушурадилар.

Мана шундай йўлдан адашиб қолган ёшларимизни қайта тарбиялашимиз мехнат қилишга, билим олишга, фикр доирасини кенгайтириб ижобий томонга шакллантириш барча зиёли кишиларимизнинг бурчидир.

Жамиятимизда бўлаётган ижтимоий – иқтисодий ўзгаришлар, ўтказилаётган ислоҳотлар самараси ҳалқимизни ҳаёт даражасини ривожланган демократик давлатлар қаторига чиқариш учун қаратилгандир. юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар ва ёшларга кенг имкониятлар берилиши натижасида талабалар билимлилиги, жамоат ишларида активлик фазилатлари намоён бўлиб туради. Шу билан бирга бугунги кунда жамиятимизга хавф солаётган иллаталардан бири **Одам савдоси ва диний экстримизм** иллатларига ҳар томонлама турли хил таъсир этувчи йўллар билан курашмоғимиз зарур. **Одам савдоси** — куч билан таҳдид қилиш ёки куч ишлатиш ёхуд бошқа мажбурлаш шаклларидан фойдаланиш, ўғирлаш, фирибгарлик, алдаш, ҳокимиятни суиистеъмол қилиш ташиш иллатларига қарши биргаликда курашмоғимиз керак . Зеро юртнинг порлоқ истиқболини яратиш, унинг номини жаҳонга кенг ёйиш, улуғ аждодлар томонидан яратилган миллий – маданий меросни жамиятга намойиш этиш, уларни бойитиш, мустақил Республикамизнинг ривожланган мамлакатлар қаторида жой эгаллашни таъминлаш, ёш авлодни комил инсон ҳамда малакали мутахассис қилиб тарбиялашга боғликдир.

Эхтиёжлардан келиб чиққан холда шакллантириш катта ўринни эгаллаб турибди. Бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ишларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, хаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга ошириётган ислоҳатларимиз, режаларимизнинг самарали тақдири-буларнинг барчаси авваломбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали етук мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз. Хозирги кунда барча олий ўқув юртларида, мактабларда хафта мобайнида ахборот мураббийлик соатлари ташкил қилинган. Биз талабалар мамлакатимизда бўлаётган барча сўнги янгиликлардан хабардор бўлиб туриши жаҳон интернет сайтларини ўрганиб боришлари бугунги куннинг асосий талабларидандир.

Мустақил ҳаёт давомида биз талабалар ҳаёт тажрибаларидан намуналар олиб энг мукаммал билим чўққисини яратишда, энг замонавий маълумотларга эга бўлишимз учун доимо изланишда, ҳаракатда бўлишимиз лозим. Чуқур изланишлар натижасида янгича ғоялар, улкан ютуқлар ва зафарлар намоён бўла бошлайди. Талим билан тарбия бир вақтнинг ўзида олиб борилиши, билимга интилиш ва мехнатга муҳаббат, мураббийга нисбатан ҳурмат ҳиссини сингдириш бизни жамоатчилик, ватанга садоқат руҳида тарбияланишимиз бугунги куннинг асосий долзарблигидир. Биз мураббийлар ёшларнинг мана

шундай жараёнда, мустақил ҳаётда, жамоатчиликда ўз ўрнини мукаммал эгаллаб олишларида доимо изланишда бўлишларида ватанимизнинг тинчлиги осойишталиги учун хизмат қилишимиз зарур.

Ўзбекистон ёшлари бизнинг келажагимиз мамлакатимизга, иқтисодимизга ёшларимиз келажаги, равнақи учун турли кечалар, тадбирлар, танловлар эълон қилинмоқда. Бундай танлов асосида ғолиб бўлган ёшларимиз мамлакатимизни гуллаб яшнашида, ҳартомонлама ривожланиши учун олган билим, кўникма, малакаларини амалда исботлайдилар.

Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи ташкилоти бузғунчи ғояларга қарши курашиб келмоқда. Мактабни тугатиб баъзи ёшларимиз бекорчи бўлиб қолмоқда. Мана шундай пайтларда ота-оналар, мураббийлар, устозлар барчаси бирлашиб, уларни иш билан, ўқиш билан таъминланишини назорат қилиб туриш лозим.

Назоратдан четда қолган ёшларимиз бекорчиликдан, сарсончилкдан турли хил оқимларга қўшилиб йўлдан адашиш ҳолатлари кутилмоқда. Ёшликда иродасизлик, қатъиятсизлик иллатлари туфайли, бузғунчи ғоялар турли таҳдидлардан диний экстримизм йўлларига кириб қолган ёшларимизга тўғри йўлни кўрсатишимиз зарур.

Мана шундай пайтларда жамоатчилик асосида маҳаллаларда, мактабларда, олий ўқув ютларида тарғибот- ташвиқот, совринли танловлар, мусобақалар, тўгараклар ташкил этилиб турса ёшларимиз, ҳам маънавий ҳам руҳан ҳис қилган ҳолда улар юксак келажак сари интиладилар, бекорчи бўлиб қолмайдилар. Улар Ватанимизга, халқимизга чин дилдан содиқ хизмат қиладиган, ўз юртини севадиган, керак бўлса жонини фидо қиладиган, ажойиб соха мутахасислари бўлиб етишишларига доимо тилак билдириб қоламиз.

Биз талабалар ватанимиз равнақи ва ривожланиш йўлида чуқур изланиб илмий кашфиётчилик ишларида активликни қўлдан бермаслигимиз керак. Ёшлар бизнинг кежагимиз, мустақил ҳаётга қадам қўяётган, келажак сари интилаётган ўспирин, иқтидорли ёшларимиз ижодкорлик, ихтирочилик, кашфиётчилик соҳасига фаоллиги натижасида, энг мукаммал билимлар чўққисини яратиши, энг замонавий маълумотларга эга бўлиши учун барча шароитларни яратиб бериш натижасида улкан ютуқлар кутсак бўлади. Ватанимиз равнақи йўлида ёшларимизни иқтидорли қобилаятини ўстиришдан мақсадимиз уларни ҳар томонлама камол топтиришга, меҳнатга ижобий муносабатда бўлишига, активликка, қатъиятликка, мустаҳкам иродавийликка даъват этмоғимиз зарур.

Мана шундай ташаббус кўрсатиш босқичларида ёшларимиз олган билим, кўникма ва малакаларини амалда ўзлаштирадилар, олдиларига қўйилган мақсадлар туфайли уларга ажойиб янгилик, ғоялар, янгича фикрлар намоён бўлади. Бу ғоялар, буажойиб фикрлар Ватанимизни ривожланиши учун асосий пойдевор ҳисобланади. Албатта ёшларимиз ўз устозларидан олган билимларини ҳаётга тадбиқ этадилар. Ўз олдиларига юксак мақсадлар сари интилишга, ватанни севишга, доимо тинчликни сақлаб, жонажон

Ўзбекистонимизни ҳар томонлама ривожланишида, гуллаб яшнаши учун ташаббускорликни, тинчлик барқарорлигини юксак савияда шакллантирадилар.

Биз буюк келажагимиз бўлган ёш навқурон, билимга чанқоқ, иқтидорли ўспирин ёшларимиздан мустақил Ўзбекистон байроғини энг юқори чўққиларда ҳилпираб туришини, Мамлакатда тинчлик ва осойишталикни сақлаб туришини кутиб қоламиз.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI RAHBARLARINING USLUBIY, IJTIMOIY-PSIXOLOGIK VA KASBIY KOMPETENTLIGINI O'RGANISH MUAMMOLARI

A.M.Shonazarov- katta o'qit.,SamISI

Mamlakatimiz har jihatdan dunyo hamjamiyati o'rtasida o'z obru-e'tiboriga ega davlat sifatida yuksalishda davom etmoqda. Bu yuksalishning zamirida o'lkan bilim va mashaqqatli mehnat, hayotiy tajribalar yotibdi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, Prezidentmiz Shavkat Mirziyoevning tashabbuslari bilan ilim-fanni rivojlanishiga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'z navbatida barcha sohalarni rivojlanishga olib keladi. Bularning barchasi ta'lim tizimini yanada rivojlanishi va ta'lim muassaslaridagi o'qitish tizimidagi kamchilik va muammolarni bartaraf qilishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Ta'lim tizimidagi mavjud hal etilish lozim bo'lgan muammolar ayni paytda ta'lim tizimi boshqaruvchlarining qobiliyatlariga va kasbiy kompetentligiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

Rahbarlik lavozimiga mukammal shaxsiy fazilatlarga, mustaxkam milliy xarakterga, boshqaruvchilik qobiliyatiga, muayyan muomala maromiga g'oyaviy-siyosiy e'tiqodga, milliy qiyofa, milliy his-tuyg'ular, an'analar, rasm-rusmlarni o'zlashtirishga ega bo'lgan mutaxassislar o'tirishlari lozim. Toki ijtimoiy taraqqiyot ularning izmida ekanligini tushunib etsinlar.

Boshqaruv - aniq maqsadga yo'naltirilgan ishonchsiz tasavvur ham etib bo'lmaydigan odamlar bilan ishlash. Ushbu jarayon rahbardan yuqori kompetentlikka ega bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni kerakli paytda, kerakli vaziyatda to'g'ri qo'llay olishni taqazo etadi.

Zamonaviy ta'lim tizimi deganda u ko'plab boshqaruv uslublariga tayanib ish ko'rishni taqazo etilishni tushunamiz. Ulardan biri bu – ishontira olish uslubidir. Ushbu uslub boshqaruvda xodimlarni kelajakka ishonchini va boshqarishning ishonchli qo'llarda ekanligini bildiradi.Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan zamonaviy rahbar oldiga qo'ygan vazifalarga erishish maqsadida buysinuvchilarga o'z ta'sirini o'tkazish uchun ishontirish vositasidan foydalana olishi lozim. Ishontirish vositasi bajaruvchi ongiga, shunday qilsa, ya'ni rahbar xoxlagandek, u o'z shaxsiy manfaatini ham qanoatlantirgan bo'lishini etkazdi, bugun bajaruvchi manfaatdor shaxsga aylanadi. Bu haqda obrazli qilib M.Mekson shunday degan edi: «Bajaruvchiga nima qilish kerakligini aytmaydigan, ishontirish yo'li bilan ta'sir etadigan rahbar unga nima qilish zarurligini «sotadi». Shunda bajaruvchi nimanidir g'oyasi o'ziga ham tegishliligini xis etadi.

Ishontirish usuli ta’sir etish to‘rt to‘rini o‘z ichiga oladi: *ma’lumqilish, tushuntirish, isbotlash va rad etish.*

Ma’lum qilish – bajaruvchi nima uchun harakat qilishi lozim bo‘lsa, shuni unga bildirish. Bunday xabardor qilish bajaruvchi, avvalo, ishga kirishishdan oldin nima qilish lozim-u, u shuni uddalaydimi, ishonch hosil qilish uchun zarur.

Agar harakat qilish arziydi yoki arzimaydi yoki mumkin emas deb hisoblasa, hech kim harakatni boshlamaydi.

Ishontirish jarayonida ma’lum yoilish ko‘pincha hikoya tarzida amalga oshiriladi, u ikki xil tuziladi:

-induktiv, bunda ayrim omillardan umumlashgan tomon boriladi;

-deduktiv, umumiy qoidalardan ayrim omillar tomon boriladi.

Induktiv bayon etishda hikoya boshida, qoidaga ko‘ra, savol qo‘yiladi, hikoyaning butun keyingi qismi bunga javob bo‘ladi. Bunday holda asosiy ma’lumot ancha faol qabul qilinadi.

Deduktiv yo‘lida barchasi aksincha savol asosiy fikr bayon etib bo‘lingandan so‘ng qo‘yiladi. Shuni ta’kidlash joizki, xolerikka ma’lumot berishda (unga ruhiy faoliyatning tezkor sur’ati xos) bayon qilishning deduktiv usulidan foydalanish maqsadga muvofiq, flegmatikka esa (ruhiy faoliyatning sust sur’ati xos) - induktiv usul qo‘l keladi. Hamma toifadagi rahbar uchun tushuntirish ma’lum qilish kabi muhim ahamiyatga ega.

Yo‘riqlov tushuntirish usuli – qandaydir yo‘riqni o‘zlashtirishga undovchi bajaruvchi faoliyatini «ipidan ninasigacha» birma-bir utsdirish. Bunday holda tinglovchining xotirasi ishga tushadi. Tushuntirishning bunday turi ijodiy fikrlovchi va badiiyatiga moyil shaxslarga juda xam yosavermaydi.

Bayoniy tushuntirish usuli – jonli tarzda omillarni mantiqiy ketma- ketlikda (xuddi hikoyadagidek) izxor etish, bu muayyan xulosaga olib keladi.

Bunday tushuntirishda rahbar ovoz, imo-ishora, yuz ifodasidan mohirona foydalanishi lozim.

Muloxazaviy tushuntirish usuli – rahbar bajaruvchilar oldiga bir vaqtning o‘zida «tarfdorlar», «qarshilar» degan savolni kundalang qilib qo‘yadi, bu bajaruvchilarni fikrlashga (majbur etmagan holda) undaydi. Mazkur vaziyatda bajaruvchilar u yoki bu masalani hal etishda o‘zlarining o‘rni borligi va bunda ishtirokchilarini xis etadilar. Tushuntirishning bunday usulidan ijodchi toifadagilar bilan ishlashda foydalangan ma’qo‘l.

Isbotlash usuli – mantiq qonuniyatlari-ayniyat, ziddiyat, uchinchisini istisno qilish, etarlicha asoslash-asosiga quriladigan ishontirishda ta’sir o‘tkazish turi. Bunday ta’sir etishda, odatda, biror tezis (fikr yoki qoida) ilgari suriladi, uning haqiqatligi isbotlanishi kerak, shuning uchun isbot, dalil va (yoki) tezisni isbotlash uchun asos izlashga to‘g‘ri keladi. Bu ta’sir odatda namoyish etish deyiladi.

Rad etish usuli – bu ham isbotlashga uxshagan mantiqiy tarzdagi ta’sir etish turi. Biroq ruhiy jixatdan olg‘anda bo‘lar o‘rtasida katta farq bor. Rad etish, isbotlashdan farqli o‘laroq, odamlar xulq-atvoridagi qotib qolg‘an qarash va odatlarni tanqid qilish, eskilarni yo‘qotish va yangilarini shakllantirish bilan bog‘liq. Bu tarafkashlarda kuchli qarshilik o‘yg‘otadi. SHuning uchun eskining tarafdorlarini

ishontirish va yangini qabul qilidirish uchun kuchli dalil, isbot va (yoki) da’vo kerak bo‘ladi. Burchakka titsib qo‘yilgan tarafkash ko‘ra shdan voz kechishi mumkin.

Bajaruvchilarni ishontirishga asoslangan yuqorida kurib o‘tilgan to‘rt ta’sir etish turish amalda tegishli yusinlar bilan tuldiriladi. Keyingilar vaziyat va bajaruvchilar shaxsiga bog‘liq holda belgilanadi.

Motivlash usuli – muayyan maqsadga erishishga yo‘naltirilgan biror shaxs (ayrim shaxs yoki shaxslar guruhi)ning faoliyatiga rag‘batlantirish jarayoni. Asarda ta’kidlanishicha, rag‘batlantirish kishilarda mehnatga iqtisodiy, idroklash va axloqiy qiziqish uygotishga qaratilgandir, bu ularni moddiy ta’minlash omili va o‘zlarini hamda o‘z munosabatlarini ishchanlikni ta’minlovchi ijtimoiy aql borasida «gumanitarlashni» ta’minlash sifatida namoyon bo‘ladi. Biz 1- chizma orqali motivlash tarzini yoritib o‘tamiz.

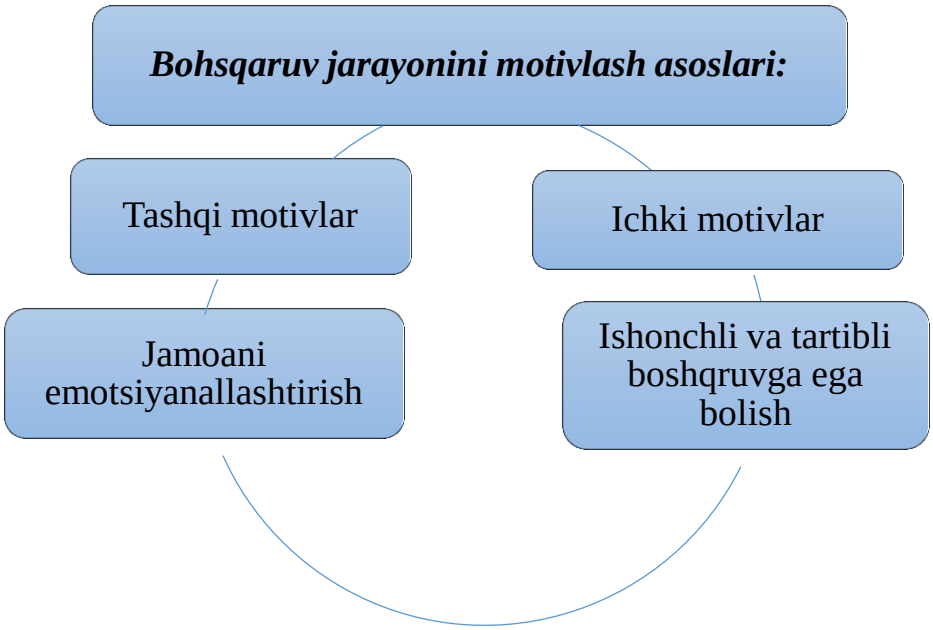

Motivlar ichki, tashqi va jamoani emotsionallashtiruvchi bo‘lishi keltirilgan. O‘z-o‘zini namoyon etish, intizomlik va o‘zini o‘zi boshqarishlik ichki motivlar hisoblanadi.

Tashqi motivlar - bo‘lar:

- moddiy rag‘batlantirish (toifasini oshirish, shaxsiy qo‘shimcha qilish, mukofot va sh. k.);
- xizmat lavozimi bo‘yicha yuqorilash;
- ma’naviy rag‘batlantirish (minnatdorchilik e’lon qilish, taqdirlash va x.k.);
- majburiy choralar (muntazam nazorat, mehnat qonunchiligiga muvofiq jazolash).

Jamoani emotsionallashtirish quyidagilarni belgilaydi:

✓ oshkoralik va xabardorlik;
✓ majburiyatlarni aniq va asoslangan holda taqsimlash;
✓ jamoaning barcha a’zosi maqsadni aniq tushunishi;
✓ barchaning rejalashtirishda ishtirok etishi;
✓ yaxshi mehnat xamisha rag‘batlantirilishini tushunish;
✓ rahbarlar tomonidan aniq tashkil etish va botsarish va boshqalar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, motivlash juda murakkab jarayon, chunki u turli tuman ruhiy, axloqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va b. omillarga bog'liq. Bundan tashqari har bir inson o'ziga xos motivatsiya to'zilishiga ega. Shuning uchun insonni faol ishlashga rag'batlantirishning yagona vositasi yo'q.

Biroq, kishilar xulq - atvorini belgilovchi ba'zi umumiy qonuniyatlar tajriba yordamida aniqlangan. Har bir rahbar mazkur qonuniyatlarni yaxshi bilishi va o'z boshqaruv faoliyatlarida ulardan oqilona foydalanishi lozim.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISH VA MAMLAKATIMIZDA BU BORADAGI ISLOHATLAR

O'riboyeva Y.- k.o'qit.
Nurullayeva Sh. – talaba, SamISI

Taraqqiyotning yangi bosqichiga dadil qadam tashlab borayotgan mamlakatimizda amlga oshirilayotgan tub islohatlar tufayli yurtdoshlarimiz ongida yangicha dunyo qarash shakllanib, bugun shiddat bilan ro`y berayotgan o`zgarishlar zamirida inson manfaatlari ko`zlangani bois xalqimiz ko`nglida chuqur joy olmoqda.

Birgina ta`lim tizimini olaylik bugun ta`lim inson uchun yangi texnologiyalarni hayotga tatbiq etishning muhim omillaridan biriga aylandi.Ayniqsa, jahon iqtisodiyotiga butunligicha o`tib borayotgan O`zbekiston uchun mehnat bozori talablariga tez moslasha oladigan ta`lim tizimini rivojlantirib borish masalasi yanada dolzarb ko`rinishga keldi.

Keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo`nalishlariga hamda xalqaro standart talablariga mos keladigan ta`lim tizimini yangicha yaratish bo`yicha keng ko`lamli ishlar olib borilayapti. Xususan, o`rta ta`lim tizimida ham o`zgarishlar vujudga keldi, bunga ko`ra Prezidentimiz tashabbusi bilan yurtimizda 11 yillik maktab tizimini tiklanishi yoshlarning bilim olishiga bo`lgan ishtiyoqini kuchayishiga, ularning tarbiyasini to`g`ri shakllantirishga qaratildi. Pedagoglarning takidlashicha amalga oshirilgan bunday ta`lim tizimi jamoatchilik tomonidan ma`qullangan hamda bunday tizim yoshlarimizni ma`naviyatini, odob-axloqini, ta`lim sifatini yanada oshirishiga hissa qo`shayapti.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yilning 25-yanvaridagi "Umumiy o`rta, o`rta maxsus hamda kasb-hunar ta`lim tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to`g`risida"gi farmoniga muvofiq 2018-2019 o`quv yilidan boshlab o`rta ta`lim uzluksiz, majburiy 11-yillik qilib belgilandi.

O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limi vazirligi axborot xizmati ma`lumotlariga ko`ra, bugungi kunda umum ta`lim maktablarining 9-sinfini bitirgan o`quvchilarning deyarli yarmi 10-sinfda ta`lim olmoqda. 11 yillik ta`lim tizimini joriy etish munosabati bilan, tezkor davr talabidan kelib chiqqan holda 10-11-12-sinflar uchun o`quv rejasi qaytadan mukammallashtirilgan tartibda qayta tuzildi. Ularda hattoki tadbirkorlik fanlari ham qo`shildi. Bundan tashqari mutassadi va ish beruvchi tashkilotlar bilan birgalikda real vaziyatda 11-sinfni tamomlaganlarga oliy o`quv yurtida o`qishini davom ettirolmasa ularga o`zlarining egallagan hunari bo`yicha o`z

ishini topa olishiga katta e`tabor qaratildi. Bu esa malakatda ishsizlik sur`atini pasaytirishdagi yana bir muhim omil hisoblanadi.

Hozirda Xalq Ta`limi Vazirligi tomonidan 2017-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha harakatlar strategiyasini faol tadbirkorlik innovatsion g`oyalar va texnologiyalarni qo`llab quvvatlash yilida amalga oshirishga oid davlat dasturidan kelib chiqqan holda o`rta ta`limni tamomlagan holda OTM larda o`qishni davom ettirmaganlar uchun tadbirkorlik sohasida yo`l ochib berildi. Bunda yoshlarimizga sohasidan kelib chiqqan holda o`z tadbirkorligini boshlash uchun davlat tomonidan tadbirkorlik turiga qarab ma`lum muddatga imtiyozli kreditlar beriladi va ular egallagan sohalari bo`yicha malakalaridan kelib chiqqan holda tuzilgan va tasdiqlangan biznes rejalarini amalga oshirishadi. Bu esa mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda yana bir ustuvor yo`nalishi bo`lib tayanch vazifasini bajaryapti, yana ishchi kuchini takror hosil qilishda ham ahamiyat kasb etadi.

Dunyo bo`yicha oladigan bo`lsak rivojlangan mamlakatlar ta`lim tizimiga nazar solish kerak chunki ularni rivolanishidagi tamoyillaridan biri bu o`z sohasining yetuk va malakali kadrlarini yetkazib berayotganidir.Xalq ta`limi sohasini isloh etishda yana bir narsa ya`ni moliyaviy tizim shaffofligini ta`minlashdir. Ta`lim tizimiga ajratilgan mablag` miqdorini oshirgan holda, sarflanishini rasman nazorat qilish kerak. Yana bir narsani aytib o`tish joizki ta`lim sifatini oshirishda o`rta ta`lim ya`ni-maktab tizimini oladigan bo`lsak xususiy maktablarni sonini oshirishimiz kerak. Bundan tashqari ta`lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni kuchaytirishimiz lozim, chunki har bir kadrlarimiz zamon bilan ham nafas bo`lgan holda jamiyatimizda sodir bo`layotgan yangiliklardan xabardor bo`lib turishi uchun taynch vazifasini o`taydi. Dars jarayonlarida esa elektron ta`lim dasturini ishga tushirib,undan to`gri va mohirona foydalanishimiz kerak. Hozirda biz ham jahon ta`lim standartlardan andoza olgan holda ta`lim tizimidan foydalanayapmiz. Sohalar bo`yicha ta`lim berayotgan pedagoglar malakasi, bilimi va ko`nikmasi ta`lim sifatida muhim ro`l o`ynaydi.

O`rta ta`limni tamomlagan va OTMda o`qishini davom ettirayotgan o`quvchi yoshlarimizga esa yanada bir karra ko`proq imkoniyatlarga ega bo`lishadi ular malakali kadrlar bo`lib yetishishi bilan birga sohalari bo`yicha ta`lim beradigan pedagog bo`lib ham yetishishlari mumkin.Yetuk kadr bo`lish uchun birinchi navbatta malaka almashish nafaqat O`zbekiston hududida balki chet el mamlakatlari bilan malaka almashish ishlarini olib borish yo`lga qo`yish lozimdir. Jahon mamlakatlari ta`lim tizimida olib borilayotgan islohatlardan foydalanib yoshlarimizni o`sha mamlakatlar qatoridagi yoshlari bilan tenglasha oladigan raqobatbardosh kadrlarni yetishtirish zarur.

Ta`lim tizimida bo`layotgan o`zgarishlarni jamoatchilik e`tiboriga tatbiq etish ya`ni ularni xabardor etish maqsadida esa bir qator ishlar olib borilayapti. Xususan, O`zbekiston Respublikasi Oliy va O`rta maxsus ta`lim vazirligi tasarrufida oliy ta`lim muassasalari mavjud vazirlik va idoralar O`zbekiston milliy teleradio kompaniyasi, O`zbekiston milliy axborot agentligi bilan birgalikda malakatda amalga oshirilayotgan o`zgarish va yangiliklarni jamoatchilik e`tiboriga havola etish

majburiyatlari ko`zda tutadi.hozirgi zamon talabidan xabardor bo`lgan yoshlarimiz o`z izlanishlarini yanada oshrib, ixtiro va yangiliklarini talablarga javob bera oladigan darajada takomil bo`lishida muhim ro`l o`ynaydi.Hamda yosh avlodlarimizning puxta malakali sifatli bilim olishi, o`zi qiziqqan yo`nalishi bo`yicha kasb hunar egallashiga hamda jahon arenalarida tengdoshlari bilan bir qatorda turib raqobatlashish nafaqat o`z hududimiz bo`yicha balki xalqaro miqqiyoslarda ham davlatimiz bayrog`ini yuksaklarga ko`tarish kabi mashaqqatli vazifalarni zimmasiga olishayapti va shunga ko`ra davlatimiz tomonidan ham katta imkoniyatlar yaratib berilgan.Biz esa bunday imkoniyatlardan to`g`ri foydalana olishimiz kerak.

TA’LIM OLUVCHILAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Zubaydullayev O’.– SamISI o’qituvchi,
Narziqulova F.– o’qituvchi, Sam.t., Gulobod ij.iq.kolleji

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida innavatsion texnologiyalarni, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonlarida qo‘llash bilan birgalikda inson psixikasining barqarorligi va chidamliligini oshirish maqsadida interfaol metodlarni qo‘llashga bo‘lgan intilish ham katta e’tibor talab qilmoqda. Interfaol metodlardan foydalanish ta’lim oluvchilarni faqat o‘qituvchilar tomonidan berilgan tayyor bilimlarnigina egallashga emas, balki o‘zlari ham mustaqil o‘rganishga, izlanishga, fikrlashga chorlaydi. Bundan asosiy maqsad ko‘nikma va malakalar asosida shaxsning bilish va shaxsiy qobiliyatini, aqliy kamolotini, mehnat faoliyatiga bo‘lgan munosabatini hamda dunyoqarashini takomillashtirishdan iborat.

Psixologiyada ilmiy jihatdan shu narsa tasdiqlanganki, inson o‘zidagi nuqsonlarni bartaraf qila oladigan, o‘zini-o‘zi takomillashtiradigan, o‘z bilimlarini mukammallashtira oladigan qobiliyatlarga ega hisoblanadi. Biroq (talaba) yoshlarimiz o‘z qobiliyatlarini yuqori darajada ilg‘ay olishmaydi. Bunga sabab (talaba) yoshlar tabiatdagi o‘z mikrodunyosini aniqlik bilan tasvirlab bersada, o‘zini-o‘zi bilishda har xil ijtimoiy holatlarda, o‘zini-o‘zi samarali boshqara olishda ba’zi bir muammolarga duch kelmoqda.

Tajriba va o‘tkazilgan sinovlar shuni ko‘rsatmoqdaki, intellektual qobiliyatlarga ega bo‘lgan talabalar mustaqil ishlar bilan shug‘ullanganlarida muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olishlari zarur. Bizga ma’lumki oliy ta’limda o‘quv rejalarini bajarish jarayonida asosiy e’tibor talabalarning mustaqil ta’lim olishlariga qaratilgan. Dars davomida interfaol metodlardan foydalanish o‘qituvchi va talaba o‘rtasida o‘zaro faollikni, bog‘liqlikni, bir-birini qo‘llab-quvvatlashni, to‘ldirishni ta’minlaydi. Interfaol metodlarni qo‘llashda komp’yuter tarmoqlari alohida ahamiyat kasb etadi. Talaba mustaqil ishlash jarayonida komp’yuter orqali o‘ziga kerakli bo‘lgan ma’lumotlarni olishi, o‘zining fikrlarini qo‘shimcha sifatida kiritishi mumkin. Buning natijasida talaba faqatgina tinglovchi bo‘lib qolmasdan mustaqil fikrlovchi, izlanuvchi, muntazam ravishda bilim olishga intiluvchiga aylanadi.

Talabalar asosan o‘zlarining mustaqil olgan bilimlaridan seminar va laboratoriya mashg‘ulotlarida foydalanadilar. Mustaqil ta’lim jarayonida talabalar darslikdan

tashqari monografiyalarni, ilmiy risola va maqolalarni ham o‘qiydilar. Bulardan foydalanib ijodiy va ilmiy izlanuvchi, teran mustaqil fikrlashga ega bo‘lgan talabaga aylanish uchun quyidagilarga amal qilishlari lozim:

- darslik va o‘quv qo‘llanmalarni o‘rganishi;
- ma’ruzalar matnini o‘zlashtirishi;
- maxsus adabiyotlardan foydalanishi;
- olib borilayotgan jarayonni psixologik jihatdan kuzatib borishi;
- badiiy asarlarni estetik jihatdan tahlil qilishi;
- mustaqil ishlashni o‘rganishi va odat qilishi;
- nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni mustaqil tahlil qilishlari kerak.

Talabaning mustaqil ishlash davomida mustaqil fikrga ega bo‘lishi o‘qituvchi-murabbiylarlar tomonidan bildirilgan munosabatlarga ham bog‘liq bo‘ladi. O‘qituvchi-murabbiylar talabalarga to‘g‘ri maslahat berib, ilmiy-ijodiy izlanish metodlari, vositalari, qonun-qoidalari bilan tanishtirib borishlari zarur. Shu bilan birgalikda talabalarga mustaqil fikr yuritish uchun imkoniyat berish, ularning turli-tuman fikrlarini qabul qilish, talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligini ta’minlash, talabalarni mustaqil fikrlarini bayon qilish jarayonida kulgiga qolmasliklariga ishontirish, har bir talabaning mustaqil fikr yuritishiga qodir ekanligiga o‘zlarida ishonch hissini uyg‘otishlari lozim. Talabaning mustaqil fikrlash jarayonida talabada turli fikrlar paydo bo‘ladi. Agar talabalar o‘quv jarayonlarida faol ishtirok etsalar va a’lo o‘zlashtirishlariga o‘zlarining ma’sulligini his qila olsalar, bu kutilgan natijani beradi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining asosiy talablaridan biri zamon talablariga javob bera oladigan, har tomonlama yetuk, raqobatbardosh, qo‘yilgan muammoni mustaqil hal qilish layoqatiga ega, o‘z ustida ijodiy ishlab boradigan mutaxassislar tayyorlashdir. Bu xususiyatlarga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlashda mustaqil ta’lim alohida o‘rin tutadi, chunki axborot va bilimlar doirasi jadal sur’atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi kunda hamma ma’lumotlarni faqat dars mashg‘ulotlarida berib bo‘lmaydi. Qo‘yilgan muammo va vazifalar bo‘yicha ma’lum yechimga kelish hamda uning optimal variantini tanlash uchun kerakli bo‘lgan mustaqil fikrlash ko‘nikmasi mustaqil ijodiy ishlash jarayonida shakllanadi va mustahkamlanib boradi.

“Mustaqil ta’lim” tushunchasi "Pedagogika fanidan izohli lug‘at"da “Olingan bilim, ko‘nikma va malakani mustahkamlash, qo‘shimcha materialni o‘rganish maqsadidagi o‘quv shakli” deb qaraladi. Ayni vaqtda ilmiy va o‘quv adabiyotlarda “Mustaqil ta’lim olish, “Mustaqil o‘qish”, "Mustaqil ish" tushunchalaridan sinonimlar sifatida foydalanilmoqda.

O‘rganilgan adabiyotlar tahlili asosida mustaqil ta’lim va mustaqil ishga quyidagicha ta’rif beramiz: **mustaqil ta’lim** - mutaxassis yordamida yoki yordamisiz biror vazifa (masala, muammo)ni mustaqil o‘rganish asosiga quriladigan o‘quv faoliyati jarayonidir.

Mustaqil ish esa ta’lim oluvchining fandan olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini yanada kengaytirishga va takomillashtirishga qaratilgan faoliyat turi hisoblanadi.

Mustaqil ishlar didaktik maqsadi, vazifasi, murakkablik darajasi, kimga (individual yoki jamoa uchun) mo‘ljallanganligiga qarab, bir-biridan farq qiladi. Uning

nazariy, amaliy, ilmiy, metodik va pedagogik asoslari tahlil qilinsa, samarali shakllari, vositalari tanlansa, ijobiy natijalarga erishish mumkin. Unda o‘tiladigan mavzuning amaliyot bilan uzviyligi, ilmiyligi va o‘quv materiallarining qiziqarliligi, mavzularning tizimliligi, topshiriq hamda vazifalarning ko‘p qirraliligi, o‘zaro bog’liqligi muhim o‘rin tutadi. Ammo eng asosiysi talabalarning mustaqil ravishda ta’lim olish faoliyatini tashkil etishda ularning intilish va qiziqishlariga e’tibor qaratish zarur.

Talabalarning o‘quv faoliyatini kuzatish davomida shu narsa aniqlandiki, ongli qiziqish mustaqil faoliyatga undovchi, havas uyg‘otuvchi kuch bo‘lib hisoblanadi.

Ongli qiziqish - mustaqil faoliyatning eng muhim ko‘rsatgichi, yuqori darajasidir. Bu esa fan o‘qituvchilari mahoratining darajasiga bog’liqligi sababli talabalarda u yoki bu fan yoki kasb mutaxassisligiga nisbatan qiziqishni shakllantiradi.

Mustaqil ta’limning alohida shakli Oliy ta’lim tizimida qo‘llanilayotgani Vazirlikning 2005 yil 21 fevral 34-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan "Talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va baholash tartibi to‘g‘risidagi namunaviy Nizom"i asosida tashkil qilingan talaba mustaqil ishlari (TMI) hisoblanadi. Nizomda TMI o‘quv rejasida muayyan fanni o‘zlashtirish uchun belgilangan o‘quv ishlarining ajralmas qismi hisoblanishi hamda uslubiy va axborot resurslari bilan ta’minlanishi, shuningdek, reyting tizimi asosida baholanishi ko‘rsatilgan.

Talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil ishlar qanday maqsadga qaratilganiga ko‘ra bir necha turlarga ajratish mumkin:

Ulardan *birinchi turi* oldin o‘zlashtirilgan bilimlarni esga tushirish, mustahkamlash va tasavvurni boyitish hisoblanadi. Har qanday egallangan bilim qayta esga tushirilib, amalda tatbiq etib turilmasa, ayrim qismlari xotiradan ko‘tariladi, esdan chiqadi. Shuning uchun vaqti-vaqti bilan mustaqil o‘qish orqali xotirada mustahkamlanib borilishi foydalidir, ammo takrorlash jarayonida talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlanmaydi.

Ikkinchi turi bilish-izlanish shaklida amalga oshadi. Bunda talaba o‘qituvchi ma’lum qilgan nazariy bilimlarga suyangan holda yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirishga, muammoli topshiriq va vaziyatlarga yechim topishga harakat qiladi. Talaba o‘zi uchun noma’lum bo‘lgan muammolarning yechimini topishda tahlil qilish, umumlashtirish, xulosalar chiqarish, taqqoslash kabi jihatlaridan foydalangan holda yangi bilimlarni o‘zlashtirib oladi. Hayotiy tajribalari ortadi, o‘zlarining ko‘rgan-kechirgan, his qilgan, oldin haqiqiy mohiyatiga e’tibor bermagan masalalarga yechim topadi.

Uchinchi turi bilimlarni amalda tatbiq etish bo‘yicha bajariladigan mustaqil ishlar. Bu turdagi ishlarda talabalar olgan bilimlarini hayot bilan, ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog’laydilar. Tajriba-sinov tariqasida turli xil asbob-uskunalar, maketlar yasashi, kompyuter dasturlari tayyorlashi, oddiy texnik ixtirolar qilishi mumkin. Tabiiy va aniq fanlarda mustaqil ta’limning bu turidan ko‘p va samarali foydalaniladi.

To‘rtinchi turiga ilmiy-ijodiy harakterdagi ishlar bilan shug‘ullanishni kiritish mumkin. Ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishdagi fanlardan bajariladigan ijodiy mustaqil ishlar ilmiyligi, badiiy obrazliligi, yangi g‘oyalarni ilgari surish va ularga erishish yechimlarini topishga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Odatda oliy hamda umumiy-o‘rta ta’limda talabalar mustaqil ishlarni bajarish jarayonida ko‘proq qo‘shimcha adabiyotlarga murojaat qiladi. Ko‘pgina talabalar uyga

berilgan topshiriqlar ustida ishlaydilar, ma’ruzalar, referatlar tayyorlashda ilmiy-ommabop va davriy nashrlardan foydalanadilar. Bu esa mavjud axborot-resurs markazlari va tegishli portallar imkoniyatidan oqilona foydalanish, ularning zahiralarini yanada kengaytirib borishni talab etadi. Xulosa qilib aytish joizki, mustaqil ta’limning alohida shakli bo‘lgan talaba mustaqil ishlari axborot-resurs zahirasini "Ta’lim portal"larida tizimli holda joylashtirilishi hamda bu resurslardan talabalarning erkin foydalana olish imkoniyatlarini yaratilishi zamonaviy bilimlarni egallagan, izlanuvchan va yetuk mutaxassislar tayyorlash uchun eng asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Бобоев А.Ч. - доцент,
Пулатов Ш.- магист., БухМТИ

Ўзбекистон Республикасида таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилиш, ҳамда уни ривожланган давлатлар даражасига кўтаришга давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида катта эътибор бериб келинмоқда. Ҳозирги кунда узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими ҳар қандай давлатни замон талабларига ҳамоҳанг равишда инновацион ривожланишида ҳал қилувчи ва муҳим омилга айланганлиги ҳаммага маълум.

Халқимизда “таълим ва тарбия бешикдан бошланади” деган ҳикматли бир сўз бор. Фақат маърифат инсонни камолга, жамиятни тараққиётга етаклайди.Шу сабабли, таълим соҳасидаги давлат сиёсати узлуксиз таълим тизими принципига асосланиши, яъни, таълим боғчадан бошланиши ва бутун умр давом этиши лозим....Ҳар бир ишлаб чиқариш соҳасида тармоқ илмий-тадқиқот муассасалари, конструкторлик бюролари, тажриба-ишлаб чиқариш ва инновацион марказлар бўлиши мақсадга мувофиқдир.Биз мамлакатимизда инвестицияларни фақатгина иқтисодиёт тармоқларига эмас, балки илмий ишланмалар “ноу-хау”лар соҳасига ҳам кенг жалб қилишимиз керак[54].

Глобаллашув жараёни на фақат жамиятга, балки ёшларга ҳам катта таъсир кўрсатмоқда. Бугун замонавий билимлар ва маълумотларни ўзлаштирмаган ўқитувчи рақобатбардош мутахассис, тан олинган ўқитувчи, болалар севган мураббий бўлиши мушкул. Бу ўринда малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимининг роли ва аҳамияти янада ортиб бораётганини англаш мушкул эмас. Ушбу курсларга энди ўқитувчи фақат янги билимларни олиш учунгина эмас, балки касбий маҳорати ва компетентлигини ошириш учун келаётганини унутмаслигимиз зарур.

Компетенция – бу нима?

Компетенция-билим, кўникма, малака, қарашлар, индивиднинг қадрияти ва шахсий сифатлари, квалификациянинг намоён бўлиши ёки таъсир кўрсатиш қобилияти.

Компетентлик тушунчаси нафақат аниқ билим ва кўникма, балки амалий

[54]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 28.12.2018йил

масалаларни бажариш билан ҳам боғлиқ тушунчадир. У ўз ичига нафақат когнитив ташкил этувчини, балки мотивацион, этик, ижтимоий ва аҳлоқий тизимларни ҳам олади. Компетентлик тушунчаси таълимнинг сифат муаммоларини тадқиқ этишда методологик асос сифатида намоён бўлади.

Эндиликда ҳар бир педагог умумий ва касбий компетентликга эга бўлишгина эмас, педагогик назарияни, консепцияни ва инновацион технологияларни фаол, ижодий тарзда ўзлаштириши ҳам керак. Шундагина ҳар бир ўқитувчи касбий компетентликни эгаллаб, касбий малакани ўзлаштирган ҳолда психологик-педагогик тайёргарлик тажрибасида мустақил таълимнинг функцияларини ҳамда ўз касбий фаолиятини мустақил лойиҳалаш усулларини татбиқ этиб боради.

Рус педагог олимларидан В.А. Сластенин, М.А. Чошановлар “компетентлик” сўзига алоҳида аҳамият берганлар. Улар компетенция лотин тилидан таржима қилганда competence – мувофиқ (мос келувчи), қодир (лаёқатли), маълум соҳа билимдони, маълум соҳа бўйича хабардор деган маъноларни англатади деб фикр билдирган. Бироқ, изоҳли луғатлар компетентлик фақатгина, бирор нарса тўғрисида фикр юритишга имкон берувчи билимларга эга бўлиш сифатида белгиланади деган таъриф берилган. Бундан ташқари М.А. Чошанов қатор муҳим афзалликларга эга бўлган “компетентлик” термини қуйидагича асослаб беради.

Биринчидан, ушбу термин битта сўз билан анъанавий тарзда *“билимлар, маҳоратлар, кўникмалар”* маъносини ифодалайди ва унинг компонентлари орасида боғловчи халқа сифатида хизмат қилади.

Иккинчидан, у мутахассис – касбий тайёргарлигининг реал даражасини таърифлаш учун энг мақбулдир, чунки, компетентлик – бу, вазифани етарли тарзда бажарилишининг ҳолатидир.

Учинчидан, компетентлик мутахссисни кўп сонли ечимлар орасидан энг мақбулини танлаб олиш.

Тўртинчидан, компетентлик касбий вазифаларнинг муваффақиятли ечимига эришиш учун билимларнинг мунтазам равишда янгиланишини, янги ахборотга эга бўлишни назарда тутади.

Бешинчидан, компетентлик ҳам мазмуний (билим), ҳам процессуал (маҳорат) компонентларини ўз ичига олади. Билимнинг мақбулиги ва фикрлашнинг танқидийлиги билан бир қаторда компетентликнинг муҳим сифати бўлиб, методнинг вариативлиги (эгилувчанлиги) ҳисобланади.

Ўзбек педагог олимларидан Н.А. Муслимов педагогнинг касбий компетенцияси мазмунига ўқитувчи, тарбиячи, педагогнинг, унга мустақил равишда ва етарли даражада самарали тарзда педагогик вазифаларни ечишга имкон берадиган шахсий имкониятларини киритади. У ёки бу педагогик масалаларни ечиш учун педагогик назарияни билиши, унинг кўрсатмаларини амалиётда қўллаш маҳорати зарурлигини таҳмин қилади.

Олимларнинг “компетенция”, “касбий компетентлилик” тушунчалари тўғрисидаги нуқтаи назарларини кўриб чиқаётиб, биз шундай хулосага келдик-ки, унинг асосий элементларидан бири ўқитувчи ўзининг мустақил билим олиш

фаолиятини фаоллаштириш ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, таълим олувчиларнинг иқтисодий компетенцияларини шакллантириш давр талаби бўлиб ҳисобланади.

UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMI UCHUN YARATILADIGAN ELEKTRON O‘QUV-METODIK MAJMUALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

Kulanov I.B.- k. o‘qit., JizPI
Qarshiboyev X.- k.o‘qit., SamISI

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 6 iyundagi 200-sonli «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora–tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorini ta’minlash maqsadida uzluksiz ta’lim tizimi uchun DTS va o‘quv dasturlariga mos zamonaviy dizayn o‘quvchilari asosida elektron o‘quv-metodik majmualar, shu jumladan elektron darsliklar yaratish lozim bo‘ladi.

Axborot texnologiyalarining ta’lim tizimida o‘z mavqeini tobora keng egallashi mavjud bo‘lgan ko‘pgina tushunchalarni ham mazmunan, ham mohiyatan qayta ko‘rib chiqishni taqqoza etdi. Shu bois, ta’lim va o‘qitish jarayonlariga boshqacha yondashuv hamda e’tibor bilan qarala boshlandi. Ushbu jarayon elektron o‘quv-uslubiy majmualar, shu jumladan elektron o‘quv adabiyotlari - elektron darsliklar, video va audio kassetalar, kompyuter dasturlari, televizion va radio o‘quv kurslari bilan uyg‘unlashib bormoqda. Bu jarayonda o‘qitish o‘quvchining ko‘proq ichki imkoniyatlari, intellektual potensiali, axborotni qabul qilish va o‘zlashtirish xusuiyatlariga bevosita bog‘liq.

Elektron o‘quv-uslubiy majmualar mustaqil ta’lim olishni, ijodiy fikrlashni, malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish orqali o‘quv materiallari va ilmiy ma’lumotlarni har tomonlama chuqur o‘zlashtirilishga mo‘ljallangan bo‘lib, ushbu turdagi majmualar ilmiy ma’lumotlarning jamlanganligi, ko‘rgazmalarga boyligi, ya’ni turli xil animatsiyalardan foydalanganligi, ta’lim oluvchilarning yoshi va fiziologik xusuAiyatlarini hisobga olganligi jihatidan an’anaviy o‘quv adabiyotlaridan afzalroqdir[3].

Ta’lim muassasalari uchun tayyorlanadigan elektron o‘quv adabiyotlarda matnlar jozibali, ta’sirli shaklda bayon etilishi, asosiy tushuncha va ta’riflar aniq va ravshan yozilishi, shu bilan bir qatorda foydalanuvchilarning bilimlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim[1-4].

Elektron o‘quv majmualar yaratuvchi mualliflar tomonidan o‘quv adabiyotlarning faqat elektron versiyasini yaratishga katta ahamiyat berilmoqda. Sababi *birinchidan*, elektron versiyada axborotlar zamonaviy usulda multimediya va animatsiya vositalari yordamida osonlikcha yoritiladi. *Ikkinchidan* olingan bilimlarni interaktiv usulda nazorat qilish oson kechadi. Uchinchidan, o‘quv adabiyotlarning bugungi holati o‘quvchiga og‘irlik qiladi, binobarin uning elektron versiyasini disketaga olib, undan boshqa kompyuterlarda ham foydalanish imkoni mavjud. Agar

o‘quv adabiyotining elektron versiyasi serverga joylashtirilsa, undan bir vaqtda bir necha o‘quvchi turli kompyuterlarda foydalanishi mumkin.

Zamonaviy elektron o‘quv-metodik majmualar o‘quv materiallarining turli shakllari (elektron, qog‘oz va hokazo) majmuasi bo‘lib, ular fan dasturlariga mos keluvchi, auditoriya mashg‘ulotlarining barcha turlari va mustaqil ta’limni o‘quv-metodik ta’minotini o‘zida mujassamlashtiradi.

Elektron o‘quv-metodik majmualar - zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida o‘qitishning didaktik, dasturiy va texnik interaktiv majmuasidan tashkil topadi va ular o‘quv materiallarini kompyuter texnologiyalari hamda audio-video vositalar asosida yaratish, tizimlashtirish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish imkoniyatini beruvchi manbadir.

Elektron o‘quv-metodik majmualardagi o‘quv materiallari Davlat ta’lim standarti talablariga mos kelishi hamda bilimlarning o‘quvchilar tomonidan mustaqil o‘zlashtirilishiga zarur resurslarni o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lishi zarur.

Elektron o‘quv-metodik majmualar tashkiliy-metodik, axborot-o‘rgatuvchi va nazorat qiluvchi didaktik funksional bloklardan tashkil topadi. Resurslarning pedagogik-psixologik vazifalari o‘quv materiallarini gipermedia muhitida taqdim etish, o‘quvchilar bilan o‘qituvchilar orasidagi didaktik muloqot va ta’lim vositalari orqali amalga oshiriladi.

Elektron o‘quv-metodik majmua resurslari ta’lim jarayonini individuallashtirish va differensiyalash, o‘quvchining o‘quv faoliyatini o‘zi nazorat qilish va to‘g‘ri yo‘naltirish, kompyuterning hisoblash imkoniyatlaridan foydalanish tufayli o‘quv vaqtini tejash, o‘quv materiallarini vizuallashtirish, o‘rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish, ularni imitatsiyalashtirish, turli pedagogik vaziyatlarda optimal qaror qabul qilish malakasini shakllantirish, fikrlashning aniq bir shakli(ko‘rgazmali-obrazli, nazariy)ni rivojlantirish, bilish faoliyati madaniyatini shakllantirish kabi imkoniyatlarni beradi.

Elektron o‘quv-metodik majmualar asosida o‘quv jarayonini tashkil etish multimedia texnologiyalarini qo‘llanilishi o‘quvchilarda o‘qishga qiziqishni orttirishi, ta’limning interaktiv xususiyati asosida o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishi va o‘quv materiallarini o‘zlashtirilishining samaradorligini oshirishi, real holatlarda namoyish qilinishi qiyin, yoxud murakkab bo‘lgan jarayonlarni modellashtirish va kuzatish imkoniyatini berishil o‘quv materiallarining o‘zlashtirilishi nafaqat darajasiga ko‘ra, balki o‘quvchilar erishgan mantiq va qabul qilishlari darajasiga ko‘ra ham samarali bo‘lishini ta’minlashi, an’anaviy hamda masofaviy ta’lim o‘quv-metodik ta’minotining samarali integratsiyasini ta’minlashi, o‘quvchilarga mustaqil izlanish yo‘li bilan materiallarni topish, o‘rganish hamda muammoli masalalarni hal etish orqali ularda ma’lum tadqiqot ishlarini amalga oshirish ko‘nikmalarini shakllantirishil o‘quvchilarning kurs, malakaviy bitiruv ishlarini bajarishda, magistrlik dissertatsiyalarini tayyorlashda o‘quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlab olish, axborot hamda ma’lumotlarni tahlil eta olish kabi malakalarni shakllanishi uchun sharoit yaratishi kabi didaktik vazifalarni amalga oshiradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida elektron o‘quv-metodik majmualarning ta’lim vositalari tarkibiga o‘quv darsliklari, qo‘llanmalarning elektron versiyalari, kompyuter multimediali o‘rgatuvchi tizimlar, audio o‘quv-axborot materiallaril video o‘quv-axborot materiallaril virtual laboratoriya ishlaril trenajyorlar, ma’lumotlar va bilimlar bazasi, elektron kutubxonalar, ekspert o‘rgatuvchi tizimlar asosidagi o‘qitish vositalaril virtual reallik asosidagi o‘qitish vositalari kiradi.

Elektron o‘quv-metodik majmualarning tarkibiy qismlari tuzilishining modulliligi, mazmunining to‘laqonligi, mantiqiy bayon etilganligil o‘quv materiallarini o‘rganish bo‘yicha yo‘riqnomaga egaligi, nazorat topshiriqlarining mavjudligi, izohli lug‘at va manbalar ro‘yxatining tavsiya etilganligi kabi talablarga javob berishi kerak.

Elektron didaktik majmualarni yaratishda elektron o‘quv qo‘llanmalari tarkiban asosiy mazmunni yoritishi va uni izohlash uchun qo‘shimcha o‘quv axborotlarini olish bo‘yicha gipermurojaatlar berilganligil o‘quv materiallarini tarkibiy tuzilmasini shakllantirishda modul tizimidan foydalanilishil mustaqil ta’limni tashkil etish va o‘quv materiallarini o‘rganish bo‘yicha batafsil yo‘riqnomaning keltirilishil nazorat topshiriqlari, o‘z-o‘zini tekshirish savollari, test topshiriqlarining bo‘lishi inobatga olinishi zarur.

Elektron o‘quv-metodik resurslar ta’lim muassasasining o‘quv-metodik komissiyasi tomonidan tegishli ekspertizadan o‘tkazilishi va o‘quv jarayonidan foydalanishga tavsiya etilishi kerak.

O‘quv jarayonlarini axborotlashtirish maqsadlariga ko‘ra elektron majmualar *kvantlash* - o‘quv materiallarini mazmunan yopiq, minimal hajmga ega modullarga ajratish, modullar bir necha tashkil etuvchidan iborat bo‘lishi, *to‘laqonlilik* - o‘quv materiallarining asosiy mazmunini qamrab olgan har bir modul o‘zida to‘laqonli resurslarga ega bo‘lishi), *ko‘rgazmalilik* - modullar matn va vizuallashtirilgan materiallarning ma’lum nisbatini saqlagan holda illyustratsiyalar va kadrlar jamlanmasidan iborat bo‘lishi, *erkin boshqarish* - o‘quvchilar kompyuter ekranidagi kadrlarning almashishini mustaqil boshqarishlari, zarur materiallarni istalgan marta ekranga chiqarishlari va nazorat topshiriqlarini bajarish orqali bilimlarini mustaqil sinashlari imkoniyatlariga ega bo‘lishi, *moslashuvchanlik* - elektron majmualar o‘quv jarayonida ma’lum bir foydalanuvchining ehtiyojlariga moslanishni ta’minlashi, o‘rganilayotgan materialning murakkabligini va chuqurligini, uning amaliy yo‘naltirilganligini o‘zgartirish, foydalanuvchining ehtiyojlaridan kelib chiqib, qo‘shimcha illyustrativ materiallarni shakllantirish imkoniyatlariga ega bo‘lishi, *kompyuter ko‘magi* - o‘quv materiallarining mohiyatiga e’tibor qaratish maqsadida o‘quvchi istalgan vaqtda kompyuter ko‘magiga ega bo‘lishi kabi tamoyillarni qanoatlashtirishi kerak.

O‘quv-metodik majmualardan samarali foydalanish uchun o‘quvchilar informatika va hisoblash texnikasining asosiy tushunchalari, kompyuter texnikasining funksional imkoniyatlari, zamonaviy operatsion tizimlar va ularning asosiy buyruqlari, zamonaviy dasturiy vositalar va ularning vazifalaril matn muharrirlari, algoritmlar va dasturlashtirish haqida asosiy tushunchalar, amaliy dasturlardan,

Internet tizimidan foydalanish kabi kompyuter texnologiyalari mazmunini bilishi va egallashlari lozim.

Elektron o‘quv-metodik majmualar tarkibiga ta’lim yo‘nalishi yoki mutaxassislikning Davlat ta’lim standarti, Davlat ta’lim standartiga mos ravishda yaratilgan namunaviy dastur, fanning maqsadi, vazifalarini, ma’ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarining mazmunini, nazorat hamda kurs ishlarining mavzularini, masalalar, topshiriqlarni, yakuniy nazorat savollarini va fanning o‘quv-metodik ta’minoti, mustaqil ta’limni tashkil etishga doir yo‘riqnomani o‘zida mujassamlashtirgan ishchi dastur, o‘quv-uslubiy harita va kalendar tematik rejalar, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari va boshqa o‘quv materiallarining elektron versiyalari, mashg‘ulotlarda pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha metodik ko‘rsatmalar, nazariy bilimlarni qo‘llash bo‘yicha ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi amaliy hamda laboratoriya mashg‘ulotlarining elektron ishlanmalari va metodik ta’minoti, audio va video materiallarl o‘quv-malakaviy amaliyot dasturi, uni tashkillashtirish bo‘yicha metodik qo‘llanmal nazariy va amaliy o‘quv materiallarini o‘zlashtirilganlik darajasini aniqlashga qaratilgan nazorat topshiriqlari va testlar, fan bo‘yicha joriy, oraliq va yakuniy nazoratlar bo‘yicha ballar taqsimoti, topshiriqlar turi, baholash mezonlari tavsiya etiladi.

Elektron o‘quv-metodik majmualarning asosiy fayllari html formatida yaratiladi. Qo‘shimcha fayllar .dos, .pdf, .djvu, .rtf, .xis va audio, videofayllar formatlarda bo‘lishi mumkin. Formulalar .gif formatida rasmlar ko‘rinishida bajariladi. Barcha materiallar ta’lim muassasasining serverida joylashadi, CD, DVD elektron tarqatuvchisiga yoziladi. Joylashtirilgan resurslarga mulkiy mualliflik huquqlari ta’lim muassasasiga tegishli bo‘ladi, mualliflik huquqlari muallif-ishlab chiquvchi mutaxassisga taalluqli bo‘ladi.

Elektron o‘quv resurslar Internet Explorer va Netscape brauzerlarining asosiy turlari bilan munosib, xatosiz ishlashi kerak.

Zamonaviy o‘quv-metodik majmualar o‘quv-metodik materiallarining turli shakllari (elektron, qog‘oz va h.k.) kompleksi bo‘lib, ular har bir fanning kasbiy ta’lim dasturlariga mos keluvchi, auditoriya darslarining barcha turlari va mustaqil ta’limni tashkil etish bo‘yicha o‘quv-metodik ta’minotdan foydalanish metodikasini o‘zida mujassamlashtirgan bo‘ladi.

Tahlillar yuqoridagi talablarga elektron o‘quv-metodik majmualar ham javob berishini ko‘rsatdi. Elektron o‘quv-metodik majmua zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida o‘qitishning didaktik, dasturiy va texnik interfaol majmuasidan tashkil topadi. Elektron o‘quv-metodik majmualar an’anaviy majmualardan farqliroq, o‘qitishning kompyuter va an’anaviy texnologiyalari birligi sifatida namoyon bo‘ladi.

Axborot texnologiyalari muhitida o‘qitishning muammoli usuli axborot-reseptiv va reproduktiv metodlari bilan birgalikda keng qo‘llaniladi. Bu muhitda elektron o‘quv-metodik majmualar o‘quv mazmunini taqdim etish, o‘quvchining bilish faoliyatini boshqarish va nazorat qilish vositalari sifatida ishlatiladi. Aynan bir o‘quv materiali bir qancha vositalar bilan taqdim etilishi mumkin. Masalan, o‘quv materiallari nashr, audio, video, CD-disklar ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

O‘qitishning har bir vositasi o‘ziga xos didaktik imkoniyatlarga egadir. O‘qituvchi bunday imkoniyatlarni yaxshi bilishi va o‘quv materiallarini bu vositalar bo‘yicha taqsimlay olishi, hamda ulardan didaktik masalalarni yechimiga bag‘ishlangan o‘quv axborotlarini eltish tizimi sifatidagi o‘qish vositalarini shakllantirishi lozim.

EO‘MM tashkiliy-metodik, axborot-o‘rgatuvchi va nazorat qiluvchi didaktik funksional bloklardan tashkil topadi. Resurslarning pedagogik-psixologik vazifalari o‘quv materiallarini gipermedia muhitida taqdim etish, talabalar bilan o‘qituvchilar orasidagi didaktik muloqot va ta’lim vositalari orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida EO‘MMning o‘qitish vositalari quyidagi rasmda aks etgan (1-rasm).

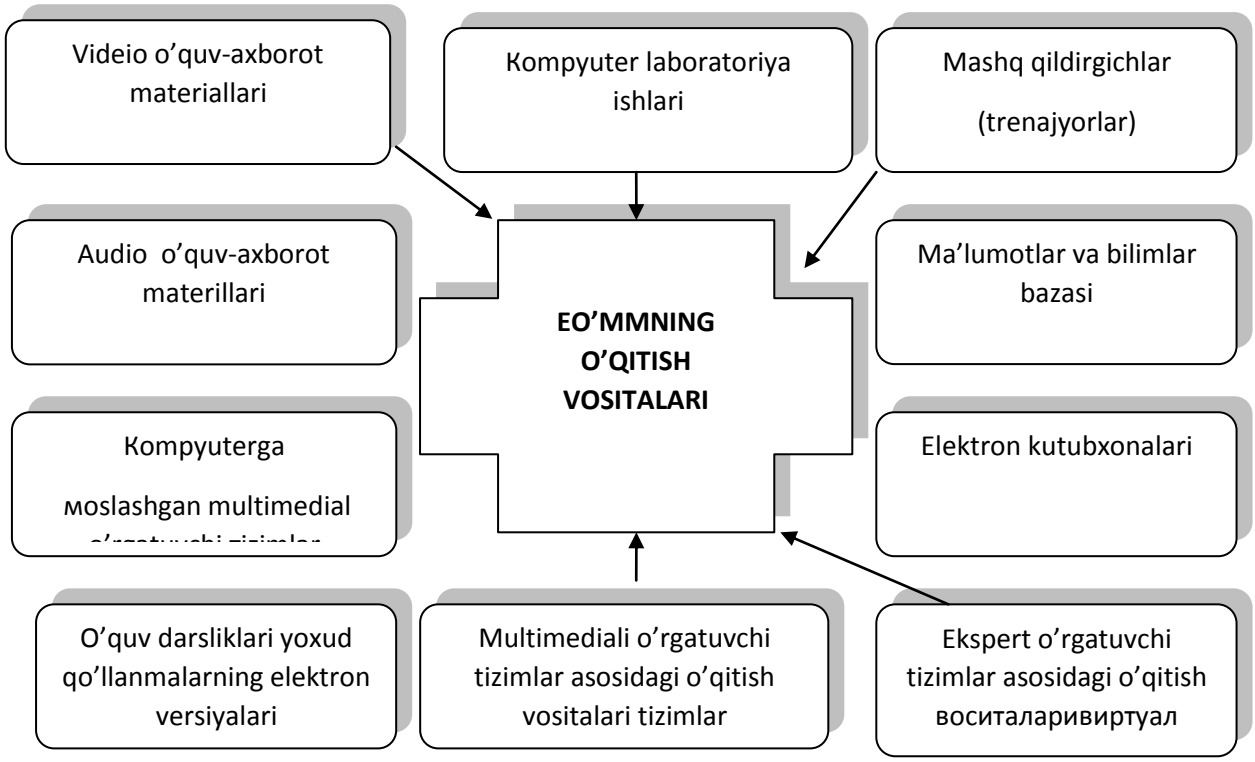

1-rasm. EO‘MMning o‘qitish vositalari

Ta’kidlash lozimki, o‘qitishning elektron vositalari yangi axborot texnologiyalari vositalari orqali joriy etiladi. An’anaviy darsliklar, o‘quv-metodik qo‘llanmalar va boshqa nashr materiallarning elektron formatdagi nusxalari elektron o‘quv-metodik majmualar yaratishda ishlatiladi.

Uzluksiz ta’lim tizimida qo‘llaniladigan elektron didaktik materiallarni yaratishda dastlab quyidagilarga alohida e’tibor qaratmoq kerak:

- elektron o‘quv qo‘llanmalari mazmunan shunday tuzilgan bo‘lish kerakki, ulardan qo‘shimcha o‘quv axborotlarini olish uchun o‘quvchi aslo qiynalmasligi kerak;
- o‘quv materiallarini tarkibiy tuzilmasini shakllantirishda modul tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqligi;
- mustaqil ta’limni tashkil etish va o‘quv materiallarini o‘rganish bo‘yicha to‘liq yo‘riqnoma keltirilgan bo‘lishi;

- nazorat topshiriqlari, o‘z-o‘zini tekshirish savollari va javoblari, mashq qildiruvchi topshiriqlarning bo‘lishi.

Elektron shakldagi o‘quv darsliklari eng oddiy holda nashr o‘quv materiallarining elektron varianti ko‘rinishida bo‘ladi. Ammo elektron shakldagi darsliklar kompyuter xotirasida yoki boshqa tashqi magnit eltuvchida qulay saqlanish, tezkor o‘zgartirish va elektron pochta orqali uzoq masofalarga uzatish imkoniyatining mavjudligi bilan ajralib turadi.

RAQOBATBARDOSH MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA IBN SINONING TARBIYAVIY MEROSIDAN FOYDALANISH

Zubaydullayev O’.R. - o’q.
Rasulova A. –talaba,
Rasulev U. – talaba, SamISI

Jonajon O’zbekistonimiz zaminidan jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga salmoqli hissa qo’shgan, umumjahon miqyosida e’tirof etilgan qanchadan-qancha buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalar yetishib chiqqan. Ajdodlarimizdan qolgan boy meros o’zining o’ta muhimligi va ilmiy salohiyati bilan hanuzgacha butun dunyo xalqlarini lol qoldirib kelmoqda. Vatanimiz tarixining ibrat olsa arzigulik zarvaraqlarini holisona o’rganish va ana shunday meros namunalaridan foydalangan holda komil insonlarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Komil inson tarbiyasiyada o’zidan o’lmas meros qoldirgan ajdodlar xazinasidan foydalanish bugungi kunning vazifalaridandir.

Buyuk mutafakkir allomalarimizdan biri Abu Ali ibn Sinodir. Olimning ilmiy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va tabiiy qarashlari juda serqirradir. Qaysi fan sohasiga qalam urmasin, unda o‘z zikrini qoldira olgan. Mutafakkir o‘z asarlarida ilm va odob-axloq uyg‘unligi, barkamol avlod kamoloti va baxt-saodati, adolat va diyonat, insonlarning o‘zaro do‘stligi, hamkorligi, rahbarning burchi va mas’uliyati to‘g‘risida qiziqarli g‘oyalarni ilgari surgan.

Birinchi prezidenti “Yuksak ma’naviyat – engilmas kuch” asarida “Ma’naviyatni shakllantiradigan asosiy mezonlar” to‘g‘risida fikr yuritib, dunyoda nom qoldirgan olimlarni eslatib, buyuk olim Ibn Sino haqida quyidagilarni ta’kidlaydi: “Noyob fazilatlar sohibi bo‘lmish mashhur alloma Ibn Sinoning “Tib qonunlari” asari necha asrlar davomida Yevropaning eng nufuzli oliy o‘quv yurtlarida asosiy tibbiyot darsliklaridan biri sifatida o‘qitib kelingani, dunyo miqyosida “Meditsina”, “Sog‘lom turmush tarzi” degan tushunchalarning fundamental asosi bo‘lib xizmat qilgani, albatta, chuqur hayotiy va ilmiy mazmunga ega. Aniqroq qilib aytganda, bu benazir allomaning butun ilmiy faoliyati dunyo taraqqiyotini insonparvarlik ruhida, ya’ni, ma’naviy negizda rivojlantirishga ulkan ta’sir o‘tkazdi, deb aytishga barcha asoslar bor”.1

Ibn Sino ta’lim-tarbiya va axloqqa oid bir necha asarlar yaratgan: “Tadbir al-manozil”21(“Turar joyni boshqarish choralari”), “Risola fi ilm al-axloq” (“Axloqqa

[1] Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma’naviyat”, 2008, 43-bet.
[2] Bu asarning fors tiliga qilingan tarjimasi 1930 yil Tehronda nashr etilgan.

oid risola”), “Risola fi al-ahd” (“Burch haqida risola”), “Risola fi tazkiyat an-nafs” (“Nafsni pokiza tutish to‘g‘risida risola”), (Siyosat al-badan”), (“Badanni boshqarish”), (“Kitob al-ansof (“Adolat haqida kitob”). “Al-urjuza fit-tibb” (“Tibbiy urjuza”). Mazkur asarlarning bugunga qadar barkamol avlodlarimizni ta’lim va tarbiyasida, ularni zamon talablariga javob bera oladigan dono, bilimli va kuchli bo‘lishlarida ahamiyati beqiyos.

Ibn Sinoning “Axloq haqida risola” asari qo‘l yozmalaridan biri O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik institutining kitob fondida (2385 raqamda XXVI) mavjud bo‘lib, bu asar 1908 yili Misrda Ibn Sinoning “Hikmat va tabiatga oid to‘qqiz risolasi” kitobi ichida (152-156-betlar) nashr qilingan. Ikkinchi marta bu risola 1910 yili Misrda arab olimi Muhyiddin sabriy Qudriy tomonidan “Risolalar majmuasi” (“Majmuat ar-rasoil”) asari ichida (192-203-betlar) chop etilgan.

Ibn Sino o‘zining “Axloq haqidagi risola”sida axloqiy xislatlardan or-nomus, sha’n, qadr-qimmat, qanoat, saxiylik, g‘ayratlilik, sabr-toqat, halimlik, sirni saqlay bilishlik, ilm-ma’rifatli bo‘lish, ochiqlik, vijdonlilik, do‘stlik, sadoqatlilik, kamtarlik, saxiylik, adolatlilik kabi shaxs ma’naviyati kategoriyalariga ta’rif beradi:

“G‘ayratlilik” olimning fikricha, g‘azabiy quvvatga mansub bo‘lib, bunda inson har qanday og‘riq va alamlarga befarq qaraydi.

“Hikmat” tamyiziy quvvatga mansub bo‘lib, insonni xato va yanglishishlardan asraydi.

“Qanoat”, ya’ni mo‘‘tadillikka ta’rif berib, Ibn Sino uni tana uchun normadan ortiq ozuqani iste’mol qilishdan saqlanish yoki xulq normalariga to‘g‘ri kelmaydigan ishlarni qilmaslik deb tushuntiradi.

“Sabr” insondagi shunday quvvatdirki, u orqali inson boshiga tushgan yomonlikdan xoli bo‘ladi.

“Yumshoqlik” g‘azabning yuz berishidan o‘zini tutishdir. Kimki o‘zini g‘azabdan tuta olmasa, u oqibatda jinoyat sodir bo‘ladigan fe’l-atvorga giriftor bo‘ladi. G‘azabdan o‘zini tutishni Ibn Sino insonning olijanobligidir, deb juda to‘g‘ri ta’kidlaydi.

“Vijdonlilik” tez fahmlash, his orqali berilgan biror narsaning haqiqiy ma’nosiga tez yetishdir va turli xil yomon ishlardan o‘zini tiyib turishdir.

“Rahmdillilik” omadsizlikka uchragan yoki boshiga og‘ir kulfat tushgan insonlarga hamdard bo‘lish.

Ibn Sinoning axloqqa bag‘ishlangan risolalaridan yana biri “Burch risolasi”dir. Bu asar 1910 yili Misrda chop etilgan. Bu yerda Ibn Sino, asosan, odam o‘zini doimo pokiza tutishi kerakligi, insonlar bilan qanday muomala qilish lozimligi kabi masalalarga to‘xtalib o‘tadi.

Bundan tashqari, Ibn Sinoning axloqqa oid asarlaridan yana biri “Nafsni pokiza tutish to‘g‘risida risola”dir. Ibn Sinoning bu asari (qo‘l yozmasi) Toshkentda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti kitob fondida mavjud.

Donishmandning axloq mavzusiga bag‘ishlangan asarlaridan yana biri “Siyosat al-badan” (“Badanni boshqarish”)dir. Bunda Ibn Sino ichkilikning zarari

haqida, uning qonun-qoidalariga ham to‘xtalib, sharobni keragidan ortiqcha ichilsa, inson badanida zaharga aylanishini ta’kidlaydi.

Dasturxonda to‘kin bo‘lsa ham qanchalik,
Ichaverma, hirs qo‘yib to bo‘kkanchalik.

Ibn Sinoning axloq va odob borasidagi qarashlari uning shoh asarlari “Tib qonunlari”1, “Ash-Shifo”larning deyarli barcha qismlarida, shuningdek, uning badiiy asarlarida, ayniqsa, tibbiy poemasi “Hayy ibn Yaqzon”, “Qush risolasi”da ham o‘z aksini topgan.

Ibn Sino o‘zining “Uy-joy tutish tadbiri” haqidagi asarida ayollarning o‘n yetti xislatini sanab ko‘rsatadi; bularga dastlab ayol oqila va iymonli, sharm-hayolik va or-nomuslik, didli va farosatlik, orasta, o‘z eriga sadoqatli, farzand ko‘ra oladigan, itoatkor, dilkash, bexarxasha, pokiza, vazmin, muloyim va o‘zini tutib olgan jiddiy va ulug‘vor, har bir xatti-harakatida yaxshi xislatlari sezilib turadigan tejamkor, erining og‘ir damlarida unga malham bo‘la oladigan mushfiqu mehribon bo‘lishi kerak. Ibn Sino sanab o’tgan yuqoridagi hislatlar kasbidan qat’iy nazar, har bir kishida shakllangan bo’lishi lozim.

Inson fe’l-atvoridagi qiziqqonlik, munofiqlik, ta’magirlik, zulmkorlikka, o‘g‘rilik va aldamchilikka moyillik, o‘zining hoyu-havaslarini qondirish istagi, ehtiroslarga berilish, hayvoniy hirslar – bularning barchasini Ibn Sino buzuq niyatli “do‘stlar” deb atagan. Ibn Sino inson o‘zining “jilovini” mana shunday “do‘stlar”ning qo‘liga topshirib qo‘ymasligi kerakligi haqida ogohlantiradi. Inson doimo ulardan yuqoriroq turishi, doimo aql-idroki doirasida odimlashi lozim – shundagina u o‘z do‘stlarini to‘g‘ri yo‘ldan boshlab boradi. Ular seni o‘zlariga bo‘ysundirib olmaslaridan avvalroq, - deydi Ibn Sino, - sen ularni o‘zingga bo‘ysundirishing lozim.

Ibn Sino bu asarida ilm-ma’rifatni o‘rganishga kirishgani tufayli ko‘zi ochilgani, natijada Aql (Hayy ibn Yaqzon) ko‘ziga ko‘ringani va ilm unga o‘z jamolini namoyon etganini hikoya qilar ekan, ilm-aqlni o‘lim bilmaydigan uyg‘oq, qarimaydigan yosh, beli bukilmaydigan – barvasta, nuroniy sifatida tasvirlaydi. Tafakkur qilib zarur bo‘lgan va bilishi mumkin bo‘lgan narsalarni o‘qishga kirishgani, bu yo‘lda aqlni ishga solib, farosatli bo‘lib, o‘zini yomonliklardan chetlashtiradigan turli xususiyatlarini bilib olganligini qayd etadi.

Ulug‘ olim va iste’dodli adibning nodir asarlari biz uchun hamisha aziz, mo‘‘tabardir va ilm o‘rganishning noyob xazinasidir.

Faxr va iftixor bilan ayta olamizki, jonajon zaminimizdan jahon sivilizatsiyasi rivojiga hissa qo’shgan allomalar, faylasuf olimlar juda ko’p yetishib chiqqan. Ularning merosidan foydalanib, milliy mentalitimizni, qadriyatu an’analarimizni, ma’naviyatimizni, insoniy go’zal hislatlarimizni, tafakkurimizni, samimiy dunyoqarashlarimizni yanada boyitish hamda o’zlashtirish mumkin. Bu har bir qalb uchun faxrga aylansin!

[1] “Tib qonunlari”ning dunyo mamlakatlarida mashhurligini jahonning turli kutubxonalarida saqlanayotgan qo‘lyozmalarining ko‘pligidan bilsa bo‘ladi. Mahdaviyning fihristida “Qonun”ning 130 nusxasi keltirilgan. Yahyo Mahdaviy. Fixristi nusxaxoyi musannafot-i Ibn Sino. Tehron 1333, №98. O‘zRFAShI qo‘lyozma fondi №3316. 97 85.

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В ПОДГОТОВКЕ КОНКУРЕНТНОСПОСОБНЫХ КАДРОВ В СФЕРЕ ОБСЛУЖИВАНИЯ

Ишанкулова Ф. А.-ст. преп., СамИЭС

По мнению главы государства, знания и навыки большинства кадров не отвечают требованиям времени. Президент подчеркнул,что необходимо пересмотреть механизм подготовки кадров.[55]

В условиях современной экономики роль сферы сервиса определяется следующими условиями:

- в сфере сервиса постоянно создаются новые рабочие места;
- сфера сервиса неуклонно увеличивает свою долю в валовом внутреннем продукте страны;
- за счет сферы сервиса сокращается время обслуживания домашнего хозяйства, что повышает качество жизни человека.

Развитие сферы сервиса в экономике Узбекистана объективно связано с возрастанием роли непроизводственных отраслей народного хозяйства в социально-экономическом развитием страны, что обусловлено созданием новых рабочих мест в процессе появления и развития услуг, увеличением доли услуг в валовом внутреннем продукте, ростом качества жизни населения и, как следствие всего вышесказанного, ростом объема потребления платных услуг на душу населения. Статистические данные подтверждают положительную динамику в развитии сферы услуг.

Сфера услуг как никакая другая сфера или отрасль экономики восприимчива к инновациям, так как цель своего развития определяет в удовлетворении потребностей человека. Именно сфера услуг и уровень ее развития отражает качество жизни населения, степень его благосостояния и жизнеустройства.

Сфера разнообразна по перечню предоставляемых услуг. Сюда относятся бытовые услуги, услуги пассажирского транспорта, связи, жилищно коммунальные услуги, услуги учреждений культуры, туристские услуги и услуги средств размещения, услуги физической культуры и спорта, медицинские,санаторно-оздоровительные, ветеринарные услуги,услуги правового характера, услуги банков, услуги в системе образования, услуги торговли и общественного питания, услуги рынков, а также прочие услуги.Производство и оказание услуг включено как вид экономической деятельности практически во все отрасли экономики в соответствии с ОКВЭД. При этом каждая услуга представляет собой систему специфических характеристик, в том числе в области технологии производства и реализации. Это, в свою очередь,определяет необходимость формирование инновационных подходов в функционировании сферы в целом и, в частности, в разрезе отдельных видов услуг.Определяя сферу услуг как инновационно пространство, нельзя не сказать о проблемах, актуальных для решения в данной сфере, которые призваны решать научные школы, созданные вузами сфера обслуживания.

[55] Послание к парламенту президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева

На лицо проблемы, вызванные трансформированием отечественной экономики, актуальные не только для отдельного учебного заведения, но и для системы образования в целом. К таким проблемам вполне можно отнести следующие:

— оптимизация сети высших учебных заведений;

— изменение организационно-управленческого и финансового механизма деятельности вузов;

— практическое отсутствие инновационной деятельности в вузах;

— внедрение новых образовательных технологий в период перехода на уровневую систему профессиональной подготовки кадров;

— отсутствие коммерческого использования и внедрения научно-теоретических и других достижений вузов и многое другие.

В этой ситуации совершенно очевидно, что вся деятельность вузов сфер обслуживания должна быть кардинально перестроена. Вся система научных исследований,связанных с разработкой теории и практики инновационной деятельности в сфере обслуживания, должна быть обеспечена эффективными трансферами результатов научных и образовательных ресурсов в экономику республики.

В инновационных педагогических технологиях и методах обучения:

— разработка личностно-ориентированных педагогических технологий: максимальная индивидуализация процесса обучения в проведении групповых занятий, учет индивидуальных способностей и интересов обучаемого, равноправное сотрудничество преподавателя и студента

— реализация диалогических форм проведения занятий;

— реализация технологий видеоконференцсвязи;

— разработка аудиовизуальных курсов по дисциплинам учебного плана;

— внедрение технологий сетевого дистанционного обучения;

— разработка компьютерных тестов для промежуточной и итоговой оценки знаний студента;

— создание учебных фирм, тренинговых центров,студенческих консалтинговых групп;

— постановка лабораторных работ с элементами исследования;

— разработка компьютерных программ по обработке результатов наблюдений при выполнении лабораторных работ;

— постановка комплексных междисциплинарных производственных задач для практических занятий;

— формирование инновационной школы педагогического мастерства: разработка сценария и проведение «мастер-классов» ведущими преподавателями вузов — членов консорциума, в том числе в дистанционном режиме;

Таким образом, вузы сферы обслуживания, ориентированные на инновационный тип развития, будут способствовать формированию эффективной национальной инновационной системы образования в области сервиса и станут более конкурентоспособными на рынке образовательных

услуг, так как, с одной стороны,инновационные процессы в системе образования являются факторами социально-экономического и научно-технического развития, с другой стороны, реализация инновационного подхода во всех видах деятельности учебного заведения становится залогом формирования его конкурентных преимуществ.

При внедрении инноваций в современных условиях система профессионального образования становится сферой интеграции науки, образования, субъектов предоставления образовательных услуг определенного профиля, качества, объема и востребованности, различных уровней управления по вертикали и горизонтали. В связи с чем инициатива вузов сферы обслуживания разработать и реализовать совместный инновационный проект по обеспечению модернизации и развития системы образования в области сервиса и ее интеграции в международное образовательное пространство, является актуальной, своевременной и будет способствовать более полному удовлетворению образовательных потребностей граждан и общества. [56]

САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МУАММОЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ

Олтаев Ш.С. - и.ф.н., СамИСИ

Саноат ишлаб чиқариш корхоналарида ишчи-хизматчиларнинг хавфсиз меҳнат қилиш, саломатликни муҳофаза этишга доир ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоялашнинг юридик асоси Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасида “Ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир” [1] деб белгилаб қуйилган. Шунингдек, асосий қонун ва қонун ости норматив ҳужжатлар ҳам қабул қилинган. “Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни[2] ходимнинг ҳаёти ва саломатлиги ишлаб чиқариш фаолияти натижаларига нисбатан устуворлиги тамойили меҳнатни муҳофаза қилиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналиши ҳисобланади.

Ходимлар, иш берувчилар ва давлат манфаатларини ҳисобга олган ҳолда меҳнатни муҳофаза қилиш масалалари Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодексининг[3] ўттиздан зиёд моддаларида мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”[4], “Давлат санитария назорати тўғрисида”[5], “Хавфли ишлаб чиқариш обоектларининг саноат хавфсизлиги тўғрисида”[6] (ўзгартириш ва қўшимчалари билан) қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисаларни ва ходимлар саломатлигининг бошқа хил зарарланишини текшириш ва ҳисобга олиш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”[7], “Ходимларга уларнинг меҳнат вазифаларини бажариш билан боғлиқ ҳолда жароҳатланиши, касб

[56] Журнал «Инновация»Подготовка квалифицированныхкадров для индустрии сервиса —залог инновационного развития предприятий сферы услугЛ.И. Ерохина,д. э. н., профессор, 2017. - Москва

касалликларига чалиниши ёки саломатликнинг бошқа хил шикастланиши туфайли етказилган зарарни тўлаш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида", "Меҳнатни муҳофаза қилишга доир меъёрий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш ва ишлаб чиқиш тўғрисида", "Ходимлар меҳнатини муҳофаза қилиш чора-тадбирларини янада такомиллаштириш тўғрисида"ги (ўзгартириш ва қўшимчалари билан) ва бошқа бир қанча қарорлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг буйруғлари ходимларнинг саломатликни ҳимоялашга доир ҳуқуқларини муҳофаза қилиш тизимининг ҳуқуқий асосини ташкил этади.

Мамлакат аҳолиси саломатлигини, меҳнатни муҳофаза қилиш ва меҳнат хавфсизлиги масалаларини тартибга солувчи умумдавлат меъёрий ҳужжатлари ҳам амал қилмоқда. Ишлаб чиқаришдаги жароҳатланиш ва касб касалликларига чалиниш ҳолатларининг ошиб бориши, аввало ходимлар ҳамда корхона учун сўнг бутун мамлакат учун ўрнини тўлдирувчи бўлмайдиган моддий ҳамда маънавий йўқотишларга олиб келади.

Хавфсиз иш шароитини яратиш жараёнларининг барча иштирокчилари ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилсагина, иш берувчилар ҳамда ишловчиларнинг ишлаб чиқаришдаги хавфсизлик муаммоларига муносабатини ўзгартириш мумкин. Хавфсизлик тизими ишлаб чиқаришнинг барча таркибий қисмларини қамраб олган, ҳар бир иш жойига етиб борган тақдирдагина самарали бўлиши мумкин.

"Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида" ги қонунининг 14-моддасига мувофиқ, "ходимлар сони 50 нафар ва ундан ошадиган корхоналарда махсус тайёргарликка эга шахслар орасидан меҳнатни муҳофаза қилиш хизматлари тузилади (лавозимлар жорий этилиши) ва улар ўз мақомига кўра корхонанинг асосий хизматларига тенглаштирилади"[2] деб белгилаб ўтилган. Бироқ, амалиётда меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича мутахассис лавозими корхона ва ташкилотларда асоссиз равишда қисқартириш давом этмоқда.

Иқтисодиётнинг реал секторига мансуб корхоналарда нормал меҳнат шароити меъёр талабларига жавоб бермайдиган шароитда ишлаётган ишчи ходимлар салмоғи сезиларли даражада сақланиб қолмоқда.

Меҳнат шароитига боғлиқ ҳолда юзага келадиган касаллик бу, инсоннинг меҳнат фаолиятига боғлиқ ҳолдаги касб касаллигидир. Фақатгина иш жойлардаги ноқулай меҳнат шароитлари туфайли ҳар йили республикамиз бўйича ўртача ҳисобда мингдан ортиқ ишчилар касб касалликларига чалиниш натижасида ногирон бўлиб қолмоқда.

Саноат ишлаб чиқаришдаги касб касалликларига, асосан: инсон нафас олиш органининг турли чанглар таъсири остида вужудга келадиган касалликлар туркуми; юқори титраш таъсири натижасида юзага келадиган тана титраши касалликлари; турли заҳарли ва кимёвий воситалар билан ишлаш оқибатидаги сурункали ва ўткир тери, ички ва асаб касалликлари мажмуасидан иборат бўлади.

Ишлаб чиқариш жараёнидаги меҳнат шароитини ходимнинг касалликка чалиниши ҳолатига тушушидаги ўзаро боғлиқлигини аниқлашда вақтинча

меҳнатга лаёқатсизлик статистик ҳисоби ва ходимларга тиббиёт муассасаларида кўрсатилган тиббий ёрдамларни чуқур таҳлил қилиш асосида ҳисоблаб топилади.

Ушбу таҳлил қилиш асосида ишлаб чиқаришдаги турли омиллар таъсирида юзага келиши мумкин бўлган касалликлар аниқланади ва меҳнат шароитини яхшилаш ҳамда касалликни олдини олиш чораларини кўриш имконини беради.

Шуни қайд этиб утиш лозимки, тадқиқотларимиз натижасида саноат ишлаб чиқариш жараёнида юқори шовқин таъсири остида меҳнат қилаётган ишчилар ўзларида чарчоқ ва бирон жараёнга диққатини жамлай олмасликларини ҳис этишлари, шунингдек, меҳнат унумдорлигининг пасайиши ва жароҳатланиш ҳолатининг ёзага келиши, тез-тез хато қилиши ва уларнинг меҳнати унумсиз ва самарасиз эканлиги аниқланди.

Ишлаб чиқариш жараёнидаги жароҳатланиш икки турга бўлиб қаралади ва баҳоланади: ишлаб чиқариш билан боғлиқ жароҳатланиш ва иш билан боғлиқ жароҳатланиш.

Ишлаб чиқаришда ишчилар меҳнатини ҳимоя қилиш, меҳнат қилиш учун қулай меҳнат шароитини яратиш нафақат иш вақти фондини оширишдан иборат бўлмасдан, ишлаб чиқариш рақобатбардошлигини ва самарадорлигини оширишга қаратилган ҳамдир.

IQTISODCHI BOSHQARUVI VA RAHBARLIGIGA QO‘YILADIGAN IJTIMOIY-IQTISODIY SHART-SHAROITLAR

Shakarov A.B.- Dotsent, SamISI
Abdullayeva M.- o‘qituvchi, SamChTI
Raxmatullaev J.- talaba, SamISI

Iqticodiyotni modepnizasiya qilish va iclohotlapni yanada chuquplashtipish japayonida hamda ta’lim tizimini o‘pganish acocida mamlakatimiz iqticodiyotida epishilgan yutuqlapni atpoflicha tahlil etish, mavjud muammo va kamchiliklapni batamom baptapaf etish, iqticodiyotni pivojlantipish ucullapini ilg‘op xopijiy davlatlap tajpibalapidan camapali foydalanish opqali ta’lim tizimini yanada takomillashtipish macalalapi ilgapi cupiladi. Bunda acociy e’tibop, O‘zbekictonni jahon iqticodiyotiga integpasiyalashuvi japayonini jadal cup’atlapda pivojlantipish, buning uchun mamlakatimiz tashqi iqticodiy faoliyatini epkinlashtipish bopacida kechiktipib bo‘lmaydigan chopa-tadbiplapni amalga oshipishga qapatiladi.

“Kadplap tayyoplash milliy dactupi”da belgilangan vazifalapni amalga oshipish, fan va ta’lim integpasiyacini kuchaytipish, yuqopi malakali kadplapni tayyoplashda mamlakatning ilmiy–texnik calohiyatidan yanada unumlipoq foydalanish, Oliy va o‘pta maxcuc ta’lim muaccacalapi o‘quv japayonida ilmiy kadplapning keng ishtipokini ta’minlash, talabalap opacidan iqtidopli, faol yoshlapni jalb qilish, hamda Oliy o‘quv yuptlapidan keyingi ta’lim bocqichlapi o‘ptacidagi uzviylik va uzlukcizlikni ta’minlash bugungi kunning dolzapb macalalapidan bipi canaladi.

O‘zbekicton Pecpublikacida chuqup keng ko‘lamli iclohotlap amalga oshipilayotgan bip paytda, zamon talablapiga javob bepadigan oliy ma’lumotli

iqticodchi mutaxacciclapni tayyoplashga va uzlukciz iqticodiy ta’lim tizimini shakllantipishga bipinchi dapajali ahamiyat bepilmoqda.

Mamlakatimiz iqticodiyotini yanada yukcaltipish, pecpublikaning aql-zakovat calohiyatini o‘ctipish, davlatimiz qudpatini oshipish, uning muctaqilligini muctahkamlash uchun xizmat qiladigan O‘zbekicton Pecpublikacining bip qatop qonunlapi va dactuplapi ishlab chiqildi. Ta’lim tizimining moliyaviy va moddiy ta’minoti qonuniy yo‘l bilan ijobiy hal etildi.

Globallashuv shapoitida boshqapuvning acociy maqcadi-mehnat ahlining moddiy va ma’naviy ehtiyojlapini qondipish uchun ishlab chiqapishni va shu acnoda bapcha ijtimoiy munocabatlapni tapaqqiy ettipishdan ibopat. Boshqapuv-tapaqqiyotning hap qanday bocqichida jamiyatga xoc bo‘lgan ichki xucuciyatdip. Bu xucuciyat umumiy xapaktepga ega. Bu xucuciyat ijtimoiy jamoa mehnatida, tupmush va mehnat japayonida kishilapning o‘zapo aloqada bo‘lishi, o‘z moddiy va ma’naviy faoliyatining mahculotini almashtipish zapupiyatidan kelib chiqadi. Demak, incon bipinchi navbatda, moddiy talab-ehtiyojini qondipishga iqticodiy faoliyat opqali epishadi, o‘z pizq-po‘zini yapatadi.

Bunga epishish uchun bugungi kunda zamonaviy pahbaplapning iqticodiy tafakkupini pivojlantipish opqali ulapni:

- zamonaviy iqticodchilapni jamiyatning iqticodiy qonunlapini o‘pgatuvchi bilimlap bilan qupollantipish;
- jamiyatning iqticodiy ciyocatini to‘g‘pi anglab yetadigan mutaxaccic-shaxcni shakllantipish;
- mehnat qilishning ilg‘op shakl va metodlapini o‘pganib olishga yo‘llaydigan dactlabki malakalapni egallab olish.

Iqticodiyotni modepnizasiyalash shapoitida zamonaviy iqticodchining boshqapuvi va pahbapligini tashkiliy-uclubiy va ilmiy-nazapiy jihatlapini acoclash va camapali tizimini ishlab chiqishdan ibopat.

Ilmiy izlanishimizning oldiga qo‘yilgan maqcadlapga epishish uchun quyidagi vazifalap e’tiborga olindi:

1. Globallashuv shapoitida boshqapuv kadplap tayyoplashning nazapiy acoclapini mahalliy va chet ellik olimlap va mutaxacciclap tomonidan yapatilgan ilmiy adabiyotlapdan, o‘quv dapcliklapidan va monogpafiyalapdan foydalanish acocida o‘pganish.
2. Mamlakat iqticodiyotini modepnizasiyalash shapoitida zamonaviy iqticodchi boshqapuvi pahbapligining amaliyotdagi holatini o‘pganish hamda iqticodiyotga yo‘naltipilgan kacb-hunap kollejlapi tajpibalapini tahlil qilish.
3. Bo‘lajak iqticodchi mutaxacciclapda boshqapuv va pahbaplikka xoc cifatlapni shakllantipishning tashkiliy-uclubiy tomonlapini aniqlash va uning mezonlapini belgilash.
4. Boshqapuv kadplap tayyoplashning shakl va ucullapini ishlab chiqish hamda ulapning camapadopligini tajpiba-cinov opqali aniqlash.
5. Tajpiba-cinov acocida zamonaviy iqticodchi boshqapuvi va pahbaplik faoliyati pivojlanishining camapali yo‘llapini aniqlash, ilmiy acoclangan amaliy tavciyalap ishlab chiqish.

Agap:

- mamlakat iqticodiyotini modepnizasiyalash shapoitida zamonaviy iqticodchi boshqapuvi pahbapligining amaliyotdagi ahvoli o‘pganilca;

-talabalapni iqticodchi kacbiga yo‘naltipishda o‘quv fanlapi mazmunining pcixologik, pedagogik acoclapi aniqlanca;

- ta’lim cohacida boshqapuv japayoniga ta’cip ko‘pcatuvchi omillap va ulapning o‘ziga xocliklapi tahlil qilinca;

- ta’lim japayonida yuqopi malakali va ma’naviy shakllangan boshqapuv kadplap tayyoplashning ijtimoiy-iqticodiy yo‘llapi belgilanca;

- ta’lim muaccacacida iqticodiyot fanlapini o‘qitish japayoniga e’tibop qapatilca, boshqapuv kadplapni tayyoplash camapadopligiga epishish mumkin.

-mamlakat iqticodiyotini modepnizasiyalash shapoitida zamonaviy iqticodchi kadplap tayyoplash - dolzapb muammo cifatida tadqiq etildi.

-boshqapuv kadplap tayyoplashning amaliyotdagi holati o‘pganildi, tahlil qilindi, ilmiy-nazapiy manbalapdan foydalanish acocida iqticodiyot ta’lim muaccacalapida bu bopada olib bopilayotgan ishlap bilan amaliyot mobaynida tanishildi.

-iqticodiyotga yo‘naltipilgan ta’lim muaccacalapida o‘qitish japayonini takomillashtipishning nazapiy-metodik acoclapi ishlab chiqildi.

-ta’lim cohacida boshqapuv japayoniga ta’cip ko‘pcatuvchi omillap va ulapning o‘ziga xocliklapio‘pganildi hamda pahbap kadplap tayyoplashning shakl va ucullapi ishlab chiqildi.

-ilmiy izlanish japayonida to‘plangan ma’lumotlap, tahlillapga acoclangan holda ilmiy-amaliy tavciyalap ishlab chiqildi hamda uning camapadopligi tajpiba-cinov opqali aniqlandi.

-mamlakat iqticodiyotini modepnizasiyalash shapoitida zamonaviy iqticodchi kadplapni tayyoplash – dolzapb pedagogik muammo ekanligi.

-talaba-yoshlapda iqticodiy bilim va ko‘nikmalapni pivojlantipish omillapi, o‘ziga xoc xucuciyatlapi.

-pahbap kadplap tayyoplashning mazmuni, shakl va metodlapi, vocitalapi.

-iqticodiyotga yo‘naltipilgan oliy va o‘pta maxcuc o‘quv yuptlapida boshqapuv kadplapni tayyoplash yuzacidan ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavciyalap.

Ilmiy izlanishimizda: birinchidan zamonaviy iqticodchi boshqapuvi va pahbapligining ijtimoiy-iqticodiy acoci; zamonaviy iqticodchi boshqapuvi va pahbapligiga qo‘yiladigan ijtimoiy-iqticodiy talablap; zamonaviy iqticodchi mutaxacciclap tayyoplashning bugungi kundagi ahvoli kabilap xucucida fikplap bildipilgan.

Ikkinchidan iqticodiyotni modepnizasiya qilish shapoitida zamonaviy pahbap kadplapni tayyoplash vazifalapi; iqticodchi boshqapuvi va pahbapligiga qo‘yiladigan ijtimoiy-iqticodiy shapt-shapoitlap; oliy ta’lim tizimida boshqapuv kadplapni kacbiy tayyoplash cifatiga ta’cip etuvchi ijtimoiy omillap kabilap alohida ko‘pib chiqilgan.

Uchinchidan bo‘lajak iqticodchi mutaxaccic kadplapni yukcak ma’naviyatli shaxc cifatida shakllantipish camapadopligi; Kadplap tayyoplash milliy modeli

acocida ijtimoiy-iqticodiy jihatdan faol iqticodchi mutaxacciclapni shakllantipish camapadopligi; tajpiba-cinov ishlapining tashkil etilishi va natijalapi kabilap xucucida fikplap bildipilgan.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ С ПОМОЩЬЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Камилова Н.А.-к.э.н., доцент
Юлдашев Ш.Р.- студент, СамИЭС

Характерной особенностью современного университетского образования является ориентация на фундаментальную теоретическую подготовку в сочетании с самостоятельной исследовательской работой студентов, что обеспечивает достаточно высокую степень конкурентоспособности выпускников университетов на рынке труда, профессиональную мобильность и готовность к инновациям.

Основной базой для подготовки современного специалиста в области образования является компетентностный подход. Профессиональная компетентность проявляется при решении задач в контексте реальной профессиональной ситуации. Компетентность специалиста условно разделяют на ключевые, базовые и специальные компетентности.

Ключевые компетентности необходимы для любой профессиональной деятельности. Они проявляются в способности решать профессиональные задачи на основе использования

- информации;
- коммуникации;
- социально-правовых основ поведения личности в гражданском обществе.

Современная социально-экономическая ситуация в Узбекистане и задачи развития гражданского общества выдвигают на первый план необходимость создания системы непрерывного образования. Непрерывное образование предполагает продолжение образования в течение всей жизни человека, так как невозможно получения образования раз и навсегда. Непрерывное образование имеет своей целью наиболее полное удовлетворение образовательных потребностей личности, которые являются как выражением ее стремления к наиболее полной самореализации, так и воздействий быстро меняющегося мира.

В педагогической практике вузов Узбекистана сложились несколько способов подготовки специалистов к участию и использованию международных программ развития образования.

Первый - получение университетского образования и соответствующего диплома (бакалавра, магистра); программы подготовки реализуются через специальные курсы, факультативы, практикумы, а также как часть различных

существующих программных, внепрограммных или межпрограммных видов деятельности.

Второй – подготовка на курсах, организованных либо при университетах, либо местными органами управления образованием.

Третий - участие студентов и педагогов-практиков в работе конференций, семинаров, в сравнительных исследованиях, международных инновационных проектах, обмен специалистами.

Четвертый - сетевое обучение преподавателей школ, вузов и профессиональных ассоциаций различным аспектам оценки качества образования.

Университеты являются центрами развития и непрерывного образования в новой экономике. Для вхождения в общество знания нужны всесторонне развитые люди с навыками межперсональной работы, не нуждающиеся в постоянном руководстве, способные действовать в условиях неопределенности, вести самостоятельный поиск путей решения сложных проблем, включенных в философию непрерывного образования. Этих специалистов готовят современные университеты, которые включились в международное сотрудничество.

В качестве образовательных, культурных и научно-исследовательских центров многие международные педагогические университеты могут помочь в получении новых знаний о проблемах образовательной практики в мире, оказать помощь в решении ряда актуальных проблем всех уровней и видов образования. Потенциал и автономия университетов всего мира могут использоваться для решения крупных этических и научных педагогических и социальных проблем, с которыми в недалеком будущем столкнется общество, а также послужить интегрирующим элементом модернизации системы общего образования, сохраняя лучшие традиции отечественного образования.

Например, российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена в своей концепции развития определяет себя как новую социальную структуру непрерывного образования и научно-исследовательской деятельности, которая обеспечивает:

- условия для образования в течение всей жизни всем работникам системы общего и профессионального образования;
- принимает участие в актуальных исследованиях по проблемам развития национальных систем образования, их вхождения в европейское пространство;
- обеспечивает научный поиск и практическое решение проблем воспитания подрастающего поколения;
- принимает ответственность за построение концептуального образа будущего общества знаний.

Без высшего образования педагогов никакого развития быть не может, — отметил руководитель Департамента высшего образования ЮНЕСКО Марк Антонио Р. Диас. Без него нельзя вести речь и о развитии образования вообще:

именно высшая школа ответственна за подготовку преподавателей, разработку программ и проведение исследований в области образования.

Мир информационно-коммуникативного глобального общества влияет на всю систему образования. Уже сейчас можно оценить основные направления нового образования. Это приоритет образования над всеми другими сторонами жизни – политикой, экономикой.

Современное общество является не только информационным, но и коммуникативным: возрастает не только быстрота связи и сообщений, но и увеличивается количество коммуникаций в расчёте на одного человека. Современные средства коммуникаций являются сверхбыстрыми и сверхдальними. Взрыв деловых коммуникаций меняет коммуникативный профиль личности. Это требует от человека иной степени открытости и компетентности, включая знание иностранных языков.

Среди множества проблем, с которыми будут сталкиваться высшие учебные заведения в XXI в., наиболее важной и сложной является проблема качества. Если в прошлом веке деятельность систем высшего образования и отдельных высших учебных заведений оценивалась количественными величинами, то в условиях глобальной экономики и интернационализации многих сфер деятельности государств, включая и сферу высшего образования, первостепенное значение приобретает оценка его качества, эффективности, соответствия современным показателям в этой области. Именно в этом контексте языковое образование рассматривается как важнейший ресурс индивидуальной профессионализации каждого студента и в не меньшей степени – его карьерного роста.

Университеты всего мира должны стать активными участниками решения актуальных проблем современного иноязычного образования. Специфика современных задач языковой подготовки в вузе заключается в том, что овладение иностранным языком для большинства студентов является необходимым условием их профессиональной компетенции.

Необходимость овладения современным специалистом одним или несколькими иностранными языками на уровне повседневной, академической или профессиональной коммуникации является важнейшим условием современной системы языковой подготовки. Вне сомнения, повышение качества языковой подготовки в неязыковом вузе оказывается функционально обусловленным реализацией нескольких направлений модернизации образования.

Качество высшего образования должно иметь международное измерение: обмен знаниями, создание интерактивных сетей, мобильность преподавателей и студентов, международные научно-исследовательские проекты, наряду с учетом национальных ценностей и условий. Изучение способов повышения качества высшего образования является составным компонентом процесса становления информационного общества.

Итак, ядром информационного общества является повышение ценности знания и науки. Современный человек должен иметь набор специальных компетенций и особенно языковой.

Решение актуальных задач по повышению качества языковой подготовки специалиста затрагивает не только теоретические аспекты, но и целый спектр практико-ориентированных задач, связанных с подготовкой нового квалификационно-образовательного уровня рабочей силы, обладающей международным профессионализмом.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОХАСИ ТАЛАБАЛАРИДА САЛОМАТЛИКНИ АСРАШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Маттиев И.Б.-тадқиқотчи

Дунё тарихида ўсиб келаётган авлод саломатлиги ҳар қандай халқнинг бош қадрияти саналган. Авлод саломатлигига муҳим ижтимоий-педагогик вазифа сифатида қаралган, авлод саломатлиги давлат истиқболи, миллат генофонди, мамлакат иқтисодий, интеллектуал, антропоген потенциали, унинг демографик таъминоти, жамият тараққиётининг барометри сифатида ардоқланган. Ёшларни соғломлаштириш бўйича конструктив-профилактик технологиялар, тизимлашган ва интеграциялашган моделлар, соғломлаштириш жараёни механизмлари, талабаларни зарарли одатлар таъсиридан ҳимоя қилиш инвариантли-табақалаштирилган технологиялар, таълим муассасаси, оила ва шахснинг профилактик фаолияти кабиларнинг барчасини янги мазмунда қайта қуриш долзарблик касб этиб, замонавий таълимнинг талабидир.

Ўзбекистонда соғлом турмуш тарзини жорий этиш таълим тизимидаги ислоҳотларнинг муҳим бўғини бўлиб, ҳозирда у мамлакатимиз ривожланиш стратегиясининг устувор вазифасидир. Мустақиллик йилларида “Соғлом авлод учун” давлат сиёсатининг устувор мақсадига айланди. ОТМ ларида “Валеология” фани ўқитила бошланди, жисмоний тарбия, спорт фаолиятини жадаллаштириш чора-тадбирлари кўрилди. Сўнгги икки йил ичида тиббиёт соҳасида фундаментал ўзгаришлар жорий этилди. Тиббиёт тизимини тубдан ислоҳ қилиш бўйича 2025 йилгача мўлжалланган 7 йиллик ривожлантириш концепцияси, аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш йўналишида 130 дан зиёд меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ижро учун қабул қилинди. Таъкидланганидек “*бугун замон ўзгармоқда, одамларнинг талаби ошиб бормоқда. Халқимизнинг тиббий маданияти юксалиб, энг сўнгги усул ва русумларда тиббий хизмат кўрсатилишини истайди. Шу боис, энг илғор, замонавий ютуқлар, даволаш усулларини ўзлаштирмоқ зарур. ... Тизимни мутлақо ўзгартириш – давр талабидир*»[57].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2017 йил 20 апрелдаги 2909-сон “Олий

[57]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 5 январь куни соғлиқни сақлаш соҳасининг бир гуруҳ етакчи мутахассислари билан учрашуви.

таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги[58] Фармон ва Қарорлари, БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида сўзланган нутқлари[59], 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-5264-сонли қарорлари, 2018 йил 25 январдаги “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сонли Фармони, 2017 йил 5 январдаги соғлиқни сақлаш соҳасининг бир гуруҳ етакчи мутахассислари билан учрашувидаги, соғломлаштириш бўйича бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда бу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Замонавий таълим жараёнларининг дунё миқёсидаги бугунги тараққиёти унинг таркибида турли ижтимоий-педагогик йўналишлар ва ўзгаришлар, ислоҳотлар, ҳаракатларнинг кўплиги, уларнинг ранг-баранглиги билан белгиланади. Ана шундай, бир томондан, туб ижтимоий-сиёсий ўзгаришларга, замонавий трансформацияларга мойил, иккинчи томондан эса, таълим тизими ислоҳотлари янги мазмунда давом этаётган бугунги шарт-шароитда айнан талабалар саломатлигини муҳофазалаш ва мониторинг қилиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Талабалар саломатлигини муҳофазалашга йўналтирилган “health care” айнан мана шундай янги йўналишлардан бўлиб, у ўсиб келаётган авлодлар саломатлигини таълим жараёнида муҳофаза қилиш асослари ҳақидаги назарий ва амалий билим, малака ва кўникмалар йиғиндиси, уларнинг замонавий талаблари мажмуидир. Ёшлар саломатлиги ҳозирги жамиятда ижобий ечимини топиш зарур бўлган энг долзарб ижтимоий аҳамиятли муаммолардан бўлиб, мазкур муаммога беэътибор бўлиш аслида жамият истиқболини қўлдан беришга тенг келади.

Мустақиллик йиллари давомида мамлакатимизда соғлом авлод ғояси асосидаги давлат сиёсати босқичма-босқич, режалаштирилган, мақсадли ва манзилли тарзда амалга оширилди. Унинг амалга оширилиши жараёни мунтазам моддий, молиявий ҳамда энг илғор моддий-техник база билан таъминланди. Соғлом авлод ғояси ўз мазмунига:

- янгидан барпо этилаётган демократик, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятида инсон қадриятларини устувор англаш;
- миллат генофондини соғлом сақлаш ва эъзозлаш;
- соғлом авлод ғоясини тарғиб ва ташвиқ этиш;
- унинг амалда жорий этилиши учун моддий, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, тиббий ва педагогик омилларни ва шарт-шароитларни таъминлаш;
- ўсиб келаётган авлодни соғлом тафаккур эгасига айлантириш учун, унинг соғлом турмуш тарзи асосида ҳаёт кечиришига замин тайёрлаш учун мамлакат миқёсида соғломлаштириш инфраструктурасини (тиббий, ижтимоий, соғломлаштириш, жисмоний тарбия ва спорт) яратиш;

[58]http://www.lex.uz/docs/3171590 // (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 18-сон, 313-модда, 19-сон, 335-модда, 24-сон, 490-модда)

[59]Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // Маърифат, 2017, 20 сентябрь.

- инсон омилини тиббий, экологик, мафкуравий, информацион хуруж ва таҳдидлардан муҳофаза қилиш тизимини ташкил қилиш;
- жисмоний тарбия ва спортга ёшлар саломатлигини мустаҳкамлаш тизими сифатида қараш ҳамда мамлакатнинг ҳар бир ҳудудида унинг кенг тармоқланган инфраструктурасини яратиш каби масалаларни қамраб олди.

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган соғлом авлод ва саломатликни муҳофаза қилиш давлат сиёсати турли давлат ҳужжатлари, фармонлар, қарорлар ва директив йўриқномалар орқали ҳуқуқий таъминланди ва амалиётга жорий этиш учун қабул қилинди. Истиқлол йилларида соғлиқни сақлаш соҳасига доир ўндан ортиқ қонунлар қабул қилиниб, фуқаролар соғлиғини яхшилаш бўйича юксак натижаларга эришилгани ана шундан далолат бериб турибди. Эътиборли жиҳати шундаки, мазкур ютуқлар халқаро миқёсда ҳам эътироф этилди ва тан олинди.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг амалга оширилган иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънавий-мафкуравий ислоҳотлар жараёнининг энг муҳим йўналишларидан бири сифатида соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаб вояга етказиш, соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб этиш, соғлом турмуш маданияти, саломатликни асраш тафаккури асосида ҳаёт тарзини ташкиллаштириш ва фуқаролар саломатлигини муҳофаза қилиш масалалари белгиланди. Бугунги авлодни соғлом авлод қилиб етиштириш учун эса уларда соғлом турмуш тарзига риоя этиш кўникмалари ва малакалари мавжуд бўлиши, уларнинг ҳаёт тарзларида соғлом турмуш маданияти ғоялари шакллантирилган бўлиши лозимлиги таъкидланди. Мазкур долзарб йўналишлар давлат аҳамиятига молик вазифалар қаторидан ўрин олди. Мамлакатимизда соғлом турмуш тарзи, соғлом маданиятни шакллантиришга оид барча ижтимоий, иқтисодий ва маънавий чора-тадбирлар белгиланди ва уларни амалга ошириш бўйича давлат хужжатлари, махсус қонунлар, давлат дастурлари ва иш режалари қабул қилинди. Шундай қилиб, соғлом авлодни тарбиялаш истаги Ўзбекистонда умуммиллий ғоя даражасига кўтарилди.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «*Биз мустақиллигимизнинг илк йиллариданоқ соғлом авлод тарбиясини энг устувор вазифа деб белгиладик. Баркамол авлодни тарбиялаш масаласини давлат сиёсати даражасига кўтардик*»[60].

“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Президент Фармонида[61] қайд этилишича, “*соғлиқни сақлаш соҳасини, энг аввало, унинг аҳолига тиббий ва ижтимоий-тиббий хизмат кўрсатиш қулайлиги ҳамда сифатини оширишга қаратилган дастлабки бўғинини, тез ва шошилинч тиббий ёрдам тизимини янада ислоҳ қилиш, аҳоли*

[60] Каримов И. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи.FF Халқ сўзи газетаси, 1999 йил, 8 декабрь.

[61] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Халқ сўзи, 2017 йил. 8 февраль. № 28 (6722) // http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107036

ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, тиббиёт муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш; оила саломатлигини мустаҳкамлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, оналар ва болаларнинг сифатли тиббий хизматдан фойдаланишини кенгайтириш, уларга ихтисослаштирилган ва юқори технологияларга асосланган тиббий ёрдам кўрсатиш, чақалоқлар ва болалар ўлимини камайтириш бўйича комплекс чора-тадбирларни янада кенг амалга ошириш" мамлакатимиз олдида турган энг долзарб вазифалардандир.

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ВА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШ

Холбоев У.-ўқитувчи,
Хамидов Дж.-талаба, Сам ИСИ

Маълумки, ҳозирги вақтда таълим сифатини ошириш жамият ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Айнан қайси соҳа бўлишидан қатъий назар юқори билимга эга мутахассислар илмий-тадқиқот ишланмалари билан шуғулланиш, янги маҳсулот турларини яратиш ва технологияларни ривожлантириш имкониятига эга бўладилар. Ҳозирги вақтда жаҳондаги глобаллашув жараёнида фан техника ва технологияни юксак даражада ривожланиши ва компаниялар ўртасидаги мавжуд рақобат муҳити мутахассисларни ҳам фавқулодда шунга тайёр бўлишларини талаб қилиши бекорга эмас. Жумладан бўлажак талабаларимиз ўз ғояларини ривожлантириш ва яратилган назарий моделларини амалда жорий этиш учун қулай шароитларни таъминлайдилар, шу билан бирга, иқтисодиётнинг инновацион ривожланиши учун ҳам муҳим интеллектуал омил ҳисобланадилар.

Қайд этиш лозимки, Олий таълим тизимини 2017-2021 йилларда комплекс ривожлантириш дастурига мувофиқ "Ўзбекистон Республикаси Президентининг истиқболли ёш педагог ва илмий кадрларнинг малакасини ошириш "Истеъдод" жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида" 2017 йил 27 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5121-сон Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида" 2017 йил 18 июлда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 515-сон қарори қабул қилинган.

Тўғри таълим ва назария бу олийгоҳда тахсил олаётган талабанинг келгусида ўзининг омадли карьерасини яратишда асосий мақсад дейишимиз мумкин, лекин таълим жараёнида инновацион техника технология асосида параллел олиб борилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Хусусан, хаётимиздаги тажрибалардан кўриб туришимиз мумкинки ушбу стратегия хато ва ўзини оқламади, Университет ва Институт ҳамда бошқа олийгоҳларни битириб келган аксарият ёшларимиз қайси соҳа бўлишидан қатъий назар, назарий билимлар билан амалиёт ўртасидаги тафовут ўзининг камчилигини кўрсатади. Бунда биз айнан нимага эътибор беришимиз мумкин. Мисол қилиб хизмат кўрсатиш соҳасини олайлик (ресторан иши), Биз ўз

турмушимиз давомида ишда бўламизми ёки сафардами яқин атрофдаги кафе, ресторан ва турли хил тамадди хоналарда овқатланишимиз олдидан стол устидаги қошиқ, вилка, рюмка ва ҳаттоки бошқа идишларни гигиеник талабларга жавоб бермаслигини кўришимиз мумкин.

Таълим сифати "касбий тафаккур ва чуқур маълумотга эгаликнинг кетма-кетлиги ва амалда самарали шаклланишини аниқловчи таълим жараёнининг комплекс тавсифи"ни ўз ичига олади.

Амалиётда персонал хизмати фаолиятининг йўналишларини жалб қилиш, мослашиш, ходимлар ривожланиши, мустаҳкам жамоа шаклланиши, мотивация, ижтимоий кафолатлар каби тамойилларга асосланади. Бироқ кадрлар сифат ва компетентлигини жорий этиш ўз таъсирини ўтказади. Шундай экан, сифат тамойилларининг амал қилиши ўқув юртининг барча қисмларида оммалашиб бориши керак.

Бундай ҳолларда олийгохларда хизмат кўрсатиш соҳаси ва рақобатбардош меҳнат бозор талабига жавоб берадиган кадрларни тайёрлашда амалиётни назария билан биргаликда олиб бориш лозим бўлади.

Институт аудитория ва таркибий тузилмаларини замонавий моддий-техник таъминоти, ўқув-лаборатория жиҳозлари, компьютерлар билан таъминланганлиги ва улардан самарали фойдаланилана олиши лозим. Кўп олийгоҳларимизда замонавий компьютер-техникалар, ўқув лабаратория жиҳозлари билан таъминланган бўлсада ушбу техник-воситаларини талабалар улардан фойдаланиш даражаси етарли эмас.

Бунга сабаб:

- биринчи навбатда олийгоҳда ушбу йўналиш бўйича мутахассис ва касб бўйича педагогик кадрлар билан таъминланганлиги ва унга баҳо бериш;

- таълим сифатини назорат қилиш механизми замонавий талабларга мос, таълим муассасаларида малакали педагог ва бошқарув кадрларининг жалб қилиш, хорижий таълим муассасалари билан самарали ҳамкорликни йўлга қўйиб ўзаро кадрлар малакасини ошириш лозим.

- ўқув жараёни самарадорлигининг тўғри ҳисобланганини, унинг ўқув нормаларида тўғри акс этганини аниқлаш лозим бўлади.

Хизмат кўрсатиш йўналишлари айтайлик мехмонхона хўжалиги, ресторан иши ёки туризм хизматлари бунда олийгоҳ томонидан институт атрофидаги мехмонхоналар билан етук малакавий кадрларни тайёрлаш борасида масалага жиддий ёндашиб икки томонлама ёки уч томонлама шартнома тузиб ўқув дастурий режага ўзгартириш киритиш лозим бўлади. Бунда талаба ўқишга қабул қилингач "таълимни кархонадаги унумли меҳнат билан, шу жумладан ишлаб чиқариш амалиёти жараёнидаги меҳнат билан қўшиб олиб бориш асосида юқори малакали кадрлар тайёрлаш"[62] ва амалиётни бевосита амалиёт раҳбар билан биргаликда ташриф буюриб, меҳмонҳона муҳити, унинг қандай тузилишга эга эканлиги, мижозлар билан ўзаро мулоқот, меҳмонҳонадаги

[62] Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури (ЎзР 29.08.1997 й. 463-I-сон Қонуни билан тасдиқланган

сервис хизматлари, мижозлар талаби ва таклифини ўрганишлари, меҳмонҳона декорацияси – бунда меҳмонхона жойлашувига қараб миллийлигимизни акс этувчи ёки европача услубда бўлиши, қўшимча равишда мехмонхона билан бошқа ташкилотларнинг ҳамкорлигини ҳам ўрганишлари лозим бўлади. Чунки мижоз чет эл фуқароси ёки маҳаллий, қўшни давлатлардан ташриф буюришига қарамасдан унга янада қулайлик яратиш учун у ўзини ўз уйидагидек ҳис қилишни хохлайди.

Шу билан биргаликда ресторан иши йўналиши бўйича ҳам қуйидагича яъни олийгоҳ атрофидаги кафе, ресторанларга ҳафтада 2 маротаба ташриф буюришиб меҳмон сифатида эмас балким мезбон сифатида мижозларга хизмат кўрсатишда айнан қайси жихатларга эътибор қаратиш лозимлигини кузатиб боришлари ва амалда қўллашлари лозим бўлади. Бу ерда оддий сочиқларни қўйишдан бошлаб то овқат тарқатишгача бўлган жараёнларни назарда тутмоқдамиз.

Жумладан хизмат кўрсатиш соҳаси бўйича таълим сифатини ошириш бўйича чет эл ёки жахон амалиёти, талаб ва таклифларини ўрганиб ўзимизга мувофиқлаштиришимиз ҳамда талабаларга дарс жуфтликларига замонавий инновацион технологиялар асосида ёритиб, талабанинг шаклланиш кўникмаси ривожланиб бориши керак.

Ҳозирги замон талабидан келиб чиқиб, глобаллашув ва техника технологияни ривожланиб бориши ҳам инсониятнинг яшаш тарзига ўз таъсирини кўрсатмай қолмаябди.

Бунда биз ривожланаётган давлатларда ва жахон амалиётида қўлланиб келинаётган хизматлар тури кўрсатилишида онлайн, интернет хизматлар, етказиб бериш хизматларини мамлакатимизда аста секинлик билан ривожланиб боришини гувоҳи бўлмоқдамиз.

Шунингдек ҳозирги вақтда хизматлар бозорида ахборотлар роли жиддий равишда ўсмоқда. Хизматлар кўрсатиш самарадорлигини ошириш учун ахборотларга юқори эҳтиёж ва ахборот жараёнларининг шиддатли ривожланиши корхоналарда унинг ташкилий бўлимларини яратишни биринчи ўринга олиб чиқади. Ҳақиқатдан ҳам бундай ахборот тизимлари хизматларига талаб ҳудудий хизматлар бозорини қамраб олиш доирасигача кенгайиб боради. Бунда биз нимага эътибор беришимиз лозим яъни хизматлар бозорида хизматларга бўлган талаб ва таклиф ҳақида бошланғич маълумотларни тўплаш, маълумотларни қайта ишлаш дастурини ишлаб чиқиш, мавжуд йиғилган ва тўпланган ахборотлар асосида муълумотлар базасини яратиш.

Маълумки, таълим сифатини ошириш бевосита педагог маҳоратига боғлиқ. Бунда биз яна бир нарсага эътибор беришимиз лозимки давлатимиз раҳбари томонидан 11 йиллик таълим тизимининг қайтадан жорий этилиши муносабати билан, таълим сифатини оширишда айнан қайси йўналиш бўлишига қарамасдан, тегишли вазирлик ва идоралар ҳамкорлигида йўналишлар бўйича умумий ўрта таълим мактабларини ташкил қилишса нур устига аъло нур бўлар эди яъни, айтайлик иқтисодиёт, сервис, молия, юридик йўналиши бўйича ёки оддийгина умумий ўрта таълим мактабларини назарда

тутмоқдамиз. Чунки қайси умумий ўрта таълим мактаби қайси йўналиш йўналиш бўлмасин, талаба келажакда мактабни битирганда қайси олийгоҳга киришини ўзи танлайди, мисол учун иқтисодиёт умумий ўрта таълим мактабини битирган талаба бемалол иқтисодиёт соҳасидаги йўналиши бўйича олийгоҳга ўз ҳужжатларини топшириб имтихонларга қўрқмасдан кириши мумкин, чунки бўлғуси талабага бу соҳа бегона эмас у муқаддам умумий ўрта таълим мактабларида иқтисодиёт соҳасида тахсил олган.

ЁШ АВЛОД МУТАХАССИСЛАР МЕҲНАТ БОЗОРИ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Олтаев Ш.С. - и.ф.н., СамИСИ

Янги авлод мутахассислар меҳнат бозори инфратузилмаси иш берувчилар ва ишчилар ўртасидаги ишчи кучи нархи, меҳнат шароитлари, ишчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, ёлланма ишчилар ва истеомолчиларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш юзасидан муносабатларни тартибга солиш бўйича фаолият олиб боради.

Ҳозирги вақтда битирувчиларни иш ўринларига жойлаштириш улар таълим олган мутахассислик кафедраларига юклатилмоқда.

Университет битирувчиларининг иш жойлари ва касбий лавозимлари ўзгаришининг 3 йиллик мониторинги мутахассислик кафедралари ёрдамида олиб борилади. Бунда малакавий-битирув ишларига раҳбарлик қилган профессор-ўқитувчиларига ўз шогирдларининг иш жойлари ва лавозимлари ўзгаришини 3 йилгача кузатишлари белгилаб қўйилган. Маркетинг бўлими томонидан ҳар йили декабр, март ойларида мутахассислар ҳамда уларнинг касбий лавозимларининг ўзгариши ҳақидаги маълумотномалар сўраб олинади ва таҳлил килинади. Битирувчиларнинг мониторингини олиб бориш мутахассислик кафедра мудирлари зиммасига юклатилади.

Мутахассислар меҳнат бозоридаги инфратузилмаларнинг кам ривожланганлиги республикамизга хос муаммолардан биридир.

ОТМларининг мугахассислик кафедралари қошида етук профессор-ўқитувчилар ва корхоналар вакилларидан иборат таркиб топган ижодий гуруҳлар ҳамкорликни амалга оширувчи механизм - мутахассислар меҳнат бозоридаги ўзига хос инфратузилма сифатида хизмат килади ва ўз навбатида, инновацион ҳамкорликни ташкил этишда асосий бўғин вазифасини ўйнайди. Ижодий гуруҳлар кафедра ихтисослашувига мос замонавий корхоналар рўйхати ва уларнинг фаолиятига оид батафсил маълумотларни тўплайди. Рўйхатдаги хар бир корхонанинг мавжуд илмий-технологик муаммоларини ўрганиб, таҳлил қилади ва тизимлаштиради. Бу эса кафедрада мужассамланган интеллектуал салоҳиятни мазкур муаммолар ечимларига сафарбар қилиш ва шу тариқа, олий таълим тизимида олиб бориладиган илмий изланишларнинг натижавий самарадорлигини таъминлаш имкониятини яратади. Олий таълим тизими учун ҳам, ишлаб чиқариш учун ҳам ўзаро манфаатли бўлган бундай ҳамкорлик натижасида, бир томондан, ўкув ишлаб чиқариш амалиётлари

такомиллашади, таълим сифати ошади, профессор-ўқитувчиларнинг амалий билим ва кўникмалари узлуксиз равишда янгиланиб боради, битирувчиларни ишга жойлаштириш жараёнига потенсиал иш берувчилар жалб этилади.

Иккинчи томондан эса, реал эҳтиёжга мувофиқ юқори малакали, рақобатбардош кадрлар таъминоти йўлга қўйилади, корхоналарнинг амалий муаммолари бўйича инвестицион лойиҳалар портфели шакллантирилади, маҳсулот сифатини ошириш, таннархини камайтириш, корхоналарнинг инновацион тараққиёт йўлига ўтишини таъминлашга замин яратилади, республикамизда амалга оширилган ишлар натижасида, жумладан, ҳозирга қадар олий таълим муассасаларининг 600 тадан зиёд ихтисослик кафедралари қошида жами 4500 нафарга яқин этук профессор-ўқитувчилар ва мутахассис-олимлар, аспирант, докторант ва изланувчилар, иқтидорли талабалар, ишлаб чиқариш вакилларидан иборат таркибда 750 тадан ортиқ инновацион гуруҳлар шакллантирилиб, кафедралар йўналишига мос замонавий корхоналар тўғрисида маълумотлар базаси яратилди. Мазкур корхоналарнинг 1200 га яқини билан шартномавий асосда инновацион корпоратив ҳамкорлик алоқалари ўрнатиш устида тегишли ишлар олиб борилиб, улардаги мавжуд илмий-технологик муаммолар банки шакллантирилди. Корхоналарниг ушбу амалий муаммолари янги ўқув йилидан бошлаб кафедраларда бажарилаётган битирув малакавий ишлари, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертациялари, хўжалик шартномалари асосидаги илмий тадқиқотлар мавзуларини шакллантиришга асос сифатида хизмат қилади[1].

Мутахассислар меҳнат бозори инфратузилмасини янада кенгайтириш ва уларни меҳнат бозоридаги талаб ҳамда таклиф ҳақида маълумотлар тўпловчи, мутахассисларни муносиб ишга жойлаштириш бўйича фаолият олиб борувчи кадрлар агентликлари ва турли кўринишдаги ихтисослашган меҳнат биржалари фаолиятларини ташкил этиш ва ривожлантириш лозим. Ушбу агентликлар асосий эътиборни узоқ жойлашган ҳудудлар ва қишлоқ жойларига қаратиши мақсадга мувофиқ бўларди.

Маълумки, кадрлар агентлиги - мустақил ташкилот бўлиб, иш берувчи буюртмасига биноан ходимларни саралаб беради. Кадрлар агентликларига мурожаат этиш эса кўпгина ҳолларда етарлича натижа бермайди, чунки ёш авлод мутахассислар томонидан юборилган резюмелар баъзан эътиборсиз қолади. Бунга сабаб кўпгина агентликлар ёш мутахассислар билан ишлашга мослашмаган ва уларнинг резюмелари иш малакасига эга бўлмаган шахслар билан бирга сақланади. Битирувчиларга талаб пастлигининг сабаби нафақат уларнинг малакасининг пастлиги, балки кўпгина корхоналарда ёш мутахассислар билан ишлаш принсиплари мавжуд эмаслиги бўлиб, кадрлар агентликлари эса бу каби хизматларни бажаришмайди[2].

Таклиф этилаётган кадрлар агентликлари меҳнат биржалари ва бошқа кадрлар агентликларидан фарқли равишда ишсизларни рўйхатга олиб боришади ва бу ишга ёлловчилар маълумотлар базасида сақланади. Биржа иш изловчига ўз базасидан бўш иш ўрнини таклиф этади. Шу билан биржанинг мажбуриятлари тугайди. Таклиф этилаётган ҳудудий кадрлар агентлигининг

вазифаси эса мутахассисларга бўлган талабни қондириш ва уларни меҳнат бозорида қўллаб-қувватлаш, иш ўрнига эга бўлмаган шахсларга иш ўрнини топиб, иш берувчи билан шартнома тузилгандан сўнггина хизмат ҳақини олишда намоён бўлади.

Механизмнинг асосий принсипи ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларидан келиб чиқиб илмий асосланган ҳолда кадрларга бўлган эҳтиёжларни корхоналар буюртмалари асосида истиқболлаштирдир. Давлатдан маблағ олмаган ёш мутахассислар, яони ўз оиласи маблағидан ўқиган талабалар меҳнат бозорида ўз ўринларини топишади. Ёки мақсадли билим олганларга корхоналар пул тўлашади ва битиргандан кейин иш ўринларини таклиф қилишадилар.

Ҳудудий даражада юқоридаги ишларнинг мониторинги натижасида қандай мутахассисликлар бўйича, қанча миқдорда талабалар қабул қилиши кераклиги аниқланади ва қабул режалари тузилади. Қолаверса, мутахассисларга эхтиёж ҳақида вилоятнинг истиқбол режаларини тузишга эришилади. Бозор талаблари асосида Самарқанд вилоятидаги олий таълим муассасаларида ҳам кейинги йилларда қатор янги йўналишлар ва мутахассисликлар очилди[3].

Бу даражада ёш мутахассисларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш учун ҳудудлардаги ҳамма ташкилотларнинг фаолиятларини бир тизимга солиш яони координациялаштириш, битирувчиларни ишга жойлаштиришнинг таълим ахборот ва ижтимоий технологияларини яратиш, битирувчиларни ишга жойлаштиришга ёрдам бераётган ташкилотларни молиявий таъминлайдилар.

BOSHQARUV FAOLIYATIDA NIZOLARNI HAL ETISH YO’LLARI

Tog’ayev U.- talaba
Holiqulov A.- i.f.n., SamISI

Ma’lumki har qanday faoliyat turi menejment asosida quriladi, chunki shu faoliyatni amalga oshirishda ko`zlangan maqsadga erishish, bajariladigan vazifalarni taqsimlash, ijrosini nazorat qilish, shuningdek, samaradorlikka erishish uchun shu faoliyatda ishtirok etuvchilar manfaatlarini himoya qilish, rag`batlantirish chora tadbirlari menejment jarayonida tashkil etiladi va muvofiqlashtiriladi. Boshqaruv jarayonida ma’lum maqsadga erishish uchun turli bo’limlar, xodimlar o’zaro birgalikda faoliyat olib borishadi va bu jarayonda turli xil xarakter egalari, turli xil malakaga ega bo’lgan xodimlar, turli xil qiziqishlarga ega bo’lgan shaxslar bo’ladi, buning natijasida xodimlar, guruhlar o’rtasida faoliyatni amalga oshirish davomida turli xil kelishmovchiliklar ya’ni nizolar paydo bo’lishi mumkin.

Nizo - bu aniq shaxs yoki guruhlardan iborat bo`lgan ikki yoki undan ortiq tomon o`rtasida murosa mavjud bo`lmasligidir. Har bir tomon o`z nuqtai nazari qabul qilinishiga intilib, boshqa tomonning shunday harakat qilishi uchun to`sqinlik qiladi (masalan ikki muxandis dastgoh yaratib, har biri o`z loyixasini qabul qilinishini talab qiladi). Nizo ko`pincha tajovuz, taxdid, munozara, dushmanlik, urush va hokazolar bilan tenglashtirilib, doimo noma’qbul hodisa sifatida qabul qilinadi, unga imkoni boricha yo`l qo`ymaslik, yoki tezlik bilan vujudga kelgan paytda hamla etish zarur

deb hisoblaydilar. Nizoga nisbatan bunday munosabat “ilmiy Menejment” va “ma’muriy maktabga” mansub mualliflar asarlarida aks ettirilgan.

“Insoniy munosabatlar” maktabiga mansub mualliflar, shuningdek, nizolarga yo`l qo`ymaslik mumkin deb hisoblaganlar. Ular nizolarga korxona faoliyati samarador emasligi va yomon menejment belgisi sifatida qaraganlar. Ularning fikriga ko`ra, korxonadagi yaxshi o`zaro munosabat nizolar vujudga kelishining oldini olishi mumkin deb hisoblaganlar.

Hozirgi zamon nuqtai nazaridan samarali boshqariluvchi korxonalarda ba’zi nizolar mavjud bo`libgina qolmay, ular mavjud bo`lishi zarurdir ham. Albatta, nizo doimo ijobiy xususiyatga ega bo`lmaydi. Ba’zi hollarda u a’lohida shaxs yoki butun korxona ehtiyojlarini qondirishga to`sqinlik qiladi. Lekin ko`pchilik hollarda nizolar turli nuqtai nazarni bayon qilishga yordam beradi, qo`shimcha axborot, muqobil qarorlarga ega bo`lish uchun imkon yaratadi. Bu qaror qabul qilish jarayonini samaraliroq qilib, kishilarga o`z fikrini bildirish uchun imkon yaratadi.

Shunday qilib, nizo ma’lum bir vazifani bajarish va korxona faoliyati samaradorligini oshirish uchun xizmat qilishi mumkin, yoki biror vazifani bajarishga to`sqinlik qilib, shaxsiy qoniqish va korxona faoliyati samaradorligi pasayishiga olib kelishi mumkin.

Ba’zi tashkiliy tizimlar va munosabatlar vazifalar o`zaro bog`liqligidan kelib chiquvchi nizolar ro`y berishi uchun sharoit yaratadi. Shu sababli o`zaro bog`liq bo`linmalar rahbarlari bitta umumiy rahbarga bo`ysunushi kerak, chunki shunday qilinganda nizo vujudga kelishi extimoli kamayadi. Masalan, mehnat va ish haqi bo`limi, moliya bo`limi o`zaro bog`liq bo`lib, bitta rahbar - boshliq yoki bosh iqtisodchiga bo`ysunadi va ixtisoslashuvi kuchayishi bilan nizo vujudga kelish ehtimoli ham shuncha ortadi.

Kishilar hulqi va hayotiy tajriba farq qilishi ham nizoga olib kelishi mumkin. Ba’zan har bir so`z uchun janjallashuvchi kishilar ham uchrab turadi. Bunday kishilar nizoli vaziyat vujudga kelishiga sababchi bo`ladilar.

Qoniqarsiz kommunikasiyalar, yani axborot almashinuvi qiyinlashuvi nizo uchun ham sabab, ham uning oqibati mumkin. Masalan, har bir bo`lim yoki xodim bajarishi lozim bo`lgan vazifalar aniq belgilab qo`yilmagan taqdirda ham bo`limlar, ham ayrim xodimlar o`rtasida nizo kelib chiqishga olib keladi. Bir necha nizo manbaining mavjud bo`lishi nizoli vaziyat ehtimolini ko`paytiradi. Bir tomon ikkinchi tomonga o`z nuqtai nazari to`g`ri ekanligini uqtirish natijasida bunday nizolar vujudga keladi.

Nizolarni hal etishning to`rtta tarkibiy usullari mavjud: ishga bo`lgan talabni tushuntirish, koordinasiya va integrasiya mexanizmlaridan foydalanish, umumiy tashkiliy maqsadlar majmuini belgilash, rag`batlantirish tizimini qo`llash.

Ishga qo`yiladigan talablarni tushuntirish nizoli vaziyatni menejmentning eng yaxshi usullaridan hisoblanadi. Har bir hodim, bo`linma ishidan qanday natija kutilishi, ularning asosiy huquq va burchlari tizimini tushuntirish kerak.

Nizoli vaziyatni menejmentning yana bir usuli koordinasiya mexanizmi - buyruqlar zanjiri, vakolatlarini taqsimlashni qo`llashdir. Agar bir-ikki xodim o`rtasida bazi masalalar bo`yicha norozilik bo`lsa, ular umumiy boshliqlarga qaror

qabul qilish uchun murojaat qilishlari nizoning oldini oladi. Yagona boshchilik usuli nizoli vaziyat oldini olish imkonini beradi, chunki rahbar qo`l ostida ishlovchi xodim kimga bo`ysunishini yaxshi biladi.

Nizoli vaziyatni menejmantda menejment ierarxiyasi, vazifalarni bog`lovchi xizmatlar, maqsadli guruhlar kabi integrasiya vositalarini qo`llash zarur. Masalan, savdo bo`limi bilan ishlab chiqarish bo`limi o`rtasida nizo vujudga kelgan korxonada buyurtma va sotuv obektlarini koordinasiya qiluvchi bo`linmalar xizmatlarini tashkil etish yo`li bilan muammoni hal etish mumkin.

Nizoli vaziyatni menejment usuli sifatida kishilar xulqiga ta’sir ko`rsatuvchi taqdirlash usulini qo`llash mumkin. Muammoni hal etishga har tomonlama chuqur yondashuvchi kishilarga tashakkur elon qilinishi, mukofot berilishi, yoki lavozim ko`tarilishi lozim.

Nizolarni bartaraf etishning quyidagi shaxslararo uslublari mavjud:

Cheklanish – kishi nizodan qochishi, qarama-qarshiliklar vujudga kelishi mumkin bo`lgan vaziyatga tushmaslikka, ziddiyatlarga olib keluvchi masalalarni muxokama qilmaslikka harakat qilishini ifodalaydi.

Silliqlash – bekorga jaxl qilmaslik, bitta jamoada a’zosi bo`lganligi uchun xodimlar bir-biridan achchiqlanmasligi kerakligini ko`zda tutadi.

Zo`rlash – taklif etilayotgan nuqtai nazarni zo`rlik bilan qabul qildirishdir. Bunday yo`l tutgan kishini boshqalar fikri qiziqtirmaydi, nizo kuch bilan, boshliq irodasiga bo`ysundirish yo`li bilan bostiriladi. Bu uslub rahbar qo`l ostidagilarga nisbatan katta e’tiborga ega bo`lgan vaziyatlarda qo`l keladi. Bu uslubning kamchiligi - xodimlar tashabbusini bug`adi. Zo`rlash, yoshroq va bilimi kuchliroq xodimlar o`rtasida norozilik vujudga kelishiga olib keladi.

Kelishuv – boshqa tomon nuqtai nazarini malum darajada qabul qilishni ifodalaydi. Kelishuv qobiliyati yuqori baqolanadi, chunki u ziddiyatlarni bartaraf qilish, tomon rozi bo`lishiga olib keladi.

Muammoni hal etish turli nuqtai nazarlar mavjud ekanligini tan olish va nizolar kelib chiqish sabablarini tushunish uchun ular bilan tanishishi hamda barcha tomon uchun maqbul ish ko`rishni ko`zda tutadi. Nizolarni chuqur taxlil etish va nizolarni xal etish mumkin, lekin buning uchun tajriba, sabr-qanoat va kishilar bilan ishlay olish qobiliyatiga ega bo`lishi lozim.

Shunday qilib nizoli qarashlar vujudga kelgan murakkab vaziyatda muammoni xal etishning o`ziga xos uslubini qo`llab uni boshqara olish zarurdir. Barcha nizo qiluvchi tomonlar uchun to`g`ri keladigan muammoning yechimini topish katta ahamiyatga ega. Nizolarning salbiy tomonlari bilan bir qatorda ijobiy tomonlari ham mavjud ekan, demak, har bir menejer nizoning
ijobiy tomonlaridan samarali foydalanishi kerak. Ko’zlangan maqsadga erishish uchun nizoli vaziyatni raqobat muhitiga aylantirish kerak. Ma’lum bir faoliyat bilan shug’ullanayotgan taraflar o’zlarining nuqtai nazarlari amalga tadbiq qilinishi uchun o’zaro raqobatlashishadi va o’zlarining loyihalarini taqdim etishadi, buning natijasida rahbarda muommoni hal qilish uchun bir necha variant hosil bo’ladi va eng maqbulini tanlash kerak bo’ladi.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В СФЕРЕ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Ишанкулова Ф. А.-ст. преп., СамИЭС

Необходимо резко сократить вмешательство государства в управление экономикой. [63]

Сфера услуг в развитых странах занимает ведущие позиции в экономике, а уровень её развития оказывает определяющее влияние на уровень и качество жизни людей. И одним из самых важных факторов в сфере услуг является психологическая культура.

Психология сервиса - одна из отраслей психологии. В сфере услуг общие закономерности психологии имеют своеобразную окраску. Так, общение обслуживающего персонала с клиентами характеризуется особенностями, которые отсутствуют в трудовом коллективе, в кругу семьи. Поэтому для понимания поведения человека, выступающего в роли клиента, работнику сервиса не только нужно знать общую психологию, но и психологию процесса обслуживания потребителя.

Психологическая культура на сегодняшний день очень важна для работников службы сервиса. От этого зависит успешность продаж и имидж предприятия. Знание психологии поможет работникам контактной зоны успешнее выполнять свою работу.

Сфера услуг представляет собой быстрорастущую отрасль экономики. Удовлетворение растущих потребностей клиентов является важнейшей задачей сферы услуг и каждого ее предприятия.

Качество услуги во многом зависит от характера взаимодействия работника сервиса и потребителя, от профессиональной подготовки работника, его личностных особенностей и сиюминутного настроения. Качество услуг является важнейшей составляющей культуры обслуживания.

При обслуживании клиентов очень важно сохранять позитивный настрой, учитывать индивидуальные особенности посетителей, их личностные качества и темперамент. К каждому клиенту необходимо применять свой особенный подход, учитывая его особенности и настроение.

Работник должен быть не только тонким психологом, но и знатоком потребностей каждого клиента. Этому благоприятствуют такие личностные качества работника, как доброжелательность, спокойствие, общительность, аккуратность. напротив, негативное влияние оказывают агрессивность, раздражительность, амбициозность, болтливость, упрямство, забывчивость.

Под психологией сервиса следует понимать специальную отрасль психологии, которая изучает особенности и роль психических явлений в обслуживающей деятельности работников контактной зоны и потребительской деятельности клиентов.

Знание психологии сервиса поможет работникам:

[63] Послание к парламенту президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева

• понять поведение покупателей (заказчиков) для выбора наилучшего варианта (способа) их обслуживания;

• познать свой внутренний мир в целях сознательного регулирования своего поведения,

• разобраться в поведении своих коллег для оказания им при необходимости помощи и поддержки.

Работникам контактной зоны необходимо знать психологию сервиса, поскольку их деятельность характеризуется большим повседневным психологическим содержанием. Действительно, успешное обслуживание во многом зависит от умения продавца (приемщика) понять индивидуально-психологические особенности клиента и распознать его сиюминутное состояние.

Сегодня работники сервиса, особенно приемщики, закройщики, мастера обязаны знать психологию взаимоотношений с потребителями изделий не меньше, чем сами изделия.

Жалобы клиентов на недостатки в обслуживании нередко вызваны именно порочной психологией некоторых работников. Они действуют не по принципу, «мы для заказчика», а по принципу «клиент для нас», что неприемлемо для службы сервиса. Поэтому ее работникам необходимо отходить от сложившихся негативных стереотипов мышления.

Нередко оказывается, что стоит работнику приложить немного усилий, проявить инициативу, - и клиент получит необходимую услугу. Но некоторые работники торопятся не к людям, а к вещам, идут «обслуживать» изделия. Может быть, они и хороши как узкие специалисты, но никуда не годятся как работники контактной зоны. Ведь главная задача работников сервиса заключается в обслуживании людей.

Особо отметим, что слова «угождение», «обхождение», «услужение» воспринимаются еще многими работниками как оскорбительные для их достоинства. Но никакая услуга не может быть оказана без услужения. Оказать услугу - означает обслужить, сделать что-то нужное, угодное.

К сожалению, некоторые работники отождествляют слово «обслужить» со словом «прислужить», которое вызывает у них сильный внутренний протест. Такие работники начинают считать себя единственными хозяевами (причем не очень гостеприимными) предприятий сервиса. На самом же деле слово «услужливый» означает готовность послужить клиентам, проявив радушие и обязательность. Ведь плата за услугу измеряется не только в деньгах, но и добрым отношением клиента к обслуживающему его персоналу.

Тактика обслуживания на этапах совершения заказа

На первом этапе необходимо овладеть вниманием клиента, вызвать у него к предлагаемому образцу изделия (услуги) интерес, желание приобрести его. Для этого обычно используются рекламные проспекты, наглядное оформление витрины, демонстрация моделей, объявления по местному радио и др. Увидев, что клиент заинтересованно выслушивает доводы о предлагаемой услуге, работнику следует сосредоточить его внимание на ней. Здесь большое значение

имеет умение продавца войти в контакт с посетителем.. Он должен уметь «читать» выражение лиц заказчиков и «по глазам» судить, насколько они заинтересованы в предлагаемой услуге. При положительном восприятии предлагаемой услуги обычно у клиента появляется улыбка, становятся «живыми» глаза, при отрицательном - лицо скучное, глаза «потухшие».

Умение установить контакты с посетителями во многом определяется индивидуально-психологическими особенностями работника, отношением к профессии, чувством профессионального долга. К примеру, опытный продавец по внешнему виду клиента может составить достаточно точное представление о его потребностях и намерениях. Даже в одном и том же изделии разных клиентов могут интересовать различные его характеристики.

Можно утверждать, что показателем профессионального мастерства работника является его умение как можно привлекательнее показать образец изделия. Ведь как бы ни был он красноречив, за себя в первую очередь должно говорить именно само изделие.

Посетителю нужно предлагать только то, что, по мнению работника, ему может понравиться. Одному клиенту следует не только всесторонне показать образец изделия, но и сопроводить демонстрацию подробным рассказом о его преимуществах по сравнению с аналогичными. Другого следует только подвести к витрине, и он сам быстро выберет понравившееся ему изделие. Если посетитель возвращается к осмотру какого-либо образца неоднократно, по всей видимости, он проявляет к нему повышенный интерес. Демонстрируя образец изделия, необходимо:

• подчеркнуть его достоинства, дать точные характеристики;

• обеспечить доступ к образцу со всех сторон;

• проводить показ в достаточно быстром темпе (излишняя медлительность утомляет заказчика), но не торопясь (спешка воспринимается клиентом как нежелание работника уделить ему достаточно внимания);

• не навязывать оценку свойств образца (фасон, качество материала, цвет и т. п.), это, по возможности, должен делать сам клиент.

Следует отметить, что некоторые работники контактной зоны, особенно малоопытные, зачастую полностью отождествляют свой вкус со вкусом заказчиков. Но этого делать не следует, поскольку могут возникнуть непредвиденные осложнения в процессе обслуживания из-за несовпадения вкусов.

На втором этапе задача работника контактной зоны - умело стимулировать решение клиента сделать заказ. Работнику следует грамотно обосновать цену изделия, подчеркнуть его качество, отметить соответствие требованиям моды и др. Крайне желательно свою речь с клиентом строить не как монолог, а в виде диалога. Решение клиента сделать заказ зачастую обуславливается не одним мотивом, а несколькими, причем среди них могут быть и противоречивые. В этом случае окончательному решению будет предшествовать борьба мотивов. Последнее слово при совершении заказа

всегда должно принадлежать посетителю. Надо только умело и тактично подвести его к принятию положительного решения.

Если клиент сомневается в целесообразности заказа, нужно попытаться тактично выяснить у него причину этого колебания. С этой целью можно спросить: «Я чувствую, что вы не можете решиться на заказ, можно узнать причину?» Если свои возражения клиент не может изложить ясно, следует убедительными доводами, сформировать у него установку на совершение заказа. Следовательно, работник контактной зоны должен уметь оказать соответствующее психологическое воздействие на посетителя. Надо уточнить желания, заказчика, расположить его к себе, помочь советом. Конечно, совет должен быть деликатным, осторожным, не задевать самолюбия клиента.

Иногда посетитель после разговора уходит, не сделав заказ. На это работник должен реагировать спокойно, сдержанно. Продавец (приемщик) не имеет права выражать свое недовольство за якобы напрасно потраченное время на обслуживание. Наоборот, нужно поблагодарить клиента за то, что он пришел в магазин (турфирму, мастерскую), и выразить надежду, что он зайдет еще раз.

Если человек в дальнейшем все же решит сделать заказ, он, вероятнее всего, сделает его именно в этом предприятии сервиса, поскольку здесь с ним были обходительны. Более того, он, возможно, порекомендует своим друзьям и знакомым обращаться в это предприятие. Другими словами, проявив любезность по отношению к посетителю, не сделавшему заказ, работник делает потенциальными заказчиками как его самого, так и его знакомых

Третий этап - завершение процесса обслуживания. Не следует задерживать клиента при окончательном оформлении документации. Выполненный заказ вручается аккуратно и красиво упакованным. Клиент будет чувствовать большее удовлетворение, если работник грамотно одобрит его приобретение. Заканчивая обслуживание, надо также поблагодарить клиента за то, что он воспользовался услугами именно данного предприятия, и выразить надежду, что в дальнейшем он станет постоянным посетителем. .[64]

ANIQ FANLARNI O’QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Zubaydullayev O’.R.-o’qit,
Rasulova A.– talaba,
Rasulev U. –talaba, SamISI

O‘zbekistonda ta’limni isloh qilish muammolari va kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsadi - yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning yaxlit tizimini barpo etish strategiyasi hamda asosiy yo‘nalishlarini uning komponentlari: shaxs, jamiyat va davlat, uzluksiz ta’lim, fan, ishlab chiqarish vazifalarini hisobga olgan holda ishlab chiqishdan iboratdir.

Kelajagi buyuk davlatni qurayotgan kishilarning tafakkuri, yangi iqtisodiy munosabatlarni tiklashga, moddiy ne’matlar ishlab chiqarishga astoydil kirishib doimo yonib yashash hissi bilan sug‘orilgan bo‘lishi lozim. Mana shunday ijobiy

[64] Федцов В. Г. Культура сервиса: учеб. пособие. - М.: ПРИОР, 2017. - Москва

xislatlarga boy insonni tarbiyalash pedagogika o‘quv yurtlarining, o‘quv muassasasi, litsey, gimnaziya, kollej, institut va universitetlarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Albatta, ta’limning har qanday shakllarini amalga oshirishda innovatsion g’oyalarni yo‘lga qo‘ya bilish juda ahamiyatlidir. Dars jarayonida ta’lim innovatsion texnologiyalar asosida olib boriladi va talaba shaxsi tafakkurini yuksaltirishga, erkin fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi. Ta’limning innovatsion metodlariga asoslangan hamkorlik, o‘zaro xayrixohlik, tolerantlik ruhida olib borilgan Prezident farmonlari, yuqori organlarning ko‘rsatmalari (masalan, XTV va Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirliklarining)ni amalga oshirishga doir tadbirlarini belgilash, ta’lim jarayonini amalga oshirish, ta’lim-tarbiya ishlarini yaxshilash, innovatsion va axborotlar texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish, ilg‘or ish tajribalarini o‘rganish hamda ommalashtirish, oila, jamoatchilik bilan ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlikni yuzaga keltirish, uni mustahkamlash va hakozo masalalarni ko’rib chiqiladi.

Respublikamizning pedagogik olim va amaliyotchilari ilmiy asoslangan hamda O‘zbekistonning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan ta’lim texnologiyalarini yaratish va ularni ta’lim-tarbiya amaliyotida qo‘llashga intilmoqdalar. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tadbiq etishning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- aholi ta’limini jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida eng ilg‘or pedagogik tadbirlardan foydalanish zarurligi;
- an’anaviy o‘qitish tizimi yozma va og‘zaki so‘zlarga tayanib ish ko‘rishi tufayli «axborotli o‘qitish» sifatida tavsiflanib, o‘qituvchi faoliyati birgina o‘quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, balki nufuzli bilimlar manbaiga aylanib qolganligi.

Bizga ma’lumki, Kadrlar tayyorlash milliy dasturida O‘zbekiston Respublikasidagi pedagogik tizimning milliy modeliga alohida e’tibor qaratilgan. Bu model besh tarkibiy qismdan iborat: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan, ishlab chiqarish. Bu yerda pedagogik milliy modelining asosiy tarkibiy qismi «shaxs» birinchi o‘rinda turadi. Boshqacha qilib aytganda butun pedagogik tizimi, shu jumladan o‘qitish shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

Shuning uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalardan pedagogik jarayoni o‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalari asosida amalga oshirilishi lozim.

Munosabatlarda demokratlashtirish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- tahsil oluvchi va pedagogik beruvchi huquqlarini tenglashtirish;
- tahsil oluvchining erkin tanlab olish huquqi;
- xatoga yo‘l qo‘yish huquqi;
- o‘z nuqtai nazariga ega bo‘lish huquqi;
- tahsil oluvchi va pedagogik beruvchi munosabati zayli: ta’qiqlamaslik; boshqarish emas, birgalikda boshqarish; majburlash emas, ishontirish; buyurish emas, tashkil etish; chegaralash emas, erkin tanlab olishga imkon berish.

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan ta’lim jarayonida va amaliyotda samarali foydalanilmoqda. Endilikda talabalar o‘qituvchi-

pedagoglardan tayyor bilimlarni qabul qilib oluvchi shaxs emas, balki ta’limning faol ishtirokchisi sifatida qaralmoqda. Binobarin, talabalar o‘rganilayotgan muammoni mustaqil tadqiq qiladi, chuqur mushohada yuritadi, masalaning yechimini topishga harakat qiladi.

Shu bilan bir qatorda barcha sohalarda olib boriladigan ko’plab innovatsion texnologiyalarning yo’lga qo’yilishi O’zbekiston Respublikasining jadal rivolanishi va yoshlar tafakkurining yuksalishiga asos bo’lib xizmat qilmoqda.

Demak ta’limda innovatsion texnologiyalarning qo’llanilishi haqida gap borar ekan birinchi navbatda bizda ta’limga yangilik kiritish, talim oluvchilarga o’tilayotgan fan yoki sohalarni yanada chuqur o’rganishlari, ularga ushbu fan yoki sohaning tushunarliligini ta’minlashdan iborat. Hozirgi kunda texnika va texnologiyalarning rivojlanishi mamlakatimizda barcha yo’nalishlar singari aniq fanlar yo’nalishlaridan hisoblangan informatika va axborot texnologiyalariga yuksak darajada innovatsion texnologiyalar kiritilmoqda.

Jumladan, Joriy yilda mamlakatimiz poytaxtida “Innovatsion g’oyalar, texnologiyalar va loyihalar VII respublika yarmarkasi bo’lib o’tdi va bu yarmarkada aloqa, axborotlashtirish va telekamunikatsiya texnologiyalari sohasi vakillari ishtirok etishdi.

Zamonaviy o’qituvchining jamiyatni axborotlashtirish sharoitida ishlashga tayyorgarligini belgilab beradigan quyidagi axborot-innovatsiya g’oyalari muhim hisoblanadi.

- kasbiy vazifalarni informatikaning zamonaviy vositalari va metodlarini axborot-innovatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda bajara olish malakasi;

- kasbiy faoliyatda axborot-innovatsion texnologiyalardan foydalanish borasida tayyorgarlik darajasini real aks ettiruvchi, shakllanib ulgurgan shaxsiy sifatlar;

- vaziyatni to’g’ri baholash va pedagogik faoliyatda axborot-innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda samarali qarorlar qabul qila oladigan predmet maxsus bilimlar tashkil etish imkoniyatiga ega bo’lish.

Yangi axborot muhitining an’anaviy muhitdan prinsipial farqi, uning o’ziga xos kichik texnologik tizimdan iboratligidadir. Zero, istalgan ta’lim muassasasi axborot-innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayonida integratsiya, ta’limning boshqa barcha didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, nazariy-metodologik jihatdan kichik tizimlardagi tub o’zgarishlar bilan kechadi.

Kompyuterli ta’limni tashkil etish o’qituvchi va o’quv materiali o’rtasidagi bog’lanishni kompyuter vositasida qo’llash demakdir. O’quvchi bilan o’quv materiali o’rtasidagi bog’lanishni tashkil etish uchun, ular faoliyatini rag’batlantirish tegishli vositalar asosida modellashtiriladi. Ta’lim jarayonida foydalanishga mo’ljallangan ko’plab elektron o’quv materiallari yaratilganki, unga elektron darslik, o’quv qo’llanma kabi vositalarni misol qilib ko’rsatish mumkin.

Pedagogik, kompyuter va axborot texnologiyalari ta’lim jarayonini tashkil etish, tayyorlash, ta’lim jarayonini tashkil etish, materiallar bilan ta’minlash, ta’lim jarayonini amalga oshirish, ta’lim natijalari sifatini baholashdan iborat bo’lgan yaxlit tizimda o’z ifodasini topadi.

Matematika fanlarini o’qitishda yangi texnik vositalar, shu jumladan kompyuter va boshqa axborot texnologiyalarini jadal kirib kelayotgan hozirgi davrda fanlararo dolzarb masalalardan biridir. Kompyuter texnikalarini ta’lim muassasalariga tadbiq etish, o’qitish jarayonini optimallashtirishga keng yo’l ochib beradi. Matematika fanini o’qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy yo’nalishlarda olib boriladi.

Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish, bilishga oid matematikaviy o’yinlarni ishlab chiqish va boshqalar maqsadga muvofiq. Matematika o’qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo’nalishi ayrin o’quv holatlarini modellashtirishdir. Modellashtirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o’qitishning boshqa usullari qo’llanilganda tasavvur qilishi, ko’z oldiga keltirishi qiyin bo’lgan materiallarni tushunarli bo’lishini ta’minlashdan iborat.

Modellashtirish yordamida o’quvchilarga ma’lumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediyasi ko’rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o’rganish va o’quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo’ladilar.

Ko’p hollarda vujudga keladigan matematik muammoni tez va berilgan aniqlikda hal etish uchun professional matematikadan o’z kasbi bilan bir vaqtda ma’lum bir algoritmik til va dasturlashni bilishi talab qilinadi. Shu maqsadda XX asrning 90-yillarda matematiklar uchun ancha qulayliklarga ega bo’lgan matematik sistemalar yaratilgan.

Matematika fanlarni o’qitishda zamonaviy innovatsion axborot texnologiyalaridan foydalanish, kompyuter va boshqa texnologiyalar jadal rivojlanib kelayotgan hozirgi davrda fanlararo uzviylikni ta’minlash maqsadida informatika fani yutuqlaridan foydalanish dozarb masalalardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, har bir sohaning yuksalishi davr talabiga mos innovatsion g’oyalar, texnologiyalar bilan yuksalishi va yoshlarimizning erkin fikrlashi mamlakatning ravnaqi, gullab yashnashiga turtki bo’ladi. Shu o’rinda aniq fanlarni o’qitshda yuqorida tkidlab o’tilgan innovatsion g’oya va texnologiyalarni qo’llash zamonaviy talim jarayonini tadbiq etish muhim vazifalardan biridir.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Расулова А.- талаба,
Улашев Х.А.- и.ф.н., СамИСИ

Олий таълим хизматлари ва меҳнат бозорларини самарали ривожланиши олий таълим хизматлари субъектлари бўлган олий ўқув юртлари томонидан тайёрланадиган юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш билан боғлиқ. Чунки бозор муносабатлари шароитида эркин рақобатга асосланган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида инновация янгиликларини киритиш асосидагина мамлакатни жаҳон хўжалиги бозорида рақобатбардошлигини таъминлаш республикамизни илмий салоҳиятидан фойдаланиш даражасига боғлиқ.

Бозор иқтисодиётининг ривожланиши эркин рақобатга асосланиши ва ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш субъектларини қандай мулкчилик шаклларига асосланишидан қатъи назар эркин рақобат асосида ҳар бир мамлакатни жаҳон бозорида рақобатдош бўлишини таъминлаш мақсадида интеллектуал жараённи ривожлантириш уларнинг асосий муаммоларига айланади. Бу эса ўз навбатида бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини интеллектуал даражаларини оширишни таъминлаш учун бозор талабларига асосланган ҳолда олий маълумотли малакали мутахассисларни тайёрлаш долзарб ҳисобланади. Давлат томонидан таълим хизматлари тизимини бозор иқтисодиёти талаблари асосида ривожлантириш бўйича иқтисодчи олимлар ва давлатлар томонидан катта эътибор берилмоқда. Аммо айтиш мумкинки хозирги бозор муносабатлари шароитида олий таълим хизматлари тизими олий таълим хизматлари ва меҳнат бозорлари талабларига молиявий самарадорлик жиҳатдан унинг таълим хизматлари тизимини сифати жиҳатдан ва ундан фойдаланиш олий таълим олишга интилувчиларни талабларини қондирадиган даражада бўлиши керак. Бунинг учун:

- миллий таълим тизимини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш иқтисодий минтақалардан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш зарур;
- бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида жаҳон хўжалиги бозори талаблари асосида уни ўз навбатида тартибга солиб туриш;
- олий таълим тизимини илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқликда олиб боришни ташкил этишни доимий равишда ташкилий-иқтисодий ва таълим жараёнларини ташкил этиш доимий равишда олий таълим тизимини ташкил этувчи такомиллашиб боришини таъминловчи муассасалар томонидан амалга оширилиши зарур.

Жаҳон олий таълим тизимини кейинги 30-40 йиллар ичида уларнинг ривожланишини молиялаштиришни бир неча моделлари ташкил топди. Шулардан олий таълим тизимини биринчи молиялаштириш модели неолиберализм модели бўлиб, у М.Фидлин, Ф.Чаба ва Ф.Хаск томонидан ўрганилган бу моделга асосан АҚШ, Япония, Австралия, Жанубий Корея, Янги Зеландия ва Жанубий Африка мамлакатларида қўлланилади. Мисол учун XXI асрда АҚШ олий таълим тизими харажатларини 42,5% бюджет маблағлари ҳисобига, шу жумладан федерал бюджет ҳисобига 27,5 % маҳаллий штат бюджети ҳисобига 2,6% қопланган. Давлат олий ўқув юртлари 50% молиявий маблағларни штат бошқарувидан молиялаштирилса хусусий олий ўқув юртлари бундай ҳуқуқга эга эмаслар. Бу модель вакиллари олий ўқув юртлари ва штатда жойлашган корхоналар хамкорликда олий таълим тизимида мавжуд муаммоларни ҳал этадилар. Аммо олий ўқув юртларини автоном ҳолда мустақил бўлиб фаолият юритишлари уларда штат бюджети маблағларини ишлатишни назорат қилишни талаб этади. Европанинг ғарб мамлакатларида бозор иқтисодиётини трансформацияланиши муносабати билан олий таълим хизматлари ўртасидаги муносабатларни барқарорлаштириш муаммосини ҳал этиш олий таълим инсон билмини фаолиятида асосий воситага айланиши билан

боғлиқ Болон жараёни умумий муаммо бўлиб уни биргаликда хал этишни талаб этади.

Олий таълим тизимини молиялаштиришнинг иккинчи модели бўлиб олий таълим соҳасида ижтимоий бозорни шаклланиши бўлиб, унинг назарий асосини гумонлашган халқпарвар капитализм ташкил этади.

Унинг асосчилари Дж.Шумпетр, Дж. Гидденс ва Х.Майер ҳисобланади. Бу модель Канада, Ғарбий Европанинг Англия, Испания ва Италияда қўлланилади.

Олий таълим тизимининг бу модель давлатнинг фаол ёрдами билан ва шахснинг таълим олишдаги, карьера қилишдаги жавобгарлигига асосланади.

Бу олий таълим тизими модели қисман бозор муносабатларига асосланган бўлиб, давлат томонидан молиялаштириш даражасини камайиб боришига ва хусусий молиялаштиришни ўсиб боришига асосланади.

Бу усулга асосланган ҳолда олий таълим тизимини ривожлантиришдаги молиялаштириш манбаларини ўзгаришини Англия олий ўқув юртлари мисолида кўриш мумкин.

Ҳозирги даврда молиялаштиришнинг 33 % давлат бюджети ҳисобига бўлса қолган 67 % хусусий манбалар ҳисобига (фуқаролардан олий таълим олиш учун тушган тушумлардан, хусусий фирмалар ўз ходимларини учун тўлаган тўловларидан ташкил топмоқда)

Олий таълим тизимини молиялаштиришнинг учинчи модели бозор иқтисодиётига, олий таълим тизимида бозор муносабатларига қарши модель бўлиб уни назарий жиҳатдан Европа (Брюссель) ва Германия (Франкфурт) таълим ходимлари илмий тадқиқот касаба маркази томонидан ишлаб чиқилган.

Бу таълим модели Ғарбий Европанинг Германия, Норвегия, Дания, Франция, Швеция, Филландия ва бошқа мамлакатларда қўлланилмоқда. Ушбу таълим тизими модели олий ўқув юртларини хусусийлаштиришга қаршидир. Шунинг учун ҳам Германияда кўпчилик олий ўқув юртлари давлатники бўлиб ўқитиш ва стипендия тўлаш давлат томонидан амалга оширилади.

Талабаларнинг 30 % ёрдам пули оладилар ёки федерал бюджетдан у 33 % ни, ер бюджетидан 44,6 % ни ва жамоадан 22,4 фоизни ташкил этади.

Хорижий ривожланган мамлакатларда олий таълим тизимини ривожлантириш икки хусусиятга марказий бошқарувга ва олий ўқув юртларида мутахассислар тайёрлашни бозор муносабатлари талабларидан келиб чиққан ҳолда уларни диверсификациялаштиришга асосланади.

Марказлаштирилган ҳолда олий ўқув юртларини бошқаришни амалга оширилишининг сабаби олий таълимни ҳар бир мамлакат миллий иқтисодиётини рақобатбардошлигини жаҳон бозорида таъминлашдан иборат.

Шу билан бирга олий таълим тизимини бозор муносабатлари шароитида марказдан бошқариш зарурлиги шундан иборатки уларда асосан олий таълим давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилганлиги сабабли бу маблағлардан фойдаланишни назорат қилишни зарурлигидир.

Олий таълимни марказлаштирилган ҳолда бошқаруви хорижий мамлакатларнинг умуммиллий сиёсатларидан келиб чиққан ҳолда олий ўқув юртларининг стратегиялар ишлаб чиқилади ва зарур бўлган йўналишлар

бўйича кадрларни тайёрлаш зар Олий таълим тизимини республикамизда ҳал этишнинг асосий муаммоларидан бири бу ички олий таълим тизимини халқаро таълим тизими билан боғлиқликда олиб боришни таъминлаш учун қуйидагиларга эътибор бериш зарур деб ҳисоблаймиз.

• олий таълимни ривожлантириш шаклларини бозор талаблари асосида ташкил этиш ва халқаро олий таълим тизими билан интеграциялашувида миллий анъаналаридан келиб чиқиш;

• олий таълимни жаҳон андозалари асосида ривожлантиришнинг янги интеграциялашуви андозаларига асосланиш;

• олий таълим олийгоҳларида олинган билим диплом сифатида эмас балки талабаларнинг олган назарий ва амалий билимларини амалиётда қўллашига қараб баҳо бериш зарур.

Жаҳон олий таълим тизимини ўрганиш асосида қуйидагиларни таклиф этиш мумкин.

• олий таълим тизимининг иккинчи моделида асосан давлат томонидан даражасини камайиб боришига молиялаштириш асосланган бўлиб шахсни таълим олиши ва келажакда карьера қилишни кафолатланиши;

• олий таълим тизимини ривожлантиришни нафақат ички балки ташқи жаҳон бозори талабларидан келиб чиққан ҳолда зарурий йўналишларда ривожланишини таъминлаш;

• илм-фан тараққиётини олий маълумотли кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш мақсадида уларни боғлиқликда олиб бориш учун олий ўқув юртлари кафедраларида илмий тадқиқот ишларини олиб бориш;

• республика олий таълим тизимини жаҳон даражасида ривожланган олий таълим тизимлари билан ўзаро ривожлантириш;

• олий таълим тизимида олий маълумотли мутахассисларни тайёрлашда уларнинг экспорти ва импортини ошириш;

• олий маълумотли мутахассисларни ўз ихтисосликлари бўйича илмий текшириш институтларида илмий лабораторияларида ва йирик ишлаб чиқариш корхоналарида ташкил этиш.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ

Халикова Л.Н. – доцент,
Юлдашев Ш.К. – доцент, СамДУ

Оила мустаҳкамлиги, маънавий ва жисмоний баркамол фарзанд жамият мустақиллиги ва маънавий етуклилиги гаровидир. Соҳибқирон бобомиз Амир Темур ҳам ўғил уйлантиришда келин танлашни, фарзанд тарбиясини давлат сиёсати даражасига кўтарганлиги ҳам бежиз эмас. Давлатнинг қудрати соғлом фикрли, ахлоқ-одобли, халқ, миллат, Ватан тақдири учун жонини тиккан инсонлар қўлида.

Мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсатнинг устувор йўналишлари ҳисобланадиган аёлларнинг давлат ва жамият қурилишидаги ролини ошириш, оилани ҳар томонлама мустаҳкамлаш, оилада ва таълим тизимида ёшларни баркамол қилиб тарбиялаш, аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш борасида амалга оширилаётган муҳим ишларнинг негизида ҳам айнан шу ғоя ётибди.

Оилада фарзанд тарбиясида синалган тарбия методларидан бири-намунадир. Бобо , буви, ота- она, атрофдаги катта ёшдаги кишиларнинг хатти-ҳаракатлари, юриш- туришлари, муомаласи, ўзларини тутишлари, жамиятга, табиатга муносабатлари намуна сифатида жуда катта тарбиявий аҳамият касб этади. Болага ақлий ахлоқий, эстетик, диний, меҳнат тарбияси асослари ота-она намунаси асосида сингдириб борилади.

Ота-она фарзанд олдида ўз ақл- заковати, муомаласи, кийиниши, ширинсўзлиги, қатъиятлиги, ёлғон гапирмаслиги, меҳнатсеварлиги, оила юритишда адолатпарварлиги, илмпарварлиги билан намуна бўлмоғи зарур. Бола характерига ота-онанинг ўзаро жанжаллари, оилага, жамиятга, атроф- муҳитга салбий муносабати, ёлғон сўзлаши, қатъиятсизлиги, кийинишида, рўзғор юритишидаги пала- партишлилиги, меҳнатни севмаслиги тезда ўзининг салбий таъсирини кўрсатади.

Ота-онанинг бир-бирига нисбатан юксак аҳлоқий муносабатини кўрган, билган бола келгусида оила қурганда ҳам ўз турмуш ўртоғи билан шундай яшашга тайёр бўлиб боради. Ҳаёт илмида она қиз бола учун, ота эса ўғил бола учун устоз мураббийдир. «Онасини кўриб қизини ол, рахини кўриб бўзини ол», деб бежиз айтилмайди.

Ота-онанинг, авлод- аждодларнинг ножўя хатти ҳаракатларидан, нопок ишларидан фарзанд ҳам азият чекади, шундай одамларнинг фарзанди бўлганига руҳан афсусланади. Баъзи ота-оналар фарзандининг келажагини фақатгина моддий таъминлашдан иборат деб билади. Шунинг учун ҳам турли йўллар билан узоқ авлод- аждодларига етадиган мол-дунё тўплашга ҳаракат қилади, очкўзлик касаллигига мубтало бўлади. Инсон жисми-жонидаги касалликларни даволаш мумкин, лекин бу касалликни даволаш жуда мураккаб. У инсонни инсонийликдан маҳрум этади, турли жиноятларга, ноахлоқий хатти- ҳаракатлар содир этишга етаклайди, эл-юрт ичида обрўсизлантиради. Бундай бойлик фарзантга бахт эмас,бахтсизлик келтиради.

Ота-онадан беҳисоб молу дунё эмас, илму маърифатга интилиш, инсофу диёнатга садоқат, меҳру- шафқат, ҳаётга муҳаббат, халқ миллат, Ватан учун жон фидолик сифатлари мерос бўлиб қолмоғи зарур.

Бола учун ўз миллати, маданияти, дини ахлоқий-маънавий қадриятлари, оила анъаналари, урф-одатларини чуқур билиш ва улардан маънавий озуқа олиш, ғурурланиш тарбиявий ҳарактер касб этади.

Ўтмишда алломалар, авлод-аждодлардан фахрланиш, улар меросини мукаммал ўрганиш, олға сурилган ҳаётий ғоялардан жамиятимиз гуллаб- яшаши йўлида фойдаланиш, давлат рамзлари (Конституция, мадҳия, герб, байроқ, миллий валюта)нинг моҳиятини англаш айнан оилада амалга оширила бошланди. Бу ўринда ота-онанинг билим савияси, мафкуравий етуклик даражаси, дунёқараши, жамиятда тутган ўрни муҳим рол ўйнайди.

Оилада фарзандни тежамкорликка, тадбиркорликка, ташаббускорликка ўргатиш, дунёвий илмлар ва ҳаёт илмидан воқиф этиш, касб-ҳунар сирларини қунт билан эгаллашлари учун шарт-шароит яратиб бериш, уларнинг ҳаёт сўқмоқларида адашиб қолмаслиги ва равон йўлдан боришда ёрдам беради.

Шундай қилиб, оила тарбия маскани бўлиб, шахснинг келажаги шу масканда тарбиянинг қандай амалга оширилишига, тарбиячи ҳисобланган ота-онанинг ўз бурч ва вазифаларига қандай муносабатта бўлишига боғлиқдир. Оиладаги ҳар бир кишининг ўз бурч ва вазифаларига масъулият билан ёндашиши оила мустахкамлиги, жамият фаровонлигига эришишнинг омилидир.

Хуллас, баркамол инсонни, яъни аввало оила учун, қолаверса ўзи яшаб турган жамият, халқ учун фидоий шахсни тарбиялаш оиладан бошланади. Шунинг учун мактаб ўқитувчи тарбиячилари. Маҳалла, жамоа давлат хўжалиги ҳамда туман раҳбарлари оила равнақига ва айни дамда оила тарбиясига диққат-эътиборини қаратишлари зарур.

Зотан, ҳар бир киши оила ва жамият диалектик бирлик эканини ҳеч қачон унутмаслиги ва уларнинг доимий жипслиги учун қайғуриши, ғамхўрлик қилиши лозим. Бу тушунчани барча зиёлилар ёшлар онги ва тафаккурига сингдиришлари муҳим вазифадир.

«Темур тузиклари»ни ўқир эканмиз. Унда муаллифнинг яхшигина донишманд, адабиётшунос, ҳадис илми билимдони бўлганини гувоҳи бўламиз. Темурнинг таълим- тарбия илмига доир қарашларини қуйидагича: оила ва оилавий тарбия, меҳнат, касб ахлоқий тарбия, ватанпарварлик, дўстлик, инсонпарварлик ва нафосат тарбияси туркумларига бўлиш мумкин.

Алломанинг оила ва оилавий тарбия масалаларига оид қарашларида оила жамият ва мамлакатнинг асоси эканлиги уқтирилган. Оиланинг мустаҳкам бўлишида масъулият оила бошлиғи зиммасида, деб билади соҳибқирон ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тенг кўрдим. Келин бўлмишнинг насл – насабини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали соғлик- саломатлигини, жисмоний камолатини аниқладим. Келин бўлмош насл-насаби, одоб – ахлоқи, соғлом ва бақувватлиги билан барча қусурлардан холи бўлсагина эл юртига катта томоша бериб, келин туширдим дейди.

Амир Темурнинг қуйидаги сўзлари янада ибратли: ўғилларим, набираларим ва яқинларимга бирон томчи шароб қуйиб, хотинларига яқинлашишни манъэтдим. Зеро, шаробнинг таъсири бунёдида келган фарзант насл- насабнинг бузилишига таъсир этгай, дебон шу покиза йўлни тутдим. Демак Темур нафосатшуносликни манбаи покизалик, тартиб- интизом оила куч- қудратини юксалтириб, соғлом жамиятга пойдевор бўлишини яхши билган.

TA'LIM TEXNOLOGIYALARI – TA'LIM SIFATI

Esonboyev Q.O'.– o'qit. SamDCHI
Zubaydullaev –o'qituvchi, SamISI

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini bosqichma-bosqich va muvaffaqiyatli amalga oshirish ko'p jihatdan o'qituvchi faoliyati, uning kasbiy nufuzini oshirish bilan bog'liqdir. Shunday ekan, sog'lom va har tomonlama barkamol avlodni yetishtirish uzluksiz ta'lim tizimida mehnat qilayotgan pedagogning saviyasiga, tayyorgarligiga va fidoiyligiga, uning yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liqdir. O'qituvchi jamiyatning ijtimoiy topshirig'ini bajaradi, har tomonlama yetuk mutaxassislarni tayyorlashda o'qituvchi muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim. Shunday ekan, o'qituvchi mustaqillik g'oyasiga e'tiqodli, har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkurga ega, kasbiga tegishli ma'lumoti bor, ya'ni o'z fanining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psixologik va uslubiy bilim hamda malakalarni egallagan bo'lishi hamda turli pedagogik vazifalarni tezda yechishi, vaziyatlarni sezishi, o'rganishi va baholay olishi kerak. U pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish qobiliyatiga ham ega bo'lishi lozim. Ana shundagina u ta'lim jarayonida bugungi zamon talab etayotgan pedagogik texnologiyalarni o'rinli qo'llay oladi.

Pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga olib kirish zarurligi MDHga kiruvchi mamlakatlar ichida birinchilar qatorida har tomonlama ilmiy asoslab bergan rossiyalik olim V.P.Bespalkoning fikrisha, "Pedagogik texnologiya – bu o'qituvshi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogic muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvshi shxsini shakllantirish jarayoni loyihasidir".

O'zining rivojlanish yo'lini tanlab olgan O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasini ham sobitqadamlik bilan isloh qilib bormoqda. Ayniqsa, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilingach, bu boradagi ishlar keng ko'lamga erishdi. Ushbu hujjatlarning talablari asosida bilim va kasb-hunar egallashga bo'lgan e'tibor kuchayib ketdi. Shu tufayli ta'lim-tarbiya tizimiga yangicha ilmiy-uslubiy yondashuvlar kirib kela boshladi. Bu yondashuvlar, o'z navbatida, o'quv jarayonining turli tashkiliy va metodik jamg'armalarida muayyan ijobiy o'zgarishlarni sodir etadi, albatta. Ularning ko'pchiligi pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liq o'zgarishlardir.

O'quv faoliyati - bu keng ma'noda inson faoliyatining muayyan maqsadlar yo'nalishida namoyon bo'lishidir. Bu faoliyat faqat insoniyat jamiyatida amalga oshirilishi sababli, u nafaqat har bir insonning, balki butun jamiyatning manfaatlari va

maqsadlariga xizmat qiladi. O‘quv faoliyati-bu insonda muvaffaqiyatli mehnat faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini ta’minlash maqsadida uni o‘qitish hamda tarbiyalashga qaratilgan maqsadli faoliyatdir. Ushbu jarayonning mohiyati inson tomonidan to‘plangan tajriba, bilimlar, malaka va ko‘nikmalar shaklida o‘zgartirish hamda uni o‘sib kelayotgan avlodga berishdan iborat. O‘quv faoliyati insonning individual rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq va uning hamma fazalarda-bolalikdan boshlab, to ulg‘aygan davrigacha mavjud bo‘ladi. SHuning uchun tarixiy ijtimoiy hodisa hisoblanmish o‘quv jarayoni o‘z rivojlanish tarixiga ega.

Demak, o‘quv faoliyati, boshqa inson faoliyati turlari singari, kishilik jamiyatiga xos bo‘lgan ob’ektiv hodisa sifatida amal qiladi. Jamiyatning o‘zi murakkab va ziddiyatli o‘zgarishlarga uchrab turar ekan, o‘quv faoliyati ham insoniyat taraqqiyotining turli rivojlanish bosqichlarida har xil muayyan shakllarga ega bo‘ladi. Masalan, O‘zbekistonda mustaqillik qo‘lga kiritilgandan so‘ng ta’lim sohasida bir qator muhim hujjatlar qabul qilindi va uzluksiz ta’lim tizimi shaklan va mazmunan yangi rivojlanish bosqichlariga o‘tdi, ya’ni o‘qitish jarayoni takomillashish yo‘liga o‘tdi.

Shunday qilib, har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Mustaqillikni mustahkamlashning strategik yo‘lida og‘ishmay davom etayotgan va iqtisodiyotni erkinlashtirish yo‘liga kirib borayotgan mamlakatimizda ta’lim tizimini isloh qilish, unga rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or texnologiyalarini joriy qilish, milliy qadriyatlarimizni singdirgan holda ta’limni tashkil etish, bu jarayonni puxta va samarali amalga oshirish ishlari bugungi kunda davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Mamlakatimizda uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilishning tashkiliy, ilmiy va metodik asoslari yaratildi, asosiy maqsad esa komil inson va etuk malakali raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash, deb belgilandi. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning asosiy tarkibiy qismlarini shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan va ishlab chiqarish tashkil etib, ular o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Mazkur hujjat talablarini amalga oshirish esa ta’lim tizimini tubdan qayta qurishni, ya’ni xalq ta’limi taraqqiyotining konseptual qoidalarini qayta ko‘rib chiqishni va uni qisqa vaqt ichida ijobiy hal qilishni taqozo etadi. Bu vazifalarning hal etilishi jahon ilmiy jamg‘armasidagi juda katta hajmli axborot fondidan nimani ajratib olish, qancha va qanday o‘qitish masalalarining echimi bilan bevosita bog‘liqdir. Ana shu kesimda ta’lim texnologiyalarini joriy etish bilan aloqador zamonaviy muammolar oydinlashadi. Qolaversa, ushbu yo‘nalishdagi ishlarni yanada kengrok davom ettirishni davr taqozo etmoqda. Pedagogik ta’lim amaliyotida kasbiy tayyorgarlik bilan bog‘liq ayrim masalalarning o‘z aksini yaxshi topmaganligi ham tegishli o‘qitish metodikalarining takomillashuvini dolzarb masalaga aylantirib qo‘ymoqda.

Hozirgi paytda aksariyat metodist va pedagog-olimlar pedagogik texnologiyalar o‘quvchi yoki talabalarga ta’lim-tarbiya berishda ko‘zlangan maqsadga erishishni to‘la kafolatlaydi, deb qarashmoqda. Biroq bunday fikrlarni ob’ektiv haqiqat o‘rnida qabul qilib bo‘lmaydi, chunki bunda ob’ekt shaxs bo‘lib, uning ongi taklif qilinayotgan texnologiyani to‘laligicha qabul qila olmaydi, aksincha, uni inkor qilishi ham mumkin. Shuning uchun, zamonaviy pedagogik

texnologiyalarni o‘quv jarayoniga kiritishda uning boshqaruvchisi bo‘lgan o‘qituvchigina ko‘zlangan maqsadga erishishning bosh kafolatchisi bo‘ladi. Agar shu nuqtai nazardan kelib chiqib qaraydigan bo‘lsak, yangi pedagogik texnologiyalar va uning asosiy negizi bo‘lgan axborot-kommunikatsiya texnologiyasini ta’lim tizimiga joriy etishda uning boshqaruvchisi bo‘lmish o‘qituvchining tayyorgarlik darajasini birinchi o‘ringa qo‘yish lozim. Shu sababli pedagogik jarayonlarning kun tartibidagi aksariyat dolzarb muammolarining ijobiy yoki maqsadga muvofiq tarzda hal qilinishi ko‘p jihatdan o‘qituvchining kasbiy salohiyati va pedagogik mahoratiga bog‘liqdir.

Pedagogik texnologiya - o‘qitish jarayonlarini optimal tashkil etish, demakdir. O‘quv materiallarini tanlash, qayta ishlab o‘quvchi yoki talabalarning kuchiga, o‘zlashtirish xususiyatlariga moslab shakl va hajmini o‘zgartirish ham ta’lim texnologiyasiga daxldor. Pedagogik texnologiya - o‘z navbatida ta’lim-tarbiyaning ob’ektiv qonuniyatlari va diagnostik maqsadlari asosida o‘quv jarayonlari, ta’lim-tarbiyaning mazmuni, metod va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimidir, ya’ni fan va texnika yangiliklarini o‘zida mujassamlashtiradigan o‘quv jarayonidir.

Pedagogik texnologiyaning umumpedagogik, xususiy va kichik darajalari farq qilinadi. Bundan tashqari, sezgi a’zolari orqali bilim olishni ifodalaydigan empirik, moddiy va ma’naviy olam haqidagi bilimlarni kengaytiruvchi kognitiv, ijodiy faollik va o‘quv-izlanish mehnatiga asoslangan evristik, tadqiqot va yangilik yaratish faoliyati bilan bog‘liq kreativ, axborot va ma’lumotlarni qayta ishlash va o‘zgartirish evaziga ta’lim-tarbiya beruvchi inversion, o‘zlashtirilgan bilimlarni omixtalab tugal tafakkurga olib keluvchi integrativ, yosh va individual xususiyatlarni hisobga olib o‘qitishga tayanuvchi adaptiv, ta’lim oluvchi va tarbiyalanuvchi shaxsi bilan o‘qituvchi (tarbiyachi) munosabatidagi tenglik va adolatlilikka bo‘ysunuvchi inklyuziv kabi pedagogik texnologiyalarning yo‘nalishlari shakllangan. Ularning qamrovi yuqorida tilga olingan uch xil darajada bo‘lishi mumkin. Umumpedagogik texnologiya dunyo ta’lim tizimining barcha ilg‘or va samarali elementlarini o‘zida jo etadi va keng ko‘lamda amalga oshiriladi. Bizning amaldagi uzluksiz va yagona ta’lim tizimimizda umumpedagogik texnologiya etakchi o‘rinni egallaydi. Ta’lim turlari va yo‘nalishlari, ixtisoslik va mutaxassislik tasnifi hamda ta’lim muassasasining o‘ziga xosligi asosida xususiy texnologiya joriy etiladi. O‘qitishning asosiy tashkiliy shakli bo‘lgan dars va uning bevosita davomi bo‘lgan darsdan tashqari ishlarda kichik texnologiyalar qo‘llaniladi hamda ular lokal (mahalliy) pedagogik samaraga olib borishi lozim.

Pedagogik texnologiya va pedagogik faoliyat hamda o‘qituvchi professiogrammasi bir butun jarayon yoki hodisa tarzida tasavvur qilinadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat o‘zaro qondosh-egizakdir. Pedagogik texnologiyani o‘qitish jarayonida qo‘llash-sifat va samaradorlikning yetakchi omillaridan biridir. Pedagogik texnologiya - eng murakkab jarayon, ya’ni insonning ta’lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanishda asosiy vosita bo‘lganligi tufayli ham uning tarixiy, nazariy, ijtimoiy, falsafiy, metodologik, pedagogik, didaktik, fiziologik, gigienik, iqtisodiy, mafkuraviy, huquqiy-me’yoriy, amaliy va boshqa asoslari insoniyat jamiyatiga samarali xizmat qilib kelmoqda.

Bunday hamkorlikni uzviy va uzluksiz ravishda davom ettirish ta’lim tizimini takomillashtirish va uning mazmunini chuqurlashtirish hamda ko‘pgina tashkiliy-tarbiyaviy ishlar bilan bog‘liqdir. Ikkinchi tomondan esa, bevosita ushbu masalani amalga oshirishga burchli bo‘lgan pedagog kadrlar zaxirasini shakllantirish va ularni zamon talablari bilan hamnafas tarzda kasbiy faoliyat yuritishga tayyorlash - davlat va jamiyat oldidagi ulkan ijtimoiy vazifadir.

RAQOBATBARDOSH KADRLARNI TAYYORLASHDA OLIY TA'LIMNING ROLI

B.A.Iskandarov o'qituvchi
M.A.Akbarova – SamISI talabasi

Ma'lumki, jamiyatimiz taraqqiyotida shaxs, uning dunyoqarashi asosiy rol o'ynaydi. Binobarin, fan texnika taraqqiyoti va iqtisodiy globallashuv jarayonida har bir talabaning yetuk kadr bo'lib yetishishi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Negaki, kadrlarni tayyorlashning takomillashgan tizimini yaratish bo'lg'usi mutaxassislarga yuksak kasbiy madaniyatga, xalqaro darajadagi bilim va ko'nikmalarga, ijodiy hamda ijtimoiy faollikka erishishning muhim shartidir.

Talabaning chuqr bilim olishi oliy dargohdan moddiy-texnika bazasi, professor-o'qituvchilar faoliyati va o'qitish texnologiyalariga bevosita bog'liqdir. Oliy ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasini isloh qilish, "rivojlangan demokratik davlatlar darajasida yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash", ya'ni prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek, "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning maqsadli parametrlarini shakllantirish, oliy ta'lim muassasalarida o'qitish yo'nalishlari va mutaxassisliklarni istiqbolda mintaqalar va iqtisodiyot tarmoqlarini komleks rivojlantirish, amalga oshirilayotgan hududiy va tarmoq dasturlarining talablarini inobatga olgan holda optimallashtirish darkor".

O'zbekiston Respublikasi inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma'naviy yangilanishini, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishni, jahon hamjamiyatiga qo'shilishni ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati qurmoqda.Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadryatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir. Hozirgi davrda talabalarning maxsus tayyorgarligi darajasi bilan ularga umumiy ma'lumot berish nisbati maqsadga muvofiqligi masalasi qizg'in muhokama qilinmoqda. Respublikamizda yosh avlodning bilimini, ijtimoiy-ijodiy hamda intellektual salohiyatini oshirishga alohida e'tibor berilmoqda. Jumladan, ta'lim dargohlari jahon ta'lim standartlariga mos keladigan texnika-texnologiyalar bilan jihozlangan, o'qitishning ilg'or usul va shakllari keng qo'llanilmoqda.

Oliy maktabni bitiruvchisi keng profilli, salohiyatli mutaxassis bo'lishi kerakmi yoki tor ixtisosni puxta egallagan, o'z ishining ko'zini biladiganmi? Ushbu muammoga aniq javib berish juda mushkul, chunki ijtimoiy hayotda chala savod kadrlar uchrayotganligi sababli u yoki bu tomonni birlamchi deyishning o'zi

munozaralidir. Ko'p targ'ibot faoliyatida layoqatsizlik katta musibatlarga olib keladi, bundan ham hukumat, ham fuqarolar ziyon ko'radi. Tor kasbiy texnologiyani puxta egallagan bo'lsa, lekin umumiy ma'lumotlilik darajasi, ijtimoiy fikrlashi, siyosiy ongi milliy muhit talabiga javob bermasa jamiyat ravnaqi uchun faoliyat ko'rsatishi qiyinlashadi.Yana birgina o'zimizning Samarqand viloyatini oladigan bo'lsak, viloyatda 180 ga yaqin o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasasi, jumladan, 14 akademik litsey faoliyat ko‘rsatmoqda. Ushbu ta’lim muassasalarini har yili 50 mingdan ortiq yoshlar bitiradi. Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarining asosiy qismi kichik mutaxassislik diplomi bilan mehnat faoliyatini boshlayotgan bo‘lsa, akademik litseyni tugatgan yigit-qizlar tahsilni oliy o‘quv yurtlarida davom ettirish maqsadida test sinovlari topshiradi. Lekin akademik litsey bitiruvchilarining barchasi ham bu sinovlardan muvaffaqiyatli o‘tib, talabalik baxtiga erishayotgani yo‘q.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 14-martdagi “O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori yoshlar kelajagi, ertangi kuni bilan bog‘liq shu kabi masalalarga yechim topishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Kelajakda raqobatbardosh kadrlarni yetishtirish mamlakatimiz taraqqiyotiga o'zining ulkan hissasini qo'shishi, vatanimizning gullab yashnashi uchun yanada zamin bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ahamiyatli tomoni, qarorda akademik litseylarda o‘quv jarayoni sifati va samaradorligini yanada oshirish, muassasalar moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, pedagog kadrlarni tanlash va ular mehnatiga haq to‘lash tizimini takomillashtirish, litsey bitiruvchilariga diplom bilan birga aniq mutaxassisliklar bo‘yicha davlat namunasidagi sertifikat berish yuzasidan vazifalar belgilab berildi.

Davlatimiz rahbarining mazkur qarori ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarib, akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish, ushbu maskanlarda tahsil olgan yoshlarning o‘zlari tanlagan kasb va mutaxassislikni egallashga bo‘lgan orzu-intilishlariga erishishi uchun yanada keng sharoitlar yaratishga xizmat qiladi. Ushbu bo'layotgan o'zgarishlar, ta'lim sifatiga e'tibor - bularning barchasi yurtimizda yetuk kadr va mutaxasssislarning yetishib chiqishi, hamda ularning vatanimiz ravnaqiga o'z hissalarini qo'shishlari uchun qilinayotganligi shubxasizdir. Shaxsning yetuk kadr bo'lishi uchun avvalo u o'z kasbidan g'ururlanishi va shu kasbga muhabbat qo'shi lozim. Zero, o'z kasbidan mag'rur inson mehnatga halol munosabatda bo'ladi.O'z kasbidan qoniqmaydigan yoki norozi bo'lgan inson mehnat faoliyatida turli xil yalqovlik va ko'zbo'yamachiliklarga yo'l qo'yadi. Mutaxasisslardan ko'proq mustaqillikni, keng bilimdonlikni, vaziyatlarga tez moslashish o'quvini, muammolar yechimini topishda nostandart yo'llarini qo'llashni talab qiladi. Bularning barchasi ta'limning ijodiy, analitik shakliga o'tishni zaruriyat deb tan oladi va tahlil qilish, tanqidiy o'rganish, mustaqil xulosa chiqarishni rivojlanishga imkon yaratadi. Har bir oliy o'quv yurtiga kirgan talaba o'zi tanlagan yo'nalishda o'qishi va shu yo'nalishni chuqur o'rganishi, hamda uni hayotga tadbiq eta olishi ham bugungi kuning muhim vazifalaridan biridir.

Oliy o'quv yurtlarida o'quv yilining boshida "Kasb ta'lim" yo'nalishi bo'yicha "Mutaxassislikka kirish" fani o'rganiladi.Ushbu fan orqali talabalar oliy ta'limning huquqiy-tashkiliy asoslari, o'qitish shakllari, talabalarning mustaqil ishlari, ularning

bilimlarini baholash tartibi bilan yaqindan tanishadilar. Eng muhimi, ushbu fan orqali o'zlarining bo'lg'usi kasblari to'g'risida chuqur tasavvurga ega bo'ladilar. Talabalar mazkur fanni o'rganishlari natijasida o'quv yili mobaynida bajariladigan mustaqil ishlar, ilmiy ishlar, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlarini bajarish tartibi bilan tanishadilar. Bundan tashqari o'quv jarayonida talabaning ijodiy salohiyati rivojlanib boradi. Ta'lim ilg'or texnologiyalari talabalarda kasbiy mahoratga hamda mutaxassislikka doir fanlarga bo'lgan qiziqishni orttiradi. Masalan, "Veer" texnologiyasini oladigan bo'lsak, bunda talabalar o'quv mashg'ulotlarida o'zlarining fikrlash qobilyatlarini oshiradilar. Ushbu texnologiya orqali talabalarga tanqidiy, tahliliy va mantiqiy fikrlash saviyasi rivojlanadi. Ta'limning interfaol texnologiyalarida talabalar qo'yilgan muammoning nazariy va ilmiy jihatlarini chuqur o'rganadilar. Shulardan biri "FSMU" texnologiyasidir. Ushbu texnologiyada talabalar qo'yilgan muammo bo'yicha fikrini bayon etib, sodir bo'lgan xodisaning sabablarini ijodiy o'rganadilar hamda amaliyot misollarida umumiy xulosaga kelishadilar.

Ta'lim texnologiyasining eng samarali usullaridan yana biri-bu "Bumerang" texnologiyasidir. Talaba biror bir soha mutaxassisligini egallashidan oldin, ya'ni o'quv mashg'ulotlari jarayonida shu kasb sohibi sifatida fikr yuritiladi. Xususan, talabalar iqtisodchi, buxgalter yoki tadbirkor rolida bo'lib, ularning vazifalarini mustaqil ravishda bajaradilar. Natijada ular kasbiy mahoratini, jamoa bilan ishlash qobilyatini, xushfe'llik va ishga ijodiy yondashish hislatlarini rivojlantiradilar. Yana shuni ta'kidlash lozimki, kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs fuqaroni shakllantirishni nazarda tutadi. Shu tarzda fuqaroning eng asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bilim olish, ijodiy qobilyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanish, kasbi bo'yicha mehnat qilish huquqi ro'yobga chiqariladi.

Davlat va jamiyat kadrlar tayyorlash tizimi amal qilish va rivojlanishining kafillari, yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining faoliyani uyg'unlashtiruvchi sifatida faoliyat ko'rsatadi. Shu bilan birga uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar ildam tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

IV ШЎЪБА. ХИЗМАТЛАР СОҲАСИ ТАРМОҚЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРНИНГ РОЛИ

ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИ ВА СИФАТИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.
С.Бабаназарова – СамИСИ ўқитувчиси

Республикамизда қабул қилинган «Таълим тўғрисидаги қонун» ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури тўғрисидаги Қонун»лар таълим тизимини, шу жумладан, олий таълимни бозор тамойилларига мослашиши зарурлигини тақозо этади ва олий таълимнинг фаолиятининг иқтисодий механизмида сезиларли ўзгаришлар бўлишини назарда тутади. Бозор муносабатлари миллий таълим тизимига юқори талаблар қўяди, уни сифат жиҳатидан узлуксиз янгиланиб боришини, таълим хизматларининг диверсификацияланишини, таълим тизимида модернизация жараёнларининг амалга оширилишини, ушбу соҳада ҳам тадбиркорликни ривожлантириш заруриятларини келтириб чиқаради.

Олий таълим тизимида тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича фаолият олиб боришининг ўзига хос хусусиятлари ижтимоий-иқтисодий макон ҳисобланади. Замонавий шароитларда олий таълим иқтисодининг хусусиятлари бизнес махсус тури, яъни маълум нарх бўйича таълим хизматлари амалга оширилиши ва тақдим этилиши ҳамда шундай фаолият учун зарур бўлган ишлаб чиқариш омиллари сотиб олиниши билан изоҳланади.

Таълим хизматлари кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги янги воқеа (кўриниш, ҳолат) сифатида тегишли қонунчилик базаси, бозор иқтисодиётига мутаносиб бўлган ҳуқуқий асосларнинг яратилишини талаб этди.

Таълим самарадорлигини ошириш ҳам объектив зарурият. Бунинг учун таълим жараёнини тадбиркорлик фаолияти билан бирлашуви (яхлитлиги) рўй бериши лозим. Буларнинг боғлиқлиги қуйидаги расмда келтирилган (1-расм).

1-расм. Таълим самарадорлигини оширишда амалга ошириладиган чоралар

Кўриниб турибдики, таълим жараёни ҳозирги шароитда саҳадаги тадбиркорлик билан бирлашадиган бўлса, пировард мақсадлардан бири бўлган иқтисодий самарадорлик ошиб боради. Аммо шуни ҳам кўзда тутиш керакки, олий таълим маблағларининг бир қисми контракт асосида шаклланади. Бу туўлов вақт ўтиши билан таълим сифатини талаб қилиб боради. Демак

таълимда самарадорликнинг ошиб бориши соҳада сифатнинг ҳам ошиб боришини тақозо қилади.

Таълимда самарадорлик ва сифатнинг уйғунлиги ҳозирги замон талабига жавоб берадиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш имкониятини беради. Буни қуйидаги боғлиқликда кўриш мумкин (2-расм).

2-расм. Таълим самарадорлигини ва сифатини ошириш эвазига юқори малакали кадрлар тайёрлашга эришиш мумкинлиги

Юқоридаг бирлик ва ҳамжиҳатликлар натижасида олий таълим тизимида ҳам тадбиркорлик фаолияти ривожланиши асосида рақобат муҳити шаклланиши учун тегишли шарт-шароит яратилади. Кўриниб турибдики, таълим сифати, соҳа самарадорлиги ва унга тадбиркорликнинг қўшилиши рақобат муҳитини яратиш орқали юқори малакали кадрлар тайёрлаш имкониятини ҳам берар экан. Шу туфайли, ҳозирги ўзимизга хос тарзда шаклланган миллий таълим тизимини ривожлантириш ва такомиллаштириш бўйича тадқиқотларни давом эттириш, шунга мос равишда меъёрий-ҳуқуқий базани ҳам қайтадан қараб чиқиб, айрим ўзгартиришлар киритиш ва ислоҳотларни жамият талабидан келиб чиққан ҳолда ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Бозор муносабатларига ўтиш нафақат иқтисодиёт соҳасида балки мамлакат (жамият) ва ижтимоий ҳаётининг бошқа соҳалари, шу қаторда таълим фаолиятида ҳам радикал ўзгаришларга олиб келди. Чунки давлат таълим муассасаларининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги иштироки мазкур ҳаётга сезиларли ўзгаришлар кириши учун асос бўлади.

Давлат таълим муассасалари, айниқса олий таълим соҳасини тегишли маблағлар билан таъминлашда нафақат давлат бюджети томонидан ажратилган маблағлар, балки нобюджет асосда топиладиган маблағлар ҳам киради. Буларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- таълим соҳасидаги пуллик хизматлар кўрсатиш;
- профессор-ўқитувчилар томонидан ишлаб чиқиладиган ўзининг илмий ва инновацион маҳсулотларини сотиш;
- тижорат банкларига ортиқча пулларни депозитга топшириш эвазига маблағ ишлаш;
- мавжуд бино ва бошқа қимматликларни ижарага бериш орқали пул топиш;
- бошқа ташкилотларга шартнома асосида юқори малакали кадрлар тайёрлаб бериш;
- турли курсларни ташкил қилиш орқали маблағ топиш;
- чет эл грантлари асосида қўшимча маблағлар ишлаш;

- давлат бюджети гарантлари асосида илмий-тадқиқот ишларини бажаришни амалга ошириш;

- ортиқча қимматликларни сотиш эвазига қўшимча маблағ тушириш;

- буюртмачи ташкилотларга турли консалтинг ва бошқа пуллик хизматларни кўрсатиш кабиларни киритиш мумкин.

Кўриниб турибдики, олий таълим муассасаларининг нобюджет маблағлари манбалари ҳам анча кўп. Улардан кенг фойдаланиш учун тегишли меъёрий ҳужжатлар тайёрланган ва улар амалда. Аммо қўшимча таълим хизматларига талаб унчалик зўр эмас. Оқибатда олий таълим муассасаларининг маблағ билан таъминланадиган асосий манбаи давлат бюджети ва контракт суммалари бўлиб қолди холос. Ҳозирги пайтда бошқа кўрсаткичлар сингари нобюджет маблағларининг ҳам муттасил ошиб боришини таъминлаш мақсадида мазкур соҳада ҳам тадбиркорликни риводлантириш, таълим хизматларини сотиш эвазига мустаҳкамлашни тақозо қилади.

Таълим жараёнининг тадбиркорлик фаолияти билан бирлашуви (яхлитлиги), унинг объектив ва субъектив сабаблари белгиланди. Жамиятда олий таълим муассасалари томонидан таълим хизматлари амалга ошириш жараёнида хўжалик юритиш тадбиркорлик тамойилларининг турли даражалари қўлланилиши сезиларли иқтисодий воқеа (ҳодиса)га айланди. Тадбиркорлик фаолияти доирасини аниқлаш учун, уни ижтимоий-иқтисодий воқеа (ҳодиса) сифатидаги моҳиятини аниқлашни тақозо қилади. Бунда қуйидаги белгиларини ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ:

- мустақил характердаги тадбиркорлик фаолияти;

- уни ўз кафиллиги ва шахсий масъулияти остида амалга ошириши;

- фаолият мақсади сифатидаги даромадга эришиш йўлларини ахариш;

- даромадни келгусида яшаш имконияти сифатида баҳолаш;

- даромад манбаи ҳисобланадиган мулкдан фойдаланиш;

- мавжуд товарларларни сотиш;

- шартнома асосида ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш;

- даромад олишнинг тизимли бўлишлигини таъминлаш;

- зарур фаолиятларни давлат рўйхатидан ўтказиш, зарур ҳолларда махсус рухсатнома, лицензиялар ва сертификатларга эга бўлиш.

Юқорида келтирилган тадбиркорлик билан боғлиқ бўлган жараёнларнинг асосий қисмини молиявий манбалар ташкил қилади. Уларнинг таркиби, мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда давлат ўқув муассасалари фаолиятни маблағлар билан таъминлаш стротегиясини ишлаб чиқади.

Бизнинг фикримизча тадбиркорликдан келадиган маблағлар олий ўқув юртларида янада кўпайиши учун тегишли ташкилий-ҳуқуқий тадбирларни амалга оширишни ҳам тақозо қилади. Хуллас, тадқиқотларимиз кўрсатганидек, таълим хизматлари самарадорлигини оширишнинг бар қанча йўллари мавжуд экан. Буларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- таълим тизимида, хусусан олий таълимда ҳам рақобат муҳитини яратиш;

- мазкур тизимда турли мулк ва мақсадларга қаратилган олий таълим тизимини шакллантириш;

- олий таълим тизимида тадбиркорликни ривожлантириш;

- таълим сифатини муттасил ошириб боришга эришиш каби омилларни киритиш мумкин.

Агар бизнинг тавсияларимиз амалиётга жорий қилинса, таълим сифати ва самарадорлигига эришиш ҳисобига юқори малакали кадрларни тайёрлаш имконияти янада кенгаяди. Пировардида, жамиятимизнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришлар барқарорлашиши билан бирга жадаллашади. Бу эса, аҳолининг яшаш даражаси ва сифатини ошириш имконини беради.

СЕРВИС ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШЛАРИДА МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Суюнов О.Ж.- п.ф.н., доцент
Норқораев Х.М.- доцент, СамИСИ

Бугунги кунда педагогик фанларниўрганиш замон талаби бўлган бир вақтда талабаларни педагогик фанларга ўргатишда талабадан бир қатор талабларни бажариш тақозо этилади. Чунки академик лицейлар ва олий ўқув юртларига қабул қилинаётган талабалар турли ҳудудлардан келганлиги, турли хил қобилият ва билимга эгалиги ҳеч кимга сир эмас. Бундай талабалар педагогик фанларни ўрганишни олдиларига мақсад қилганлигини яхши биламиз. Бу каби талабалар билан ишлаш ўқитувчидан юксак маҳорат ва катта меҳнат талаб қилади. Шундай экан ўқитувчи ўқув жараёнида янги педагогик технологиялардан ва техник воситалардан фойдаланишни мақсадга мувофиқдир. Қўлланиладиган технологиялар албатта машғулот турига, мавзунинг мураккаблигига, гуруҳдаги талабаларнинг билим савиясига, ўқув юртида мавжуд бўлган техник воситалар ҳолатига мослаб режалаштирилиши лозим. Ўқув жараёнида қўлланадиган дидактик воситалар машғулот технологиясининг ажралмас қисми бўлиб, ўқув жараёни самарали бўлишига ёрдам беради. Дидактик воситалар мажмуаси билан машғулот режаси узвий боғлиқ бўлганлиги учун шу босқичдаги воситалар ҳам ўзаро бир бирини узвий тўлдириб бориши зарур.

Бугунги кунда ҳар бир ўқув юртининг моддий техник таъминоти турлича. Шунинг учун машғулот режасини ишлаб чиқишда ўқитувчи ўзининг мавжуд имкониятларидан келиб чиқиб, шу машғулотларда қўлланиладиган дидактик материаллар, воситалар ва хонанинг жиҳозланиши билан боғлиқ дарс режасини тузиши керак.

Энг аввало ўқитувчи талабаларда мустақил онгли фаолиятни шакллантиришга, яъни мустақил фикрлашга, талабалар ўз фикрини қисқа бўлсада тўғри баён қила олишига эътиборни қаратиши зарур.

Талабаларга таълим жараёнида компьютер ва Интернет-технологиялар-нинг фойдали жиҳатлари яққол кўринмоқда, бу таълим жараёнида интерактив усулларнинг қўлланилиши кенгайганлигида намоён бўлмоқда. Таълим услубининг янги жиҳатларидан бири бу янги техник воситаларнинг ўқув жараёнидаги тадбиқи десак, бунинг ўзи ҳам ўқитишнинг интерактив

усулларидан бири ҳисобланади. Шунга кўра таълимнинг интерактив модели асосий критериялари қуйидагиларда намоён бўлмоқда: эркин мулоқот; олинган маълумотларни тафсил ёрита билиш; камроқ маъруза, аммо кўпрок семинар ва амалий машғулотлар; ташаббускор талаба; топшириқларни гуруҳларда ва якка тартибда бажариш; ўқув йили давомида доимий назорат; ёзма ва оғзаки ишлар ва тестларни бажариш.

Талабаларни мустақил онгли фаолиятга ўргатиш, бундай фаолият топшириқ ва вазифаларни танлаш, бунда талабаларни интилиш ва қизиқишларини эътиборга олиш, талабалар олган грамматик билимларни ва лексик бойликларини амалда қўллашларига эришиш муҳим рол ўйнайди. Бундай ҳолларда талабаларни қўллаб қувватлаб, рағбатлантириб турилса, талабаларнинг ўқишга қизиқиши янада ошади.

Талабаларнинг мустақил фаолиятини амалга оширишда мавзулар муаммоли саволлар билан берилган бўлиши муҳим, қўйилган масала ва саволга жавоб топиш умидида талаба керакли адабиётларни излаб топиб, ўтилган материални қайтариб, уни мустақил ўрганмоғи, таҳлил этмоғи лозим. Хар қандай ўқув материални ўзлаштириш жараёни талаба миясида, онгида рўй беради ва талабани мақсадга эришишга ундайди. Аммо талабани фикрлаши ўқитувчига боғлиқ. Ўқитувчи билимларни аниқ фактлар, тушунчалар тамойиллар, усуллар шаклида беради. Талабаларнинг мустақил ишлаш, мустақил фикрлаш қобилиятларини шакллантиришда суҳбат усули асосий ҳисобланиб саволларга тушуниб, қисқа ва аниқ жавоб беришни талаб қилади. Ўқитувчи томонидан берилган саволларга талаба ўз фикрини билдира олиши лозим. Бундан ташқари ўқувчиларнинг саводхонлигини текшириб бориш ўқитувчини тинмай изланишга мажбур қилади. Ўқувчи ёки талаба баён қилган фикрини қоғозга ҳам тўғри тушира олиши керак. Ўқитувчи ўқувчилар саводхонлигини текшириш учун хар хил усуллардан фойдаланиши мумкин. Масалан,

1. Хаммага маълум бўлган езма иш усули.
2. Маълум бир сўзлар қолдирилган ҳикоя ёзиш.
3. Красвордлар тузиш ва тўлдириш.
4. Бирор бир муаммоли мавзу бошлаб берилади, ўқувчилар уни давом эттириши в.х.к.

Шу билан бирга ҳар бир ўқувчини дарс жараёнида эшитиш, гапириш ва ўқишга фаол жалб эта билишни, барча ўқувчиларни гуруҳларга бўлиб, жуфт-жуфт бўлиб ёки якка индивидуал ҳолда дарсда иштирок этишини усталик ва моҳирлик билан бир-бирига боғлаб олиб бора билиш каби маҳорат ўқувчидан талаб этилади. Бунда ўқитувчи албатта нутқни ўстиришнинг ҳар бир турини алоҳида ҳисобга олиб дарсни режалаштириши шарт.

Айниқса ўйинлар воситасида ҳар қандай ўқувчини ўзи билмаган холда дарсга фаол жалб қиладиган ва ўз навбатида ҳар қандай ўқувчини унда бемалол, эркин иштирок этадиган улардаги тортиниш, уялиш, сусткашлик каби хислатларни бартараф этадиган ва кутилмаган ижобий натижалар бера оладиган қулай усуллардан бири сифатида эътироф этамиз. Ўйинлар жараёнида

ўрганилаётган материал айниқса, янги сўзлар жудаям енгил ўзлаштирилади ва шубҳасизки қизиқарли ўйин шаклида ўқувчи хотирасида мустаҳкам ўрн

MARAKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDAGI XIZMATLARI VA ULARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK QARASHLARI

Suyunov O.J p.f.n.dotsent
Shonazarov A.M.- katta o'qituvchi, SamISI

Mamlakatimizda olib borilayotgan tub iqtisodiy islohotlar ta'lim sohasida ham izchil va uzluksiz o'zgarishlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Iqtisodiyotning bozor munosabatlariga o'tishi kadrlarni tayyorlash sohasida jahon andozalarga mos ravishda o'qitishni talab etadi. Biz bugingi kunga qadar ajdodlarni yaratgan milliy ahamiyatga ega bo'lgan manbalarini va xalqimizni azaliy qadriyatlarini o'rganib mamlakat rivoji uchun foydalanib kelmoqdamiz, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev shu haqda fikr yuritar ekan, «Iqtisodiyotimizda erishilgan natijalar negizida avvalo bozor islohotlari va mamlakatni modernizatsiya qilishning puxta o'yllangan modeli va uzoq muddatga mo'ljallangan dasturini bosqichma-bosqich amalga oshirish bo'yicha olib borilayotgan tizimli, izchil va qat'iy tartbda olib borilishi islohatlarimiznig amliy ahamiyati sifatida namoyon bo'ladi. Birgina misol 2018-yilda ijtimoiy sohada ham chuqur sifat o'zgarishlari ro'y berdi. Bu sohaning barqaror faoliyatini ta'minlash va rivojlantirishga davlat byudjeti jami xarajatlarining qariyb 60 foizi yo'naltirilmoqda.

Ta'lim sohasida o'quv muassasalarini qurish, qaytadan rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash borasidagi ishlar izchil davom ettirilmoqda. Rivjlangan xorijiy mamlakatlarning tajribalarini qo'llash maqsad qilib olingan. Ayni paytda davlat va jamiyat oldiga qo'yilgan manfaatli maqsad milliy qadriyatlar va ruhida amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan. Bularning barchasi Sharqona ta'lim-tarbiya asosida amalga oshirilishi kerakligini nazarda tutadi. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng Sharqona odob-axloq, ta'lim-tarbiya ishlariga jiddiy e'tibor qaratila bolandi. Ayniqsa milliy an'analarimiz, qadriyatlarimz, urf-odatlarimiz tarixiy qadamjolar qayta tiklanib o'zligimiz qaytarib olindi. Shu tariqa tarixiy manbalar qayta tiklanib Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodiga qaytish boshlndi. Bularning barchasi ta'lim-tarbiya jarayonini milliylashtirishga xizmat qilib kelmoqda.

Darhaqiqat, biz bu kuxna va navqiron yurtni farzandlarimiz bu esa, bizni shijoat bilan bir qancha hal etilishi lozim bo'lgan vazifalarni bajarishimizni taqozo qiladi. Bu kuhna tarixga ega tabarruk zamindan buyuk mutafakkirlar, allomalar, daholar etishib chiqganligi jaxon ahliga ma'lum va mashhur bo'lib, dunyo fani hamda madaniyati taraqqiyotiga katta hissa qo'shganlar. Shu sababli ushbu zotlarni o'tmishdagi ijodini o'rganish, ayniqsa bolalar ruhiyati, aqliy va axloqiy, ta'lim-tarbiya rivojlanishga qo'shgan hissalarini tadqiq etish maqsadga muofiqdir. Bu esa yurtimizda qabul qilingan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va "Ta'lim to'g'risidagi"gi qonuniga muvofiq ravishda olib borilayotgan islohatlarning asil mohiyatini belgilab, mamlakatimizdagi oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari oldiga yuqori malakali har tomonlama yuksak darajadagi bilimli, zamonaviy

mutaxassis kadrlarni tayyorlashni ustivor vazifa qilib belgilab beradi. Shuningdek, mamlakatni ravnaq topishi uchun ta’lim muassasalari, korxonalar va tashkilotlarning samarali ishlashini undagi mavjud bo‘lgan muammolarni hal qilish uchun malakali va bilimli xodimlar kerakligi va shu asosda joylardagi muammolarni echimini hal qilishni ta’minlanishi nazarda tutadi. Shu jihatdan hozirgi vaqtda malakali va ishbilarmon mutaxassis kadrlarni yaratish hamda shakllantrishga erishish muhim pedagogik-psixologik ahamiyat kasb etadi va bu jarayon muhim muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammolarni ilmiy uslubiy va amaliy echimlarini topish borasida tavsiyalar ishlab chiqish va ta’lim tizimini zamonaviy asosda Sharqona ko‘rinishda tashkil qilish mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Xozirda bo‘lg‘usi kadrlarni faoliyatiga nazar soladigan bo‘lsak, ular asosan nazariy bilimlar hamda tajribalarini Sharq mutafakkirlarining ilmiy ta’limotlari va milliy merosi asosida shakllantirishiga guvoh bo‘lamiz.

O‘zbekistonda pedagogik tafakkur va ta’lim-tarbiya taraqqiyoti tarixini shartli ravishda asosan uch davrga bo‘lib o‘rganish mumkin:

1.Oktyabr to‘ntarishigacha bo‘lgan davr (1917 y.).

2.Sho‘ro tuzumi davri (1917-1991).

3.Mustaqillik davri (1991 yildan).

1-davr zardushtiylik dinining chuqur ildiz otishi va shu dinning muqaddas kitobi «Avesto»ning Markaziy Osiyo va Eron kabi mamlakatlar xalqlari o‘rtasida keng yoyilishi bilan boshlandi.

2-davr sho‘rolar tuzimi davrida Markaziy Osiyo xalqlari sha’niga «madaniyatsiz», «savodsiz» degan bo‘htonlar aytildi. Ayni shu davrgi milliy pedagogika kam o‘rganilgan bo‘lib, bitiruv ishning birinchi bobida ushbu davrdagi yirik mutafakkirlar, ma’rifatparvarlarni ta’lim-tarbiya xaqidagi g‘oyalarini va ularni pedagogik-psixologik qarashlarini ochib berishga harakat qildik.

3-davr O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi davrdagi fan, madaniyat, ta’lim-tarbiya. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashagan ma’rifatparvarlardan Muqimiy, Furqat, Hamza, M.Behbudiy va boshqalar pedagogika fanini rivojlanishiga katta hissa qo‘shdilar.

Qadimdan inson tarbiyasiga oid fikrlar xalq maqollarida hattoki xalq og‘zaki ijodiyotida ham pedagogika tarixi va tarbiyani ayniqsa psixologik g‘oyalarini qadim zamonlardan tortib, to hozirgi kungacha bo‘lgan turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogika nazariyalarining taraqqiyotini davrlar talabi asosida o‘rganib keldi. Har bir ijtimoiy tuzum, uning kelajagi, insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liqdir.

Pedagogik-psixologik tarbiya inson kamolotini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanib, uning yordamida yosh avlodni intellektual salohiyati shakllanadi. Yosh avlodni intellektual salohiyati negizida esa jamiyat madaniyati, ma’rifati va eng asosiysi ma’naviyati shakllanadi va ular jamiyat taraqqiyoti darajalariga mos holda rivojlanib, takomillashib boradi. Ayniqsa milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi olib borilayotgan samarali isloxatlar har bir davrda uziga xos takomillashib ravnaq topib kelmoqda. Bu borada ajdodlarimiz ichidan etishib chiqqan intellektual salohiyatli kishilarimiz-ziyolilarimiz ma’rifat, madaniyat va ma’naviyatni qanday qilib keyingi

yosh avlodga o‘rgatish, ya’ni ularni barkamollikka etaklash yo‘llari, vositalari, shakllari va xullas qonun-qoidalarini muntazam ravishda ijod qilib kelganlar. Bunday jamiyat taraqqiyoti darajalariga mos ravishdagi muntazam izlanishlar pedagogika fanining barcha sohalari va trarmoqlari qatorida pedagogik-psixologik fikrlar hamda mulohazalar taraqqiyotiga xos ta’limotlar ro‘yobga chiqishiga asosiy sabab bo‘ladi. Chunki insonni ma’rifatli va ma’naviy komillikka erishishi ta’lim-tarbiyaning etakchiligi hamda ruhiy osoyishtalik asosida amalga oshiriladi. Insonlarning ruhiy jixatdan munosabatlarining o‘zgarib borishi natijasida pedagogika (bolani to‘g‘ri hayotga boshlash san’ati) fani xalq orasida o‘z mavqeiga ega bo‘ldi. Shu tariqa insonni tarbiyalovchi fan sifatida pedagogik-psixologik dunyoviy fanlar tizimi qatoridan alohida o‘rin egalladi. Uning bosh muammosi tarbiyadir.

Insonlarni ijtimoiy va psixologik tarbiyasi haqidagi ilg‘or fikrlar, g‘oyalar, qarashlar, qoidalar, qonunlar dastlab qissalarda, pandnomalarda, qadriyatnomalarda, yozma yodgorliklarda, xalq og‘zaki ijodida, ilohiy va muqaddas kitoblarda asoslab berilgan bo‘lsa, keyinchalik mustaqil fan tarzida o‘z mavqeini mustahkamlaydi. Shu kungacha insoniyat taraqqiyotining muhim rivojlanish bosqichlari aynan o‘tmish tajribasi va mehnati evaziga yuksalib kelayotganligi hech kimga sir emas albatta.

Ma’lumki, ota-bobolarimiz qadimdan pedagogik-psixologik rivojlanish va bola tarbiyasiga alohida e’tibor berib kelgan. Jumladan, Imom al-Buxoriy (810-870 y.y.), Abu Mansur al-Motrudiy (vafoti 945 y.), Muhammad az-Zamahshariy (1075-1114 y.y.), Burxoniddin al-Marg‘inoniy (1123-1197 y.y.), Xoja Ahmad Yassaviy (1041-1167 y.y.), Bahouddin Naqshband (1318-1389 y.y.), Muhammad Muso al-Xorazmiy (783-850 y.y.), Abu Ali Ibn Sino (980-1037 y.y.), Abu Rayhon Beruniy (973-1048 y.y.), Mirzo Ulug‘bek (1394-1449 y.y.), Abu Nasr Forobiy (873-950 y.y.), Alisher Navoiy (1441-1501 y.y.), Abdurauf Fitrat (1886-1938 y.y.), Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875-1919 y.y.), Abdulhamid Cho‘lpon (1897-1938 y.y.) singari mutafakkirlar, ulug‘ olimu adiblar, fozilu fuzalolar ta’lim-tarbiya va axloq-odob, ilim-fan, ma’naviy-ma’rifiy g‘oyalar hamda madaniyat borasida ko‘p asarlar yozganlar. Sharq pedagogikasining asoschilari hisoblanmish Forobiyning «Fozil odamlar shahri», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig», Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub», Kaykovusning «Qobusnoma», Voiz Koshifiyning «Futuvvatnomai Sultoniy» asarlari kabilar bunga dalildir. Tarixdan ma’lumki, bir vaqtlar Sharq pedagogika va psixologiya fanlari go‘llab yashnagan. Olmon olimi Xeller «Sharq Evropaning muallimidir» deganda ana shu rivojlanish davrini ko‘zda tutgandir, ehtimol.

Ma’rifat darg‘asi Abdulla Avloniy **«Turkiy guliston yoxud axloq» asarida pedagogika faniga quyidagicha ta’rif bergan: «Pedagogika – ya’ni bola tarbiyasining fani demakdir. Ilmi axloqning asosi tarbiya…. Bolaning salomatligi, saodati uchun uni yaxshi tarbiya qilmoq, uni tejamkorlikka urgatmoq, tanini pok tutmoq, unga yaxshi xulqlarni o‘rgatmoq, yomon xulqlardan saqlab o‘stirmoqdir»** kabilarni bola tarbiyasiga oid asosiy masalalar sarasiga kiritganlar. Biz ham ushbu yo‘nalishda buyuk bobokolonlarimiz va mutafakkirlarimizning komil inson, barkamol avlad tarbiyasiga qaratilgan axloqiy-ma’rifiy ta’limotlari tizimida odobnoma janirida milliy kamolotning hozirgi va

kelajak sivilizatsiyasini ta’minlashga o‘z fikr va mulohazalarimizni ifoda etishga harakat qildik.

Xulosa qiladigan bo’lsak, insonning bolalikda, yoshlikda ko‘rganlari uning tabiyati, ruhiyatini, odob-ko‘nikmalarini shakilantiradi. Shuning uchun har bir ota-ona tarbiya sohasida o‘ziga xos ruhshinos bo‘lishi, yosh go‘dakning ruhiyatiga qarab, uning qiziqishlarini kuzatib yashashi lozim. Bu esa mamlakat taraqqiyoti uchun zarur bo’lib, eng muhim ustuvor yo‘nalishlarni asosini tashkil etadi.

СЕРВИС ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШЛАРИДА МУТАХАССИСЛАР КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ТАЛАБЛАРИ

Суюнов О.Ж.- п.ф.н., доцент
Норқораев Х.М.- доцент, СамИСИ

Ўзбекистон Республикасидаги бозор ислоҳотларининг ўзига хос жиҳати уларнинг инсон тараққиётига қаратилганлигидир.Ҳозирги шароитдаги таълим мажмуини, кадрлар тайёрлаш кўп даражали тизимини ривожлантириш, бу борадаги янги концепцияни руёбга чиқаришга, иқтисодиётда зарур силжишларни амалга оширишга, жумладан, асосий ишлаб чиқарувчи куч – инсонни иқтисодиётдаги ва ижтимоий соҳалардаги ўзгаришларга доимий мослашувини таъминлашга имкон беради. Айниқса, бу ислоҳотларнинг натижалари бевосита таълим тизимида тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг салоҳиятига боғлиқдир.

Шу боис, мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб сифатли кадрлар тайёрлашга асосланган ва жаҳондаги илғор давлатлар таълими тараққиёти тажрибаларига таянган ҳолда, кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш бугунги куннинг асосий вазифаларидан бирига айланди.

Иктисодиет сохасидаги мутахассиснинг касбий тайёрлигида иккита ўзаро боғлиқ бўлган томонларни кўрсатиш мақсадга мувофиқ. Бу ўзаро боғлиқ томонлар психологлар М.И.Дьяченко, А.М.Столяренколар томонидан ишлаб чиқилган бўлиб улар қуйидагилардан иборат:

1.Мутахассиснинг касбий фаолиятга дастлабки салоҳиятли тайёрлиги қуйидагилардан иборат бўлади, яъни статик компонентлар - касбий фаолиятнинг асослари: билим, кўникма, малакалар касб учун муҳим ҳисобланган шахснинг сифатлари, унинг муносабати, мазмун ва қадриятлар афзалликлари ҳамда умуман шахснинг зарур бўлган касбий имкониятлари даражаси;

2.Шахснинг касбий фаолиятга бевосита айни вақтдаги тайёрлиги. Мутахассиснинг касбий тайёрлигининг ушбу томони тезкорлиги, ўзгарувчанлиги ҳар қандай ҳолат ва шароитда аниқ масалаларни ечиш мутахассиснинг руҳий ва жисмоний ҳолати жамоадаги маънавий-психологик муҳитга боғлиқлиги билан ифодаланади.

Демак, мутахассисни олий ўқув юртида тайёрлаш унда касбий фаолият учун етарли бўлган сифатларни шакллантириш лозим. Баъзи вақтларда ҳатто касбий масалаларни ҳал этишга яхши тайёргарлик кўрган мутахассис ҳам зарур пайтда керакли фаолият учун тайёр бўлмай қолиши мумкин, яъни касбий хулқи

ва фаолиятини руҳий бошқариш етарли даражада бўлмайди. Бундай ҳолатда фаолиятни муваффақиятли амалга ошириб бўлмайди ёки самарасиз бўлади.Мутахассиснинг касбий тайёргарлигининг асосий ва энг мураккаб томони бу психологик бўлиб - мутахассис руҳиятининг касбий тайёргарлиги ҳисобланади. Бу мутахассис психикаси руҳий кучларининг касбий масалаларини ҳал этишга ўзининг вазифаларини бажаришга тайёргарлиги ва йўналганлиги даражасидир.

Янги асрда фаолият кўрсатадиган хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида етакчи мутахассислар қандай бўлмоғи керак? Ушбу саволни ҳам ўз ичига олган тадқиқот натижаларининг таҳлили кўрсатишича, респондентлар назарида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида замонавий мутахассислар маънавий етук, маърифатли, ҳозирги замон менежмент илмини, янги ахборот-мулоқот технологияларини чуқур эгаллаган, ходимлар ва мижозлар кунглига йўл топа оладиган, ўз фикрини равшан баён қила оладиган, мулоқот кўникмаларига, ташкилотчилик, ишбилармонлик қобилиятига эга, ижтимоий психологик билимдон инсон бўлиши зарур. Ижтимоий психологик тадқиқотлар натижалари кўрсатишича, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида мутахассислар фаолиятида мулоқот жуда муҳим ўрин тутади. Чунки, улар ўз фаолиятларини асосан мулоқот орқали амалга оширадилар. Одатда мулоқот деганда кишиларнинг ўзаро маълумот, фикр, ҳис-туйғу, кайфиятлар ва ҳоказолар алмашиш асосида бир-бирлари билан нутқли ёки нутқсиз алоқалар ўрнатиш ва ривожлантириш жараёни тушунилади. .

Иктисодиет сохасидаги мутахассислар кишилар билан оқилона ва усталик билан мулоқотда, муомалада бўла олиши, уларнинг иш фаолиятида муваффақиятга эришишиинг энг муҳим омилларидан биридир. Бу соҳанинг етук мутахассиси Дейл Карнеги фикрича, кишиларнинг ўз иш фаолиятидаги ютуқлари ўн беш фоизлари унинг касбий билим ва кўникмаларига боғлиқ, бўлса, саксон беш фоизи унинг одамлар билан муамолада бўла олиш қобилиятига боғлиқ.[65].

Иш мулоқоти жараёни дастлабки қарашда содда туйилади. Аслида иш мулоқоти жараёни жуда мураккаб, кўп қиррали жараёндир. Одатда мулоқотнинг учта томонини ажратиш мумкин. Мулоқот жараёнида кишилар узаро маълумот алмашадилар, бир-бирларига маълум таъсир курсатадилар ва бир-бирларини идрок қилишади. Шунингдек, иш мулоқотида хам узвий боғлиқ учта таркибий қисм бор.

Улар қуйидагилар:

- доимий мулоқотда бўладиган ходимлар, мижозларнинг руҳий хусусиятлари хақида маълумотга эга бўлиш;
- кишиларнинг ташқи қиёфаси, туриши, қараши, хатти- харакатининг бошқа жиҳатларига қараб ички руҳий кечинмалари истак хохишларини била олиш;
- ходимлар, мижозлар билан мақсадга мувофиқ, муносабат ўрнатиш;
- самарали мақсадли таъсир кўрсатиш.

[65] (Карнеги.Д. Как приобретать друзей и оказъвать влияние на людей – Киев,1989. – С. 11.)

Иктисодиет сохасидаги мутахассисларнинг муомала маданияти унинг қуйидаги билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишида намоён булади:

1. Ўзининг психологик хусусиятларини билиш ва ўзини бошқара олиш;
2. Мулоқотда бўлаётган кишининг ташқи қиёфаси, гапириши, имо-ишоралари ва юриш-туришига қараб унинг ички психологик хусусиятлари ҳақида туғри хулоса чиқариш;
3. Мулоқотда бўлиш, **яъни** одамларга ёқиш ва уларга таъсир кўрсата олиш кўникмаларига эга бўлиш;
4. Шахслараро вазиятларни тўғри баҳолай билиш ва шу вазиятга мос ҳатти-харакат қилиш;
5. Ўзини ҳодимлар, мижозлар ўрнига қўя билиш ва ҳодисаларга уларнинг нуқтаи назаридан қарай олиш;
6. Тинглай олиш.

Бошқача қилиб айтганда, муоамала маданиятига эга бўлиш-бу кишининг қачон, қаерда, қандай муомалада бўлиш, мулоқотда ўзини қандай тутиш кераклигини билиши, шахслараро муносабатда фаросатлилик демакдир.

Касбий фаолият жараёнида муваффақиятга эришишда мутаҳассиснинг шахсий ҳусусиятлари ҳам мухим роль ўйнади.Ҳаётий муваффақиятга эришиш учун зарур бўлган кўплаб шахсий сифатлар ҳақида В.Крофорд ўзининг “Суҳбат ва мунозара” китобида Конфуцийнинг ғоясига таяниб дўстоналикни доноликни ва ботирликни кўрсатади. Муаллиф одамга ишида муваффақиятга эришиш учун нима етишмаслигини аниқлаш мақсадида қизиқарли методикани ишлаб чиқди. В.Крофорд ҳозирги замон мутахассиси муваффақиятга эришиш учун кўрсатилган 3 та тушунчадан ташқари касбий маҳорат ҳам кераклигини айтиб ўтди.

Ҳозирги замонавий тадқиқотлар муваффақиятга эришиш учун қуйидаги асосий шарт-шароитларни кўрсатади:

-мутахассис ўзига ишонган бўлиши керак;

-мақсадга эришишга кучли интилиш керак;

-нимага эришиш истагини аниқ билиши керак;

-ишга позитив йўналганлик;

-омад алоҳида муваффақиятларни кўра билиш ва шу пайтда қувонч ва бахтни ҳис этиш зарур.

Тадқиқотлар натижаларига кўра, одамнинг ҳаёти ва касбий фаолиятидаги муваффақият ўртасидаги узвий боғлиқлик борлигини кўрсатади. Шунинг учун мутахассиснинг тайёргарлик жараёнида юзага келадиган объектив ва субъектив омиллар ролини ўрганиш муҳимдир.

Сервис сохасидаги мутахассис ходимлар, мижозлар билан самарали мулоқот ўрнатишлари учун аввало ўзларининг ва ходимлар, мижозлар шахсининг руҳий хусусиятларини мукаммал билишлари, уларнинг хулқ-атворини туғри тушуна олишлари, улар билан мақсадга мувофиқ муносабат ўрната олишлари ва самарали таъсир кўрсатиш кўникмаларига эга бўлишлари зарур.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Shonazarov A.M. katta o’qit., SamISI

Yurtimizda amalga oshirilayotgan oliy va o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi sohasidagi islohotlar samaradorligini tizimda bo‘layotgan o‘zgarishlardan bilishimiz mumkin. Ammo shuni aytish kerakki, zamon shiddat bilan rivojlanmoqda. Shunday ekan ta’lim sohasidagi islohotlar ham keng qamrovli takomillashib tarkibiy jihatdan kengayib bormoqda. Mustaqillikning daslabki yillarida O‘zbekistonda ta’lim tizimi tubdan isloh etildi. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda boshqa qonun hujjatlari asosida ko‘lami jihatdan juda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar natijasida umumta’lim maktabida 9 yillik o‘qishdan so‘ng o‘quvchilar keying 3 yil davomida ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda tahsil olib, umumta’lim fanlarini o‘zlashtirish bilan birga, mehnat bozorida talab qilinadigan mutaxassisliklar bo‘yicha kasb-hunar egallash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Ta’lim sifatini yaxshilash, bitiruvchilarni ish bilan ta’minlash, o‘quv muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash masalalari va muammolari kamchiliklarini muntazam o‘rganib, tahlil etib kelmoqdamiz. O‘tgan yili oliy ta’lim muassasalariga qabul qilishning takomillashtirilgan tizimi joriy etildi ya’ni test sinovlariga ommoviy tartibda o’tkazildi. Bu esa oliy o‘quv yurtlariga tanlagan kasbini hisobga olgan holda, eng yaxshi tayyorgarlik ko‘rgan abituriyentlarni saralab olish imkonini beradi. Biz uchun eng ustuvor yo‘nalish — bitiruvchilarni ish bilan ta’minlashdir. Shu bois kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni mikrokreditlash orqali kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda tahsilni tamomlagan shuningdek, oliy ta’limni yakunlayotgan yoshlarga o’z tadbirkorligini boshlash uchun bir qator imkoniyatlar yaratilmoqda bu esa o’z navbatida yangi ish o ‘rinlari tashkil etishga olib kelmoqda. Bu borada kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini turli sohalarga kichik mutaxasis sifatida kasb-hunar kollejlar tomonidan yo’nalish berilayotgani ish bilan ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilayotganidan dalolatdir.

Iqtisodiyot subyekti boshqaruvchilarining aniq va noaniq shaxsiy maqsadlari ham bo’lib, tadqiqot davomida aniq va noaniq maqsadlarga doir tavsiyalar keltirilib o’tiladi.

Unga ko’ra rahbarlarga xos aniq shaxsiy maqsadlar:

- ✓ oldiga qo’yilgan maqsadlarga aniqlik kiritadi;
- ✓ izchil bo’ladi;
- ✓ o’z muvaffaqiyatlarini doimo baholab boradi;
- ✓ vaqtincha chegarani aniqlaydi;
- ✓ o’z muvaffaqiyatlarini yanada oshirish imkoniyatlarini axtaradi;
- ✓ ko’zda tutilgan xavf-xatarga yuzma-yuz boradi;
- ✓ maqsadni oydinlashtirishga harakat qiladi;
- ✓ shaxsiy hayoti va ishi o’rtasida qoniqish muvozanatini saqlaydi;
- ✓ o’z muvaffaqiyatlari rivojini rejalashtiradi;
- ✓ maqsadni aniqlashni biladi;

✓ atrofdagilar bilan yaxshi aloqada bo’ladi;
✓ vaqtdan unimli foydalanadi;
✓ o’z kuchidan yaxshi foydalanadi;
✓ vakolatlilikni samarali tashkil etadi;
✓ bo’ysunuvchi xodimlarga baho berishda obyektiv yondashadi.

Rahbarlarga xos noaniq shaxsiy maqsadlar:

✓ oldiga qo’yilgan vazifalarga aniqlik kiritmaydi;
✓ yo’nalishni o’zgartirishga moyil bo’ladi;
✓ o’z muvaffaqiyatlarini baholash qobiliyatiga ega emas;
✓ vaqtincha chegara qo’yishdan o’zini olib qochadi;
✓ o’z muvaffaqiyatlarini yanada yaxshilash imkoniyatlari bo’yicha aniq; tasavvurga ega bo’lmaydi;
✓ xavf-xatardan o’zini olib qochadi;
✓ noaniq maqsadni belgilaydi;
✓ shaxsiy hayoti va ishi o’rtasida qoniqish muvozanatini saqlamaydi;
✓ o’z muvaffaqiyatlari rivojini rejalashtirmaydi;
✓ maqsadni aniqlashda tajribaning yo’qligidan qiyinchilikni sezib turadi;
✓ atrofdagilar bilan normal munosabatda bo’lmaydi;
✓ vaqtdan unumsiz foydalanadi;
✓ o’z kuchidan yetarli darajada foydalanmaydi;
✓ vakolatlilikni samarali tashkil eta olmaydi;
✓ bo’ysunuvchi xodimlarga baho berishda subyektiv yondashadi.

Xodimlarga ta’sir etish mahoratiga ega va ega bo’lmagan rahbarlarga beriladigan psixologik tavsifnoma.

Kuchli ta’sirga ega bo’lgan rahbarlar:

• atrofdagilarni qadrlaydi;
• ta’sir etish jarayonini tushunadi;
• atrofdagilarga ko’proq ta’sir eta oladi;
• vaziyatga yoki sharoitga qarab kiyinadi;
• ishonchli tashqi ko’rinishga ega bo’ladi;
• o’z fikrini ravon ifoda eta oladi;
• o’ziga ishonadi;
• o’zini insonning g’ashini keltirmaydigan, ishonchli tuta biladi;
• o’zaro yaxshi tushunish asosida aloqa o’rnata biladi;
• talab qilingan axloqni rag’batlantiradi;
• o’zi to’g’risida realistik tushunchaga ega bo’ladi;
• aniq ko’rsatmalar beradi;
• boshqalarga ta’sir etish strategiyasini rivojlantiradi;
• shijoatkor bo’lishga harakat qiladi;
• boshqalar fikriga e’tiborli bo’ladi.

Kuchsiz ta’sirga ega bo’lgan rahbarlar:

• o’zini baholay olmaydigandek his etadi;
• ta’sir etish jarayoni bo’yicha taassurotga ega bo’lmaydi;
• uning atrofdagilarga ta’siri juda kam;

• sharoitga qarab kiyinishni bilmaydi;
• tashqi ko’rinishi ishonchli bo’lmaydi;
• o’z fikrini ravon ifoda eta olmaydi;
• o’ziga ishonchsizlikni his etadi;
• boshqalar bilan yaxshi shaxsiy munosabatda bo’lmaydi;
• atrofdagilarni rag’batlantirish qobiliyati bo’lmaydi;
• talab qilingan axloqni rag’batlantirishni bilmaydi;
• o’zi to’g’risida salbiy tushunchaga ega bo’ladi;
• aniq bo’lmagan ko’rsatmalar beradi;
• guruhga ta’sir etish strategiyasi bo’lmaydi;
• sabr-toqatning yetishmasligini his etadi;
• boshqalarga ta’sir etish qobiliyati bo’lmaydi.

Rahbarlarga xos bo’lgan va bo’lmagan turli psixologik xususiyatlarni tahlillaridan kelib chiqib muloxaza qiladigan bo’lsak, boshqaruvchilar tomonidan o’z oldiga qo’yilgan aniq maqsadni belgilash, boshqaruvchilik faoliyatidan qoniqish muvozanatiga erishishida qiyinchiliklarga yuzma-yuz kelayotgan rahbarlar uchun muhimdir. Bu o’rinda mag’lubiyatdan qochish motivasiyasi ham rahbarning faoliyatdagi harakatlanish sabablari, tabiatini tushunishda ancha oydinlik kiritadi.

Ayrim ta’lim muassasasi rahbarlari boshqalarga ta’sir etish mahoratini rivojlantira borib qudratli vositalar majmuiga ega bo’lishadi va ulardan insoniy munosabatlarda foydalanishadi. Bu tajribalar shaxsiy qadr-qimmatni tan olishga yordam beradi va uning samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda boshqaruvning noto’g’ri va yuzaki nazariy talqini – bu faoliyatni faqat “rasmiy” amal qilishiga yoki o’z imkoniyatlarini to’liq ro’yobga chiqara olmasligiga sabab bo’ladi. Bunga misol qilib, yaqin o’tmishdagi boshqaruv tizimimizni keltirish mumkin. Jamiyat a’zolarida, asosan, uning o’sib kelayotgan qismida tadbirkorlik xislatlarini shakllantirish talablarini hisobga olmaslik, ularda boqimandalik kayfiyatining kuchayishi, tayyorga-ayyorlarning ko’payishi, iste’molga ustunlik berilishi, vaqt omili o’z qadrini batamom yo’qotishi kabi salbiy holatlar paydo bo’lishiga olib keladi. Bular ham yaqin tarixdagi hayotimizning odatiy holatlari bo’lib, jamiyat hozirgacha bu illatlardan to’lig’icha qutilgani yo’q.

Ayrim ta’lim muassasasi rahbarlari boshqalarga ta’sir etish mahoratini rivojlantira borib qudratli vositalar majmuiga ega bo’lishadi va ulardan insoniy munosabatlarda foydalanishadi. Bu tajribalar shaxsiy qadr-qimmatni tan olishga yordam beradi va uning samaradorligini oshiradi.

MEHNAT TA’LIMI DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH

Ganiyeva Sh.A.- k. o‘qituvchi,
Shodmonova Z.B.-o‘qituvchi,
Bolliyev K.E.- o‘qituvchi, QarDU

Hozir maktab oldida turgan muhim vazifalardan biri ta’lim-tarbiya sohasida butun jahon andozasiga yetishish masalasi ko‘ndalang bo‘lib turgan ekan, buni

amalga oshirishning turli yo‘nalishi va shakllaridan foydalanish har bir xalq ta’limi muassasasi va xodimlaridan talab etiladi. Mustaqilligimizni mustahkamlashning asosiy bosqichi ma’naviy salohiyatni yuksaltirish kelajak uchun xizmat qiluvchi komil insonlarni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat bo‘libgina qolmay, o‘quvchilar ongiga sharqona odob-ahloq va umumbashariy g‘oyalar ruhini singdirish oldimizga qo‘yilgan muhim vazifalardan biridir.

Shu maqsadda ta’lim berish jarayonida odatda o‘qitishning faol uslublaridan foydalaniladi. Ma’lumki bu uslublarga qo‘yidagilar kiradi: ma’ruza, hikoya tushuntirish, namoyish, illyustratsiya , video usul, kitob bilan ishlash, laboratoriya usuli, mashqlar bajarish, suhbat, munozara, ongga ta’sir, ishbilarmonlik yoki rolli o‘yin, muammoli vaziyatlar usuli, individual usul va boshqalar. Ana shu usullardan o‘qituvchi o‘tiladigan mavzuni maqsadiga mos holda ayrimlarini yoki bittasini ajratib oladi. Ana shulardan **munozara** usulini olib qaraylik. Ma’lumki ushbu usuldan ko‘yidagi maqsadlar uchun foydalaniladi.

4. Yangi bilimlarni shakllantirish. O‘quvchilarda u yoki bu savollarni chuqur o‘ylab ko‘rish, tub ma’nosiga yetishiga motivatsiyani ta’minlash.
5. O‘quvchilarga dalil va dalilga asoslangan xulosa orasida farqini tushunib yetishni o‘rgatish.
6. Kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish, o‘quvchilarga o‘z fikrida mustahkam turish va uni himoya qilishga yordam berish.

Munozarani rivojlantirishda biror yo‘nalish tanlandi va erkin munozara bo‘lishi shart. Erkin munozara tashkil qilish uchun o‘qituvchi uni boshlab beradi, munozaraga aralashmaydi. Bu yerda muhokama qilinayotgan jarayonning o‘ziga o‘rg‘u berish kerak va xar bir o‘qituvchini o‘z dalillarini aniq ifoda etishga o‘rgatish lozim. O‘tkaziladigan munozara o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan mavzu va savollarga tegishli bo‘lishi shart. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarga o‘z fikrini aniq va ravshan bayon eta olish qobiliyatini shakllantirishiga, savollarni puxta va ma’noli qilib aniq ifoda etishga, muayyan isbotlar keltirishiga erishishi lozim. Ask holda munozara janjalga aylanib ham ketishi mumkin. Munozaraning faqat jamoada sog‘lom muhit bo‘lgandagina qatnashchilar bir biri bilan do‘stona munosabatda bo‘lsalargina o‘tkazish mumkin. O‘tiladigan munozara mavzusi fikr almashish uchun mos bo‘lgan o‘quvchilar berilgan mavzu bo‘yicha yetarli bilimga ega bo‘lgan taqdirdagina muvofaqqiyatli chiqadi.

Biz ushbu maqolada mehnat ta’limi amaliyoti darsida “Etak tomonini kengaytirilgan yubka” mavzusini o‘rganishda munozara usulidan foydalanishni ko‘rib o‘tamiz.

Yubkaning etak tomoni beldagi vitochkalarini etak tomoniga ko‘chirish, taxlamalar xosil qilish, “gode” singari juda ko‘p usullar bilan kengaytiriladi. Vitochkani beldan etak chizig‘iga ko‘chirish yo‘li bilan yubkaning etak tomonini kengaytirish eng ko‘p tarqalgan usullardan xisoblanadi. To‘g‘ri yubkani konstruksiya asosini chizmasiga old va ort bo‘laklariga vitochkalarning oxirgi uchidan yubka etagigacha qirqiladigan chiziq o‘tkaziladi, keyin shu chiziq bo‘ylab qirqib beldagi vitochka bekitaladida, yubkaning etak chizig‘i bo‘ylab surib kengaytiriladi.

Bel bilan buksagacha bulgan yon qirqim chiziqlarini etak chizig‘i bilan kesishgunga qadar davom ettiriladi. Bunday konstruksiyadagi yubka buksa qismida gavdaga yopishib chiroyli drapirovkalanadi. Bichishda yubkaning old va ort ipida 45^0 burchak ostida joylashtiriladi. Etak tomoni kengaytirilgan yubkaning shunday yo‘l bilan olingan konstruksiyasi klyosh yubka, yoysimon yubka, beli burama yubka va etak tomoni bo‘ylab kengaytirilgan yubkalar konstruksiyasini tuzishga asos bo‘ladi.

Talabalarga dars o‘tish jarayonida foydalanilgan faol uslublarnig ichida munozara uslubining ancha samarali ekanligi tajribalarda ya’ni amaliy mashg‘ulotlarda bir necha marta isbotlandi. Dars jarayonida qizlarimizdagi dizaynerlik qobiliyatlarini shakllantirishda xam munozara uslubi juda yaxshi samara berdi. Qizlarimiz ushbu uslub asosida turli xil fantaziya yubkalarini bir necha konstruksiyalarini modellashtirishni o‘rganib olishdi.

Shunday qilib, mehnat ta’limi darslarida ta’lim berishning sifati o‘qituvchi tomonidan tanlab olingan o‘qitish uslublariga bog‘liq ekan.

ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMI BOSHQARUVINI TASHKIL QILISHNING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI, TAMOYILLARI VA USULLRI

Shonazarov A.M.- katta o’qituvchi
Muradova D.B. – talaba, SamISI

Azal-azaldan boshqaruv taraqqiyotning har qanday bsqichida jamiyatga xos bo‘lgan ichki zaruriy xususiyatlarning asosini tasning asosini tashkil etib kelgan. Bu xususiyat umumiy xaraktega ega. Boshqaruv halq manfaatini ko‘zlagan holda demokratik uslub negizida amalga oshiriladi. O‘z-o‘zidan ravshanki, bunday boshqaruv jarayonida inson omilga, xususan, millat manfaati va milliy qadriyatlari takomillashtirishga alohida e’ibor qaratiladi.

Biz 1-jadval orqali boshqauv modelining tarkibiy elementlarini yoritib o‘tamiz.

1-jadval.

		Boshqauv modelining trkibiy elementlari**:**				
Motiv	Maqsad	Rivojlantirish	Joriy axborotlarni tahlil qilish	Qaror qabul qilish	Natijalarni taxlil qilish va tizimga tegishli tuzatishlar kiritish	Xulosalar

Boshqauv modelining trkibiy elementlari sifatida motiv, maqsad, rivojlantirish, joriy axborotlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish, natijalarni taxlil qilish va tizimga tegishli tuzatishlar kiritish, xulosalar kabilar ko’rsatib o’tilgan.

Ijtimoiy ximatlarning muhim tarmog’i bo’lgan ta’lim sohasida xizat ko’rsatih uni to’g’ri bosharilishga asosan amala oshiriladi.

Ta’lim tizimini boshqarish ijtimoiy jarayonlarning muhim tarkibiy qismi bo’lib, O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimi organlari va o’larning vazifalari ish faoliyatining mazmuni va metodlarini belgilab beradi, shuningdek, ta’lim muassasalariga rahbarlik qilish tizimini asoslaydi.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini boshqarishga umumiy rahbarlikni O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi olib boradi.

Respublikada ta’lim tizimini boshqarishda bir qator davlat organlariga tegishli vazirliklar chunonchi, maktabgacha ta’lim vazirligi, halq ta’limi vazirligi hamda Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, shuningdek, ta’limni tartibga soliuvchi markazlar, xususan, Respublika ta’lim markazi, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi markaz, viloyat, shahar va tuman maktabgacha ta’lim hamda halq ta’limi bo‘limlari ham vakolatlari doirasida ishtirok etadilar.

Ta’lim tizimini boshqarishning o‘ziga xos muhim belgilari, xususiyatlari va afzalliklari hamda kamchiliklari ham mavjud.

Yuqoridagilardan kelib chiqgan holda biz ularni izohlab o‘tamiz quyidagi (2 - jadvalda qarang).

Ta’limni boshqarish tizimining muhim belgilari, afzalliklari va kamchiliklari:

2 - jadval

Boshqaruv tizimi	
Markazlashgan tizim	**Markazlashmagan tizim**
-Markazlashtirilgan rahbariyat ta’lim muassasalarida uzoqda (to‘g‘ri va ko‘chma ma’noda)	-Rahbarlik hokimiyati boshqaruvning mahalliy idoralari va ta’lim muassasalari taqsimlangan
-Ta’lim siyosati markazlashtirilgan va bevosita bajaruvchilar bilan kamdan - kam holda kelishib qabul qilinadi	-Ta’lim siyosati mintatsa, jamiyat va o‘quv muassasasining rivojlanishini qanoatlantiruvchi umumiy qaror asosida qabul qilinadi
-Ta’lim siyosati hamisha "rahbar har doim haq va bizga farmoyish berishi kerak" qabilida olib boriladi	-Ta’lim siyosati mahalliy miqyosdagi siyosat bo‘lganligi uchun mahalliy hokimiyat tomonidan qo‘llab - qo‘vvatlanishi tufayli o‘z tadbiqini topadi
-Buysinuvchi tashabbus ko‘rsatishdan qurqadi, boisi "gapirdim boshimga tegdi tayoq"	-Tashabbus va eksperementlar mahalliy miqyosda keng qo‘llab - qo‘vvatlanadi va rag‘batlantiriladi
-Rahbar uslubi avtokratik - yuqoridan pastga	-Rahbarlik uslubi demokratik vakolatning bir qismi xodimlarga qaror qabul qilishda berib qo‘yiladi
-Samarasiz ish	-Qaror qabul qilishda qatnashgan xodim ma’suliyatni o‘z zimmasiga olishga samarali ishlashga tayyor

-Kommunikatsiyaning asosiy turi, yuqoridan pastga, qoidaga ko‘ra , rahbar monologi	-Ko‘pyoqlama aloqa, kasb burchi va samarali muxokama
-Xatti - harakatning tajovuzkor, qingirlik va sustkashlik turi keng tarqalgan. Ko‘pchilik buysinuvchilar o‘z huquqini himoya qilishdan qurqadilar	-Buysinuvchilarning o‘zini dadil to‘tishi. Inson huquqlarini hurmat qilishga zarurat sifatida qarash
-Hokimiyatning bitta qo‘lda tuplanishi buysinuvchilarga nisbatan adolatsizlikka, mahalliychilik va o‘zboshimchilikka, lavozimni	-Xrkimiyatning taqsimlanishi inson huquqlarini himoya qilish va bir xil imkoniyatlar berish rahbariyat tamonidan adolatsizlik, lavozimni
-Suiy iste’mol qilishga olib keladi	-Suiy iste’mol qilishlikni bartaraf etadi
-Boshqaruv vazifalarni hal qilishda yagona ko‘rsatma	-Boshqaruv vazifasini hal qilish bo‘yicha takliflarning turli tumanligi va ulardan eng ma’qo‘lini tanlab olish

Yuqoridagi 2 - jadvalda markazlashtirilgan va markazlashtirimalgan ta’lim jarayonida sodir bo‘ladigan muammolar yoritilgan.

Bizga ma’lumki ta’lim tizimida samarali boshqaruv bo‘lmasa, rejalashtirish, tashkil qilish, tarbiyalash, mohiyatlash va nazorat qilish vazifasini samarali bajarish va ularni amalga oshirib bo’lmaydi.

Bugungi kunda mamlakatimizda mavjud ta’lim tizimida boshqarish samarali bo‘lishi uchun o‘quv-tarbiya jarayoni barcha ishtirokchilarning talabalar, professor-o‘qituvchilar tarkibi, o‘quv yordamchi soha va ma’muriyat-ma’rifat xodimlari va boshqalarning manfaatlari bunday rangbarangligi, tabiiyki, ularni boshqarishning tegishli tamoyillarini tanlashni talab qiladi.

Rivojlangan mamlakatlarda 3-jadvalda keltirilgan boshqarishning sakkizta asosiy tamoyilidan foydalaniladi.

3-jadval

№	Ta’limni boshqarishning asosiy tamoyillari
1-	Muammoni echishga ijodiy yondashuv (o‘zgarishlarga moslashish uchun tafakko‘rning barcha imkoniyatlaridan foydalanish)
2-	Sifat o‘zgarishlarga erishish uchun muntazam rejalashtirish (siyosat-rejalashtirish-amalga oshirish-monitoring ishlab chiqish)
3-	Vaziyatdan kelib chiqadigan rahbariyat uslubi (vaziyat va buysinuvchilarga moslashuv qobiliyatini oshirish)
4-	O‘zaro hamkorlik va idealga bir xil munosabat (aniq ko‘tishlik, foydali qayta aloqa)

	Amalga oshiruvchilarga qaratilgan
5-	Guruh va kommunikatsiya a’zolarining hamkorligi
6-	Buyurtmachiga qaratilgan (buyurtmachi, manfaatdor shaxs talablarini bajarish bo‘yicha xizmatlarni bajarish)
7-	Ijobiy fikrlash, qo‘lay muhit va o‘zaro aloqa (xamkasblarni qadrlay va hurmatqila bilish)
8-	Vakolatni berish va xodimlar kasbiy masalakasi oshuviga kumaklashish (vakolatni berish va kasbiy o‘sish uchun sharoit yaratish)

Kasbiy ta’lim tizimini boshqarish usullari va ularning ahamiyati deganda avvalo rahbar psixologiyasi, boshqaruv qobiliyati, uslubi, muomala maromi, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy treninglar, ishbilarmonlik o‘yinlari, fikrlar jangi bo‘yicha rahbar kadrlarga umumiy tushuncha, shuningdek, amaliy ko‘rsatma berish zarurati bir talay ehtiyojlar negizidan kelib chiqadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning ta’kidlaganlaridek - "...tarbiyachilar yosh avlodga zamonaviy bilim berish, ularning ma’lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo‘lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqda. Bu milliy kadrlar tayyorlashning bir tomoni, uning ikkinchi tomoni esa rahbar kishilarning ma’naviy, ruhiy qiyofasidagi kamchiliklarida mujassamlashgandir.

Darhaqiqat bugungi kunda mamlakatimizda kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish hamda o‘zlariga tegishli ma’lumotlar olib zamonaviy kadrlar darajasida yuksalib, raqobatga bardoshli kasb egalari bo‘lishlari talab etilmoqda. Bu esa o‘z navbatida o‘qituvchilar oldiga katta ma’suliyat yuklaydi.

ТУРМУШ ВА ХИЗМАТЛАР СИФАТИНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ - ИСТЕЪМОЛЧИЛАР ФЕЪЛ-АТВОРИНИНГ СОЦИАЛ БАЗАСИ СИФАТИДА

Мусабаева Л.А. –ўқитувчи, СамИСИ

Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ҳозирги инновацион тараққиёт шароитида умумжаҳон постиндустриал тенденцияларига мос хусусиятлардан бири - бу аҳолининг турмуш сифати даражасига таъсир кўрсатадиган хизмат кўрсатиш соҳасининг жадал ривожланиб бориши ҳисобланади. Бу жараён инсон фаолияти ва жамиятнинг турли соҳаларида, иқтисодиётдан тортиб, ижтимоий соҳагача ҳаёт сифатини шакллантирувчи барча компонентлари ўзгаришларида ўзига хос таъсир кўрсатади.

Хизмат кўрсатиш соҳаси ривожланишининг умумий муаммолари, унинг иқтисодиётдаги ўрни, корхоналар фаолиятини такомиллаштириш, самарадорликни баҳолаш ва хизмат кўрсатишнинг ўзига хос хусусиятлари кўплаб, маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан ўрганилиб келинмоқда.

Айниқса, бу йўналишда кейинги ўн йилликлар давомида Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти олимлари томонидан эътиборга молик бўлган бир қатор салмоқли илмий ишлар яратилди ҳамда амалиётга тадбиқ этиб

келинмоқда. Профессорлар М.М. Мухаммедов, М.Қ. Пардаев, Б.А.Абдукаримовлар ва улар раҳбарлигида аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини ўрганиш ҳамда хизмат кўрсатиш соҳаси ва аҳолининг турмуш даражасининг боғлиқлиги муносабатларининг айрим жиҳатлари масалалари бўйича олиб борилаётган илмий изланишлар том маънода, шу соҳада мамлакатимиздаги етакчи илмий мактаб даражасида қаралиши мумкин десак, асло муболаға бўлмайди.

Хизмат кўрсатиш соҳаси назарияси ва амалиётида амалга оширилган ишларнинг муҳимлигини эътироф этган ҳолда, хизмат кўрсатиш секторининг аҳолининг ҳаёт сифатига таъсири назарий ва услубий жиҳатлари бўйича ҳали кўплаб илмий тадқиқотлар талаб этилиши зарурлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарур.

Маълумки, ҳар бир инсон ўзининг ва оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминловчи турмуш даражасига (озиқ-овқат, кийим-бош, уй-жой, тиббий парвариш, ижтимоий хизматлар), шунингдек, ишсизлик, ногиронлик, бевалик ҳолатларида таъминот олиш ҳуқуқига эгалиги Халқаро Меҳнат Ташкилотининг (ХМТ) низомида кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, мазкур концепция 2017-2021 йилларга мулжалланган мамлакатимизни ривожлантириш юзасидан қабул қилинган “Ҳаракатлар стратегияси”да амалга оширилиши лозим бўлган устувор йўналишларнинг провард натижаси сифатида қайд этиб ўтилган.

Бугунги кунда давлатимиз томонидан олиб борилаётган ислоҳатлар “ҳамма нарса инсон учун, инсон фаравонлиги учун” ижтимоий-иқтисодий сиёсат асосида ташкил этилмоқдаки, бу ўз навбатида мамлакат аҳолисининг турмуш даражаси тамойиллари ва кўрсаткичлари тизимига асосланувчи, ҳаёт сифатини оширишга қаратилган мақсадларни амалга ошириш стратегияси ва йўналишлари босқичларини белгилаб беради, албатта.

Демак, ҳар бир инсон ўзининг турмушини муайян имкониятлари даражасида таъминлашга интилар экан, аввало у тегишли моддий ва маънавий неъматларни ўзлаштиришда бозорнинг иккита субъектидан бири – муайян анъаналарга, маданий ва маънавий компонентларга хос бўлган шахсий таомиллари доирасида шаклланган истеъмолчи сифатида гавдаланади.

ХХ-аср сўнгида жамиятшунослик тўғрисидаги фанлар истеъмолни оддийгина иқтисодий утилитар (фойдага, нафга йўналган) жараён сифатида эмас, балки маданий белгилар ва символлар (рамзлар)ни ўз ичига олган ижтимоий ва маданий жараён сифатида қаралиши парадигмасини илгари сўрди. Демак, истеъмол фақат базавий эҳтиёж билан эътироф этилмай, балки, жамият маданиятининг буюмдаги рамзий маъносини ҳам ифодалайди. Шунга мувофиқ, предметни *истеъмол қилиш – бу инсоннинг рамзлар ишлаб чиқариш фаолияти сифатида ўрганилиши мақсадга мувофиқдир*. Масалан, автомобил кишининг маълум мақсадда унинг узоғини яқин қиладиган воситалигини ҳаммамиз биламиз. Бироқ, шундай бўлсада, биз уни “дабдабали намойиш” воситаси эканлигини инкор этмаймиз. Автомобил унинг эгаси ҳаётини *«енгиллаштириши»* билан бир қаторда, *“эгаси”* тўғрисида-унинг иқтисодий

ҳолати, жамиятдаги мавқеи, диди ва бошқа таомиллари хусусида информация *“тарқатади”.*

Демак, *истеъмол - товар ва хизматларни танлаш, харид қилиш, ундан фойдаланиш ҳамда унинг ишлашини таъминлаш кабиларни ўз ичига олган комплекс жараён сифатида қаралиши билан бир қаторда, бу жараёнлар сифат категорияси доирасида баҳоланиши, ташкил этилиши бозор муносабатларининг муҳим шартидир*.

XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб бутун дунё бўйлаб *«Сифат инқилоби»* юзага келди. Дунёнинг етакчи мамлакатларининг муваффақияти замирида *“сон ва миқдорни ошириш”* эмас, балки *“сифат ва уни такомиллаштириш”* концепцияси ётиши бугун ҳеч кимга сир эмас. Агар рақобат бозорни ривожлантирувчи механизм ҳисобланар экан, унда **сифат** - рақобатбардошликни таъминловчи асосий омил сифатида намоён бўлади.

Сифат - *умумий тушунча сифатида инсонларнинг эҳтиёжлари ва талабларини қондириш билан асосланувчи маҳсулот, материал, иш тури, меҳнат, хизматлар ва шу кабиларнинг хусусиятлари ҳамда хусусий белгиларининг мажмуи бўлиб, уларни қўйилган талаблар ва ўз истеъмол вазифаларига тўлиқ мос келиши билан баҳоланади.* Бундай мослик асосан стандартлар, шартномалар, келишувлар, истеъмолчиларнинг талаблари билан аниқланади. Шуларга мувофиқ равишда квалиметрия фани вужудга келди.

Шуларга боғлиқ ҳолда, дастлаб *“турмуш сифати”, “турмуш даражаси”* каби ижтимоий категорияларнинг ўртасидаги фарқлар ва уларнинг боғлиқлигини аниқлаш лозим. Маълумки, турмуш сифати концепцияси тарихан, инсон ҳаёти фаолиятининг иқтисодий параметрларини акс эттирувчи бандлик, турмуш даражаси, меҳнат фаолияти сифати каби концепцияларнинг ривожланиши асосида юзага келган.

“Турмуш сифати” тушунчаси БМТнинг давлатларда жамиятнинг *“қандай ташкил этилганлигини баҳолаш”* параметри сифатида қабул қилинган ва шунга мувофиқ ҳар йили давлатларнинг рейтинги эълон қилиб борилади. Мазкур кўрсатгич инсон жамоаларининг жисмоний, ақлий ва ижтимоий баркамоллигини белгиловчи омиллар доирасида шаклланади. Бу ерда гап, фақат турмуш сифати (овқатланиш, уй-жой, иш билан бандлик, таълим даражаси)ни баҳоловчи объектив омиллар ҳақида эмас, балки инсон томонидан ўзининг фаровонлиги, бахт, қониқиш, роҳат каби тушунчаларни субъектив ҳис этиш тўғрисида ҳам бормоқда. Масалан, соғлиқ даражаси, оилавий муносабатлар, касб-кори, моддий аҳволи, яратувчанлик қобилияти ва ҳоказолардан қониқиш, хаётдан қониқиш ҳосил қилишнинг муҳим компоненти ҳисобланади. Шундай қилиб, турмуш сифати концепцияси инсоннинг атроф-муҳит билан ўзаро муносабатларини ҳам ўзаро ўз ичига олади. Бу муносабатлар эҳтиёжларнинг қондирилганлиги ва мавжуд имкониятларнинг кутилган имкониятларга мослиги даражасини характерлайди.

“Турмуш даражаси” аҳоли ҳаёт фаолиятининг маълум бир қирраси тўғрисида тасаввур берадиган кўрсаткичлар тизими билан белгиланади. Турмуш даражаси тўғрисида батафсил маълумот олиш учун аҳоли даромадлари

ва эҳтиёжлари, истеъмол даражаси ва таркиби, уй-жой, мол-мулк, маданий-маиший буюмлар ва бошқа имкониятлар билан таъминланганлик даражасини чуқур ўрганиш лозим. Турмуш даражаси концепцияси инсон фаолиятининг алоҳида қирраларини характерлайди. Таъкидлаш керакки, барча таснифлар ўртасида узвий алоқа мавжуд. Улар бир-бирини тўлдиради, аммо мутахассисларнинг фикрича, комплекс баҳолаш учун интеграл кўрсаткичлар тизими зарур бўлади. Ҳозирда асоси турлича бўлган турмуш даражаси концепцияларини аҳолининг турмуш даражасини ва сифатини ҳар томонлама характерлаб берадиган ягона кўрсаткичга келтириш бўйича самарали усул мавжуд эмас.

Айтиш керакки, аҳолининг турмуш даражаси ҳаёт сифатини объектив асосда ўрганишнинг дастлабки босқичи сифатида намоён бўлади. Шунинг учун, турмуш даражаси ва сифатини шаклан эмас, мазмун жиҳатидан, алоҳида қисм сифатида эмас, балки яхлит қараш лозим. Таъкидлаш керакки, ушбу категорияларни ягона бир объектнинг, яъни инсон ҳаётини тавсифловчи: *бири* - турмуш тарзини ўзида мужассам этган турли-туман сифат кўрсатгичлари позициясидан ва *иккинчиси* - турмушнинг фаравонлик даражасини шакллантирувчи турли-хил моддий неъматларнинг истеъмоли билан белгиланадиган моддий бойлик негизида қараш талаб этилади.

“Турмуш даражаси” тушунчаси, “ҳаёт сифати” тушунчасидан фарқли ўлароқ, биринчи навбатда пул даромадларининг умумий миқдорига, уларнинг тақсимот даражасига, аҳолининг харид қобилиятига ҳамда товар ва хизматларни истеъмол қилиш ҳажмига боғлиқ. Бундан ташқари, ҳаётнинг сифати турмуш даражасига нисбатан жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олади ва у объектив ва субектив характерга эга. Ҳаёт сифатини объектив баҳолаш мезонлари эҳтиёж меъёрларига асосланади.

Демак, *“турмуш сифати”* инсоннинг ҳаёт фаравонлигини ифодаловчи сифат кўрсатгичларида ўз аксини топса, *“турмуш даражаси”* шахс ҳаёти фаравонлигини моддий жиҳатдан таъминланганлиги даражасини аниқловчи миқдорий кўрсатгичларда ифода этилади.

Инсон шахсининг сифати (шахс ривожи), яшаш жойлари, жамиятнинг ташкил этилганлиги, истеъмол, ижтимоий соҳа (таълим, маданият, соғлиқни сақлаш), инфратузилма каби ҳаёт сифатини аниқловчи муҳим элементлар саналади. Ушбу элементларнинг ичида *истеъмол сифатига* алоҳида эътибор бериш зарур. Чунки, хизмат кўрсатиш соҳасида истеъмолнинг турмуш тарзи билан боғлиқлигини ҳаёт сифатини рўёбга чиқарувчи омил сифатида асослаш имконини беради. Истеъмол орқали, шахс ўзини муайян бир жамиятнинг аъзоси деб ҳис қилади, ижтимоий майдонда маълум бир позицияга эга эканлиги тўғрисида ўз даъволарини намойиш этади. Шу билан бирга, истеъмол танловининг тўғрилиги, обрў-эътиборга эга бўлишдан мамнуният ҳисси ҳам муҳим кўрсатгичдир.

Турмуш тарзи истеъмол модели, истеъмолчи фаоллигининг характери, истеъмол таркиби ва бошқа турдаги сифат хусусиятларини белгилаб бериши орқали хизмат кўрсатиш соҳасининг турмуш тарзи билан боғлиқлигини

исботлайди. Бир томондан, хизмат кўрсатиш соҳаси инсонга унинг истеъмол учун шахсига мувофиқ келувчи товарларни танлаб олиш имкониятини берса, бошқа тарафдан, кишининг танланган турмуш тарзи ва хатти-ҳаракатлар модели, эҳтиёжининг ва уни истеъмол қиладиган хизматларнинг таркибини белгилаб беради. Айнан мана шу шартлар, инсоннинг тасаввуридаги ҳаёт сифатини белгиловчи манфаатларга мос келадиган хизматларни шакллантириш заруратини илгари суради.

Бу икки кўрсаткичнинг фарқи ҳақиқий ихтиёрдаги даромад – миқдор кўрсаткичи, жон бошига тўғри келадиган ўртача ҳақиқий даромад эса, аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадларнинг ўртача миқдори эканидан ташқари, уларни ҳисоблаш методикаси ҳам турлича. Аҳолининг турмуш даражасини ифодалаш учун жаҳондаги турли мамлакатларда турлича мезонлар қўлланилади. Улар орасида минимал истеъмол бюджети, камбағалчилик, мутлақ ва нисбий камбағалчилик кўрсаткичлари кенг фойдаланилади.

Демак, ҳаёт сифати - социология, иқтисодиёт, сиёсат, тиббиёт ва бошқа бир қанча гуманитар соҳаларда қўлланиладиган тушунча бўлиб, инсон ҳаётининг ўзига хос шахснинг индивидуаллигига боғлиқ ҳолда баҳоланадиган қониқиш даражасининг туркум шартлари ва хусусиятлари жамламасидир. Бу моддий жиҳатдан таъминланганликка нисбатан (турмуш даражаси тушунчасидан) кенгроқ тушунча бўлиб, соғлиқ, ҳаёт давомийлиги, атроф-муҳит шароитлари, овқатланиш, уй-рўзғор фаровонлиги, ижтимоий муҳит, маданий ва маънавий эҳтиёжлар, маиший қулайлик ва ҳоказо каби объектив ва субъектив омилларни ўз ичига олади.

Инсон ҳаётининг сифати – бу шахснинг моддий, маънавий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондирилиш даражасидир.

Инсон меҳнат фаолияти соҳаси ёки шахсий ҳаёти ҳолатининг қандай бўлишидан қатъий назар турмуш сифати даражасининг пастлигидан азият чекади, сифат юқори даражада бўлса, аксинча, ўзини бахтли ҳисоблайди, ҳаётдан қониқиш ҳосил қилади. Шу сабабли, сифат инсонга ҳар доим зарур. Киши ўз ҳаётининг сифатини яхшилаш учун доим интилиб яшайди – меҳнат қилади, изланади - билим олади, мансаб пиллапояларидан кутарилишга ошиқади, жамият томонидан тан олинишиши учун барча саъй-ҳаракатларни сафарбар этади.

Албатта, инсон ҳаёти сифатининг юқори даражаси қуйидагиларда ўз ифодасини топиши мумкин:

- яхши тиббий хизмат ва хавфсизлик (ҳаёт ва саломатлик учун жиддий таҳдидларнинг йўқлиги) билан қўллаб-қувватланган соғлом умр кўриш учун етарли соғлом турмуш тарзи;
- товарлар ва хизматларнинг мақбул истеъмоли, моддий неъматларга ўзлаштиришнинг кафолатлангани;
- қониқарли ижтимоий муносабатлар, жиддий ижтимоий зиддиятларнинг ва эришилган фаровонлик даражасига таҳдидларнинг мустаснолиги;

- шахснинг ижодкорлиги ва ривожланиши, ҳар хил тадбирларга етарли вақт ажратиш учун нисбатан қисқа иш куни кабиларга имкон берувчи қўлай меҳнат шароитлари.

Демак, инсон турмушининг сифати, унинг ўз шахсини яратиш фаолияти давомида истеъмол қиладиган хизматларнинг сифатига мутаносиб шаклланар экан, айтиш мумкинки, мазкур омил айнан, хизматлар соҳасининг жамиятда қандай ташкил этилганлигига ҳар томонлама боғлиқдир.

Шу боис, фикримизча, соҳа тараққиётини илмий асосда ўрганиш бўйича тадқиқотларни қуйидаги йўналишларда олиб бориш мақсадга мувофиқ деб биламиз: жадал ривожлантириш сиёсати ҳукм сураётган ҳозирги постиндустриал шароитда хизмат кўрсатиш соҳаси субъектларининг институционал таркиб топиши муаммолари; хизмат сифатининг турмуш сифати даражасига таъсири моделини назарий асослаш; хизмат кўрсатиш соҳаси аҳолининг ҳаёт сифатига таъсирини ўрганиш методологиясини ишлаб чиқиш; хўжалик юритувчи субъектларнинг хизматлар кўрсатиш амалиётида истеъмол динамикасини ва хизмат кўрсатиш сифатини баҳолаш учун услубий қўлланмалар яратиш; ҳаёт сифатининг дифференциацияси хизматларни истеъмол қилиш даражасидаги фарқларни келтириб чиқарувчи омилларни баҳолаш методикасини ишлаб чиқиш каби муаммолар бу соҳада келгусида мунтазам илмий изланишлар олиб бориш заруратини илгари суради.

TA’LIM TIZIMNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY RAHBAR KADRLAR TAYORLASHNING PSIXOLOIK MUAMMOLARI.

Shonazarov A.M.-k. o’qituvchi
Kadirova T.K.- talaba, SamISI

Mamlakaimiza amalga oshirilayotgan barcha sohadagi izchil islohatlar kabi zamonaviy rahbar kdrlar tayorlash borasida ham jiddiy islohatlar keng qamovli tarizda amalga oshrlmoqda. Shu bilan bir qatorda ta’lim tizimini boshqaruviga mos keladigan kadirlarni tayyolashda jiddiy muammolar ham mavjud. Masalan, qon-qarindoshchlik, tanish-bilshchlik, oshna-og’aynigarchlik, joylarda boshqaruvga mos keladigan kadlrni etishmasligi, etarli tajribani yo’qligi va shu kablar ta’im tizimini rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsaib kelmoqda. Zaonaviy ta’lim tizimini boshqarishni yanada takomilashtirish, boshqaruvda ko’zlangan maqsadga erishishni ta’minlash, sifatli va raqobatga bardosh bera oladigan zamonaviy kadrlarni tyyorlash, ularni tegishli bilim, ko’nikma va malakalar bilan qurollantirish, asosiy vazifa qilib elglab olingan.

O‘zbekistan Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazish jarayoning mohiyati to‘laqonli ochib berilgan. Mazkur Qonun mazmun-mohiytin asoslari bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlar berishga oid masalalar qamrab olingan bo‘lib, ularning inson kamolotida tutgan o‘rnini yoritib berishga asosiy e’tibor qaratilgan. Bunda, kadrlar tayyorlasning psixologik asoslari, tushunchalari va shaxsning eng muhim xususiyatlarini ochib berish ko‘zda tutiladi.

Kadrlar salohiyati mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun mutaxassislarning kasbiy shakllanishini va ularning kamolotini ta’minlash jamiyat oldidagi eng asosiy muammolardan biri sanaladi.

Kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarni turmush bilan bog‘lash, ta’limga uyg‘unlashtirish, o‘quvchilarning individual-tipologik, yosh davrlari xususiyatlari, texnik qobiliyatlari, intellektual darajalari va imkoniyatlarini hisobga olish maqsadga erishishning asosiy yo’li ekanligini belgilab beradi. Chunki har bir kasb shaxsdan irodaviy zo’r berishni, aqliy jiddiylikni, chidam va sabr-toqatni talab qiladi.

O‘tgan davr ichida jahonda ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, ayniqsa, siyosiy sohalarda kuzatilayotgan keskin o‘zgarishlar, iqtisodiy sohadagi beqarorlik insonlarning dunyoqarashi, xulk-atvori, turmush tarzi hamda ularning kasbiy faoliyatiga ta’sir etib, bu sohalarda jiddiy o‘zgarishlarga yuz tutishini taqozo etmoqda.

Oliy o‘quv yurti talabalarining kasbga munosabati, mutaxassis sifatida shakllanishi va kasbiy kamoloti masalasi juda katta ijtimoiy, iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lib, bevosita uning ilmiy, ma’naviy, moddiy salohiyatini, ichki va tashqi siyosatini belgilaydi.

Maqolani yozilishdan ko‘zlangan **asosiy maqsad** – bo’lg’si rahbar kdrlarda kasbiy shakllanish, ijtimoiy-psixologik bilimdonlikka erishish, kasbiy faoliyatida zarur bo‘ladigan bilim, ko’nikma va tegishli malakalarni hosil qilishdan iborat.

Bu maqsad quyidagi asosiy vazifalarni echish orqali amalga oshiriladi:

- boshqaruvga doir kasbiy bilimlarning nazariy – metodologik va tabiiy – ilmiy asoslarinp o‘rganish;

-kasbiy psixodiagnostik jarayon asoslarini, shaxsning xususiyatlarini, psixik holatini, muomala va uning o‘ziga xos qonuniyatlarini o’rganish;

-boshqaruv uslublarini to’g’ri tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasbiy kamolotga doyr psixologik konsepsiyalarni o‘rganishdan iborat.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ta’kidlash kerakki, so‘nggi yillarda kadrlar tayyorlash tizimiga jiddiy e’tibor qaratilayotgani va ushbu sohani yanada yaxshilash hamda shu orqali mamlakat taraqqiyoti, davlat va jamiyat ehtiyojlarini qondirish bo‘yicha izchil chora-tadbirlar ko‘riganligining sababi ham aynan ana shunda. Shuni ta’kidlash lozimki kadrlar salohiyatini oshirishda asosan o‘quvchi yoshlarni bilimdonligini yanada takomillashtirish va ularni zamonaviy o‘quv vositalari bilan qurollantirish bugungi kunning ustuvor masalasi ekanligi bilan barchamizni chuqur muloxaza qilishga undaydi.

Kadrlar zaxirasini shakllantirish asosini nimalar tashkil etadi?

Ular quyidagilarda o‘z aksini topadi:

1.Kadrlar zaxirasi katta va ko‘p qirrali masalalarni hisobga olishi va buning uchun katta xajmdagi axborotni yig‘ish talab etiladi.

2Kadrlar zaxirasini yaratish murakkab jaryon bo‘lganligidan ko‘zlangan maqsad o‘zgaruvchan xususiyat kasb etadi, chunki inson unikal ob’ekt sifatida gavdalanib boradi.

3Kadrlar zaxirasini yaratishda professional kishilar, ya’ni ishbilarmon, ma’lum tajribaga ega bo‘lgan va maxsus tayyorgarlik ko‘rgan mutaxassislarga tayanish shart.

4Kadrlar zaxirasini shakllantirish texnologiyasi insonlarni o‘z-o‘zini ko‘rsata olishiga, intelektli va professional ekanligini amalga oshirishiga layoqatini takomillashtirishga karatilgan bo‘lishi lozim.

Kadrlar zaxirasini shakllantirishda kasbiy malaka va kunikmalarni muttasil rivojlantirib borishga karatilgan keng ko’lamli ishlarni shu ishga mas’ul bo‘lgan shaxslar (korxona rahbariyati, kadrlar bo‘limi boshliqlari va mas’ul xodimlar) tomonidan tizim sifatida ishlab chiqilgan bo‘lishi kerak.

Kadrlar zaxirasini shakllantirish texnologiyasi deganda nima tushuniladi?

Kadrlar zaxirasini shakllantirish texnologiyasi – bu korxonaning (tashkilot, muassasaning) samarali faoliyati uchun talab etiladigan xodimlarni turli parametlar orqali pog‘onaviy darajada shakllantirish usul va shakllari majmuasi bulib, bu borada maqsadli harakatlar mexanizmining uzluksiz ishlab turishidir.

Kadrlar xizmati funksiyalari

Ularga yangicha yondoshuv:

1) Mehnat resurslarini rejalashtirish – tashkilotni rivojlanish strategiyasiga mos holda kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash;
2) Personal zahirasini yaratish, nomzodlarni tanlash, guruh rezervini aniqlash;
3) Guruh zahirasidan personalni tanlab olish;
4) Mehnat shartnomasini tayyorlash;
5) Har bir hamkasbni mehnatini baholash;
6) Mehnat natijasiga qarab boshqa lavozimga o‘tkazish, ko‘tarish, pasaytirish, bo‘shatish;
7) Professional yo‘naltirish va moslashtirish;
8) Kadrlarni jalb qilish, saqlab qolish, biriktirish maqsadida ish haqi va imtiyozlarni aniqlash;
9) Kadrlarni o‘qitishni tashkil etish;
10) Rahbar kadrlarni tayyorlash;
11) Intizomni boshqarish.

Boshqaruv sohasida davom etib kelayotgan eskicha yondashuvlar ham mavjud bo’lib ular quyidagilarda o’z aksini topadi:

1) Ishga olish, o‘tkazish, bo‘shatish, mehnat ta’tili va h.k;
2) Xodimlarni buyruqlar bilan tanishtirish;
3) Ma’lumotnomalarni taqdim qilish;
4) Harbiy bo‘limlar bilan xatlar yozish;
5) Hisobotlarni tuzish;
6) Pensiyalarni rasmiylashtirish;
7) Bolali xodimlarga imtiyozlarni rasmiylashtirish;
8) Hujjatlarni arxivlashtirish;
9) Mukofotlash va jazolash buyruqlarini tayyorlash;
10) Kasallik varaqalarini rasmiylashtirish;
11) Tabel hisobotini yuritish;
12) Xodimlarni shaxsiy hujjatlarini yuritish;
13) Texnik o‘qitish, malaka oshirishni tashkil etish;
14) Malaka oshirish bo‘yicha shartnomalarni tayyorlash;

Amaliyotda o‘rta va quyi lavozimlarda ishlab kelayotgan rahbarlar **dipressiya**ga tushishi yoki yuqori lavozimlardan voz kechadilar. Bunga **4 ta sindrom** sabab bo‘lishi mumkin:

“Xodimning bezib ketish” sindromi: bu erda xaddan tashqari toliqish, streslar natijasidan kelib chiqadi.

“Xodimda befarklikning kelib chikishi” sindromi: yuqori qobiliyatga ega bo‘lgan rahbarlar birdaniga bir-necha muhim topshiriqlarni bajara olmasligi va tashkilot taqdiriga befarq bo‘lib qolgandek bo‘ladi.

“Soxta ximoyalanish” sindromi: ko‘pincha aybini o‘z bo‘yniga olmay boshqalarga to‘nkaydigan rahbarlarda shakllanadi.

“Karera krizisi” sindromi: o‘z tanlagan yo‘li to‘g‘riligidan shubhalanishi, omadsizlikni tan olib borishi.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy ta’lim tizimini boshqarishga mos kadirlarni tayyorlash orqali ilg‘or ishlab chiqarish jarayonining yutuqlarini o‘rganishi, uning natijalari orqali, shaxs psixologiyasi, shaxsning kasbiy shakllanishi, kasbiy tasavvurlari, kasbiy mutanosibligi, kasbiy yo‘nalganligi, kasbiy motivlari masalalarida uchraydigan ayrim muammolarni nazariy jihatdan hal etish, kasblar dunyosi bilan tanishishga oid nazariy va amaliy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, egallagan nazariy bilimlarini amalda ko‘llay olish malakalariga ega bo‘lish, bo’lg’usi rahbar kadrlarnining kasbiy faoliyatga mutanosibligini to‘g‘ri ta’minlash kabi ko‘nikma va malakalarni shakllantirish ayni paytda davlat va jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qiladi.

МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЁНДОШУВИ

Маматов М. Ў.-талаба
Халикова. Л. Н.- доцент, СамИСИ

Ёшларда мустақил фикрлай олиш ва ўзининг шахсий, тўғри хулосасини чиқара оладиган фазилатини қандай тарбиялаш мумкин?

Мустақил фикрлаш комилликнинг асосий белгисидир. Комиллик уч босқичдан иборат:

1. Жисмоний саломатлик;
2. Ахлоқий поклик ;
3. Ақлий етуклик;

Талаба ёшлар тарбияланишни қалбан ҳоҳлаб интилсалар, жисмоний ва ахлоқий комиллик даражасига осонлик билан эришса булади.

Аммо ақлий камолатга эришиш эса, асаб тизимининг таранглашуви, ақлий зўриқиш, ҳиссий жиддийлашув, барқарор иродавий ҳатти-харакатлар узлуксиз фаоллик, фидоийлик, билимга чанқоқлик намуналари эвазига босқичма-босқич аста-секинлик билан амалга ошади. Мустақил фикрлаш учун биринчи уринда инсонинг дунё қарашини шаклантириш асосий вазифалардан бири хисобланади чунки инсон бирор бир қарор қабул килиши учун вазиятга тўғри бахо бера олиши маълум ҳолат юзасидан ўзида етарли ахборот бўлиши

зарур. Мустақил фикрлаш сарчашмаси фаҳмлаш яъни англашдан, фикр юритишдан бошланади.

Англаш –бирор бир ғояни (фикрни) нинг туб мазмунига тушиниб етиш.

Мушоҳада –шу ғоя (фикр) ни мантиқан талқин қилиш

Тафаккур –инсон онгида мавжуд илмий ва ҳаётий билимлар мажмуаларидан керагини саралаб олиш ва амалиётга қўллаш.

ТАФАККУР ЖАРАЁНЛАРИ:

Тафаккур қуйидаги жараёнларда юз беради;

-анализ ва синтез;

-таққослаш;

-абстракциялаш;

-умумлаштириш;

-конкретлаштириш;

-классификациялаш;

-системалаштириш;

АНАЛИЗ шундай бир тафаккур жараёники, унинг ёрдами билан биз нарса ва ҳодисаларни фикран ёки амалий равишда бўлиб /ажратиб/, уларнинг айрим қисмлари ва хусусиятларини таҳлил қиламиз.

СИНТЕЗ шундай бир тафаккур жараёнидирки, биз нарса ва ҳодисаларнинг анализда бўлинган айрим қисмлари, бўлакларини синтез ёрдами билан фикран ёки амалий равишда бирлаштириб, бутун ҳолга келтирамиз.

Анализ ва синтез ўзаро бевосита мустаҳкам боғланган ягона жараённинг икки томонидир. Агар нарса ва ҳодисалар анализ қилинмаган бўлса, уни синтез қилиб бўлмайди, ҳар қандай анализ предметларни, нарсаларни бир бутун ҳолда билиш асосида амалга оширилиши лозим.

ТАҚҚОСЛАШ шундай бир тафаккур жараёники, бу жараён воситаси билан объектив дунёдаги нарса ва ҳодисаларнинг бир–бирига ўхшашлиги ёки бир–биридан фарқи аниқланади.

Абстракциялаш шундай бир тафаккур жараёники, бу жараён ёрдами билан моддий дунёдаги нарса ва ҳодисаларнинг муҳим хусусиятларини фарқлаб олиб, ана шу хусусиятлардан нарса ва ҳодисаларнинг муҳим бўлмаган иккинчи даражали хусусиятларини фикран ажратиб ташлаймиз.

УМУМЛАШТИРИШ деганда психологияда нарса ва ҳодисалардаги хосса, белги, хусусият, аломатларни топиш ва шу умумийлик асосида уларни бирлаштириш тушунилади.

Умумий, мавҳум белги ва хусусиятларни якка, ёлғиз объектларга тадбиқ қилиш конкретлаштириш дейилади. Бундан ташқари, мавҳум тушунчаларни конкрет предметларга боғлаш ҳам конкретлаштириш бўлиб ҳисобланади.

Фанда нарса ва ҳодисаларнинг табиатини ифодаловчи муайян белги асосида қилинган фикр юритишни КЛАССИФИКАЦИЯ деб аташ қабул қилинган.

Инсон мустақил фикр юритиш фаолиятида ўзи акс эттирган, сезган, идрок қилган, тасаввур этган, хотирлаб қолган нарса ҳодисаларнинг тугрилиги, аниқлиги, ҳақиқийлиги ёки уларнинг воқеаликга мос тушишини

аниқлайди. Борлиқни билиш жараёнида ҳосил қилган ҳукумлар, тушунчалар хулосалар, фаразлар (тахминлар) чиқарилган қарорлар чин ёки чин эмаслигини белгилиб олади. Инсон мустақил фикрлаш орқали воқеаликни умумлаштириб, билвосита ва бевосита акс этиради, нарса ва ҳодисалар ўртасидаги ички, мураккаб боғланишлар, муносабатлар, хулосалар, хусусият хамда механимзимларни англаб етади. Бинобарин инсон муайян қонун, кўриб туриш имкониятига эгадирлар. Одатда фикр юритиш воқеаликни умумлаштириш даражасига муаммони ечиш воситаси хусусиятига, объектнинг субъиект учун янгилиги, шахснинг фаоллик кўрсаткичига кўра бир неча турларга ажратилиб тадқиқ қилинади.

Мустақил фикрлаш ақлий фаолият сифатида олиб қаралганда, инсон томонидан масала ва мисоллар, топшириқлар ечиш назарда тутилади уларнинг шарти, мохияти, тузилиши, шакли ва шахснинг англаш имконияти кузатилади. Масалан муаммо, топшириқларни ечиш шахснинг эхтиёжи қизиқиши, қобилияти, исътедоди, салоҳияти билан боғлиқ равишда олиб қаралади, уларнинг талабларини қабул қилиш, муайян қарорга келиш, воситалар қидириш мустақил фикр юритишнинг мустаҳкам негизини ташкил қилади.

Мустақил фикр юритишда, муаммо ечимини қидиришни бошқаришда, борлиқни иникос қилишда инсонинг ҳис-туйғулари, кечинмалари, фавқулотда вазиятлар, объектив ва субъектив шароитлар алоҳида ахамият касб этади.

Инсонинг инсон томонидан идрок қилиниши, яъни нотаниш шахснинг рухий холатини аниқлаш, тахмин қилиш энг зарур аломат ва белгиларни тўплаш хам мустақил фикрлаш махсулидир. Маскур мураккаб босқичли билиш жараёни инсондан иродавий зўр беришни, ақлий жиддийликни онгли муносабатни, барқарар вазиятни, қулай шарт–шароитни талаб қилади, муайян хулосага келинади.

Мустақил фикр юритиш жараёни, муаммоли вазиятнинг вужудга келиши жараёнидан бошланди. Ўқув фаолиятида фикр юритишнинг, таффаккур қилишнинг ўзаро мустаҳкам боғланган берк занжири вужудга келади.

Мустақил фикр юритиш жараёни қуйидаги босқичлардан таркиб топган:

1. Мустақил фикр юритиш фаолиятида энг авало ҳал қилиниши зарур бўлган муаммо инсон томонидан яхшилаб англаб (тушиниб) олиниши керак. Агарда инсон олдида хеч қандай масала ёки муаммо вужудга келтирилмаган бўлса, у ҳолда у бирор бир нарса тўғрисида фикр хам юритмайди, мушохада хам қилмайди. Инсон танбалликга мойилдир. Мободо шахс хал қилиниши шарт бўлган масала юзасидан қанчалик аниқ ва тўлароқ маълумотга эга бўлса, уни оқилона ҳал қилиш жараёни шунчалик тез амалга ошади.

2. Муаммо ёки масалани хал қилиш учун энг зарур бўлган барча билимларни, мухим муносабатлар, урф-одатлар, боғланишларни яхши билиши зарур ва уни тадбиқ қила олиши зарур. Бунинг учун махсус тажрибида учраган ҳолатдан, усуллардан холатларни хотирада сақлаш ва унга ўхшаш муаммоларни ечишда қўлаш жараёни амалга оширилади.

3. Масала ёки муаммога тааллуқли фараз илгари сурилади, босқичлар таҳлил қилинади, ечиш тўғрисида мулоҳазалар билдирилади. Турли вариантлар хақида фикр юритилади, улар ўзаро қиёсланади ва энг самарали вариантлар ажратилади.

Хар бир шахс ўз ақл-идроки, таффаккурининг теранлиги, интелектуал шакланганлигига хос ва мос ҳолда муаммоларни ечади ва хаётга жорий этади. Инсон хаётга жорий этган муаммоларнинг ечимининг савиясига қараб, кишилар орасида ўз ўрни ва мавқейини эгаллаб боради. Шу йўсинда шахснинг мустақил фикрлаш қобилияти сайқал топиб борверади.

Шахснинг психик хусусиятлари ёки фазилатларига киши ақлининг ва тафаккурининг белгилари, унинг характерида, темпераментида, қобилиятларида барқарор бўлиб қолган иродавий хусусиятлар муайян тарзда ҳаракат қилишдан иборат барқарор ва янгидан хосил бўлиб турадиган ҳоҳиш-истаклар, ҳис-туйғу хусусиятлари ва шу кабиларда намоён бўлади.

TA’LIM JARAYONIDA XALQ PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH MILLIY QADRIYAT SIFATIDA

Zubaydullayev O’.R. - o’qituvchi
Rasulova A. –talaba
Rasulev U. – talaba, SamISI

Har bir xalq qadimiy yoki keyinroq tarkib topishidan qat’iy nazar o’z milliy tili, etnografik qiyofasi, hayot tarzi, ruhiy-emosional xususiyatlari, urf-odatlari, an’analari, rasm-rusumlari, iqtisodiy munosabatlari va xo’jalik yuritish usullari, tabiiy muhitga moslashish jarayonida paydo bo’lgan etno-ijtimoiy xususiyatlari, milliy jozibasi, tafakkurlari uslubi va boshqalarga ega. Ushbu xususiyatlar har bir millatning milliyligini belgilab beradi.

Biz yoshlarga doyr davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz.[66]

Darhaqiqat, hozirgi davr pedagogikasi, tarbiyashunoslik ilmi, ta’lim-tarbiya nazariyasi va amaliyotini qayta qurish hamda taraqqiy ettirish milliy istiqlol mafkurasi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Shuningdek, xalqimizning an’ana va udumlari donishmand, mutafakkir bobolarimizning o‘lmas merosidan oziqlanadi

Faylasuf olim, akademik E.Yusupov o‘zining qator asarlarida qadriyatlarning ta’rifi va xususiyatlariga to‘xtalib o‘tadi. U, qadriyat tushunchasiga falsafiy nuqtai nazardan quyidagicha ta’rif beradi: "Qariyatlar jamiyat hayotining tarixiy

[66] Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz **(**O‘zbekiston Respublikasi Prezidento‘ lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagiitangan Oliy Majlis palatalarining ko‘shma majlisidagi nuts**)** T.: O‘zbekiston 2017

taraqqiyotiga ijobiy ta’sir etadigan, kishilar ongiga singib, ijtimoiy kasb etgan moddiy, ma’naviy hodisa, jarayon bo‘lsa ham, uning ahamiyati va mohiyati kishilarning ularga munosabati asosida belgilanadi. Qadriyat degan tushunchaning o‘zi ham qadr-qimmat ma’nosini bildiradi"[67].

Ota-bobolarimiz asosan o’zlarining o’zbekona axloq-odobi, ma’naviyati va xulq-atvori bilan dunyo hamjamiyatida yuksak obro’ga, nufuzga, qadr-qimmatga ega bo’lib kelgan, hamda shunday bo’lib qolishi darkor. Lekin hozirda ko’pchilik o’quvchi-yoshlarda barchaning ko’z o’ngida tarkib topayotgan va odatga aylangan ovro’pacha soxta xulq-atvor elementlarini, ya’ni, jinsga mos bo’lmagan kiyinishi, bo’yanishiga ko’nikishi, jamoat joylarida saqich chaynashi, qizlarning boshyalang yurishi, jamoat joylarida qizlarning o’pishib ko’rishishi, o’g’il bolalarning g’ayri tabiiy ko’rishishlari kabi xulq-atvor elementlari sharqona milliy qadriyatlarga mos kelmasligi barchaga ayon. Hozirda ba’zi yosh zamondoshlarning o’zlarini me’yoridan ortiq “madaniy” etib ko’rsatishga intilish kabi xulq-atvorni o’rganayotganligi bag’oyat achinarlidir. Ularning oddiy sharqona axloq-odob qoidalari va ma’naviy xulq-atvor elementlaridan uzoqligi kishini taajubga soladi. Shu nuqtai nazardan hozir o’quvchi-yoshlarda milliy qadriyat, odatlarni tarbiyalash bag’oyat dolzarb masalalardandir va ota-onalarga, keng jamoatchilik oldiga bu sohada katta mas’uliyat yuklaydi.

Dunyo mamlakatlarida, ularning davlat tizimi va rivojlanish darajasidan qat’iy nazar, yoshlar alohida o’ringa egadirlar. Buni ularning jamiyatdagi o’rni va mas’uliyatini inobatga olgan holda har bir mamlakatda yoshlar bilan qilinadigan ishlardan ko’rish mumkin.

Yoshlarga tarbiyaviy ta’sir obektlaridan biri bu – xalq pedagogikasidir. Yoshlarni xalq pedagogikasi manbalari bilan tarbiyalash – ularda milliy urf-odatlarga, an’analarimizga muhabbat ruhida tarbiyalash imkonini beradi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o’quvchi-yoshlarni, xalqning asrlar davomida to’planib, sinov va to’siqlardan o’tib tobora sayqal topib borayotgan “Xalq pedagogikasi” asosida tarbiyalash, bu o’quvchi-yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning asosidir.

Talim jarayonida xalq pedagogikasi manbalaridan foydalanishning shart-sharoitlariga e’tibor berish muhimdir.

Talim jarayonida xalq pedagogikasidan foydalanish uchun o’quv materialini tanlab olish aniq ko’rsatkichlarda o’z ifodasini topgan mezonlar negizida amalga oshirilishi zarur. Talim jarayonida xalq pedagogikasidan material tanlab olishning quyidagi mezonlarini belgilash imkonini beradi:

- materialning kadrlar tayyorlash milliy dasturi, ta’lim-tarbiyaning umumiy maqsadlariga hamda o’quv predmeti dasturi talablariga to’la mosligi;
- zamonaviy ilmiy bilimlarni va ta’lim mazmunining boshqa tarkibiy qismlarini o’zlashtirish uchun ahamiyatli ekanligi va unga yordam berishi;
- xalq tajribasidan olingan materialning hozirgi mahalliy sharoitlar uchun amaliy jihatdan ahamiyatliligi;

[67] Yusupov E. Qadriyatlar va ularning jamiyat hayotidagi o‘rni. G‘Uslubiy qo‘llanma. –T.: O‘zMU, 1998. – 30 b.

- o’quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, ularning umumta’lim fanlari bo’yicha bilimlarini rivojlantirishga, o’qishga, ijtimoiy hayotga, ijtimoiy foydali mehnatga nisbatan bo’lgan rag’batini shakllantirishga mos kelishi;
- mazkur jihatning o’quvchilarning o’zlashtirishi uchun qulayligi va tushunarliligi;
- materialning tabaqalashtirilgan o’qitishga imkon berishi;
- mahalliy xo’jalik, madaniy ehtiyojlariga yo’naltirilganligi.

Shuni alohida ta’kidlash zarurki, xalq pedagogikasidan olingan talimiy materiallar, albatta, o’quv predmetining dasturida belgilangan mazmuniga tegishli o’zgarishlar kiritilmasdan, uning mazmuniga ziyon yetkazmagan holda joriy etiladi.

Qo’llaniladigan xalq ta’limiy vositalari darsning har bir bosqichlarida hal etilayotgan didaktik vazifalarga, o’quvchilarda shakllantirilayotgan bilimlar, ko’nikmalar va malakalarning xususiyatiga mos kelishi lozim.

Bu pedagogik talab bevosita dars jarayonida xalq pedagogikasidan olingan o’qitish shakllari, usullari va vositalaridan o’rinli foydalanishni nazarda tutadi. Xalq pedagogikasidan olingan o’qitish usullari – suhbat, hikoya, tasvirlash, tushuntirish – o’qib berish, mehnat vazifalarini bajarish, turli milliy o’yinlar va o’yinchoqlardan foydalanish kabilar dars jarayonining barcha bosqichlarida maqsadga muvofiq qo’llanilishi kerak. Masalan, tayanch bilimlarni dolzarblashtirish, yangi o’quv materialini bayon qilish, o’quvchilarning faol o’quv-biluv faoliyatini tashkil etish, yangi bilimlarni mustahkamlash, malaka va ko’nikmalarni shakllantirish hamda o’quvchilar bilimlarini baholash bosqichlarida xalq pedagogikasining ta’limiy vositalariga murojaat qilish mumkin. Biroq qo’llaniladigan xalq ta’limiy vositalari darsning ayni paytda, hal etilayotgan asosiy didaktik vazifasini to’g’ri kelishi, unga bo’ysinishi lozim.

O’qituvchining talim jarayonida xalq pedagogikasi manbalari vositalaridan foydalanish nazariy va uslubiy jihatdan tayyorligi ta’limda pedagogik madaniyat namunalaridan samarali foydalanishning muhim shartidir. Milliy maktab o’qituvchisi xalq turmushi, madaniyati, tili, urf-odatlari va an’analari, san’atining bilimdoni bo’lishi, birinchi navbatda, o’zi ong va xulq-atvor madaniyatini namoyon qilishi kerak. Xalq pedagogikasining milliy maktabdagi o’rni va ahamiyati, umumnazariy va uslubiy muammolari, ta’lim-tarbiya jarayonlarida xalq pedagogikasidan ilmiy asosda foydalanish kabi masalalarga doir chuqur hamda atroflicha bilimga ega bo’lmagan o’qituvchi o’quv-tarbiya jarayonida xalq tajribasidan unumli foydalana olmaydi.

Bu didaktik shart xalq pedagogikasi manbalaridan faoliyatli yondashuviga amal qilgan holda tayanib, zamonaviy o’quv-tarbiya jarayoniga tadbiq qilishni nazarda tutadi. Shuningdek, mazkur pedagogik talab milliy qadriyatlarni o’zlashtirish o’quvchining darsdagi va darsdan tashqaridagi butun faoliyatini qamrab olishni, bu ishda o’zaro aloqadorlik va izchillik zarurligini uqtirib o’tadi. Ta’lim jarayonida xalq pedagogikasi manbalaridan pedagogik vosita sifatida foydalanish o’quvchilarni o’quv-biluv, ijtimoiy-foydali va mahsuldor mehnat, o’yin va sport sog’lomlashtirish, badiiy-estetik faoliyatida yo’lga qo’yilishi lozim.

KADRLAR TAYYORLASHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Xaliqova L.N.- dotsent i.f.n., Sam ISI

Respublikamiz hukumati tomonidan ta'lim ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor sohasi deb e'lon qilinishi, ijtimoiy hayotning barcha sohalarining demokratlashuvi va insonparvarlashuvi hamda "Ta'lim to'g'risidagi" qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ning qabul qilinishi ta'lim tizimining rivojlanishiga asos bo'ldi va ta'lim tizimida tub islohotlar uchun keng imkoniyatlar yaratdi.

Ko'ngildagidek bilimdon mutaxassis kadrlarni tayyorlash inson salohiyatini yuzaga chiqarishlari har jihatdan bilimdonlik bilan o'qitish jarayonini tashkil etishga bog'liq. Shuning uchun:

1. Mamlakatimiz taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan o'rin olishi uchun, ta'lim jarayonini jadallashtirish va samaradorlikni oshirish uchun eng ilg'or pedagogik tadbirlardan foydalanish zarurligi.

2. Yoshlarni hayotda mukammal tayyorlash talabi ularga eng ilg'or bilim berish usuli hisoblangan ob'ektiv borliqqa tizimli yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishi.

3.Talabalarni individual xuxusiyatlari, axborotni qayta ishlash qobilyati va boshqa hislatlarni rang barangligi zamon talabiga muvofiq kadrlar tayyorlash uchun zamonaviy ta'lim usullarini qo'llashni talab qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda mutaxassis kadrlarning ilmiy salohiyatini birlashtirishga imkoniyatlar yetarli darajada. Yangi zamonaviy pedagogik texnologiyani faqat ta'lim amaliyotini maqbullashtirishga yo'naltirilgan tizim deb qarash mumkin emas. Avvalo yangi zamonaviy pedagogik texnologiya shuni aglatadi:

- Zamonaviy pedagogik texnologiya o'quv tarbiya jarayoni uchun loyihalanadi va belgilangan maqsadni yechishga qaratiladi. Har bir jamiyat shaxsni shakllantirish maqsadini aniq belgilab beradi va shunga mos holda ma'lum bir pedagogik tizim mavjud bo'ladi. Bu tizimga uzluksiz ravishda ijtimoiy buyurtma o'z ta'sirini o'tkazadi va ta'lim tarbiya maqsadini umumiy holda belgilab beradi. Maqsad esa pedagogik tizimning qolgan elementlarini o'z navbatida yangilash zaruratini keltirib chiqaradi.

Bugungi kunda fan-texnikaning rivojlanishi bilan inson faolyati chegarasi nihoyatda kengayib borayabdi, yangi texnologiyalar kirib kelmoqda. Sifat o'zgarishlari shundan dalolat beradiki, endilikda yangi metodikalarni talab etadigan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan,unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli,audio-vizual,audial vositalar ham mavjud bo'lib, ular yangi pedagogik texnologiyalarni real voqelikka aylantirdi.

Innovatsion ta'lim texnologiyasini o'quv jarayoniga joriy etishning dolzarbligi quyidagi zaruratdan kelib chiqadi:

a) Qabul qilingan kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko'zlangan maqsad-vazifalarni amalga oshirish, ijtimoiy siyosiy hayotga ongli ravishda qatnasha

oladigan, ijtimoiy jarayonlarga faol ta’sir eta oladigan,mamlakat taqdiriga javobgar bo’la oladigan, mustaqil va erkin fikrlovchi shaxsni shakllantirish;

b) jahon talablari darajasida raqobatbardosh mutaxassis kadrlarni tayyorlash;

s) bozor iqtisodiyotiga noaniqlik doimiy yo’ldosh, qaror qabul qilishning turli variantlari mavjud va risk bilan bog’liq. Har bir kishi vaziyatdan kelib chiqib mustaqil ravishda eng kam talofat keltiradigan qaror qabul qilishni o’rganishi;

d) bozor talablariga tezda moslashish;

e) axborotlar nihoyatda ko’p va xilma-xil,o’qituvchi qanchalik bilimdon va mahoratli bo’lmasin ularni barchsini dars jarayoniga o’quvchi,talabalarga yetkazib bera olmaydi.Yagona to’g’ri yo’l ularning o’zini faolligini oshirish,muntazam ravishda o’z ustida mustaqil ishlashlarini ta’minlashga o’rgatishdir.Ko’p yillik tajriba orqali ilg’or pedagog olimlar bu maqsadga innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali erishish mumkinligini isbotladilar.

Pedagogik texnologiyalarni qo’llash bilan bog’liq ko’pgina tashkiliy-uslubiy muammolar ham borki, bugungi kunga ularni albatta e’tiborga olish lozim bo’ladi.Bular quyidagilar:

- o’qituvchining kasbiy salohiyati va metodik mahorati;

-o’quv-metodik ta’minlanganligi;

-o’qituvchining malakasini oshirish va jahon pedagogik tajribasidan xabardorligi;

-ta’lim muassasalarining moddiy va ma’rifiy imkoniyatlari;

-axborot olamining benihoya kengayib borayotganligi.

O’qituvchilarning malakalarini oshirishga, ularni dars berish jarayoniga turli innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo’llashlari uchun tajriba almashishga katta e’tibor berishga qaramay, hali ham barcha ta’lim maskanlarida o’quv jarayonini tashkil qilish va dars o’tishda turli tuman interaktiv metodlarni qo’llash ko’ngildagidek emas. Buning qator sabablarini ko’rsatish mumkin:

Birinchidan, barcha o’quv yurtlarida moddiy ta’minot bir xil emas.

Ikkinchidan, barcha o’qituvchilar innovatsion talim texnologiyalaridan foydalanish bo’yicha tajriba to’plamagan.

Uchinchidan, bunda har bir o’qituvchi uchun belgilangan dars soatining haftasiga qancha bo’lishi ham ta’sir ko’rsatadi.

O’qituvchilarni har bir darsga mavzu bo’yicha tayyorlanish, yangi metodlarni qo’llab, dars o’tish jismonan toliqtiradi. Shuning uchun oson yo’l qidirish tabiiy. Ular uchun kamroq kuch, tashvish talab qiladigan metodlarga murojat qilish qulayroq.

To’rtinchidan, turli pedagogik uslublarni qo’llab dars o’tish uchun zarur qo’llanmalar yetarli emas.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki,

1.Turli pedagogik uslublarni qo’llab, qiziqarli dars o’tadigan o’qituvchilarni alohida rag’batlantirish zarur.

2. Darsda innovatsion pedagogik texnologiyalardan qo’llab dars o’tish uchun zarur jihozlar, tarqatma materiallar va boshqalarni tayyorlashni yo’lga qo’yish lozim.

3. Dars o’tishda qo’llaniladigan metodlar bo’yicha uslubiy qo’llanmalar tayyorlash va ularning tanlovini o’tkazish kerak.

4. Malaka oshirishda dars o’tish texnologiyalarini takomillashtirishga qaratilgan darslar ham tashkil etishga e’tibor berish lozim.

5. Talabalarni o’qitish va ularning tadqiqot ishlariga yanada faolroq qatnashishlari uchun, ishlab chiqarish sektori mutaxassislarini yanada faolroq jalb qilish lozim

MOTIVATSIYANING HAYOTIMIZDAGI O’RNI

Камилова Н.А.-и.ф.н.
Холмуродова Ч. - талаба, СамИСИ

Motivatsiya hayotning barcha sohalarining asosiy va birlamchi omillaridan biri sanaladi. Motivatsiyasiz maqsadga erishish, o’qishda muvaffaqiyat qozonish biroz mushkul ko’rinadi.

Hozirda g’arb ta’lim tizimida keng qo’llaniluvchi “motivatsiya” muayyan usullar va vositalar yordamida o’quvchining qiziqishini orrtiruvchi asosiy vosita sifatida qaraladi. Unda inson ongiga vaqalbiga tez kiruvchi, ta’sir etuvchi omillar: mashhur shaxslar so’zlari, prezzident nutqlari, hikmatli so’zlar, video lavhalar, rasmlar qo’llanilishi mumkin,

O’qish jarayonida boshqalardan ortda qolgan, guruhdan chetda qolgan, shaxsiy-oilaviy muammolari tufayli tushkun holatga tushib qolgan, o’qishga ishtiyoqi sust, o’z oldiga aniq maqsad qo’ya olmagan yoki muayyan soha yo’nalishini tanlay olmagan o’quvchilarni to’g’ri yo’lga solish, ularning dunyoqarashini ktbgaytirish, aniq maqsad sari shijoat bilan harakatlanishga yo’l ochib beradi.

Motivatsiya kishini biror ko’zlagan maqsad sari ildam harakatlanishga yordam beruvchi kuch. Harmer o’zining “English language teaching” kitobida ta’kidlashicha, “Motivatsiya biror narsaga erishish uchun amalga oshiriladigan ichki ildamlik va harakatni bildiradi”. [1]

Tadqiqotchi Brown esa motivatsiyani paydo bo’lishiga ko’ra uchga bo’ladi:

1. Tug’ma ya’ni biz tug’ilganimizdan motivatsiya alomatlari shakllanadi.
2. Orttiriluvchi, ya’ni hayotiy shaxsiy zaruratlar tufayli paydo bo’ladi.
3. Ichki nazorat, ichki hissiy ong orqali zarur vaqtda namoyon bo’ladi. [2]

Inson hayotida ichki va tashqi omillar mavjud. Ya’ni tashqi omillarga: insonning ijtimoiy hayoti, o’rganish muhiti va uslubi kabilar kiradi. Ichki omillarga: zaruriyat, qiziqish, zavqlanish kabilar kiradi.

Shu qatorda motivatsiyaning turlari mavjud: ichki motivatsiya va tashqi motivatsiya.

Ichki motivatsiya kishining o’zidan amalga oshiriladi. Ya’ni inson o’ziga o’zi motivarsiya beradi. Bunga insonning shaxsiy zaruriyatlari, maqsadi sabab bo’lishi mumkun. Ichki motivatsiya tashqi motivatsiyaga qaraganda samaraliroq hisoblanadi. Chunki u kishining o’zida paydo bo’ladi.

Tashqi motivatsiya- tashqi omil ta’sirida vujudga keladi. Marshning aytishicha, “tashqi omil ta’siridagi motivatsiya muayyan bir maqsadlar asosida shakllanadi”.[3]

Xulosa o’rnida aytib o’tish o’rinliki, ta’lim tizimimizdagi kamchiliklar o’z yechimini topishi qandaydir ma’noda motivatsiya bilan bog’liq. Ya’ni bizning ta’lim

tizimimizga, an’anaviy o’qitish usullarimizga hamohang bo’lgan motivatsiya zaruriyati sezilib turibdi. Teran fikrlovchi, o’zining mustaqil qarashlariga ega bilimli, ma’naviyatli yoshlarni tarbiyalashda motivatsiya tayanch vosita bo’lib xizmat qiladi. Maqsadli, shijoatli, vatanparvar va bilimli yoshlarni o’z yo’lidan adashtirish, mafkuraviy buzg’unchi g’oyalar bilan zararlash mushkul bo’ladi. Shu sababli motivatsiyaning salmoqliligi va ahamiyatliligi sezilarlidir. Shunday ekan motivatsiyaning ahamiyati ta’lim tizimidagi o’rni katta shuning uchun biz buni e’tiborga olmog’imiz shart.

БОЗОР ТАЛАБИ АСОСИДА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ҲАҚИДА

Халикова Л.Н.- доцент
Юлдашев Ш.К.- доцент, СамДУ

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришгач, жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожининг ҳамма жабҳаларини, шу жумладан, таълим тизимини ислоҳ қилиш шароитида одимламоқда. Чунки, чуқур ислоҳотларни амалга ошириш, бозор иқтисодиётига ўтиш, биринчи навбатда, кадрлар потенциалига, уларнинг касб жиҳатидан тайёргарлигига боғлиқ бўлади. Бу эса бутун таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишни тақозо этади**.**

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «агар биз ҳақиқатдан ҳам қашшоқлик ва қолоқлик кишанларидан қутулмоқчи бўлсак, ёшларни тайёрлаш билан жуда жиддий шуғулланишимиз, замонавий касбларни эгаллашда уларга ёрдам беришимиз керак», чунки, ишлаб чиқариш соҳаси вакилларини тарбиялаш, ўқитиш, малакасини ошириб бориш ижтимоий ҳимоялаш тараққиётининг гаровидир.

Таълимни молиялаштириш тизими таълим - бу хизмат эканлигидан, бу хизматдан тўғридан-тўғри ва билвосита фойдалувчилар муайян даражада сарф-харажат қилиши кераклигидан келиб чиқади.

Юқори малакали мутахассислар эса, ҳам ички меҳнат бозорида, ҳам ташқи бозорларда давлатнинг рейтингини оширувчи ўзига хос товар ҳисобланади. Шу муносабат билан бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг ҳозирги босқичида меҳнат бозорида мутахассислардан самарали фойдаланиш катта аҳамиятга эгадир. Ўзбекистоннинг йигирма етти йиллик мустақил ривожланиши давомида мутахассисларни иш билан таъминлашнинг касб-малака таркибида қайд этилган ижобий силжишлар мана шундан далолат беради. Энг аввало, бу мутахассисларнинг ярми иктисодиётнинг ишлаб чиқариш секторида банд эканлиги эътиборлидир.

Меҳнат бозори – меҳнат ресурсларининг меҳнат қилиш қобилиятини сотиш ҳамда корхона ва ташкилотларнинг ишчи кучининг меҳнат қилиш қобилиятини сотиб олишни амалга оширадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимини ифодаловчи бозордир.

Меҳнат бозорини оқилона шакллантиришнинг муҳим шарти меҳнат ресурслари билан иш жойлари ўртасидаги ўзаро мутаносибликни таъминлашдир. Меҳнат бозорида нисбатан ортиқча ишчи кучи таклифининг мавжуд бўлишига қарамасдан бўш иш ўринлари мавжуд. Ўрганишимиз натижалари бўш иш ўринлари сақланиб қолишининг асосий сабаби иш ҳақи даражасининг пастлиги ва ишчи кучининг мавжуд таклифига нисбатан талабнинг ортиқчалиги эканлигини кўрсатди. Бу эса ўз навбатида ўз-ўзидан яширин меҳнат бозорини юзага келтириб чиқаради.

Яширин меҳнат бозори аҳоли солиқ солинмайдиган даромадларининг ошишига сабаб бўлади. Бундай ҳолатни бартараф этиш учун яширин меҳнат бозорини очиқ бозорга айлантириш механизмини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу вазифани амалга ошириш жойлардаги меҳнат ва бандлик бўлимлари фаолиятини мунтазам такомиллаштириб бориш, шароит тақозосига кўра уларнинг таъсир даражаларини кенгайтириш “яширин тадбиркорлик” билан шуғулланаётганларни мунтазам қайд этиб бориш ва уларнинг назоратини кучайтириш имконини беради.

Республикадаги мавжуд меҳнат ресурслари, минтақалардаги демографик ҳолат, аҳоли зичлиги, ҳар бир минтақанинг ишлаб чиқариши, транспорт тизими, географик жойлашиши ўзига хос тарзда шаклланганлиги боис, бу минтақаларда ишчи кучига талаб ва таклиф даражасида ҳам муайян фарқлар мавжуд бўлиши, бу ҳолат бандликни таъминлашда ўзига хос қийинчиликларни юзага келтириши мумкин. Ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни ҳисобга олиш ва тартибга солиш асосида меҳнат бозорида меҳнат ресурслари ва бандлик шакллари бўйича тақсимлаш механизми вазифасини бажаради.

Изланишларимиз натижаларининг кўрсатишича, минтақавий бандлик муаммоси демографик вазиятга устун даражада боғлиқдир. Самарқанд вилоятидаги демографик омилнинг меҳнат бозоридаги вазиятга, бандлик ҳолатига таъсири ўрганилганда вилоятнинг меҳнат ресурслари сони юқори даражада эканлиги аниқланди.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти миллий моделининг шаклланиши, мамлакат иқтисодиётининг жаҳон иқтисодий тизимига интеграциялашуви, замонавий технологияларни жадаллик билан ўзлаштириш ва рақобатбардош маҳсулотлар орқали жаҳон бозорига чиқиш мамлакатда ишчи кучи рақобатбардошлигини оширишни талаб этади. Табиийки, ушбу ҳолат бозор иқтисодиёти шароитида юқори малакали рақобатбардош мутахассисларга бўлган талабни ҳам оширади.

Бозор муносабатлари меҳнат жараёнига таъсир этгани ҳолда кадрларнинг касбий-техник ва умумтаълим даражасини оширишни талаб қилади.

Меҳнат бозорини шакллантириш ва ривожлантириш республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг устувор йўналишларидан бири бўлиб ҳисобланади. Меҳнат бозори орқали мамлакатдаги ҳудудлар, корхоналар, тадбиркорлик субъектлари, фирмалар, фермер хўжаликлари-нинг иқтисодий ривожланишига асос яратилади. Шунингдек, меҳнат бозори

мамлакат иқтисодиётининг таркибий қисми бўлиб, барча иқтисодий ўзгаришлар унда ўз ифодасини топади.

Иқтисодиётни модернизациялаш босқичида меҳнат муносабатларининг изчиллик билан ислоҳ қилиниши, ишчи кучи таклифи ва талабини шакллантириш, меҳнат бозорини тартибга солиш ва бошқаришнинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш илмий аҳамиятга эга.

Мазкур масалани тадқиқ этишнинг яна бир жиҳати шундаки, бугунги кунда жаҳоннинг бир мамлакатида рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий ларзаларнинг муқаррар равишда бошқа мамлакатларга ўз таъсирини ўтказишини эътиборга оладиган бўлсак, халқаро иқтисодий интеграцияда фаол иштирок этаётган Ўзбекистон иқтисодиётига глобал жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирларини камайишининг мақбул йўли меҳнат бозорини такомиллаштириш, аҳолини иш билан таъминлаш даражасини оширишдан иборатдир.

Глобал иқтисодий ўзгаришлар шароитида ана шу лойиҳаларни самарали амал қилиши, энг аввало, макроиқтисодий барқарорликни таъминлашнинг муҳим бўғини бўлган меҳнат бозорини ривожлантиришни талаб этади. Меҳнат бозорини шаклланишининг миллий хусусиятларидан, кадрлар тайёрлаш тизимини замон талабига мос равишда, жаҳон андозаларига жавоб бера оладиган тарзда такомиллаштириб бориш учун касб-ҳунар танлашда ёшларга кўмаклашувчи, уларга психологик ва педагогик жиҳатдан маслаҳатлар берувчи, ахборот билан таъминловчи махсус марказлар ташкил этишга қаратилган кадрларга бўлган истиқболдаги эҳтиёжлар гипотезаси таҳлил қилиш шу билан биргаликда меҳнат бозори талаби асосида касбга йўналтириш, кадрлар заҳирасини яратиш, таълим хизмати ва сервис соҳасини ривожлантириш, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурини амалга оширишга хорижий инвестициялар кўламини кенгайтириш зарурлигини қайд этишимиз зарур деб уйлайман. Меҳнат бозорини тартибга солиш ва уни ривожлантиришнинг истиқболлари ўрганилган, меҳнат бозорини прогнозлаштириш зарурияти, унинг умумиқтисодий жиҳатлари ва ишсизликнинг потенциал миқдорини аниқлашдаги ролига асосланган.

Меҳнат бозорида мониторинг тизимини шакллантиришда қуйидаги таркибий тузилмани таҳлил этиш муҳим аҳамиятга эга:

− ёшлар меҳнат бозори;
− аёллар меҳнат бозори;
− касбий меҳнат бозори.

Меҳнат бозорини баҳолашда республика ва унинг ҳудудларидаги ижтимоий-иқтисодий, демографик омилларни ўзида мужассамлаштирган иқтисодий кўрсаткичлар ётади. Меҳнат бозорини прогнозлаштиришнинг минимал ва максимал даражасини ўзаро уйғунлаштириш ва жойлардаги бандлик хизмати ходимлари томонидан ҳудудий меҳнат бозоридаги вазиятни ўрганиш ва истиқболда меҳнат бозорини тартибга солишда ушбу даражалар мутаносиблигини таъминлашни йўлга қўйиш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эгадир.

Меҳнат бозори ва таълим хизматлари бозорини биргаликда олиб қарайдиган бўлсак кўп жиҳатдан меҳнат бозори таълим тизими билан чамбарчас боғликдир.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING O'RNI VA UNING ZAMONVIY PSIXOLOGIK TALQINI

Shonazarov A.M.- katta o'qit.
Mirzaxadjaeva Sh.Sh.- talaba, SamISI

Tadbirkorlik faoliyati tavakkalchilik asosida quriladgan faoliyat turi bo'lib, ushbu iqtisodiy faoliyat turi asosan iqtisodiy subyekt rahbarlariga xos boshqaruv asosida yuritiladi. Bu esa o'z navbatida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga xizmat qiladigan davlat ahamiyatiga molik bo'lgan muhim soha ekanligi bilan iqtisoitotning boshqa tarmoqlaridan alohida ajralib turadi. Aynan ushbu sohani ham nazariy, ham amaliy tomondan o'rganish nafaqat iqtisodiy subyekt boshqaruvchilariga balki, yosh avlodning ongiga singdirilishiga yo'naltirilganligi bilan ham ahamiyatlidir.

Zamonaviy ilm-fanda hanuzgacha ***"tadbirkorlik"*** tushunchasining mohiyatini tushuntirib beruvchi, unga xos bo'lgan alohida belgilarni ifodalovchi aniq va umum qabul qilingan ta'rif belgilanmagan. Shu sababli, bu tushunchaga aniqlik kiritish va uni taxminiy bo'lsada tahlil qilish zaruriyati hozirgi kungacha dolzarbligini yo'qotmagan. Mazkur holatning asosiy sabablari esa quyidagilardir:

1)Tadbirkorlik – jamiyatning tarixiy rivojlanish darajasi nuqtai nazaridan olib qaralganda, deyarli yangi fenomen;

2)U doimiy rivojlanish, taraqqiyotda bo'lganligi sababli, turli tarixiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy sharoitlarda o'z spesifikasiyasiga ega bo'lib, mohiyatan chuqur tavsifli jiddiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi;

3)U murakkab, kengqamrovli hodisa sanalib, iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik omillar asosida yuzaga keladi.

"Tadbirkorlik" tushunchasiga ta'rif berishning birdan-bir asosiy qiyinchiligi, bu uning bir vaqtning o'zida ham umumishlatiladigan, ham ilmiy tushuncha hisoblanganligidadir.

Birinchi vaziyatda uning mazmuni ensiklopediya va lug'atlarda beriladigan talqinlar orqali ochilishi mumkin. Mazkur holatda u tovar va xizmatlarni ishlab-chiqarish, korxona "ishi"ni yaratish, qo'llab-qo'vvatlash va rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Tadbirkorlik haqida berilgan ushbu ta'rif orqali, uning nafaqat iqtisodiy, balki psixologik mazmunga egaligini ham tushunish mumkin. Biror tashabbus bilan chiqmoq – bu shart-sharoiti va oqibati aniqlanmagan vaziyatlarda faollikni namoyon etish hamda inisiativ harakatni amalga oshirish jarayonidir. Noaniq sharoitlarda tez qarorga kela olish va uni muvaffaqiyatli amalga oshirishni taxmin qiluvchi bunday turdagi faollikning muntazam hamda muvaffaqiyatli ravishda amalga oshirilishi odatiy tilda – uddaburonlik deb yuritiladi. Shu bois, tadbirkorlik –iqtisodiy faoliyatning alohida turi hisoblanib, subyektida o'ziga xos psixologik sifatlarni mujassam etishi sifatida e'tirof etiladi. Tadbirkorlik

psixologiyasining asosiy vazifasi esa – ushbu psixologik xususiyatlar mohiyatini ochib berishdan iboratdir.

"Tadbirkorlik" yoki ***"antreprener"*** (fransuz tilida – *antreprener* – vositachi) atamasini tarixiy analizi, uning G'arbiy Yevropada XV asr boshlarida paydo bo'lganligini ko'rsatadi. Dastavval, ushbu atama bilan yirik musiqiy tadbir (shou), paradlar, qurilish hamda ishlab chiqarish loyihalarini uyushtiruvchilarni atashgan. So'ng, XVII asrdan boshlab, ma'lum bir ishni bajarish yoki mahsulotni eltib berish ishlari yuzasidan davlat bilan shartnoma tuzuvchi hamda buyurtma beruvchi va bajaruvchi o'rtasida vositachi vazifasini o'tovchi shaxslarni *antreprener* deb atashgan. Bunda, ish haqi oldindan kelishib olinganligi sababli, tadbirkor (*antreprener*) daromad (foyda)ni me'yorida sarflashi va shartnomani amalga oshirishda "chiqayotgan" xarajat hamda zararga javobgar bo'lgan. Aynan ana shu davrdan boshlab, tashkilotchilik va korxona boshqaruvini amalga oshirish vazifalari bilan birgalikda, tadbirkorlikni ajratib turuvchi belgilar qatoriga tavakkalchilik sharoitlarida faoliyat yuritish hamda natijaga javob berish mas'uliyatlari ham qo'shilgan.

Prezidentmiz Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning yangi bosqichga ko'tarish borasida keng qamrovli islohatlarni amalga oshirmoqda.

Prezidentmiz Shavkat Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi, PF-4947- sonli Farmoniga ko'ra 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan va O'zbekiston Respublikasini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida tub burilish yasashi mumkin bo'lgan ustuvor vazifalarning muvafaqqiyatli bajarishi mumkinligi belgilanib quyilgan. Shu o'rinda savol to'g'iladi. Uning qanaqa kafolatlari mavjud? Bizningcha, Harakatlar strategiyasida belgilangan o'ta muhim, olashumul ahamiyat kasb etuvchi ustuvor vazifalarning muvafaqqiyat bilan bajarilishini taminlovchi quyidagi omillarni alohida ajratish mumkin:

- ✓ ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot jarayonlariga keng xalq ommasini jalb qilish;
- ✓ tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish;
- ✓ innovatsion jarayonlarni jadallashtirish;
- ✓ mehnat va ijro tizimini mustahkamlash;
- ✓ mamlakat investitsiyaviy jozibadorligining oshib ketishi;
- ✓ korrupsiyaga qarshi murosasiz kurash;
- ✓ ta'lim sifatining yaxshilanishi.[68]

Darhaqiqat Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning boshchiligida amalga oshirilib kelinayotgan ijodiy isloxatlar va yosh avlodni ta'lim-tarbiyasiga berilayotgan e'tibor tarzida ko'rish mumkin. Shu bilan bir qatorda konstitutsion huquq va erkinliklar qonun bilan mustahkamlandi. Bu borada gapiriganda amaldagi qonun hujjatlariga murojaat qilamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Huzuridagi Tadbirkorlik Sub'ektlarining Huquqlari Va Qonuniy Manfaatlarini Himoya Qilish Bo'yicha Vakil To'g'risidagi qonunni qabul qilinishi ham ushbu sohaga bo'lgan

[68]. Prezidentmiz Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi yanda rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).

jiddiy e’tibor ekanligidan dalolat beradi. Ushbu Qonun 29 ta moddadan iborat bo‘lib, har bir moddaning mazmuni tadbirkorlar manfaatlari uchun xizmat qilishga qaratilgan. Qonunni bosh maqsadi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi tadbirkorlik sub’ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakilning faoliyatini tartibga solishdan iborat. (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 35-son, 915-modda).[69]

Mamlakatimizda bugungi kunda tadbirkorlarga keng imkoniyatlar yaratilib, yurtimizning turli hududlarida erkin iqtisodiy zonalar barpo etildi. Yurtimizda qulay ishbilarmonlik muhiti yaratilib, sohaga oid qator muammolar hal etiloqda. Bugungi kunda mamlakaimizda olib orilgan targ’ibot ishlari natijasida 2018 yildan 2019 yilning 1 yanvar holatiga ko’ra “Hunarmand” uyushmasidan ro’yxatdan o’tgan fuqarolar qariyb 10 mingni tashkil etgan bo’lsa, bugungi kunga ularning soni 30 ming nafardan oshib ketdi. 2019 yilning 1 yanvar holatiga ko’ra **yakka tartibdagi tadbirkorlikda** hunarmandlar ulushi 9 fizga ko’tarildi. Bulardan tashqari joriy yilda “Oilaviy tdbirkorlik”, kichk biznes va kasanachilikni yanada riojantirishga aloxida etibor qaratilmoqda. Birgina Samarqand viloyatining Urgut tumanida 950 tadan ortiq tabirkorlar ro’yxatga olindi va o‘z tadbirkorlik faoliyatlari bilan band bo‘lib kelmoqda. Ayniqsa xotin-qizlarni va yoshlarni ish bilan bandligini ta’minlsh, ish o’rinlarini yaratish, oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarini faol ishlab chiqarishga jalb etish va boshaqa turli ijtimoiy- iqtisodiy masalalarni hal etish nazarda tutilgan. Natijada xalq xo‘jaligining barcha sohalari qatorida fan taraqqiyoti, jumladan, kasb-hunar kollejlarini bitirayotgan talabalarni har tomonlama bilimli va malakali mutaxasislari ish bilan band bo‘lishiga keng imkoniyatlar yaratilib kelinmoqda. Shu bilan bir qatorda kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini o‘z mutaxasisliklari bo‘yicha o‘qib kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohalariga keng qamrovli jalb qilish hal etilishi lozim bo’lgan maslalardan biridir. Amalga oshiriladigan ishlarning barchasi davlat va jamiyat talablarini bajarishimizda faoliyatimizni qonuniy asosda tashkilshda oldimizga ko‘plab vazifalarni yuklaydi .

2017-2021 yillarda O‘zbekistonda yanada rivojlantirishga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasida beshta ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan III-yo’nalish ***iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirishga*** yo‘naltirilgan makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish bo‘yicha institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag‘batlantirish, hududlar, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish kabiar nazarda tutilga. Ushbu iqtisodiy yo’nalish o’z navbaida Harakatlar strategiyasining to’rtinchi yo‘nalishini o’zida aks ettiradi. IV-yo‘nalishda belgilab qo‘yilganidek, ijtimoiy sohani

[69].*Ushbu Qonun «Xalq so’zi» gazetasining 2017 yil 30 avgustdagi 172 (6866)-sonida e’lon qilingan, 2 bet.*

rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari va amaliy mexanizmlari ham o‘zida alohidalik kasb etadi. Unga ko‘ra Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganlaridek “Eng olis hududlarda ham iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, ayniqsa tadbirkorlikni rivojlantirish uchun, avvalo, aholiga tadbirkorlik bo‘yicha etarlicha tushuncha va bilim berishimiz kerak. Tadbirkorlarga imkoniyat va sharoit yaratib bersak, ular o‘zlarini ham, aholini ham ish bilan ta’minlaydi”. Bunday dolzarb masalalarni hal etish bitiruv malakaviy ishni oldiga qo‘yilgan asosiy hal etilishi lozim bo‘lgan masalalardan hisoblanadi.

Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida farmoniga muvofiq mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta’minlash uchun muhim poydevor bo‘ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi[70].

Darhaqiqat ushbu strategik yo‘nalishlarining har biri puxta ishlab chiqilganligi, jamiyatning barcha tarmoqlarida xususan, iqtisodiy islohotlarning keng kulamliligi bilan alohida ajralib ko‘rsatilgan bo‘lib, bularning har birini maqsadi va vazifalari, muammo va ularni hal etish yo‘llari ularni amalga oshirishning bosqichma-bosqich amalga yo‘llarining aniq va to‘g‘ri chora-tadbirlari ishlab chiqilgan. Ushbu Davlat va jamiyatni rivojlantirishga qaratilgan izchil islohatlar bosqichma-bosqich amalga oshirilib borilmoqda. Bu esa o’z nabatida bosh maqsad yo‘lidagi yutuq va yuksalishlar salmoqli bo‘lishiga aynan iqtisodiy sohani amaliy tomondan tizimli va izchil rivojlanib borishi orqali keng imkoniyatlar yaratiladi.

Tadbirkorlik faoliyati – foyda olish maqsadida tahlika (tavakkalchilik) bilan hamda mulkiy javobgarlik asosida va amaldagi qonunlar doirasida o’z tashabbusi bilan amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir... Qisqa qilib aytganda, tadbirkorlik faoliyati foyda olishga qaratilgan faoliyatdir.

Tadbirkorlik yoki ishbilarmonlik – bu yangi g’oyalarni amalga oshirish bilan bog’liq butun mas’uliyatni o’ziga olib, tavakkal ish tutishdir.

Tadbirkorlik faoliyati xususidagi zamonaviy qarashlarni shartli ravishda quyidagi ikki toifaga ajratish mumkin:

1)*funksional rolli;*

2)*tizimiylashgan.*

Funksional rolli yondashuv **tarafdorlarining fikricha, tadbirkorlik** – iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga eltuvchi ma’lum vazifalar realizasiyasi bilan bog’liq ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatning bir ko’rinishidir.

Xulosa qilib aytdanda tadbirkorlarning jamiyat ijtimoiy tizimida tutgan o’rni tahlil etilar ekan, bunda mazmunan har xil bo’lgan bir nechta qarashlarni ajratib ko’rsatish mumkin. Ularga ko’ra tadbirkor asosiy fondlarga ega bo’lgan mulkdorlar yoki yollangan boshliq (boshqaruvchi, ish yurituvchi) sifatida namoyon bo’ladi.

[70].Prezident Shavkat Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida (O‘zbekiston respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).

Siyosiy iqtisodning klassik namoyondalari ishlarida tadbirkorlarga – mulkdorlar yoki bo'lmasa o'z kapitalining boshqaruvchisi sifatida baho berilib kelinadi.

IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION AND PROVIDING THE SERVICE SECTOR WITH COMPETITIVE STAFF

Barakayeva D.H.- senior teacher SamIES

One of the main indicators of the state development level is the competitiveness of its education system, science, and technology transfer. This is the factor that ensures the innovative nature of the economy, therefore, in developed countries; the continuous development of this sphere is of great importance.

It is undoubtedly true to emphasize on the fact that over the last years, our country has been experiencing a number of reforms and the field of education is not an exception. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Measures for the Further Development of the Higher Education System" of April 20, 2017 is a new significant impact on the improvement of the education, a cardinal revision of the content of training of personnel at the level of international standards.

At the same time, the Program for the Comprehensive Development of the Higher Education System for the Period 2017-2021 has been approved. The program takes into account measures to strengthen and modernize the material and technical base of higher education institutions, equipping them with modern educational and scientific laboratories and modern information and communication technologies.

While reforming the education system of Uzbekistan it is essential to take into account the experience of developed countries and cooperate with the aim of improving the quality of education. So, reforms in higher education in Uzbekistan have been implementing in cooperation with many international organizations such as Erasmus + (the European Union program), JICA (Japan International Cooperation Agency), KOICA (Korean International Cooperation Agency) and others. As a result of the joint programs implemented, hundreds of teachers and students of Uzbekistan have an opportunity to get acquainted with the best international experience in the education system, acquire new knowledge and skills, and improve their qualifications in the leading universities of the world.

MDIS in Tashkent has been working on several projects with aforementioned organizations to amend the quality of education both from the perspective of academic staff as well as students.

In Uzbekistan, the year 2018 has been declared as the Year of Support of Active Entrepreneurship, Innovative Ideas, and Technologies which motivated MDIS in Tashkent to realize a number of innovative ideas. For example, starting from March the Institute is planning to run its own Business Lab which is aimed to prepare students for real career life. The objective of this project is to teach our students, in cooperation with different leading companies of Uzbekistan, to analyse real issues and implement their innovative new ideas in tackling the issues companies face. As companies need new fresh innovative vision from the young generation. Field trips to different companies to see the real process and talking with professionals are going to

be the part of this project. Consequently, this project is going to be very promising in the sense of that both students and companies may gain from it.

So, education plays an immense role in the development of a nation. In the era of innovation, education becomes even more crucial for developing the next generation of innovators and creative thinkers. Technology in education is essential but it also should be noted that necessary reforms and cooperation with developed countries, and combining both theoretical knowledge with real business practices are the best investment in developing human capital with a very high return.

On 17 July, a meeting devoted to issues of reforming and developing the system of general secondary education was held under the chairmanship of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, the press service of the Uzbek leader said in a statement.

In recent years, decrees and resolutions on organization of all stages of the education system on the basis of modern requirements have been adopted. In accordance with the resolution of the Head of the state of 30 September 2017, the management system of the Ministry of Public Education has been improved, the main functions and directions of its activities have been defined. Recently, the leadership of the ministry has undergone significant changes, tasks were set on introducing advanced pedagogical and information-communication technologies in teaching and upbringing process, improving the quality of education by raising the status of teachers in society.

At the meeting, presentation of measures developed on the basis of these instructions for reforming the public education system was held. The President gave instructions on raising wages, the status of teachers in society, their social and legal protection.

It was emphasized that it is necessary to limit the inspections of teachers' activities by various monitoring bodies, not to involve teachers in landscaping activities, participation in various meetings, subscription campaign and other activities that is not within their competence. The task was set for organization of a special legal service on protection of the rights of teachers.

"It is necessary to raise the quality of general secondary education to a new stage. At the same time, based on what skills the student will receive in each class, it is necessary to revise the state education standards and curricula. It is necessary to create and publish textbooks on the basis of the most modern techniques, to strengthen in schools such areas as technology, the foundations of engineering, mathematics, art, foreign languages, re-equip subject laboratories. Attention should also be paid to ensuring the continuity of the system of preschool and higher education", said Shavkat Mirziyoyev.

It was emphasized that it is necessary to revise the requirements for directors of general schools and their deputies. It is advisable to appoint personnel with managerial abilities to the post of director, sharply increase the responsibility of deputies for spiritual, enlightenment and training work.

Special attention was also paid to issues of financing the public education system. It was noted that when forming the State Budget for 2019, it is advisable to

increase the amount of funding the sphere, as well as to create a separate fund under the Ministry of Public Education for attracting highly qualified specialists.

For the purpose of qualitative execution of activities on construction, reconstruction and repair of schools, instructions were given on formation of a special engineering company in the system of public education.

Special attention was paid to such issues as widespread introduction of information and communication technologies in the education system, provision of extra-budgetary revenues at the disposal of a school, establishment of an intra-collective control system in schools, development of a school rating in order to increase the number of model schools.

The comprehensive development of the services sector is an urgent issue of ensuring sustainable development of the economy, effective employment and improving the living standards of the population.

Practice has shown that currently the developed and developing countries set the primary task accelerated development of the services sector for influencing the economic growth.

The services sector covers all segments of the population and affects virtually all socio-economic processes taking place in the society, which determines the relevance and significance of this issue.

During the years of independence in Uzbekistan systematic work has been carried out to ensure the dynamic development of the services sector and services as one of the most important factors and directions for deepening structural transformations and diversifying the economy, increasing employment, income and quality of life of the country's population. In addition, this sector plays an important role in ensuring stable economic growth.

During the implementation of the main tasks and directions of the Program for Development of the Service Sector in 2010-2016 the volume of market services grew in 2.7 times and increased to 92.5 trillion soums. The volume of services rendered per capita over this period increased by 2.3 times and was 2.9 million soums.

The number of the population affects the average per capita indicator of development of the services sector. For example, in Navoi region and Bukhara region, where the population density is relatively low, average per capita indicators look better than in densely populated regions: Kashkadarya region, Namangan region, Fergana region, Andizhan region, and Samarkand region.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

А.М.Шоназаров- катта ўқит., СамИСИ

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»га асосан барча таълим муассасаларида таълим-тарбия олувчиларни миллий ҳамда, умуминсоний ғоялар асосида ҳар томонлама юксак даражада ўқитиш ва ёш авлодни камолга етказиш, ақлий, маънавий ҳамда ахлоқий томондан инсонлар қилиб трбиялаш, мустақил ва ҳур

она Ватанимизга ёд бўлган салбий ғоя ва иллатларни яксон қилувчи рақобатбардош, салоҳиятли кадрларни тайёрлаш биз педагогларни асосий вазифаларимиз замерида ётган юксак даражадаги мақсадларимизнинг асосини ташкил этади.

"Биз иқтисодий ўнгланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланишни маънавий ўнглаш, маънавий покланиш, маънавий юксалиш ҳаракатлари билан тамомила уйғун бўлишни"- истаётган бир даврда яшаяпмиз. Бу ҳаракатлар жумҳуриятимизнинг барча жабҳаларида меҳнат қилаётган кишилардан, жумладан, ёшлар таълим-тарбияси билан шуғулланаётган кишилардан юксак профессионал тайёргарликка, ғоявий-сиёсий баркамол, ташкилотчилликка ва бошқарувчиликка эга бўлиш лозимлигини тақозо қилмоқда.Чунончи, мактаблар янгиланаётган, таълим-тарбиянининг мазмуни, шакли, усуллари, воситалари миллийлашиб, ўзбекона урф-одатлар ўқув-тарбия жараёнига фаол кириб бораётган бир шароитда юз бермоқда. Бу ўзгаришлар ҳар бир ўқитувчини янгича фикрлашга, шарқона иш юритишга, тадбиркорликка, ишбилармонликка, маънавий-маърифий ишларнинг фаол иштирокчиси бўлишга ундайди. Шунинг учун ҳам бугун ҳар даврдагидан кўпроқ педагогика фани олдида янгича фикр юритадиган ўқитувчини тайёрлашни, унинг касбий маҳорат ва малакасини такомиллаштиришнинг замонавий шакл, усул, воситаларини ишлаб чиқиш зарурлигини бош вазифа қилиб қўймоқда.

Дарҳақиқат, барча касбкорлар тизимида ўқитувчилик касби муҳим аҳамият касб этади. Чунки ўқитувчи ёш қалблар камолотининг меъморидир. Бугун у ёшларни ғоявий- сиёсий жиҳатдан чиниқтириб, табиат, жамият, тафаккур тараққиёти қонуниятларини ўргатади, уларни меҳнат фаолиятига тайёрлаб касб-ҳунар эгаллашларида кўмаклашади ва жамият учун муҳим бўлган ижтимоий-иқтисодий вазиятни ҳал этади. Ана шу маъсулият ўқитувчидан ўз касбининг моҳир устаси бўлишини, ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатиб, уларнинг қизиқиши, қобилияти, истеъдод, эътиқоди ва амалий кўникмаларини ҳар томонлама ривожлантириш йўлларини излаб топадиган касб эгаси бўлишини талаб этади. Бунинг учун доимо ўқитувчи касбий маҳорат устида ғамхўрлик қилиш, унга турли шарт-шароитлар яратиш, керакли моддий ва илмий-методик ёрдам кўрсатиш, ўқитувчинииг ижодий ташаббускорлигини ошириши лозим.

Иқтисодиётимизни барқарор ривожлантиришда таълим хизматлари жамиятимизни равнақ топишида тобора катта рол ўйнамоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқадиган бўлсак, халқни ҳар томонлама ривожланиши айниқса, ёш авлодни авлоддан-авлодга ўтиб келаётган миллийлик қадриятларимизни асраб-авайлашга ўргатиш, ота-онани ҳурмат қилиш каби аждодларимиздан бизгача келаётган шарқона таълим-тарбияни бериш ўз миллатимизни келажаини порлоқ истиқболини таъминлайди албатда. Минг афсус ва надоматлар билан айтиш мумкинки, бугунги кунда хорижий мамлакатлардан салбий иллатлар тарзида ахборотлар оқими орқали юртимиз ёшларини онгини ва тафаккурини ёд ғоялар асосида ўзгартиришга

қаратилган оммавий маданиятнинг кўринмас унсурлари кириб келмоқда. Ёшларимизни психологиясини ушбу бизга ёд бўлган қараш ва ғоялардан сақлаш бугунги куннинг асосий масалаларидан бири хисобланади.

Бизга маълумки уларнинг барчаси муқаддас ва саховатли заминимизда яшаётган, миллати, тили ва динидан қатъий назар, ҳар қайси инсоннинг манфаатларига тўла жавоб берадиган чуқур ҳаётий асосга эга бўлган амалга оширишнинг реал имкониятларига эга бўлган вазифалардир.

Ана шундай мақсад-муддаоларимизнинг рўёбга чиқиши, мамлакатимизда тинчлик-осойишталик ва тотувлик муҳитининг барқарор бўлиши барчамизга, ҳар биримизнинг ўз жойимизда бизга ишониб топширилган вазифани қай даражада масъулият билан адо этишимизга боғлиқ эканини унутмаслигимизни истардим.

Инсоният цивилизациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ўта қатъий ҳамда мураккаб талаблар асосида йўлга қўйиш зарурати кун тартибига қўйилмоқда. Чунончи, мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёни моҳиятини тўлақонли англай олган, фавқулотда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олиш салоҳиятига эга бўлган малакали мутахассисни тайёрлаш зарурияти таълим жараёнини ҳам технологик ёндашув асосида ташкил этиш лозимлигини тақозо этмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни таъкедлаш керакки, таълим-тарбиянинг миллий ва умуминсоний хусусиятларини талаба-ёшлар онгига сингдиришнинг психологик жихатдан асослайдиган бўлсак уларни қуйидагича талқин қилиш мумкин:

1.Оилада ота-она ва мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари томонидан болаларни ҳартомонлама руҳий соғлом қилиб миллийлик асосида тарбиялаш.

2.Мактаб таълим тизимидаги муассасаларда ўқувч-ёшларни ўқитувчи ва мураббийлар томонида миллийлик руҳида таълим-тарбия беришнинг психологик жиҳатдан ёш хусусиятларини хисобга олишни усулларидан фойдаланиш.

3.Ўрта махсус таълим тизими муассасалари яъни, коллеж ва академик лецийларда таҳсил олаётган талаба-ёшларни миллийлик асосида иродасини мустахкам ва онгини соғлом руҳда шакиллантириш.

4.Олий таълим тизимида таълим-тарбия олувчи талабаларни онгини соғлом руҳда психологик томондан юксалтиришда профессор-ўқитувчиларни ҳиссасини ошириш.

Ушбулардан келиб чиқадиган бўлсак, мамлакатимизда фаолият олиб бораётган таълим муассасаларини айниқса, юқорида номлари қайд этилган таълим турлари тизими, оила, маҳалла, жамоатчилик кабиларни ўзаро ҳамкорлигини ошириш ва тизимли назоратни янгича турларини ишлаб чиқиш ва инсоният ҳаётига жорий этиш орқали юртимизда таълим-тарбия олаётган ўқувчи-ёшларни барчасига билим, кўникма, малака ва одатларни ўқтириб

бориш коимл инсонни вояга етказишнинг барча ижобий хусусиятлари ҳамда, негизини ўзида қамраб олади. Буларнинг барчаси ўз навбатида жамият манфатлари учун хизмат қилади десак айни ҳақиқатдир.

МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚОРАЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА МИЛЛИЙ СТАТИСТИКАНИ ХАЛҚАРО СТАТИСТИКАГА ИНТЕГРАЦИЯЛАШ ЗАРУРЛИГИ

Мырзанов Б. Ж.-ката ўқитувчи, ҚҚДУ

«2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси»[71] да иқтисодиётни ривожлантириш ва эркинлаштириш, миллий иқтисодиётни барқарорлигини таъминлаш каби устувор вазифалар белгилаб берилди Ушбу вазифалар мамлакат иқтисодиётини барқарорлигини таъминлаш, турли даражаларда ривожланиш омиллари ва тенденцияларини статистик усулларда баҳолаш, статистик кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш, иқтисодий ривожланиш стратегияларининг статистик моделларини тузиш ва статистик прогнозлашнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу йўналишларнинг учинчи ва тўртинчисига бевосита дахлдор бўлган Давлат статистика тизими фаолияти замонавий талаблар ва халқаро стандартларга маслоштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3165-сонли Қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан Давлат статистикаси тизимини тубдан такомиллаштириш, амалиётга синовдан ўтган, халқаро статистикада кенг қўлланилаётган, халқаро талаблар ва стандартларга мос келувчи статистик таҳлилнинг замонавий усулларини, кўрсаткичларни, баҳолаш мезонларини ва ҳисобот шаклларини жорий этиш, каби вазифалар белгилаб берилган.

Бозор муносабатлари шароитида Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида вужудга келган ўзгаришлар мамлакатни жаҳон ва Европа мамлакатлари бозорларига интеграциялашуви, ҳисоб ва статистиканинг барча тизимларини тубдан қайта кўриб чиқиш ва ислоҳ қилишни талаб қилиб, бу иқтисодиётнинг тармоқ ва секторларини ҳамда ижтимоий жараёнларини таҳлил қилиш, баҳолаш, бошқарув қарорларини қабул қилиш ва йўналишларини белгилаш, ҳар хил мулк шакллари ва уларни ривожланиш ҳолати ҳақидаги объектив ва ишончли статистик маълумотларни олиш имконияти эҳтиёжидан келиб чиқади.

[71] «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. 1-илова.Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик хужжатлар тўплами, 2017 йил, 6-сон,70-модда.

Ўзбекистон иқтисодиётини халқаро стандартлари бўйича статистик ҳисоб юритишга ўтказиш борасидаги давлат дастури бўйича бажарилаётган ишларнинг асосий натижаларини қуйидагича баҳолаш мумкин:

1. Миллий статистиканинг услубий ва ташкилий асослари изчиллик билан ислоҳ қилиб борилмоқда ва республикамиз “МҲТ-2008” халқаро стандартига ўтмоқда.

2. Ҳисоб юритиш ва статистикани қайта ташкил этишнинг дастлабки босқичи учун давлат дастури билан белгиланган вазифалар қисман бажарилди. Жумладан: республикамизда халқаро миллий ҳисоблар тизими асослари яратилди;макроиқтисодий даражада МҲТнинг асосий счётлари (ишлаб чиқариш, даромадларнинг ҳосил бўлиши, тақсимлаш, фойдаланиш, капитал билан операциялар) ишлаб чиқилди, мамлакат тўлов баланси ишлаб чиқилмоқда, ахборотлар билан таъминлаш тизими анчагина такомиллаштирилди, жумладан, МҲТда ҳисоб-китоблар учун зарур бўлган айрим кўрсаткичлар статистик ҳисоботга киритилмоқда. Эскирган статистик ҳисоботлар шакллари бекор қилинмоқда ва янги киритилаётган статистик ҳисобот шакллари мувофиқлаштирилмоқда, мулкчилик ва хўжалик юритишнинг барча шаклларидаги корхоналар ҳамда ташкилотларда ягона давлат рўйхати шакллантирилган бўлиб, у ахборот майдони яхлитлиги билан статистик кузатув усуллари бирикмасини таъминлашга имкон бермоқда, нарх статистикаси анча такомиллаштирилди.

Бироқ, миллий ҳисобларнинг ишончли кўрсаткичларига эга бўлиш ва улар асосида ҳар томонлама макроиқтисодий таҳлилни амалга ошириш учун ҳал этилиши лозим бўлган айрим муммолар мавжуд. Уларни қуйидаги тарзда қисқача умумлаштирилиши мумкин:

-активлар ва пассивлар баланси тузилмайди;

-хуфёна ва норасмий фаолиятни ўлчаш усуллари анча соддалигича қолмоқда; кузатилмайдиган иқтисодиётни ўлчаш юзасидан қўлланма тавсияларининг аксарияти жорий этилмаяпти, норасмий фаолият баҳоланмайди;

-айрим фаолият турларининг халқаро статистика таснифи асосида тармоқ таснифидан фойдаланмайди;

-билвосита тарзда ўлчанадиган молиявий воситачилик хизматларини аниқлашга нисбатан содалаштирилган ёндашувдан фойдаланилади, яъни улар шартли тармоқнинг оралиқ истеъмоли соҳасига тааллуқли, бундай усул ялпи ички маҳсулот миқдорини камайтиради;

-асосий сармояни ҳисоблаб чиқиш усули соддалигича қолмоқда; мамлакатлар узлуксиз инвентаризация қилиш усулидан фойдаланиш тажрибасига эга эмас; корхоналар томонидан тақдим этиладиган асосий фондлар заҳиралари, одатда, қайта тиклаш қийматида (жорий бозор нархларида) эмас, балки тегишли йиллардаги харид қилиш нархларида

баҳоланади, бу асосий сармоянинг истеъмол қилинишини ўлчашни бузиб кўрсатади;

-миллий ҳисоблар статистикаси макроиқтисодий статистиканинг бошқа тизимлари, хусусан, давлат молияси статистикаси билан уйғунлашмаган, бу давлат бошқаруви сектори учун ҳисобларни тузишни ва ушбу ҳисобларнинг ишлаб чиқариш, якуний истеъмол харажатлари;

-унумдорлик кўрсаткичлари қисмида фақат меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари ишчи кучининг сифатидаги ўзгаришларни эътиборга олмайдиган соддалаштирилган усул билан ҳисоблаб чиқилади; сармоя унумдорлиги ва умумий унумдорликни ҳисоблаб чиқишга уринишлар амалга оширилмайди;

-ялпи ички маҳсулот ва унинг таркибий қисмларини доимий нархларда баҳолаш билан боғлиқ муаммолар мавжуд: уй хўжаликларининг якуний истеъмоли харажатлари учун дефляторлар сифатида истеъмол нархлари индексларини товарларни экспорт ва импорт қилиш учун нархлар индексларини ҳисоблаб чиқиш халқаро стандартининг кўплаб қоидаларига жавоб бермайди, хизматларни экспорт ва импорт қилиш учун дефляторлар мавжуд эмас, нобозор хизматларини дефляторлаш усуллари такомиллаштирилишни талаб қилади. Халқаро стандартнинг нархлар индексларидан кенг маънода товарлар сифати (шу жумладан сотиш шартлари, упаковка ўлчами ва ҳ.к.) ўзгаришларининг таъсирини чиқариб ташлаш тўғрисидаги муҳим талабларидан бирига амал қилинмаяпти. Шу нуқтаи назардан техник жиҳатдан мураккаб бўлган маҳсулотлар (масалан, компьютерлар) қийматини қайта баҳолаш учун дефляторлар алоҳида эътибор талаб қилади;

-активлар заҳираларини баҳолаш фақат асосий фондлар ва моддий айланма маблағларига нисбатан амалга оширилади; улар молиявий активлар ва бошқа ноишлаб чиқариш (моддий ва номоддий) активларининг заҳираларини ўз ичига олмайди; заҳираларни ва моддий айланма маблағларни баҳолаш усуллари МҲТ қоидаларига унчалик тўлиқ мос келмайди.

Шуни қайд этиш лозимки, тўлақонли ва халқаро стандартларга жавоб берадиган миллий ҳисобларни ишлаб чиқиш биринчи навбатда уларни тузиш учун фойдаланиладиган маълумотларнинг сифатига боғлиқдир. Кўпинча миллий ҳисоблардаги камчиликлар маълумотларнинг тўлиқ бўлмагани ёки йўқлиги натижасида юзага келади. Шу боисдан, статистика хизматларининг биринчи навбатдаги вазифалари янги усул ва концепциялардан фойдаланиб, янги турдаги кўрсаткичлар тизимини яратиш, шунингдек, маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш усулларини халқаро стандартларга мувофиқлаштирилган ҳолда ислоҳ қилишдан иборатдир. Иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ бўлмаган активлардаги бошқа ўзгаришлар қайд этиладиган жамғарма счётларини тузиш билан бирга, молия счётини ишлаб чиқиш лозим.

БАРКАМОЛ ШАХСНИ ВОЯГА ЕТКАЗИШ –ТАЪЛИМ ХИЗМАТИНИНГ АСОСИЙ МАКСАДИДИР

Суюнов О.Ж.- п.ф.н., доцент
Абдурайимов У.- талаба, СамИСИ

Мамлакатимизда барча соҳаларда бўлаётган ислоҳотлар, ижтимоий ўзгаришлар, маънавий-маърифий йўналишларда ҳам ўз аксини топмоқда. Ўзбекистонда одоб-ахлоқ илмига, маънавият масалаларига катта эътибор берилмоқда, айниқса ёшларнинг маънавий қиёфасини мустақиллик мафкураси, унинг инсоний тамойиллари асосида шакллантиришга бош вазифа сифатида қаралаётгани бежис эмас. Энг қувонарлиси шундаки, Президентимиз Ш.М. Мирзиеев ёшларнинг маънавий тарбиясига, уларнинг билим ва касб маҳоратини ошириш масалаларига алоҳида эътибор бериб келмоқда. Чунки мустақиллигимизнинг уч таянчи-мустақил сиёсат, иқтисодий қудрат ва ҳалқ маънавияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларнинг уйғун ривожи таъминлансагина Ўзбекистон буюк юрт сифатида жаҳон ҳамжамиятида ўз муносиб ўрнини топа олади.

Таълим-тарбия тизимини инсонпарварлик йўналишида тубдан ўзгартириш ва янги замон талаблари даражасига кўтаришнинг биринчи шарти унга бир бутун тизим сифатида ёндашиш ва шунга мувофиқ иш олиб боришдан иборатдир. Маълумки, ҳар қандай барқарор тизим қисмлар, элементларнинг муайян тузилмаларидан таркиб топади. Бинобарин, ундаги ҳар бир қисм ўз ўрнида турганда ва ҳар қайсиси ўз вазифасини мукаммал тарзда бажаргандагина тизим ташқи таъсирларсиз ўз-ўзини бошқариш томон йўналиши мумкин. Бу ҳолатда таълим-тарбия тизимининг узлуксиз ҳаракати, узлуксиз такомиллашуви унинг бир маромда ишлашининг зарур шарти бўлиб қолади.

Талабани баркамол шахс сифатида тарбиялаш ишларининг таълим муҳитини инсонпарварлаштириш билан чамбарчас боғлиқлиги ва алоқадорлиги масаласи ўқув жараёнининг бутун мазмуни ва моҳиятини белгилайдиган муҳим вазифадир. Таълимда тарбиявий таъсирнинг муҳим хусусияти унинг умуминсоний маданиятнинг асосий тамойиллари ва қадриятлари билан алоқадорлигидадир.

Ҳозирги шароитда тарбияга оид инсониятнинг бой маънавий хазинасидан муносиб ўрин олган тарихий, миллий, маънавий маданий меросимиз, урф-одатларимиз ва қадриятларимиздан таълим жараёнида самарали фойдаланиш, ўсиб келаётган ёш авлодни ватанпарвар, фидокор, юксак маданиятли ва маънавиятли қилиб тарбиялашнинг асосий омилларидан биридир.

Талабаларнинг қобилиятларини ва маҳоратларини ривожлантириш, мустақил фикр юритишни кенгайтириш, инсонпарварлик, меҳр–мурувват ҳисларини тарбиялаш, диёнатни асраш, меҳр-оқибатни мустаҳкамлаш, нутқ маданиятини, тараққиётини ўстириш, ахлоқий-эстетик камолатга етказиш,

меҳнат ва табиатга муҳаббат руҳини сингдиришда тарбиявий ишларнинг ҳамда ижтимоий-гуманитар фанларнинг роли бениҳоя каттадир. Олий таълим тизими олдига асосий вазифалардан бири умуминсоний ва миллий, маънавий қадриятларга таянган ҳолда таълим ва тарбия мазмунини инсонпарварлик ғояси билан бойитиш, демократлаштириш, узвийлиги, изчиллиги ва дунёвийлигини таъминлашдан иборатдир.

Демак, мустақил юртимизнинг маънавияти, эртанги келажакни қураётган буюк давлатимизнинг мустаҳкам пойдеворидир. Талаба-ёшларнинг маънавий маданиятини таркиб топтириш учун барча таълим муассасаларида тарбиявий ишларни тўғри ташкил этиш, тарбиявий соатларни ўтказишни оммалаштириш, дарсдан ташқари ўтказиладиган тарбиявий тадбирларни кўпроқ ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Ёшларимизнинг онгу тафаккури, дунёқараши, фикрлаши, сиёсий- хуқуқий маданияти ва ижтимоий фаоллиги юксалиб бораётгани ва бундай ижобий ўзгаришлар бугунги ва эртанги ютуқларимизга мустаҳкам заминдир. Юртимизнинг эртанги куни, тараққиёти учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлган етук мутахассис ёшлар масаласи доимо давлатимиз ва жамиятимизнинг асосий вазифаси бўлиб қолади.

ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЁШ КАДРЛАР РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ф.Ф.Саломов - “Касб таълим” кафедраси ўқитувчиси

Халқаро ижтимоий-иқтисоди тараққиётининг ривожланиши, кишилик жамиятнинг барча давр ва босқичларда, фан-техника ривожи билан боғлиқ бўлиб, бунда инсониятнинг умумий билим даражаси ва ҳар бир ходимларнинг интелектуал салоҳияти билан боғлиқ ҳолда такомиллашиб, босқичма-босқич тараққиётга эришиб келмоқда.

Ҳозирги даврда, барча ривожланган мамлакатларда, шунингдек ривожланишни ижтимоий мақсад қилиб қўйган барча мамлакатларда тараққиётни таъминлашнинг асосий омили сифатида, халқларнинг, ҳар бир инсоннинг интелектуал салоҳиятини кўтариш зарурий ва самарали омил тариқасида асосий йўналиш қилиб белгиланмоқда.

Келажакда тараққиётини белгиловчи бу омил, яъни ҳар бир кишини айниқса ёшларни интелектуал салоҳиятини кўтариш орқали миллатнинг интелектуал салоҳиятини ошириш мумкин. Бу эса ўз навбатида мамлакатимиз учун, тараққиёт ва юқори самарадорликнинг гарови бўлибгина қолмасдан, республикамизни жаҳон ҳамжамиятида, юқори ўринларни эгаллашга,

аҳолимизни турмуш даражасини оширишга, мамлакатимизни обод-фаровон бўлишига замин бўлади.

АҚШ иқтисодчи олимларининг ҳозирги замон тараққиётига барча босқичларига қараганда, XXI аср бу 3-чи фан - техника революцияси бўлиб, бу революция жараёнида ҳар бир мамлакатнинг тараққиёти ана шу фан-техника, технологияларни нақадар ўзлаштириши, ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳасига жорий қилиши ва улардан самарали фойдаланиши билан белгиланади.

Учинчи фан-техника революцияси, ўзидан олдинги тараққиётни таъминлаган ФТР тубдан фарқ қилиб, асосан, табиий минерал ресурслар ўрнига, экологик тоза ва кишилик жамиятининг тараққиётда муҳим рол уйнайдиган, чиқиндисиз энергия ресурсларидан (қуёш, сув, шамол, биоэнергия) самарали фойдаланиш имкониятини беради. Бундай технология дастури ишлаб чиқилган ва БМТ га тақдим этилган.

Гелоэнергиядан фойдаланилган ҳолда, ижтимоий ишлаб чиқаришни ривожлантириш, уларни кишилар турмушига, ҳаётига жорий этилиши, тубдан янги билимлар, янги фанларни чуқур ўзлаштиришни талаб этади.

Шу сабабли, кишилик жамияти, аввалги фан техника технологияларни ўзлаштириш билан биргаликда, тубдан янги фанларни, техник ва технологик жараёнларни ўзлаштиришлари ва улардан комплекс ёндашган ҳолда барча билим ва технологиялар йиғиндиларидан самарали фойдаланган ҳолда, янги асрда интеллектуал салоҳиятли бўлиши зарур ва шартдир.

Шу сабабли, барча тармоқ ва соҳаларда, ишлаётган, хизмат қилаётган кишилар, айниқса ёш авлод, бундай билимга эга бўлиши учун, яъни интелектуал салоҳиятли бўлиши учун, таълим тизимини, билим бериш йўналишларини, сифат жиҳатдан тубдан яхшилаш ва ҳар бир ходим бу масъулиятни, мамлакат ва халқ фаровонлиги учун амалга оширишни ҳаётий зарурий эканлигини билмоғи зарур.

Интеллектуал салоҳият ҳар бир киши XXI асрда ҳаётий зарурат бўлиб қолиш ва бундай салоҳиятга эга бўлмаган кишилар, жамиятда ўз ўрнини топаолмаслиги ва жамият учун оғир юк бўлиши мумкинлигини назарий ва амалий жиҳатдан асослаш қийин эмас. Мисол тариқасида дунёда ишсизлар сонини ошиб бориши, б уэса қашшоқлик ва қолоқликни келтириб чиқариши барчага маълум.

Моддий неъматларни ишлаб ишлаб чиқариш билан номоддий соҳаларнинг бир-бири билан қўшилиб, чирмашиб бирлашиб кетиши, жараёни барча тармоқ ва соҳаларда зудлик билан юз бераётганлиги, ҳозирги даврнинг асосий хусусиятларидан биридир.

Моддий неъматларни ишлаб чиқариш учун хизмат қилиш соҳаси ёки унинг инфратузилмаси шаклланмасдан ишлаб чиқаришни амалга ошираолмайди. Бундан ташқари, ўзига хос ва мос инфратузилма (хизматлар) соҳасини яратмасдан ишлаб чиқариш бемаънилик эканини ҳамма билади.

Тарихан моддий неъматларни ишлаб чиқариш ва уларга тегишли хизматлар соҳасини яратиш, компаниялар томонидан самарали ташкил қилиниб, кейинги даврларда асосий ва ҳал қилувчи ўринда туради.

Иқтисодиётнинг моддий соҳаларидаги хизматларнинг борган сари такомиллашиб юксак маънавиятлашиб бориши юз бермоқда ва улар моддий-неъматлар соҳаси учун юқори технологияларни асосланган юқори технологияга асосланган ифратузилмасига айланиб бориши амалга ошмоқда.

Умуман олганда, барча тармоқ ва соҳалардаги хизматларнинг юқори даражада бўлиши, товар ва хизматларни айрибошлашда, уларни таннархини камайтиришда салмоғли ўрин эгаллаб келмоқда.

Қайси тармоқ ёки соҳа бўлмасин, тармоқ ва соҳанинг иқтисодий самарадорлиги ишлаётган, хизмат қилаётган ходимнинг интелектуал салоҳиятига боғлиқдир. Чунки, интеллектула салоҳият биргина бу товар ва хизматлар ишлаб бўлибгина қолмасдан, бу шу тармоқ ва соҳанинг истиқболли тараққиётни ҳам таъминлаб берувчи инсон капиталидир.

Интелектуал салоҳиятли ходимларгина ҳар тармоқ ва соҳанинг биргина технология жараёнларигина билмасдан, бу тармоқ ва соҳаларнинг тараққиёти, келажагини биладиган ва уларни таркибий ўзгаришларини амалга ошириш зарурлигини ҳис эта оладиган ва узлуксиз янги ғоя ва тадбирлар билан соҳага инновацион йўналиш берувчи ҳозирги замон инсон капиталидир. Бундай интелектуал авлодни тарбиялаб, билим бермасдан доимий тараққиётга эришиб бўлмайди.

Интелектуал авлод-инсон бу замон талабларидан келиб чиққан ҳолда, тармоқ, соҳалар учун тегишли барча билимлар, тажрибаларни ўзида умумлаштирган, маънавий жисмонан баркамол келажакни кўра оладилар. Ва янги илм-фан чуққиларини эгаллашга тайёр бўлган ва уларни ижтимоий-иқтисодий ҳаётга тадбиқ эта оладиган янги замон кишиларидир.

Келажакда, интелектула салоҳиятга эга бўлагн, ҳар бир тамроқлар, соҳалари, меҳнат, хизматлари билан ўзаро муносабатларда бўлиб, ишлаб чиқариш билан хизмат қилиш тармоқ ва соҳаларининг бир бутун жараён тариқасида қўшилиб кетиш ва бир-бирини тўлдирувчи, давом эттирувчи жараёнларни таъминловчи, ижро этувчи ва бошқарувчи салоҳиятли кишилар шаклланмоғи зарур. Бу эса таълим тизимини янада, узлуксиз такомиллаштиришни талаб этади. Демак, ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳалари учун ҳам интелектуал ёш авлодни тарбиялаш ҳозирги давр талабидир

Бундан, назарий жиҳатдан, қараганимизда моддий ишлаб чиқариш ва номоддий ишлаб чиқиш ўзаро узвий боғлиқликда ва бу боғлиқликда хизмат кўрсатиш соҳаларини салмоғи ошиб бормоқда. Хизматлар кўрсатиш соҳасида фойдали интеллектуал салоҳиятли хизматлар билан банд бўлган ходимларнинг салмоғи ошиб бормоқда, бу эса иқтисодиётда, ижтимоий ҳаётда интелектуал

салоҳиятга эга бўлган хизмат кўрсатувчиларни тайёрлашни талаб этиб, ҳозирги замон хизмат кўрсатиш соҳаси учун ягона методологик йўналиш бўлади.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС СФЕРАСИНИНГ КЕЧА, БУГУН ВА КЕЛАЖАК РИВОЖЛАНИШИ

Балташева З. А.-доцент,
Гайбуллаев Д.К.-магистрант, ҚҚДУ

Инсон турмуши ва ҳаракатлари бир нечта турдаги товар ва хизматларга бўлган эҳтиёж, талаб ва таклифлар билан зич боғлиқли. Барча мамлакатлар иқтисодиётида товарлар ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва сервис сфераси чекланган, ўзаро тўлдирувчи тармоқлар ҳисобланади. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида хизматлар ва сервис сфераси илғор ўрин (позиция)ларни эгаллаб келмоқда. Унинг ривожланиши аҳоли турмиш даражасига ва яшаш шароитларининг сифатига маълум даражада таъсир кўрсатади. Бу нафақат чет давлатлар иқтисодиётида Ўзбекистон иқтисодиётида ҳам ўз аксини беради.

Ўтган 2000-2015-йиллар давомийлигида ЯИМ даги улуши 37,0% дан 54,5% ни ташкил этган бўлсалар (1-жадвал), ЯИМ ни ишлаб чиқариш 2016-йил якуни бўйича жорий нархда 199993,4 млрд.сўмни ташкил этган. Бу кўрсаткич 2015-йилларга нисбатан 6,2% га ўсиши таъминланган (1-расм).

1.1-жадвал

Ўзбекистонда хизмат ва сервис сферасининг динамик ривожланиши (2000-2015- йиллар ҳисобида)

Йиллар	ЯИМ			Бандлик		
	Жами, млрд.сўм.	Жумладан, шулар ҳисобида хизмат сфераси		Жами, иқтисодиётда млн. адам	Жумладан, шулар ҳисобида хизмат сфераси	
		сумма, млрд. сўм.	кўпчилик улуши, %		аҳоли сони, млрд. сўм.	кўпчилик улуши, %
2000	3255,6	1201,9	37,0	8983,0	3657,0	41,1
2005	15923,4	5871,7	37,7	10196,3	4544,0	44,6
2006	20759,3	8197,7	39,5	10467,0	4745,0	45,4
2007	28186,2	11979,1	42,5	10735,4	5381,6	50,1
2008	38969,8	17646,6	45,2	11035,4	5563,8	45,4
2009	48097,0	22680,2	47,1	11328,1	5930,9	50,1
2010	61831,2	30397,2	49,0	11628,4	6104,9	52,5
2011	78764,2	40951,5	51,9	11919,1	6022,6	50,5
2012	97929,3	51121,1	52,0	12223,8	6242,8	51,1
2013	120861,5	64056,5	53,0	12523,3	6339,9	50,6

2014	145846,4	78757,0	54,0	12818,4	6436,2	50,2
2015	171369,0	93396,1	54,5	13058,3	6568,3	50,3

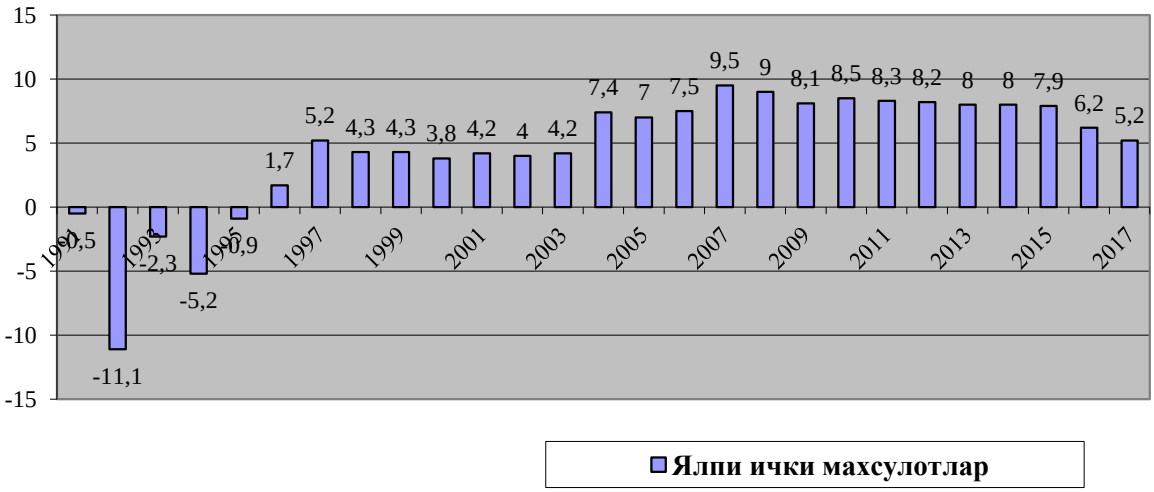

1 – расм. 1991-2017-йилларда ЯИМ нинг ўсиш суръатлар, ўтган йилга нисбатан % ҳисобида

Умумий бандликти таъминлашдаги хизматлар ва сервис сферасининг улуши 2000-йилда 41,1% дан 2015-йилгача 50,1% улушини ташкил этган (1.1-жадвал)[72]. Шуни ҳам такидлаб ўтишимиз мумкинки, бу сферанинг ривожланиш кўрсаткичларининг қиймати ва масштаби «яширин секторлар» ҳисобидан бир қанша салбий ҳолатга келиб қолган, яъний улардан махсус хусусиятларга эга бўлган турларининг асосий қисми.

Ўзбекистон Республикасида 2017-йил якуни бўйича ЯИМ жорий нархларда 254043,1 млрд. сўм бўлиб, 2016-йилга нисбатан 5,2% га ўсишни ташкил этган. Мустақиллик 1991-2017-йилларда эса ўрташа йиллик ўсиш суръати 4,5% ни ташкил этган (юқорида келтирилган 1-расм).

ЯИМ нинг ўсиш суръати 2018-йил якунида 5,2% ни, 2019-йилга эса 5,4% га ўсиш суръатини таъминлаш прогноз этилмоқда[73] Республикамизда аҳолини турмиш даражаси ва сифатини ошириш борасида аҳамиятли ислоҳотлар амлга оширилиши давом этмоқда. Улар натижасида аҳоли даромадларининг ортиши (2-расм) натижасида ички истеъмол талаби кенгайиб бораётгани, пуллик хизматлар ҳажми ўсгани, фуқароларнинг узоқ муддат фойдаланиладиган товарлар билан таъминланиш даражасида ҳам сифат ўзгаришларининг рўй берганлигини келтириб ўтишимиз мумкин.

[72] http://www.biznes-daily.uz/uz/birjaexpert/52049-sfra-uslug-v-uzbkistan-tndntsii-i-faktori-razvitiya -сайт манзилидаги «"BIZNES - ЭКСПЕРТ" журналнинг 23.11.2017 йил, №10(118)-2017 сонидаги «Сфера услуг в Узбекистане: тенденции и факторы развития» номли СФ ТУИТ ст. преп. Сарвар Исхаков мақоласидан.

[73] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма [Матн]. Т.: «Маънавият», 2019. – 312 бет. (77 бет)

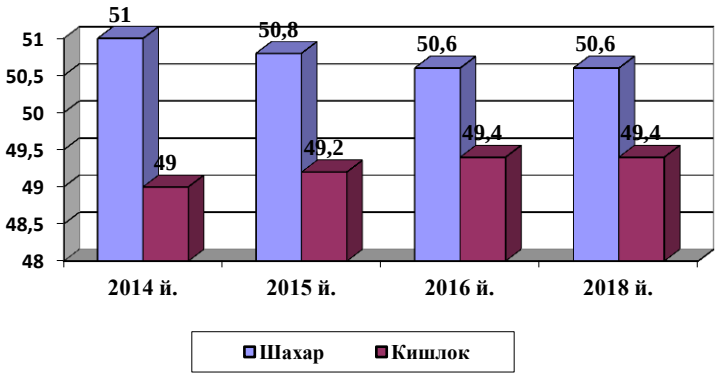

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма [Матн]. Т.: «Маънавият», 2019. – 312 бет. (8 бет)

2 – расм. Аҳоли реал даромадининг ўсиш суръати, % ҳисобида

Ўтган 2018 йили хизматлар соҳасида бозор хизматлар ҳажмининг ўсиши таъминланди. Унда транспорт, савдо, молиявий, алоҳа ва ахборотлаштириш хизматлар ҳажмининг ошиши ижобий таъсир кўрсаткан (3-расм.). Энг юқори ўсиш суръатларни таъминлашда эса, молиявий, меъморчилик, муҳандислик изланишлари, техник синовлар ва таҳлил, алоқа ва ахборотлаштириш, соғлиқни сақлаш, таълим каби соҳалардаги хизматлар турлари таъсир кўрсаткан (4-расм).

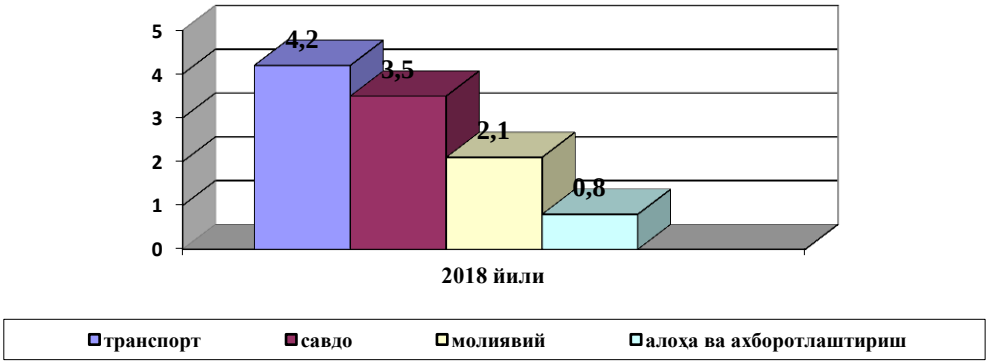

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма [Матн]. Т.: «Маънавият», 2019. – 312 бет. (6 бет)

3 - расм. Бозор хизматлари ҳажмига ижобий таъсир кўрсатган хизмат турлари ҳажми, триллион сўм

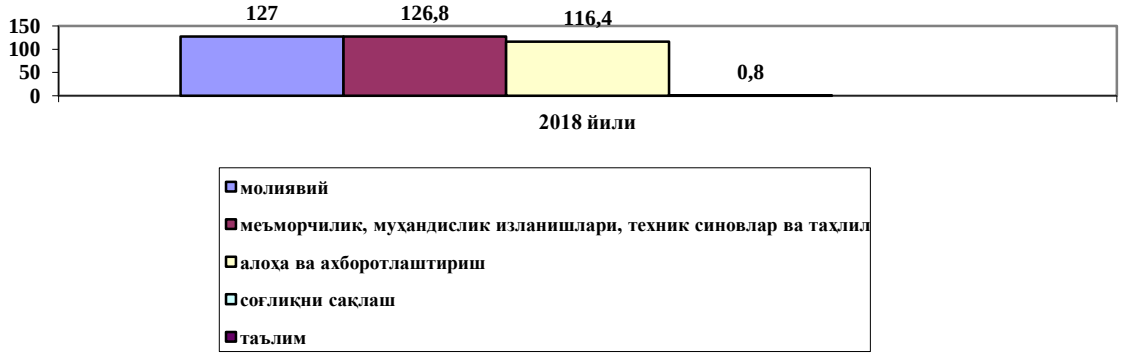

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма [Матн]. Т.: «Маънавият», 2019. – 312 бет. (6 бет)

4 – расм. Бозор хизматлари ҳажмининг юқори суръатда ўсишини таъминлаган хизмат турлари, % ҳисобида

Маълумки барча дастурларда транспорт, туризм, молиявий, алоҳа ва ахборотлаштириш, савдо, соғлиқни сақлаш, таълим каби хизматлар турларини ривожлантириш асосий ўринларни эгаллаб келмоқда, бугунги кунда эса, давлат хизматлари, юридик хизматлар турларини ривожлантириш ишлари ҳам амалга оширилмоқда. Лекин шуни таъкидлаб ўтишимиз лозим инсон ва унинг қарашлари ривожланиб борар экан, хизматлар ва сервис сфералари мураккаблашиб боради.

ПСИХОЛОГИК ТАШХИС -КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ АСОСИДИР

Суюнов О.Ж- п.ф.н., доцент
Раимбоев О –талаба, СамИСИ

Касб-ҳунарга йўналтириш ишлари Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлигининг ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва психологик-педагогик ташхис Марказлари томонидан босқичма-босқич ва мунтазам равишда амалга оширилмоқда. Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикасида билимларни бахолашнинг рейтинг тизимига ўтиш, таълим жараёнини такомиллаштириш, шу жумладан тест методининг билимларини баҳолаш усули сифатида кенг қўлланилиши, турли психологик методикаларга, айникса, ўқувчиларнинг ақлий ривожланиш даражасини ўрганишга бўлган қизиқиш ва эҳтиёжларининг ошиши Республикамизда педагогик-психологик ташхиснинг назарий ва амалий жиҳатдан ривожланишига катта туртки берди. Педагогик –психологик ташхиснинг асосий мақсадларидан бири ўқувчиларни касбга йўналтиришдир. Касбга йўналтириш ва педагогик – психологик ташхис психологлар ва педагоглар билан ҳамкорликда олиб борилади. Бу йўналищдаги ишлар самарадорлиги, сифати кўп жиҳатдан соҳа мутахассисларининг малакалари қай даражадалигига боғлик. Айниқса уларнинг касбга йуналтириш ишлари умумий асослари тўгрисидаги билимларининг чуқурлигига, педагогик – психологик ташхис қўйиши, индивидуал тавсифномалар тузиши, ўқувчилар, уларнинг ота-оналари, ўқитувчилар билан индивидуал ишлар олиб бориши, касбга йўналтришга оид хулосалар чиқара олишига боғлиқ.

Ўқувчиларни касб - ҳунарга йўналтириш ва психологик ташхис тизимидаги ишларнини шартли равишда икки босқичга бўлиш мумкин:

Биринчи боскич- ўқувчининг бирор бир иш фаолиятидаги мувофиқлигини аниқлаш мақсадида унинг шахсини хар тамонлама ўрганиши ва аниқлаши, яъни педагогик – психологик ташхис қўйиш;

Иккинчи боскич:- касбни (ихтиёрий мажбурий таълим йуналишини) асосли танловга тайёрлаш.

Психологик-педагогик ташхиснинг ривожланиб келаётган фан тармоги эканлиги, унинг амалий ва долзарблиги билан бир вақтда бу соҳани аниқ чегаралари ва ўзига хос хусусиятлари хозирча тўлиқ таркиб топмаганлигини кўрсатиб ўтиш лозим.

Психологик-педагогик ташхиснинг асосий йуналишлари педагогик амалиётнинг талаб даражасидан келиб чиққан холда шаклланмокда.

Таълим соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлар билимдон, мустақил фикрловчи, ижодий изланувчи, юқори малакали, маданиятли, турли соҳалар бўйича етук мутахассис кадрларни тайёрлашга қаратилган. Бу вазифани ҳал қилишда ёшларни тўқри касб танлашга йўллаш, уларга тўқри маслаҳатлар кўрсатиш ва ўз ижодий қобилиятлари даражасидаги касбни эгаллашлари учун шарт - шароит яратиш лозим.

Касб танлаш фаолиятини оқилона ташкил этиш учун касб танлашга таъсир этувчи омилларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ. Булар қуйидагилардан иборат:

1. Таълим — тарбия тизимида касбга йуллаш фаолиятининг мазмуни, методикалари мажмуасини мукаммал равишда мужассамлашганлиги.

Мактаб маъмурияти, синф раҳбариятлари, амалий психолог ва касбга йўлловчи фан ўқитувчиларининг иш режасида мазкур масала жой олганлиги. Шунингдек, бу муаммога тааллуқли ишлар, тадбирлар изчил амалга оширилиб турилиши, уларнинг таъсирчанлигига эътиборнинг ортиши туфайли ўқувчи ёшлар орасида бу соҳада тасаввур кўламининг кенгайиши. Расмиятчиликдан чекиниб, умумий ва зарурий масала

2. Ўқувчиларнинг касб танлашга ўргатишда ўқитувчилар жамоаси фаолияти ҳамкорлиги ва самарадорлиги.

Алоҳида олинган фан ўқитувчилари ва турдош фанларнинг намоёндалари жамланмаси ҳамкорлик иш режасйда касбга йўллаш масаласининг изчил равишда қўйилиши, ҳар бир мавзу бўйича мулоҳа алмашишда, қайси фан бўлишидан қатъий назар ихтисосга оид билимларга эътибор берилиши касбий тасаввурни вужудга келтиради. Касб - ҳунар моҳияти билан танишиш унга нисбатан қизиқишни уйғотади, мустақил билим олишга иштиёқ пайдо бўлади ва одат маромига айлана боради. Махсус тадбирлар ўтказилиши, касб нуфузи билан таништирилиши касбий мотивлар ва мотивацияларни такомиллаштирада, мойиллик туйғусини уйғотади.

3. Синф рахбарининг ота - оналар билан хамкорлигини онгли касб танлаш негизи эканлиги.

Синф раҳбари ота - оналар билан индивидуал ва гурухлик ҳамкорликни амалга оширишда қуйидагиларга эътибор қилса, юқори кўрсатгичга эришиши мумкин: ўкув фанининг касб танлаш билан боғлиқлиги, касбнинг нуфузи, касб танлашнинг психолргик асослари, касбга нисбатан қизиқиш, ҳавас, қобилият, истеъдод касбга йўллашнинг асосий мақсади ва вазифалари, проффессиограмма моҳияти, кадрларга ва мутахассисларга нисбатан эхтиёж даражалари, касбнинг ижтимоий аҳамияти, лаёқатининг умумий ва хусусий кўринишлари, ўқувчилар индивидуал хусусиятлари, илмий манбалари, мактаб психологининг бу соҳадаги функцияси ва бошқалар.

4. Касб танлашда ёшлар ташкилотининг иштироки.

Ёшлар ташкилоти фаолиятида касб танлаш масаласининг устиворлиги, ўқувчиларнинг турли фондларга жалб қилиниши, истеъдодларнинг сараланиши, мукофотга тортилиши, моддий ва маънавий тақдирланиши кабилар.

5. Синфдан ва мактабдан ташқари олиб бориладиган ишлар мазмунида касб танлашнинг алоҳида ажратилиб кўрсатилиши.

6. Мактабларда ишлаб чиқариш комбинатларида оммавий ва кенг кўламда ишлар йўлга қўйилиши.

7. Махсус муассасалар фаолияти.

8. Касбга оид кўргазмалар, саёҳатлар уюштирилиши.

9. Ижодкор, нуфузли, маҳоратли кишилар билан учрашувлар ўтказилиши.

10. Касб танлашда маҳаллий матбуот, радио ва телевидениянинг иштироки.

Касбга йўллаш умумдавлат аҳамиятига эга муаммо ҳисобланиб, уни босқичма босқич амалга ошириш “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да алоҳида ўрин эгаллайди. Юқорида таъкидланган касб танлашга йўллаш омиллари фаолиятини ҳамкорликка айлантириш юксак самаралар сари етаклайди.

ХИЗМАТЛАР ЙЎНАЛИШИ МУТАХАССИСЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ДИФЕРЕНЦИАЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Суюнов О.Ж.- п.ф.н., доцент.
Абдурайимов У - талаба, СамИСИ

Бизнинг Республикамизда дифференциал таълимни ривожлантириш максадида турли хил мактаб ва касб – хунар коллежларида илмий тадкикот ишлари олиб борилди. Умумтаълим мактабларида укувчиларни кизикишлари, кобилиятлари, имкониятларини турли хил синовлар, тестлар оркали диагностика килиб укувчилардаги кобилиятларни аниклаган холда, яъни укувчининг математика, чет тиллари, она тили ва адабиет еки шунга ухшаш бошка аник ва махсус фанларга булган кизикиш ва кобилиятларини хисобга олиб, уларни янада ривожлантириш учун кизикиш ва кобилиятлари бир хил укувчиларни алохида синф ва гурухлар буйича таксимланмокда. Мактабда турли йўналишлардаги синф ташкил этилиб, дифференциал дастурлар асосида таълимни ташкил этиш амалиёти мавжуд. Лекин, бундай таълимга дифференциал ендашувни ота – оналар тушунмовчилик билан карши олмокдалао ва бунга салбий муносабатлар, турли хил эътирозлар билдирмокдалар. Улар буни ижобий кабул килмаяптилар, яъни гохилари менинг фарзандим ушбу фанни урганиши шарт деса, гохилари эса менинг фарзандимнинг бошкалардан кайси ери кам деб карши чикар еки булмаса

фарзандининг кобилияти медицинада булса – да ота – оналар эса бунга карши чикиб уз фарзандининг бухгалтер булишини хохлайди ва талаб килади.

Шунингдек, турли касб – хунар коллежларида укувчиларни уз кобилият ва кизикишларига караб турли хил мутахассислик йуналишларига – медицина, бухгалтер, архитектор, хукукшунослик ва хакозо йуналишлари буйича таксимланмокда. Бундай дифференцациядан максад укувчилардаги мавжуд кобилиятлар ва имкониятларга асосланган ҳолда укув-тарбия ишларини ташкил этиш ва укув жараёнини укувчи имкониятларига мослаштиришдир. Бундай ёндашув таълим самарадорлигини оширишга хизмат килади.

Умуман олганда бизнинг Республика таълим тизимида дифференциал ёндашувни тадбиқ этишга охирги йилларда эътибор қаратилди. Лекин дифференциал таълимни амалиётга жорий этиш борасида ҳали кўп чора-тадбирларни амалага ошириш талаб этилади. Дифференциал таълимни тадбиқ этишга мамлакатимиз ривожи учун алохида ахамият касб этади ва келажак авлодларнинг янада комол топишига кенг иконiятлар яратади.

Республикамиз Президенти Ш.Мирзиеев таъкидлаб ўтганларидек: «Замон талабларига мос мутахассис тайёрламоқчи эканмиз, биринчи навбатда ўқув юртларимизнинг шакли, қиёфаси ва таркиби, моддий базаси ҳам замонавий бўлиши керак».

Шундай қилиб, ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Иқтисодиётни эркинлаштириш йўлига кириб бораётган мамлакатимизда таълим тизимини ислоҳ қилиш, унга ривожланган мамлакатларнинг илғор технологияларини жорий қилиш, миллий қадриятларимизни сингдирган ҳолда таълимни ташкил этиш, бу жараённи пухта ва самарали амалга ошириш ишлари бугунги кунда давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури умумий маданиятни шакллантириш, жамиятдаги ҳаётга мослаштириш, касбкорга ва таълимга оид дастурларни онгли равишда танлаш ҳамда кейинчалик рўёбга чиқариш учун ижтимоий иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий, психологик-педагогик ва бошқа шарт–шароитларни яратишни, оила, жамият, давлат олдидаги ўз масъулиятини англовчи баркамол инсонни тарбиялашни назарда тутади.

Ушбу дастурга мувофик, юртимизда мавжуд булган ун мингга якин умумтаълим мактабининг моддий – техник базасини мустахкамлаш, таълим жараенининг мазмунини тубдан такомиллаштириш, укитувчиларнинг мехнатини моддий ва маънавий рагбатлантириш буйича ката ишлар килинмокда. Чунки хар тарбияланаетган укувчининг кизикиш ва ундаги мавжуд кобиличтларни янада ривожлантириш кенг имкониятлар яратилса бу еш авлоднин келажакда етук бир мутахассис, уз касбининг мохир устаси булиб етишишга имкон яратади.

Мустақил Ўзбекистоннинг келажаги бўлган авлодни тарбиялаш нозик, ниҳоятда катта диққат - эътиборни талаб қиладиган, ички зиддиятли жараёндир. Шундай экан, ўқитувчи, ўқувчи ва талабанинг шаклланиш жараёнини зўр ҳавас ва синчковлик билан кузатиши лозим.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, бугунги кунда ёшларни маънавий-интеллектуал рағбатлантиришнинг аҳамияти каттадир. Маънавий интеллектуал шаклларини, сифатларини замонавий усулларда аниқлаш тарбиявий жараёнга самарали ўзгартиришлар киритади. Ўқувчи—ёшларнинг, талабаларнинг маънавий—интеллектуал шаклланиш сифатларидаги ютуқ ва камчиликларни рағбатлантириш тизими, тарбия мазмуни, усуллари ва ташкилий шаклларини яхшилашга мос кўзатишлар киритиш лозим. Ўқувчи ва талабаларнинг билимини, ақлий ҳолатларини назорат қилиш ва баҳолаш давлат миқёсидаги муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга, назорат ва баҳолаш жараёни ўқувчи билимирга бойитишга, улар шахсини ривожлантиришга ва тарбиясига таъсир кўрсатади.

Мен Самарканд туризм касб хунар коллежида амалиет утаган давримда дифференциал таълим технологияси буйича бир катор очик дарсларни муваффакиятли утказишга ва укувчиларнинг ушбу технологияни канчалик кабул килганликларини кузатишга ва урганиб чикишга муяссар булдим.

Кузатилган дарс натижалар асосида шуни шуни айтишим мумкинки ички дифференциал технологияси асосида утилган дарс нинг «С» дастурини, яъни базовый стандарт асосида тузилган Ушбу дастурни гурухнинг барча талабалари тулик узлаштира олдилар.

Кейинги боскич «В» дастурни гурухнинг айрим талабалари, яъни гурухдаги факат аъло ва урта бахога укийдиган укувчилар тулик узлаштира олдилар бу тахминан 45 % укувчи деганидир.

Охирги боскич «А» дастурни факатгина аъло бахога укийдиган укувчиларгина тулик узлаштира олдилар. Лекин бу технология уз навбатида укувчиларга мустакил таълим самарали булишини таъминлар экан.

СЕРВИС ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШЛАРИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ИНТЕРАКТИВ УСУЛЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Суюнов О.Ж.- п.ф.н., доцент.
Абдурайимов У –талаба, СамИСИ

Бизнинг мамалакатимизда туризм соҳаси ривожининг замонавий жиҳатлари кузатилаётганлиги ва халқимизнинг меҳмондўстлиги сабабли бизнинг юртимизга келиб-кетиш иштиёқида бўлган бошқа давлатлар фуқаролари сони кўпаймоқда. Юртимиздаги иқтисодий, экологик ва сиёсий барқарорлик бунга асос бўлмоқда. Шу сабабли яқин йилларда мамлакатимизга ташриф буюрадиган чет эллик туристлар сонининг икки ёки уч баробарга ошиши кутилмоқда. Бундан ташқари, юртимиз фуқароларининг ҳам кўркам шаҳарларимиз ва зиёратгоҳ жойлар бўйлаб ташрифлари ортиб бормоқда. Бу ўз навбатида туризм ва сервис соҳаларида малакали мутахассислар билан таъминланган янги иш ўринларини яратишни жиддий талаб қилади.

Ҳозирги кун талабига кўра, масалан, туристик маркетинг йўналишида ахборот ресурслари бозори мавзусини «on-line» режимида ўрганиш жуда катта

аҳамиятга эга. Туристлар Интернет тармоғи орқали «on-line» режимида ўзларини қизиқтирган ҳар қандай саволга жавобни олишга ҳаракат қилишмоқда.

Сервис йўналишлари талабаларини мутахассисликлари ва таълим йўналишлари бўйича ўқитиш жараёнида ахборот-коммуникация технологияларининг қўлланилиши малакали мутахассислар тайёрлашда муҳим ютуқларга эришиш имконини беради. Ҳозирги кунда институтимизда туризм ва сервис соҳалари мутахассисликларига ўқилаётган бир қатор фанларнинг маъруза ва амалиёт машғулотларида ҳамда лойиҳа ишларини бажаришда ахборот-коммуникация технологияларининг қўлланилиши кескин ошиб бормоқда. Ҳеч шубҳасиз айтишимиз мумкинки, бугунги талабаларимизнинг битирув малакавий ишлари ва магистрлик диссертацияларини ҳам ахборот-коммуникация технологияларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Шунга қарамасдан, бу таълим жараёнларида бир қатор муаммолар ўз ечимини кутмоқда. Биринчидан, баъзи профессор-ўқитувчиларнинг ахборот-коммуникация технологиялари бўйича малакалари етарли даражада эмас. Иккинчидан, ўқув жараёнидаги ҳар бир дарсда ахборот-коммуникация технологияларининг қўлланилиши учун ўқув хоналарининг барчаси тўласинча мукаммал замонавий техник-ўқув воситалари (масалан, компьютер проекторлари, ноутбуклар ва ҳоказо) билан таъминланмаган. Бугунги кунда барча юқори малакали профессор-ўқитувчиларимиз ўзларининг ўқув-услубий мажмуаларини замонавий компьютер технологияларига мўлжаллаб тайёрлашмоқда. Бунинг учун эса махсус жиҳозланган аудиториялар ҳам етарли эмас. Учинчидан, битирув малакавий ишлари ва магистрлик диссертациялари ҳимоясини ҳамда баъзи ўқув дарсларини махсус видеофильмлар, анимацияланган дарс ишланмалари, махсус дастурлар асосида тайёрлаш ва олиб бориш ўқув жараёнининг мазмун ва моҳиятини янада чуқурлаштирган бўлар эди.

Бугунги куннинг ҳар бир профессор-ўқитувчиси ва талабаси учун Интернет тармоғи ва ундан фойдаланиш уларнинг илмий-услубий ижодида муҳим аҳамият касб этиши ҳаммамизга аён. Буни дарс жараёни мазмунида, илмий тадқиқот ишларини олиб боришда, бошқа шаҳар, вилоят ва давлатлардаги ижодий ҳамкорлик алоқаларида, нуфузли журналларда ва анжуманлар тўпламларида мақолаларни чоп этишда, халқаро грантларда иштирок этишда, бошқа маҳаллий ва хорижий олий ўқув юртлари билан малакали мутахассислар ва талабалар алмашинувида, докторлик диссертациялари ҳимоясида, баъзида «on-line» режимидаги алоқаларда (масалан, семинар, анжуман, мулоқот) кўришимиз мумкин.

Таълимнинг интерактив усуллари қуйидагиларни ўз ичига олади: муаммоли талқин қилиш; тақдимотлар; дискуссиялар; кейс-стади; гуруҳларда ва якка тартибда ишлаш; ақлий ҳужум усули; танқидий фикрлаш усули;

мусобақа ва олимпиадалар; кичик тадқиқотлар; ижодий ва рол ўйинлар; эсселар; блиц-сўров; анкета усули ва ҳоқазо.

Ахборот узатишнинг ўзи ўқитувчи ва талаба ўртасидаги мулоқот тамойиллари асосида қурилган. Бу эса таълим олувчининг фаоллигини, олинган маълумотларни ижодий талқин қилишни талаб қилади..

Талабаларга ёзги амалиёт дарсларида янги технологияга асосланган туристик хизмат дастурларидан фойдаланишни, туроператор ва турагентликларда электрон офислар ишларини ташкил этишни ўрганишлари учун кўникмалар ҳосил қилиш имкониятини яратиш лозим.

Интернет тармоғида туризмга йўналтирилган ахборот ресурсларини ташкил этиш, сотиш ва зарурий тузатишлар киритиб боришнинг ўзаро алоқасини ташкил этиш; махсус дастурий комплекслар ва ахборот излаш тизимларининг ишлаш жараёнини техник-технологик ва кўргазмали-услубий таъминот билан бойитиб бориш; туристик корхоналарнинг дўстона ахборот алмашинувини ташкил этиш; ахборот-коммуникация технологияларини қўллашнинг ахборот фаолиятида унинг асосий компонентлари бўлган *гностиклик* (туристик маҳсулотлар учун фаол туристик ахборотлар базасини излаш, ташкил этиш ва таҳлил қилиш; туризм саноатида туристик маҳсулотларни эгаллаш, уларни сотишнинг самарали технологияларига эга бўлиш, талаб ва таклиф бозорида мижозларни кўпайтириш), *лойиҳавийлик* (мустақил равишда туристик маҳсулотлар бўйича ҳар хил ахборотлар йиғиш ва улардан самарали фойдаланиш; туризмда лойиҳалашнинг асосий усулларини қўллай билиш; замонавий технологияларга асосланган туристик маҳсулотлар яратиш; туристик фаолиятда илмий-техник ахборотни излаш, таҳлил қилиш ва қайта ишлаш фаолиятини ўрганиш), *тузилмавийлик* (туризм фаолиятини автоматлаштиришнинг махсус дастурий таъминотларидан фойдаланган ҳолда туристик маҳсулотлар яратиш; компьютер технологиялари, ахборот излаш тизими, бронлаштиришнинг глобал тизимларидан унумли фойдаланган ҳолда туристик маҳсулотлар яратиш; тадбирлар, акциялар рекламалари, презентацияларни лойиҳалаш ва тайёрлаш учун махсус дастурий таъминотдан фойдалана билиш), т*ашкилотчилик* (туризм саноати фаолиятини ташкил этишда сарф-харажатларни баҳолаш; туризм саноатида раҳбарлик, молиялаштириш, маркетинг, кадрлар таъминоти фаолиятларида мавжуд дастурий пакетлар ва воситалардан унумли фойдаланишни ўрганиш; ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда локал ва глобал компьютер тармоқларидаги ахборот ресурсларидан ўзининг иш фаолиятида мустақил фойдалана билишни ўрганиш) ва *коммутативлик* (локал ва глобал компьютер тармоқларидаги ахборот ресурсларидан фойдаланишда туристик маҳсулотлар ишлаб чиқувчи, сотувчи, хизмат кўрсатувчи туризм бозори иштирокчилари билан туристик маҳсулотларни ташкил қилиш, яратиш, ишлаб чиқиш, реклама қилиш, сотиш, мижозларни жалб қилиш, манзилга етказиб бериш, кафолатлаш борасида дўстона алоқани ўрнатишни ўрганиш) ҳақида билим ва кўникмаларни пухта эгаллаш демакдир.

МУНДАРИЖА

I ШЎЪБА. ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ ВА ЕТАКЧИ ТАРМОҚЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАРИ

Пардаев М.Қ., Бабаназарова С. ЎЗБЕКИСТОННИНГ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ……..... 3

Рахманов А.А., Қосимов И.С. АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ҲАРАКАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ТЕЛЕМАТИКА ХИЗМАТЛАРНИНГ ЎРНИ……..... 8

Адильчаев Р. Т., Адилчаев Б. П. МАМЛАКАТИМИЗГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ…..... 9

Суюнов О.Ж., Шоназаров А.М. ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС СОҲАСИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ЎРНИ..... 11

Пардаев М.Қ., Набиев Ф.Х. ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ЎЗИНИНГ ҚИЙМАТИГА ВА БОЗОРИГА ЭГА БЎЛСАГИНА У КЎПАЯДИ..... 13

Xudayberdiyev U., Zaripova S.Z. O'ZBEKISTONDA ELEKTR ENERGIYASI ISHLAB CHIQARISH VA UNING MUAMMOLARI…. 18

Пардаев М.Қ., Уразов С.Ш. РИВОЖЛАНИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ – ФАН, ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА ТАЪЛИМ ИНТЕГРАЦИЯСИ..... 21

O'rinboyeva Y., Pardaboyev O.B. MAMLAKAT IJTIMOIY VA IQTISODIY TARAQQIYOTINING PROGNOZ KO'RSATKICHLARI 25

Yaxyoev E., Mardiyev Sh.P. INVESTITSIYANING O'ZBE-KISTON RESPUBLIKASI IQTISODIYOTIDA TUTGAN O'RNI VA UNI RIVOJLANTIRISH HARAKATLARI..... 27

Камилова Н.А., Муминов Б.Д. РАЗВИТИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ… 29

Олтаев Ш.С. МАМЛАКАТИМИЗДА БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ МАНБАЛАРИ, УЛАР АСОСИДА СМЕТАЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА БАЖАРИЛИШИ ҲИСОБИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ..... 32

Камилова Н.А., Багирова Н. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ РОЛИ ДЕНЕЖНО – КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ ДЛЯ ОБЕС-ПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА……..... 34

Халиков Й.М., Хашимова Ш.Т. ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРДА ИЖТИМОИЙ ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ ИЖТИМОИЙ- ИҚТИСОДИЙ МУАММОЛАРИ..... 36

Бухарбаев Ш.М., Балгинова К.М., Барышева Ж.Б. К ВОПРОСУ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ..... 45

Исхакова С.А. ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ..... 52

Ишанкулова Ф.А., Аслитдинова Р., Шермаматов М. СФЕРА УСЛУГ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ..... 54
Олтаев Ш.С. АҲОЛИНИНГ ТУРМУШ ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ АҲАМИЯТИ…… 56
Urinboyeva Yu.P., Abduqaxxarov Sh.A. IQTISODIYOTNING BOSH BOG‘LOVCHI VOSITASI..... 58
Бухарбаев Ш.М., Балгинова К.М., Барышева Ж.Б. АНАЛИЗ ФАКТОРОВ КРЕДИТНОГО РИСКА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН..... 61
Xudayberdiyev U., Abdiqobilov Sh. O’ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGIDA MEVA VA RIZAVORLARNI YETISHTIRISHNI KO'PAYTIRISH..... 68
Бердиқулов В.Б.,Бобоев Н.Б., Ибрагимов И.Ҳ. РАҚОБАТБАРДОШЛИК - ИСТЕЪМОЛЧИЛИК ТАОМИЛИНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ОМИЛ СИФАТИДА..... 70
Xudayberdiyev U., G`apparov S., Abdiqobilov Sh. O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIR-KORLIKNING YANADA ERKINLASHTIRILISHI VA RAGBATLANTIRILISHI..... 75
Рахимбердиев Ш.И., Искандаров Б.А. ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ..... 78
Хабибова Ш., Абдурайимов У. ДАВЛАТ ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИБ ВА НАЗОРАТ ҚИЛИБ ТУРИШИ ЛОЗИМ..... 80
Iskandarov B.A. MILLIY VALYUTANING BARQARORLIGINI SAQLASH IMKONIYATLARI..... 83
Искандаров Б.А., Турсунов Ш.Т. АҲОЛИГА ИЖТИМОИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АХБОРОТ ТИЗИМИНИНГ АХАМИЯТИ..... 85
Камилова Н.А., Рузиева С.Г. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА……..……... 88

II ШЎЪБА. ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ ВА УНИНГ АЛОҲИДА ТАРМОҚЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ БОЗОР МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Адильчаев Р. Т.,Каражанова Р. Ж. О НЕКОТОРЫХ ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАРАКАЛПАКСТАН..... 90
Бобоев А.Ч., Қурбонова Х.Б. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ВА КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИНИНГ ИНТЕГРАЦИОН ҲАМКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ..... 92
Камилова Н.А., Шакирова Ф.Ф. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН..... 94

Ҳукумова С., Абдиқобилов Ш., Ибрагимова М. МЕҲМОНХОНАЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ..... 96
Амонов А., Суюнов О.Ж. ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ ЖАРАЁНИДА СУД-БУХГАЛТЕРИЯ ЭКСПЕРТИЗАСИНИНГ МОХИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ..... 102
Jomonqulova F. E., Raimboev O.,Nizomov M. Q. THE SECRETS OF INFORMATIONAL CENTURY..... 106
Qo'chqorova D., Shermamatova G., Ibragimova M. TURIZM SOHASIDA EKOTURIZMNING O'RNI VA UNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBASI..... 109
Кулдашев Ш.А. МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ХИЗМАТ СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ..... 112
Umurzoqov L., Ibragimova M. KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH NATIJASIDA YARATILGAN YANGI ISH O'RINLAR TAHLILI..... 115
Urazbaeva L., Aminova M. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH..... 121
Қалмуратов Б. С. МИНТАҚАДА ИННОВАЦИОН БОШ-ҚАРУВ ТИЗИМИНИН ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 122
Djuraev S., Yaxyayev E. INFLATSIYA, UNING IQTISODIY VA IJTIMOIY OQIBATLARI..... 124
Улашев Х.А., Қўлдошев Ш.А. ХУДУД ИҚТИСОДИЙ ВА ИЖТИМОИЙ РИВОЖЛАНИШИДА КОРХОНАЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН ВА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎЛЛАРИ..... 127
Аслонова Г., Халикова Л.Н. ОЛИЙ ТАЪЛИМ ЮРТЛАРИ БИТИРУВЧИЛАРИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛАРИ..... 130
Ибрагимова М. ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ УСЛУГ НА РЫНКЕ МОЛОДЕЖНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА…… 132
Iskandarov B.A., Akbarova Sh.A. XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH VAZIFALARI..... 137

III ШЎЪБА. ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ВА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШ

Пардаев М.Қ., Уразов С.Ш. ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ВА РАҚОБАТ МУҲИТИНИ ЯРАТИШ МАСАЛАЛАРИ..... 140
Shonazarov A.M. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI BOSHQARUVIDA KADRLARNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI..... 144

Пардаев М.Қ., Бабаназарова С.А. РАҚАМЛИ ТАЪЛИМНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ТАЛАБА-ЎҚУВЧИЛАР ИҚТИДОРИГА ҚАРАБ ЎҚИТИШ ИМКОНИЯТЛАРИ..... 147
Олтаев Ш.С. КОРХОНАЛАРДА ПЕРСОНАЛ МЕҲНАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ... 150
Шоназаров А.М. СЕРВИС СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИ-РИШДА ЗАМОНАВИЙ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНИГ ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАРИ..... 152
Бабаназарова С.А. ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРНИ ТОИ-ФАЛАРИ БЎЙИЧА РАҒБАТЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ……. 155
Касимов И., Суюнов О.Ж. ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВЛЕННОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫПУСКНИКОВ ИНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕ 159
Qosimov I. S., Rahmonov F. G., Astanova M., Salimova Z. YOSH INJINER-PEDAGOG BITIRUVCHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINING TAHLILI..... 161
Bolliyev K.E.,Shodmonova Z.B., Ganiyeva Sh.A. TEXNOLO-GIYA FANI O‘QITUVCHILARINI O‘QITISHDA QO’YILADIGAN ZAMONAVIY ALABLAR..... 163
Астанова М. ЎҚУВЧИЛАРДА УМУММЕҲНАТ КЎНИКМА ВА МАЛАКАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ..... 164
Суюнов О.Ж., Жомонқулова Ф.Е., Раимбоев О. ИННОВАЦИОН УСУЛЛАР ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА САМАРАДОРЛИК ОМИЛИ СИФАТИДА..... 166
Қурбонов Б., Бозорова В. ЁШЛАРНИ МЕҲНАТСЕВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ЎРНИ..... 168
Shonazarov A.M. ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMI RAHBARLARINING USLUBIY, IJTIMOIY-PSIXOLOGIK VA KASBIY KOMPETENTLIGINI O’RGANISH MUAMMOLARI..... 171
O‘riboyeva Y., Nurullayeva Sh.TA’LIM SIFATINI OSHIRISH VA MAMLAKATIMIZDA BU BORADAGI ISLOHATLAR..... 174
Zubaydullayev O’., Narziqulova F. TA’LIM OLUVCHILAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING HAMIYATI..... 176
Бобоев А.Ч., Пулатов Ш. ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ..... 179
Kulanov I.B., Qarshiboyev X. UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMI UCHUN YARATILADIGAN ELEKTRON O‘QUV-METODIK MAJMUALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR..... 181
Zubaydullayev O’.R., Rasulova A., Rasulev U. RAQOBATBARDOSH MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA IBN SINONING TARBIYAVIY MEROSIDAN FOYDALANISH..... 186
Ишанкулова Ф. А. ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В ПОДГОТОВКЕ КОНКУРЕНТНОСПОСОБНЫХ КАДРОВ В СФЕРЕ

ОБСЛУЖИВАНИЯ..... 189
Олтаев Ш.С. САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА МЕҲНАТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МУАММОЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ…….. 191
Shakarov A.B., Abdullayeva M., Raxmatullaev J. IQTISODCHI BOSHQARUVI VA RAHBARLIGIGA QO‘YILADIGAN IJTIMOIY-IQTISODIY SHART-SHAROITLAR……..... 193
Камилова Н.А., Юлдашев Ш.Р. ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ С ПОМОЩЬЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ..... 196
Маттиев И.Б. ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОХАСИ ТАЛАБАЛАРИДА САЛОМАТЛИКНИ АСРАШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ..... 199
Холбоев У., Хамидов Дж. ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ВА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШ..... 202
Олтаев Ш.С. ЁШ АВЛОД МУТАХАССИСЛАР МЕҲНАТ БОЗОРИ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ.... 205
Tog’ayev U., Holiqulov A. BOSHQARUV FAOLIYATIDA NIZOLARNI HAL ETISH YO’LLARI..... 207
Ишанкулова Ф. А. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В СФЕРЕ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН..... 210
Zubaydullayev O’.R., Rasulova A., Rasulev U. ANIQ FANLARNI O’QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH..... 213
Расулова А., Улашев Х.А. ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ..... 216
Халикова Л.Н., Юлдашев Ш.К. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ..... 220
Esonboyev Q.O’., Zubaydullaev O’. TA’LIM TEXNOLOGIYALARI –TA’LIM SIFATI..... 222
Iskandarov B.A., Akbarova M.A. RAQOBATBARDOSH KADRLARNI TAYYORLASHDA OLIY TA'LIMNING ROLI..... 225

IV ШЎЪБА. ХИЗМАТЛАР СОҲАСИ ТАРМОҚЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРНИНГ РОЛИ

Пардаев М.Қ., Бабаназарова С. ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИ ВА СИФАТИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ.. 228
Суюнов О.Ж., Норқораев Х.М. СЕРВИС ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШЛАРИДА МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ…… 231
Suyunov O.J., Shonazarov A.M. MARAKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING TA’LIM TIZIMINI RIVOJLAN-TIRISHDAGI XIZMATLARI VA ULARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK QARASHLARI..... 233

Суюнов О.Ж., Норқораев Х.М. СЕРВИС ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШЛАРИДА МУТАХАССИСЛАР КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ТАЛАБЛАРИ..... 236
Shonazarov A.M. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI 239
Ganiyeva Sh.A. Shodmonova Z.B., Bolliyev K.E. MEHNAT TA'LIMI DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH..... 241
Shonazarov A.M., Muradova D.B. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI BOSHQARUVINI TASHKIL QILISHNING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI, TAMOYILLARI VA USULLRI..... 243
Мусабаева Л.А. ТУРМУШ ВА ХИЗМАТЛАР СИФАТИНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ ИСТЕЪМОЛЧИЛАР ФЕЪЛ-АТВОРИНИНГ СОЦИАЛ БАЗАСИ СИФАТИДА..... 246
Shonazarov A.M., Kadirova T.K. TA'LIM TIZIMNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY RAHBAR KADRLAR TAYORLASHNING PSIXOLOIK MUAMMOLARI..... 251
Маматов М. Ў., Халикова Л. Н. МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЁНДОШУВИ..... 254
Zubaydullayev O'.R., Rasulova A., Rasulev U. TA'LIM JARAYONIDA XALQ PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH MILLIY QADRIYAT SIFATIDA..... 257
Xaliqova L.N. KADRLAR TAYYORLASHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI..... 260
Камилова Н.А., Холмуродова Ч. MOTIVATSIYANING HAYOTIMIZDAGI O'RNI..... 262
Халикова Л.Н., Юлдашев Ш.К. БОЗОР ТАЛАБИ АСОСИДА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ ҲАҚИДА..... 263
Shonazarov A.M., Mirzaxadjaeva Sh.Sh. XIZMAT KO'R-SATISH SOHASIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING O'RNI VA UNING ZAMONVIY PSIXOLOGIK TALQINI..... 266
Barakayeva D.H. IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION AND PROVIDING THE SERVICE SECTOR WITH COMPETITIVE STAFF. 270
Шоназаров А.М. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ….. 272
Мырзанов Б. Ж. МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚОРАЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА МИЛЛИЙ СТАТИСТИКАНИ ХАЛҚАРО СТАТИСТИКАГА ИНТЕГРАЦИЯЛАШ ЗАРУРЛИГИ..... 275
Суюнов О.Ж. Абдурайимов У.БАРКАМОЛ ШАХСНИ ВОЯГА ЕТКАЗИШ–ТАЪЛИМ ХИЗМАТИНИНГ АСОСИЙ МАКСАДИДИР 278
Ф.Ф.Саломов ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ВА

УНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЁШ КАДРЛАР РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ МЕТОДОЛОГИЯСИ…….. 279
Балташева З. А., Гайбуллаев Д.К ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС СФЕРАСИНИНГ КЕЧА, БУГУН ВА КЕЛАЖАК РИВОЖЛАНИШИ……. 282
Суюнов О.Ж., Раимбоев О. ПСИХОЛОГИК ТАШХИС -КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ АСОСИДИР **……** 285
Суюнов О.Ж., Абдурайимов У. ХИЗМАТЛАР ЙЎНАЛИШИ МУТАХАССИСЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ДИФЕРЕНЦИАЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ**……** 287
Суюнов О.Ж., Абдурайимов У. СЕРВИС ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШЛАРИДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ИНТЕРАКТИВ УСУЛЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ**……...** 289

ҚАЙДЛАР УЧУН

2019 йил. Қоғоз бичими А5,
Офсет қоғози. Times New Roman" гарнитураси
Босма табоғи 18,75
Буюртма № 19 , Адади 30 нусха

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
Босмахонасида чоп этилди
Манзил: А. Темур кўчаси, 9-уй